

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

ÇERÇEVE

Yıl: 9 / Sayı: 27 / Aralık 2001

IMF

ARJANTİN, KRİZ ve IMF

Türkiye - IMF İlişkilerinin Kronolojisi

IMF ve Dünya Bankası

IMF ve İstikrar Programları

IMF 'ye Hayır Diyebilmek

Çalışma Hayatında Esneklik

Bir Başka Açıdan Seçimler

e-iş'in Neresindeyiz?

Genel Başkan'dan

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ekonomik tarihini inceleyenler, uluslararası ekonomik kuruluşların, bilhassa da Uluslararası Para Fonunun (IMF) ülkede oynadığı rol karşısında muhtemelen etkileneceklerdir. Çünkü, Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber Türkiye'nin ekonomi-politiğinde bağımsızlığın sürekli olarak vurgulanmasına rağmen, ülkenin dışa açılmasıyla birlikte uluslararası kuruluşların, Türkiye'nin iç ve dış politikalarındaki etkisi karşısında şaşıracaklardır da ondan...

İkinci Dünya Savaşının arkasından Türkiye'nin Batı yanlısı dış siyaseti, ülkenin ekonomik gelişmesi için gerekli kredileri temin etme ve dış sermaye yatırımlarını çekebilme yaklaşımıyla devam etti. Bu yaklaşımda, gelişen küreselleşmeyle birlikte, Türk ekonomisi ve siyasetinin bir değişime uğraması doğal görünmekle birlikte, Türkiye 1980'lere kadar hem ekonomisini dünyaya açma, hem de yabancı sermayeyi ülkeye getirme noktasında hiç de başarılı olamadı. 1980'lerde ortaya çıkan üretim ve açılım merkezli anlayış da, 1990'larda kesintiye uğratıldı ve ülke hak etmediği krizlerle karşı karşıya kaldı.

Hakimiyet ve kontrolü kaybetmek istemeyen, aynı zamanda da 'dünya düzeni'ne nezaret eden anlayış, her ne kadar Türkiye'nin müttefiki gibi davranış sergilese de, giderek ülkeyi boğarak, ekonomi ve siyasete ait kararların serbestçe alınamadığı bir biçime dönüştürmüştür. Bunun sonucu olarak da, master projeler eşliğinde aktarılamayan krediler, belirli güçlere aktarılma, çarçur edilme ve maalesef aciz yöneticilerin başarısızlıklarını ört-bas etme yolunda kullanılmıştır.

Bu ilişki zamanla bir kısır döngü oluşturmuş, kredileri veren uluslararası kuruluşlar da, alacaklarını sağlama almak gayesiyle –maddi uygulamalar dışında– özellikle yeni borç verme veya borç tehir etme toplantılarında siyasi ve ekonomik hesaplarına uygun politikaları uygulayacak, iktidarları gözetir hale gelmeye başlamışlardır. Siyasi geleceğin ana destekleyicisi konumuna gelen bu politikalar, -iktidarı oluşturanları bırakın rahatsız etmeyi- kamuoyunu da sürekli yanlış bilgilendirmek suretiyle, ülkenin bu kurumlara ve bilhassa da Uluslararası Para Fonu'na olan tek taraflı bağımlılığını doğurmuştur.

Bir ülkenin kendi üretim güçlerine ve temel dinamiklerine dayanmadan ayakta kalması mümkün değildir. Uluslararası kuruluşlar sadece bu yapının kurulmasında, üretilen malların pazarlanmasında, ürün standartlarının geliştirilmesinde finansör, danışman ve yönlendirici role sahip olabilirler. Hatta bu rol, gelişmekte olan ülkelerle, gelişmeye aday ülkeler arasında her geçen gün açılan farkın kapatılması noktasında, zayıflar yararına geliştirici bir rol de olabilir, olmalıdır da. Bu rolün dışında uluslararası kuruluşlara atfedilecek önem ve girilecek borç ilişkisi –bugün ülkemizde olduğu gibi– gelişmekte olan ülkelerin tıkanıklık sarmalını artırmaya devam edecek, sonuçlar ise ekonomik olmaktan çıkarak, siyasi hegemonya haline dönüşecektir.

IMF, yerine getirmesi gereken fonksiyonun dışında faaliyet göstermenin yanında, yapması gereken faaliyetlerini de gereği gibi yerine getirememektedir. Bir ülke için öngördüğü programlar -örneğin Türkiye- çoğunlukla o ülkeyi tanımadan, güçlü lobilerin yönlendirmesi ve yanlış hedefler doğrultusunda hazırlanmaktadır. Bunun sonucunda da program kısa sürede başarısızlıkla sonuçlanmakta ve yine aynı acelecilik ve dar görüşlülükle, sonucu yine akamete uğrayacak başka bir program hazırlattırılmaktadır. Nitekim bu durum, Türkiye'nin uyguladığı son IMF programlarından da

açıkça anlaşılmaktadır. O halde, IMF' in uyguladığı politikaların tutarsız ve teorik uygulamalar olduğunu söylemek çok yanlış olmaz herhalde.

IMF'nin oynamış olduğu role başka bir gözlükle baktığımızda aklımıza takılan, yardımcı oldukları ülkeleri sevdikleri için mi, yoksa dünyada büyük sermaye sahiplerinin aracılığını üstlenmek amacıyla mı faaliyette bulunduğu, böylece de sermaye sahiplerinin uluslararası güç sahibi olmasında herhangi bir rol oynayıp oynamadığı konusudur. Uluslararası ekonomik ilişkilerde asıl belirleyici kâr ve uzun dönemli menfaattir. Diğer unsurlar sadece bütünü oluşturan parçalardır. Özü itibariyle büyük ülkelerin alacaklarını garantiye almak amacıyla hareket ettiği bilinen bu türden kuruluşların, aynı zamanda faaliyette bulundukları ülkelerde büyük sermayenin taşıyıcılığını da üstlendiklerini, ilgili ülkelerde gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal düzenlemelerin de, toplumların asli ihtiyaçlarından ziyade, bu türden kaygıların yerine getirilmesine yönelik olduğu şeklinde algılanmasıdır.

Hatta, 'dünya düzeni'ni kontrol altında tutmak isteyen güçlerin, IMF için ilgili ülkelerde, öncelikle muhtelif karışıklıklar, spekülatif gelişmeler ve parasal piyasalarda kasıtlı dalgalanmalar ve krizler oluşturduğu, bunun üzerine de IMF'yi kurtarıcı ve yardımcı kimliğine büründürerek, siyasi ve politik emellerine alet ettirdiği de düşünülmektedir.

Gelinen nokta şunu açıkça göstermektedir ki, Türkiye daha uzun yıllar IMF'yi ve politikalarını konuşacaktır. Türkiye'nin bu açmazdan kurtulması için öncelikli ve radikal tedbirlerle iç borç sorununu çözmesi gerekmektedir. İç borç sorununu çözme yönünde atılan her adım, Türkiye'ye kendi kaynaklarını kullanma, gerçek anlamda üretimini artırma ve dış ticaret açığını kapatma imkanı sağlayacaktır. Bu konuda IMF'nin sunduğu reçeteler yetersiz kalmaktadır. Yapılmaya çalışılan yapısal değişiklikler, bir çok noktada doğru olmakla beraber, faiz konusunun hiçbir dönemde ele alınmayıp, hatta gündeme dahi getirilmemesi, bir yıl içinde ödenen faizlerin %1'lerini dahi oluşturmayan sübvansiyonlara gösterilen hassasiyetin, faiz konusuna hiç gösterilmemesi, hem düşündürücü, hem de yukarıda zikredilen endişeleri haklı çıkartmaktadır.

Yapısal sorunlarını ortadan kaldırmış, ihtiyacı olan projeleri ve teknolojileri üreten, yolsuzlukları önleyip, vergi ve kredi sistemlerini ve hukukunu adalet temeline oturtan ve hızla büyüyen bir ülkeye, yabancı sermaye akınının olması kaçınılmazdır. Bu sürecin tamamlanmasının akabinde oluşan iktidarlar ise, uluslararası kuruluşların menfaate dayalı istekleri yerine, kendi halkının iradesini gerçekleştirme yönünde çaba harcayacaktır.

Herkesçe malumdur ki, ekonomik programlar (özellikle büyümeye, işsizliği ve resesyonu ortadan kaldırmaya yönelik olanlar) çok küçük detaylar haricinde bütün ülkeler için aynıdır. Buna rağmen, özellikle ekonomisini IMF ile bütünleştiren ülkelerde uygulanan politikalar ise maalesef tam tersi olmuştur. Şöyle ki, genelde büyüme ve istikrar için para, vergi ve faiz politikaları çok önemlidir. Özellikle ABD'nin kalkınmasında önemli bir rol oynayan IMF, ABD ekonomisi için bol para, düşük vergi ve düşük faiz uygulamalarını ısrarla yaptırarak başarıyı yakalamışken, kredi ilişkisinde olduğu ülkelere ki bu ülkeleri çok iyi tanımadan güçlü lobilerle koordinasyon kurmak suretiyle ve onların yönlendirmeleriyle uygulattığı, sıkı para ve sıkı maliye politikaları, enflasyon ekonomileri gibi istikrarsız programlar, -bazı konularda IMF haklı olsa bile, maalesef- başarısızlık, kaos ve sosyal patlamalarla neticelenmiştir. İşte bu noktada IMF, kendi misyonunu yeniden değerlendirerek, olması gereken asli fonksiyonuna dönmeli, siyasi konulara aracı olma sevdasına son vermelidir.

Bozuk bir saatin bile günde iki kere gerçek vakti doğru göstermesi misali, IMF de uygulatmış olduğu politikalarla ilgili ülkelerde bazı yapısal değişikliklerin gerçekleşmesini sağlayabilmektedir. Temelde öngörülen hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla da olsa, mevcut sistemde çalışılmaya devam edilmesi halinde başarısızlıklar ve kaos kaçınılmaz olacaktır. Bir ülkeyi ve o ülkenin milletini, mantalitesi ve gerçek ihtiyaçlarını, toplumun tüm kesimleriyle diyalog kurmadan anlamak mümkün değildir. Sırça köşklerde yapılan toplantı ve oluşturulan programların yeterli olmadığı, belirli misyon çerçevesinde yetiştirilenler ve atanmışlar görüntüsünü veren yöneticilerin yapacakları ve toplumun talebinden uzak uygulamalar, sadece ülkemizde değil, IMF'yle ilintili olan tüm ülkelerde yaşanmıştır. İşte bizim önerdiğimiz şudur ki, görüşmelerde IMF, samimiyet ve iyi niyetle bir ülke için bir şeyler yapmak istiyorsa, bu ancak toplumların tüm kesimlerinin sesine kulak vermeli, programlarını menfaat grubu ve lobilerin etkisinde kalarak hazırlamamalıdır. Bu uyarıyı dikkate almadan yapılacak bundan sonraki faaliyetlerinde IMF çok sorgulanacak ve hatta bir çok yerde dışlanacaktır.

Bütün bunların yanında ödevini hiç yapmayan, statükoyu çözemeyen, yolsuzlukları bitiremeyen devletin, ekonomiyi liberalleştirerek, ekonomide devletin payının küçülmesini sağlayamaması da, bu türden dış ekonomik müdahalelere uygun bir zemin sağlamaktadır. Ülkenin ihtiyacı olan bu sorunları kendisi çözemediği için IMF ve Avrupa Birliği gibi kurumların dayatmalarıyla yapıyor olması kabullenebileceğimiz bir durum değildir. Bunlar bir toplum için ihtiyaç ve gelir göstergeleri ise ilgili kurumlar talep etmeden de bunlar yapılabilmeli, siyaset ve bürokrasi bunu asli görev telakki etmelidir.

Araştırıcısına dosya konusu hakkında ayrıntılı bir kaynak sunmak amacıyla hazırlanan bu sayımız, IMF'yi ideolojik önyargıya konu etmeden tarihî, fikrî ve fonksiyonel yönleriyle ele alan bir çalışmadır. Biz burada, medyanın ve yayın dünyasının yapmakta olduğunun dışında, "sadece söylenmesi gerekenleri" değil, "varolan gerçekleri" kamuoyuna sunmayı amaçladık. Başta değerli akademisyenlerimiz olmak üzere, konunun profesyonelleri ve işadamlarının değişik biçimlerdeki katkılarıyla ortaya çıkan bu çalışmanın, IMF'nin gündemin ilk sırasında yer aldığı günümüzde, daha da anlam kazanmaktadır.

İlgi çekici konuların yer alacağı yeni sayılarımızda buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Ali Bayramoğlu
MÜSİAD Genel Başkanı

MÜSİAD
MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

MÜSİAD Adına Sahibi
B.Ali BAYRAMOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni
Erhan ERKEN

Yazı İşleri Müdürü
Olcay YAZICI

Yayın Kurulu
Erhan ERKEN
Mehmet KOCA
Ahmet HELVACI
Mahmut ÇETİN
Dr. İbrahim TURHAN
Dr. Candan KARLITEKİN
Akif EMRE
Mustafa AYCIN

Grafik - Tasarım
Paralel Reklam

Baskı ve Cilt
Altan Matbacılık

Reklam
7 Renk

Bu Dergi MÜSİAD Araştırma Yayın ve Bilgi İletişim Komisyonu tarafından hazırlanıp bastırılmıştır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. MÜSİAD'ı bağlamaz.

Merkez
Mecidiye Cad. No:7/50
Mecidiyeköy / İSTANBUL
Tel: 0212 213 16 00
Fax: 0212 21378 90

Ege Bölgesi
Ş.Eşref Blv. Ragıp Şanlı İş Merkezi
No:6/304 Çankaya / İZMİR
Tel: 0232 489 22 37 - 489 15 36

Ankara
Anıt Cad. Algur Apt.
No:10/11 Tandoğan / Ankara
Tel: 0312 212 22 02

Bursa
Kırcali Mah. Kayalı Sok.
Tugcu Plaza 1 No:62 BURSA
Tel:0224 256 54 43-44

Kayseri
İnönü Blv. Yılmaz İş Merkezi
Kat :6 No:46 KAYSERİ
Tel: 0352 320 75 45

Kocaeli
Y.Gölcük Yolu Üzeri Vezir Çiftliği Mevkii
Özkaya İş Mer. Kat:2 Kullar / İZMİT
Tel: 0262 349 66 59

Konya
Nalçacı Cad. Babür Sok.
No:28 KONYA
Tel: 0332 236 42 18

dosyaimf

Türkiye Ekonomisi 2001

IMF DOSYASINI AÇARKEN...

Türkiye'nin ekonomik yapısı itibariyle uluslararası çevrelerde sürekli mukayese edildiği Arjantin'de ekonomik ve toplumsal kaosun yaşandığı bir devrede IMF dosyasını açıyoruz. Böyle bir konuyu hazırlamaya başlarken Türkiye, IMF ile 18. Stand-by anlaşmasını yeni imzalamış ve böylece ülke ekonomisinde yeni bir sürece girilmiştir. Bu devrede dünyanın neredeyse tek süper gücü olan ABD, New York'taki İkiz Kuleler'e ve başkentine yapılan saldırılar ile sarsıldı. 11 Eylül saldırısı, dünyada bir çok gelişmenin adeta miladı olarak anılmaya başlandı. Bir süper güç, dünyanın en fakir coğrafyalarından Afganistan'ı bu saldırıya misilleme olarak aylarca bombaladı.

Bir süper gücün prestij kaybını telafi etmek için karşı atağa geçişi, yıllardır iç çekişmelerle uğraşan Afganistan'ın bombalar altındaki dramı, Türkiye'nin kısa bir süre de olsa nefes almasına sebep oldu. Türkiye yeni bir niyet mektubu ile 2002 yılında 10 milyar $'lık bir kredi alma imkanına kavuştu. Ülkede sun'i bir mutluluk havasının estiği bir devrede birdenbire ortaya çıkan Arjantin'deki halk hareketleri ve yönetim krizi, 2002 umutları üzerindeki soru işaretlerini de beraberinde getirdi.

Ne oluyordu ? Türkiye'de Arjantin benzeri olaylar vuku bulabilir miydi ? Yoksa, IMF politikalarına uyum göstermek için büyük gayret sarfeden bir ülkenin, Arjantin gibi bir kaosa sürüklenmesine izin verilmez miydi?
Görüldüğü gibi çok süratli değişen olayların arasında sağlıklı analizler yapmak hem çok zor hem de riskli. Bu sebepten olayların arka planını ve oturduğu tarihi, sosyal ve siyasi zemini stratejik bir bakış açısı ile analiz edebilmek, meydana gelen olayları ve muhtemel gelişmeleri daha iyi anlayabilmemize yardımcı olacaktır.

IMF dosyamızdaki çalışmaları böyle bir bakış açısı ile ele aldık. Yayın Kurulu üyelerimiz, Dr.Candan Karlıtekin, Akif Emre, Dr. İbrahim Turhan ve MÜSİAD Genel Başkanı Ali Bayramoğlu dosyamızın hazırlanışı sırasında her safhada ciddi katkılarda bulundular.

IMF Dosyası dışında, Türkiye Ekonomisi Değerlendirmesi, Analiz, Trend, Kültür ve e-ticaret ile ilgili yazılarımızı da beğeni ile okuyacağınızı umuyoruz.
Her sayıda olduğu gibi Yayın Dünyasından köşesi ile kitaba ve okumaya verdiğimiz önemi bir kere daha teyid etmek istedik.
Daha güzel sayılarda buluşmak dileğiyle...

Erhan ERKEN
Genel Yayın Yönetmeni

Dr. İBRAHİM TURHAN / Yrd.Doç. Dr.LOKMAN GÜNDÜZ

Ekim ayı verileriyle ;

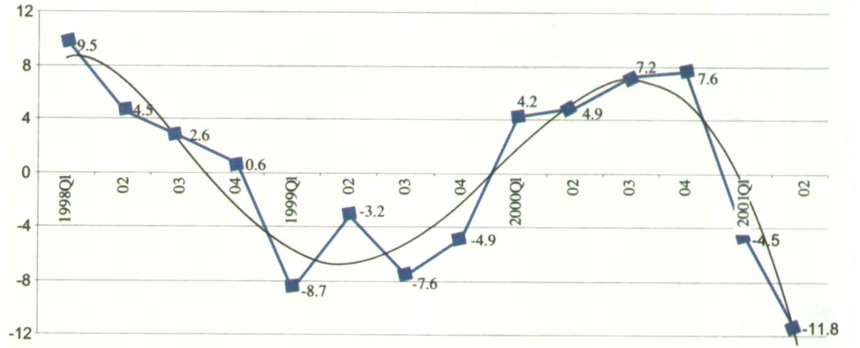
Türkiye Ekonomisi 2001

GENEL GÖRÜNÜŞ

Ekonomi, 2001 yılının son çeyreğine büyük sorunlar ve sıkıntılarla girmiş durumdadır. Bu sorunların tahrip edici ve depresyona yol açıcı etkileri 2000 yılı Kasım ayı sonunda ve 2001 yılı Şubat'ında yaşanan finansal krizlerle başlamış görünse de aslında Türkiye ekonomisi 1998 yılından beri sağlıklı bir yapıya kavuşabilmiş değildir. Bir başka deyişle ekonomimiz son üç yılı ciddi sıkıntılar içinde geçirmiştir.

1997 yılında kaydedilen %7,6'lık büyüme hızından sonra 1998 yılının üçüncü çeyreğinde büyüme hızı %2,5'a gerilemiş ve yılın son çeyreğinde de büyüme durmuştur. Ardından 1999 yılı yoğun bir ekonomik durgunlukla geçmiş, Rusya krizi gibi dış ekonomik konjonktürdeki olumsuzluklar, yaşanan deprem felaketinin maddi ve psikolojik yıkımı, iç ekonomiden kaynaklanan sorunlar gibi faktörler iş başındaki siyasal otoritenin politika tercihleriyle birleşerek %6'yı aşan bir daralmaya yol açmıştır. IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde izlenen istikrar programı, iç talebe ve ithalata dayalı olarak büyümeyi canlandırmışsa da özellikle kamu bankalarından kaynaklanan yapısal sorunlar ve daha genelde kamu kesiminin mali dengesizlikleri 2000 yılı sonunda öncü bir şokla sarsılan ekonominin 2001 Şubat'ında -etkileri hala sürmekte olan- derin bir resesyona girmesine neden olmuştur. 2001'in ikinci çeyreği %11,8 oranındaki ekonomik daralma ile II. Dünya Savaşı'ndan beri gözlenen en kötü büyüme performansı olarak kaydedilmiştir. Durgunluğun devam ettiği yaz aylarının ardından Eylül ile birlikte ekonomide yavaş yavaş da olsa canlanma belirtileri görünmüşken 11 Eylül tarihinde A.B.D.'de gerçekleşen saldırıların ardından yaşanan gerek dış gerek de iç gelişmelerin, ekonomik canlanmayı bir süre daha geciktireceği beklenmektedir.

Grafik 1- 1998-2001 Üçer Aylık Dönemlerde Milli Gelir Reel Büyüme Hızları

1998-2001 Üçer Aylık Dönemlerde Milli Gelir Reel Büyüme Hızları

Tablo-1: Sektörler Bazında Milli Gelir Büyüme Hızları

Sektörler	6 Aylık Değişim (%)
Tarım	-1,6
Sanayi	-5,2
İnşaat	-8,9
Ticaret	-8,3
Ulaştırma ve Haberleşme	-5,9
Mali Kuruluşlar	-7,7
Konut Sahipliği	2,1
Serbest Meslek ve Hizmetler	-6,1
Devlet Hizmetleri	3,7
Kar Amacı Olmayan Kuruluşlar	0,6
İthalat Vergisi	-22,0
GSYİH	-6,1
GSMH	-8,5

REEL KESİM

DİE tarafından hesaplanan ve 403 önemli sanayi maddesinin üretim bilgilerinden oluşturulan aylık sanayi üretim endeksinin 2001 yılı Ağustos ayı sonuçlarına göre, sanayi üretimi Ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %10,1 oranınu da gerilemiştir. İlk sekiz aylık duruma bakıldığında ise geçtiğimiz yıla göre gerileme %7,2'yi bulmaktadır. Sanayinin alt sektörleri düzeyinde, 2001 yılı Ağustos ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre üretimin imalat sanayi sektöründe % 11.3, madencilik sektöründe % 9.8, elektrik, gaz ve su sektöründe ise % 0.7 azaldığı gözlenmiştir.

2001 yılının sekiz aylık ortalaması yine bir önceki yılın sekiz aylık ortalaması ile karşılaştırıldığında, üretimin toplam sanayi sektöründe % 7.2, madencilik sektöründe % 2.8, imalat sanayi sektöründe % 8.1, elektrik, gaz ve su sektöründe ise % 2.0 azaldığı görülmektedir.

TABLO 2: Ocak-Ağustos Döneminde Sanayi Üretimindeki Değişim (%)

İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI	ÜRETİMDEKİ DEĞİŞİM AĞUSTOS		OCAK-AĞUSTOS	
	2001	2000	2001	2000
TOPLAM SANAYİ	-10,1	17,3	-7,2	4,6
Madencilik	-9,8	-5,9	-2,8	-5,7
İmalat Sanayi	-11,3	19,9	-8,1	4,8
Elektrik, Gaz Ve Su	-0,7	11,0	-2,0	8,6

İmalat sanayi için kritik önem taşıyan ve ekonominin gidişi ile ilgili gösterge kabul edilebilecek temel bazı sanayi ürünlerinin ilk sekiz aylık üretim miktarı 2000 yılının aynı dönemi ile karşılaştırıldığında; ağaç ürünleri, mobilya, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatında artış olduğu diğer bütün kalemlerde gerileme gözlendiği anlaşılmaktadır. Üretim gerilemesinin en büyük olduğu ürünler ise; büro, muhasebe ve bilgi-işlem makinaları (%72,1), taşıt araçları ve karoser (38,5), tıbbi cihazlar, hassas ve optik aletler ve saat (%30,6), basım ve yayım (%22,2), deri ve deri ürünleri (%20,5), makina ve techizat (%18,2), kağıt ve kağıt ürünleri (%16,9) ile radyo, TV ve haberleşme cihazları (%15,5) olarak ölçülmüştür.

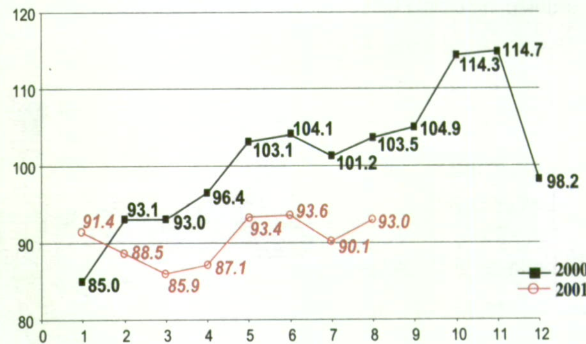
İmalat sanayiine ilişkin bir diğer gösterge olan kapasite kullanım oranı ise Nisan ayında ulaştığı en düşük değerden (68,5) sonra nisbi bir iyileşme kaydederek yükseliş trendine girmiştir. Grafik 3'ten de anlaşılacağı üzere, ekonominin performansı son üç aylık dönemde üretim kapasitesinin artırılıp artırılamamasına bağlı olacaktır. 2000 yılında Ekim ayındaki yüksek kapasite kullanım oranından sonra Kasım ile birlikte düşen bu oran ekonomik krizin de habercisi olmuştur.

Sektördeki beklentileri ve gerçekleşmeleri karşılaştırarak önümüzdeki döneme ilişkin bir gösterge niteliği taşıyan "İmalat Sanayi Eğilim Anketi" sonuçlarına göre, Eylül ayı tam kapasite ile çalışamama nedenleri bir önceki yılın aynı ayı ile karşılaştırıldığında, iç talepteki daralmanın etkileri çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. İşyerleri atıl kapasiteyi aşağıdaki etkenlere bağlı olarak açıklamıştır:

TABLO 3: Tam Kapasite ile Çalışamama Nedenleri

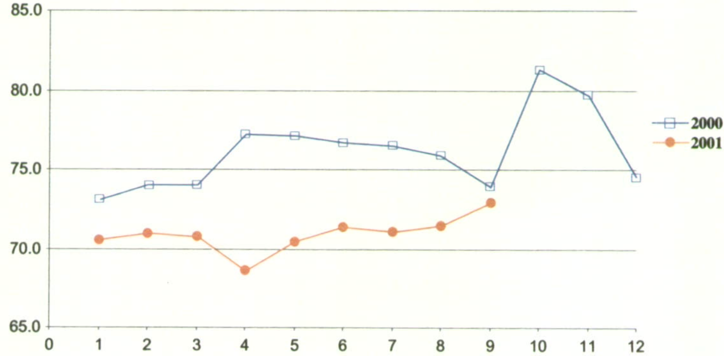
	EYLÜL 2001	EYLÜL 2000
İç pazarda talep yetersizliği (%)	58,0	43,4
Dış pazarda talep yetersizliği (%)	9,2	14,0
Mali imkansızlıklar (%)	3,4	3,1
Yerli mallarda hammadde yetersizliği (%)	3,3	4,3
İşçilerle ilgili meseleler (%)	2,5	2,1
İthal mallarda hammadde yetersizliği (%)	1,3	1,1

Yine işyerlerinin üretim ve yurt içi satışlarına ilişkin 2001 yılı Eylül ve Ekim ayları beklentileri 2000 yılı ile karşılaştırılmalı bir biçimde değerlendirildiğinde üretimde azalış beklentileri devam etmekle birlikte satışlarda nisbi bir iyileşme öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

Üretim konusunda işyerlerinin; 2000 yılı Eylül ayında % 50,9'u artış, % 31,8'i azalış belirtirken, 2001 yılı Eylül ayında % 46,7'si artış, % 37,2'si ise azalış olduğunu belirtmiştir. 2000 yılı Ekim ayında % 49'8' i artış, % 11,5'i azalış beklerken, 2001 yılı Ekim ayında % 38,1 i artış, % 27,8 i ise azalış beklediklerini belirtmişlerdir. Buna göre üretim artışı bekleyenlerin oranında 8,5 puanlık bir gerileme gözlenmektedir. Bu gerilemede en önemli etkenin 11 Eylül'de A.B.D.'de yaşanan saldırıların ardından başlayan gerilim psikolojisinin de şüphesiz büyük rolü olduğu düşünülmelidir. Yurt içi satışları için ise, aynı işyerlerinden ; 2000 yılı Eylül ayında % 53,9'u artış, % 26,5'i azalış belirtirken, 2001 yılı Eylül ayında % 34,8'i artış, % 48,2' si ise azalış olduğunu bildirmiştir. 2000 yılı Ekim ayında % 44,0'ı artış, % 13,6'sı azalış beklerken, 2001 yılı Ekim ayında % 433'ü artış, % 19,4'ü ise azalış beklediklerini bildirmişlerdir.

Özel sektör imalat sanayiinde 10 ve daha fazla kişi çalışan ve sektörün katma değerinin yaklaşık %90'unu oluşturan işyerleri ile kamu kesimine ait bütün imalat sanayi işyerlerini içeren üretimde çalışanlar, üretimde çalışılan saat ve kısmi verimlilik endeksi değerlerine bakıldığında 2001 yılı II. üç aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre; çalışan sayısında %8,8, çalışılan saatte %11,9 azalma olduğu, üretimde çalışan kişi başına verimliliğin %4, çalışılan saat başına verimliliğin de

%0,6 oranında gerilediği gözlenmektedir. Araştırmanın en çarpıcı bulguları, kamu kesiminde özel kesime göre çalışanlarda ve çalışılan saatte nispeten daha az bir gerileme kaydedilmişken kısmi verimliliklerin yine kamu kesiminde artmış olmasıdır. Buna göre kamu kesiminde üretimde çalışan kişi başına verimlilik 2000 yılına göre %7,6, çalışılan saat başına verimlilik de %9,1 oranında artmış görülmektedir. Özel kesim imalat sanayi işletmelerinde yukarıda değindiğimiz üretim kaybının gerçekleştiği sektörlerde kısmi verimlilik de azalmış, buna karşılık gıda ürünleri ve içecek, tütün ürünleri, tekstil ürünleri, giyim eşyası, plastik-kauçuk ürünleri, metal ana sanayi ve taşıt araçları dışında diğer ulaşım araçları imalatı alanlarında hem kişi başına hem de saat başına verimlilik artışları kaydedilmiştir.

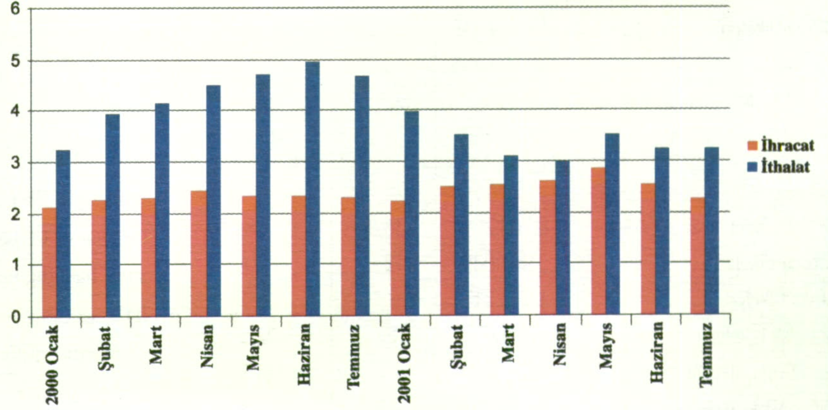
Gerek üretimde gerek de istihdam ve verimlilikte elde edilen bu değerlerin imalat sanayiindeki kazançlar üzerindeki etkileri göz önüne alındığında; tüketici fiyat indeksleri ile deflate edilerek hesaplanan "reel indeks" sonuçlarına göre 2001 yılı ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre üretimde çalışılan saat başına ücretin % 14,6, üretimde çalışan kişi başına kazancın % 14,3 ve diğer işlerde çalışan kişi başına kazancın ise % 9.2 azaldığı belirtilmiştir. Durumu daha dikkat çekici kılan ise verimlilik artışı kaydedilmiş olan sektörlerde de reel kazanç gerilemesinin söz konusu olmasıdır. Bu durum hem Türkiye'deki faktör piyasalarındaki esnekliğin azlığını hem de tüketime temel teşkil edecek kullanılabilir gelirdeki reel gerilemeyi yansıtmaktadır.

İmalat sanayiinden sonra Türkiye ekonomisinin ileri ve geri bağlantıları ile kritik önem taşıyan bir diğer sektörü olan inşaat sektöründen elde edilen istatistik veriler de ekonomik durgunluğa ilişkin ipuçları vermektedir. 2001 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yapı ruhsatı sayısında %21,4, yapı kullanma izin belgesi sayısında %11,5, yapı ruhsatı verilen yapıların toplam inşaat alanında 29 ve yapı kullanma izin belgesi verilen yapıların toplam inşaat alanında da %20,3'lük azalma olduğu görülmektedir. Yapı ruhsatı verilen binaların değeri ise reel olarak %29,3 gerilemiştir. Yüzölçümü itibarıyla gerilemenin en fazla olduğu yapı türü %48,6 ile ticari yapılar olmuştur. Buna karşılık bu dönemde yapı ruhsatı alınan idari yapıların yüzölçümünün %85,8 değerinin reel olarak %97 oranında ve yapı kullanma izin belgesi alınan yapıların yüzölçümünün %65,7 değerinin de %48 oranında artmış olması dikkat çekici bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

İnşaat sektöründeki bu üretim kaybına rağmen maliyetlerin artmaya devam ettiği görülmektedir. DİE tarafından hazırlanan ve 1991 yılını baz alan "Bina İnşaatı Maaliyet İndeksi" sonuçlarına göre; 2001 yılı ikinci çeyreğinde bina inşaatlarındaki maliyet artışı, bir önceki döneme göre %16,5 ve bir önceki yılın aynı dönemine göre ise %54,8 oranında gerçekleşmiştir. Buna göre son dört çeyrekteki ortalama maliyet artışı ise %43,7 olmaktadır. Buna göre, ekonominin genel olarak %8,5 oranında, inşaat sektörünün de %8,9 oranında reel gerileme gösterdiği bir dönemde inşaat maliyetlerinde reel artış gözlenmiş olması sektörün geleceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Ekonomideki olumsuz gidişin bir diğer sonucu kapanan şirket sayısındaki artış, buna karşılık açılan yeni şirket sayısındaki gerileme olmaktadır. Bu yılın Eylül ayında toplam sermayesi 81 trilyon 405 milyar 667 milyon TL. olan 2119 yeni şirket ile 1168 yeni firma açılmış, buna karşılık sermayesi 207 milyar

640 milyon TL. olan 147 şirket ile 1035 firma kapanmıştır. Açılan şirketlerin 790'i toptan ve perakende ticaret; motosiklet ve motorlu araçlar ile kişisel eşyalar ve ev eşyalarının onarımı, 475'i imalat, 243'ü inşaat, 166'sı gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, 163'ü ulaştırma, depolama ve haberleşme, 76'sı otel ve lokantalar, 68'i mali-aracı kuruluş faaliyetleri, 35'i sağlık işleri ve sosyal hizmetler, 32'si eğitim, 26'sı diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri, 20'si tarım, avcılık ve ormancılık, 18'i madencilik ve taşocakçılığı, 5'i kamu yönetimi ve savunma: zorunlu sosyal güvenlik, 2'si balıkçılık sektöründe bulunmaktadır. Kapanan 1035 firmanın 758'i toptan ve perakende ticaret; motosiklet ve motorlu araçlar ile kişisel eşyalar ve ev eşyalarının onarımı, 76'sı inşaat, 68'i imalat, 46'sı gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, 30'u ulaştırma, depolama ve haberleşme, 22'si otel ve lokantalar, 17'si mali-aracı kuruluş faaliyetleri, 7'si diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri, 5'i eğitim, 3'ü tarım, avcılık ve ormancılık, 2'si sağlık işleri ve sosyal hizmetler, 1'i madencilik ve taşocakçılığı sektöründe bulunmaktadır. Bu yılın ilk dokuz aylık dönemi geçen yılın aynı dönemiyle karşılaştırıldığında, yeni açılan şirketlerin sayısının %4,1 firmaların da %21 oranında gerilediği gözlenmektedir. Buna karşılık kapanan şirketlerin sayısında %36,2 firmaların sayısında da %18,3 oranında artış kaydedilmiştir.

Grafik 4- Aylık Dış Ticaret Rakamları (Milyon USD)

DIŞ KESİM

2001 yılı Şubat ayında gerçekleşen ani kur artışı ve ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile birlikte bu yılın ilk yedi ayında TL.'nin değeri Amerikan doları karşısında %49,2 ve euro karşısında da %46,6 oranında gerilemiştir. Buna göre 1 dolar ve 0,77 eurodan oluşan döviz sepetinin TL. karşısındaki değer artış oranı %92,9 gibi çok yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin en doğrudan etkilediği sınır aşırı mal/hizmet ve sermaye hareketlerinde yani dış kesimde gelişmeler beklendiği doğrultuda olmuş, 2000 yılının Ocak-Temmuz dönemine göre ihracat %9,2 oranında artarken ithalat %21,6 azalmış, dış ticaret açığı da %56,8 oranında gerileyerek 6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ihracatın ithalatı karşılama oranı da geçen yılın aynı dönemine göre yaklaşık beş puanlık bir iyileşme ile %74,3 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte dış ticaret indeks değerleri yedi aylık ortalamalar açısından incelendiğinde çarpıcı bir durum gözlenmektedir. Buna göre, ihracat miktar indeksi %16,4 oranında artmakla birlikte fiyat indeksinde 0,9 puanlık bir gerileme kaydedilmiştir. Benzer bir durum miktar indeksinin %22,8 gerilediği ama fiyat indeksinde 2,8 puanlık bir artış ölçülen ithalat için de geçerlidir. Buradan, ihracattaki canlanmanın beklenen olumlu etkiyi sağlayamayacağı sonucuna varılabilir.

Dış ticaretin uluslararası standart sanayi sınıflamasına göre dağılımı incelendiğinde, ihracatımızın %92,4'lük kısmını oluşturan imalat sanayindeki artışın %9,5, ikinci sıradaki tarım ve ormancılığın da %9,8 oranında büyüdüğü

TABLO 4a: Ülke Gruplarına Göre İhracat (Değer Bin USD)

Ülke Grupları	Değer	Oran %	Değişim %
OECD Ülkeleri	11.912.785	67,8	6,6
AB Ülkeleri	9.230.640	52,5	8,7
EFTA Ülkeleri	176.477	1,0	-9,5
Diğer OECD Ülkeleri	2.505.667	14,3	0,7
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	5.141.967	29,3	16,8
Avrupa Ülkeleri	1.289.631	7,3	3,4
Afrika Ülkeleri	845.455	4,8	2,0
Amerika Ülkeleri	213.175	1,2	75,9
Orta Doğu Ülkeleri	1.873.813	10,7	34,5
Diğer Asya Ülkeleri	827.598	4,7	4,0
Diğer Ülkeler	92.293	0,5	444,7
Türkiye Serbest Bölgeleri	516.549	2,9	0,3
GENEL TOPLAM	17.571.301	100,0	9,2

TABLO 4b: Ülke Gruplarına Göre İhracat (Değer Bin USD)

Ülke Grupları	Değer	Oran %	Değişim %
OECD Ülkeleri	14.784.038	62,5	-25,7
AB Ülkeleri	10.604.105	44,9	-29,0
EFTA Ülkeleri	548.690	2,3	-14,0
Diğer OECD Ülkeleri	3.631.243	15,4	-16,0
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	8.708.261	36,8	-12,8
Avrupa Ülkeleri	2.981.025	12,6	-14,0
Afrika Ülkeleri	1.592.217	6,7	14,0
Amerika Ülkeleri	255.327	1,1	-22,2
Orta Doğu Ülkeleri	2.254.000	8,5	-10,5
Diğer Asya Ülkeleri	1.724.939	7,3	-31,3
Diğer Ülkeler	138.017	0,6	380,7
Türkiye Serbest Bölgeleri	149.797	0,6	-46,7
GENEL TOPLAM	23.642.097	100,0	-21,6

görülmektedir. İthalat içinde %16,3'lük paya sahip olan madencilik ve taş ocakçılığı artan tek kalem olarak görünmektedir. Mal grupları bazında bir inceleme yapıldığında ise; sermaye malları ihracatının %19,4, ara malları ihracatının %11,4 ve tüketim malları ihracatının da %5,6 arttığı, buna karşılık en büyük gerilemenin görüldüğü ithalat kaleminin %35,7 ile tüketim malları ithalatı olduğu anlaşılmaktadır. Sermaye malları ithalatının da %30,6 oranında gerilemiş olması yatırım kararlarının ertelenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dış ticaretin ülkeler bazındaki yedi aylık gelişimi ise Tablo 4'teki gibi olmuştur. Türkiye açısından, stratejik, siyasal ve kültürel bakımdan önem taşıyan bazı seçilmiş ülke gruplarının dış ticaret içindeki konumlarına ve bu ülke gruplarıyla dış ticaret dengesine bakıldığında bazı önemli yorumlarda bulunmak mümkün olmaktadır. Bu gruplar toplam olarak, ihracatımızın %85'ini yaptığımız ve ithalatımızın da %89'unu gerçekleştirdiğimiz ülkeleri teşkil etmektedir. Dış ticaretimizin en büyük açığı verdiği ülke grubu KEİ ülkeleridir. Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretimizdeki payı son derece azdır. Üstelik 2001 yılının ilk yedi ayı göz önünde bulundurulduğunda bu ülkelere olan ihracatımızın %12,5, ithalatımızın da %59 oranında gerilediği anlaşılmaktadır. Toplam dış ticaret hacmimize nispetle ihracatımızın en düşük olduğu ülke grubu ise BDT ülkeleri olarak görülmektedir. İhracatımızın dış ticaret hacmi içindeki nisbi ağırlığının ortalamanın üzerinde olduğu ülkeler ise AB ülkeleri olmuştur. Türkiye, hızlı kur artışının sağladığı fiyat avantajını ihracatında ağırlıklı olarak sadece İslam Konferansı Teşkilatı ülkelerine yansıtabilmiş ve bu grup ülkelere yaptığı ihracatı %16 oranında artırabilmiştir.

FİNANSAL KESİM

Fiyat Hareketleri ve Enflasyon

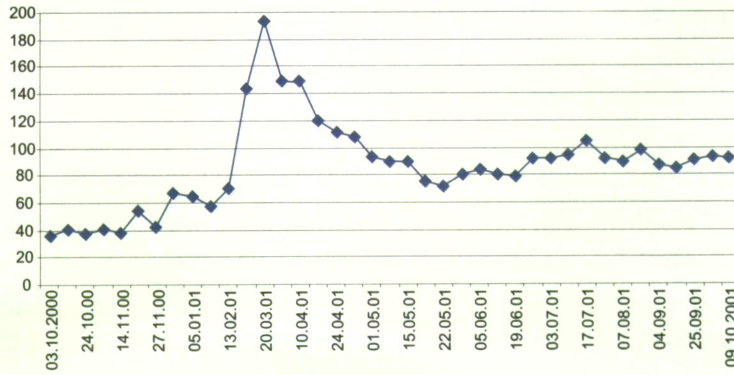
2001 Eylül itibarıyla, Toptan Eşya Fiyatları (TEFE) Genel İndeksi'nde, bir önceki aya göre %5,4, bir önceki yılın Aralık ayına göre %62,9, bir önceki yılın aynı ayına göre %74,7 ve oniki aylık ortalamalara göre %49,7 artış gerçekleşmiştir. 2001 Eylül ayındaki %5,4'lük artışın 1,3'ü devlet sektöründeki fiyat artışlarından, 4,1'i de özel sektördeki fiyat artışlarından kaynaklanmıştır. Bu artış TEFE ana sektörleri bazındaki incelendiğinde 1,1'inin Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık Sektöründen, 0,3'ünün Madencilik ve Taşocakcılığı Sektöründen, 3,8'inin İmalat Sanayi Sektöründen, 0,2'sinin de Elektrik, Gaz ve Su Sektöründen kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çekirdek enflasyon olarak da adlandırılan özel kesim imalat sanayi toptan eşya fiyat endeksindeki artış oranı ise, bir önceki aya göre %5,4, bir önceki yılın Aralık ayına göre %69,7, bir önceki yılın aynı ayına göre %79,8 ve oniki aylık ortalamalara göre %52,8 olmuştur.

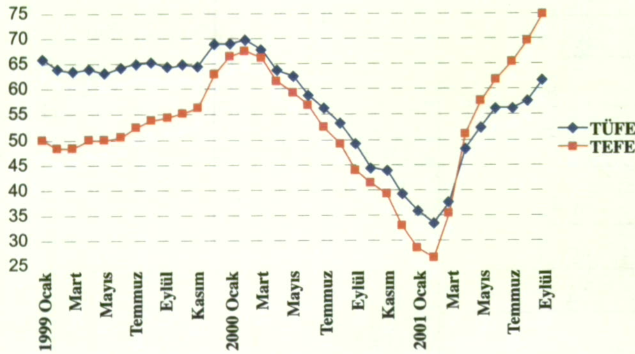
Toplumun geniş kesimlerini daha doğrudan ilgilendiren tüketici fiyatlarındaki değişimi ölçen Tüketici Fiyatları Genel İndeksi(TÜFE)'ndeki artış ise, bir önceki aya göre %5,9, bir önceki yılın Aralık ayına göre %47,7, bir önceki yılın aynı ayına göre %61,8 ve oniki aylık ortalamalara göre %47,8 oranında gerçekleşmiştir. Bir önceki aya göre ölçülen %5,9'luk artışın "Ana Harcama Grupları" itibariyle 2,0'ı Gıda, İçki, Tütün grubundan, 1,2'si Giyim ve Ayakkabı grubundan, 1,3'ü Konut grubundan, 0,4'ü Ev Eşyası grubundan, 0,1'i Sağlık gru-

TABLO 4c: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret (Değer Bin USD)

	İhracat	Ağırlık	İthalat	Ağırlık	Dış Ticaret Dengesi
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	1.393.311	%7,9	3.131.790	%13,2	-1.738.479
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	507.941	%2,9	785.604	%3,3	-277.663
Bağımsız Devletler Topluluğu	895.948	%5,1	2.612.147	%11,0	-1.716.199
Türk Cumhuriyetleri	283.494	%1,6	1 81.449	%0,8	102.045
İslam Konferansı Teşkilatı	2.583.320	%14,7	3.632.120	%15,4	-1.048.800
Avrupa Birliği	9.230.640	%52,5	10.604.105	%44,9	-1.373.465

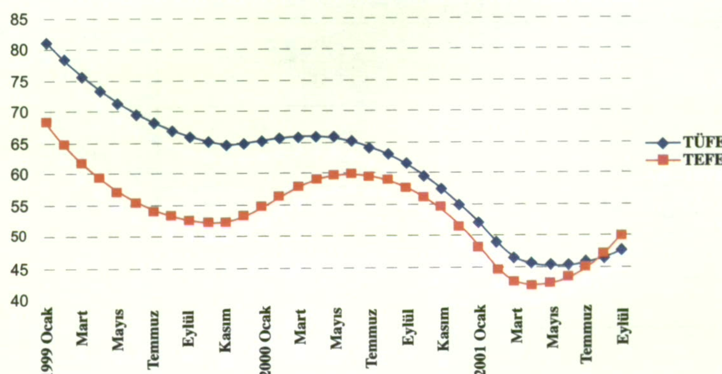
bundan, 0,5'i Ulaştırma grubundan, 0,2'si Eğlence grubundan, 0,1'i Eğitim grubundan, 0,1'i de Çeşitli Mal ve Hizmetler grubundan kaynaklanmıştır. Yine Eylül ayında en büyük fiyat artışının kaydedildiği mal ve hizmetlere bakıldığında bunların okul dergileri (%92,3), üniversite harcı (%56,2), kreş ücreti (%30,4) ve okul önlüğü (%26,7) gibi eğitim grubunda yoğunlaşmış oldukları görülmektedir. Bu durumda söz konusu ürünlerin fiyat ayarlamalarının çoğunlukla eğitim döneminin başlangıcı olan

Eylül ayında yapılıyor olmasının büyük etkisi olduğu açıktır. 2001 Eylül ayında bölgeler itibariyle en yüksek artışın %6,3 ile Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinde, en düşük artışın ise %4,7 ile Doğu Anadolu Bölgesinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Aynı dönemde illere göre en fazla artışın %7,5 ile Kayseri şehrinde, en düşük artışın ise %3,5 ile Kocaeli şehrinde olduğu belirtilmiştir. On iki aylık ortalamalara göre kaydedilen %47,8'lik artışın bölgeler itibariyle dağılımın da ise %53,2 ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde en yüksek, %47,2 ile Ege Bölgesinde en düşük seviyede gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Marmara Bölgesinde %47,8, Akdeniz Bölgesinde %48,3, İç Anadolu Bölgesinde %47,8, Karadeniz Bölgesinde ise %49,0 artış olmuştur. Aynı dönemde illere göre en fazla artış %56,8 ile Erzurum şehrinde, en düşük artış ise %45,1 ile Denizli şehrinde gözlenmiştir. İstanbul'da TÜFE artış oranı, aylık %6, yılbaşından bu yana %46,1, son bir yılda %61,3 ve on iki aylık ortalamalara göre ise %47,9 olarak hesaplanmıştır.

Enflasyon trendindeki son üç yıllık değişme göz önüne alındığında, 2000 yılı Haziran ayından itibaren ekonomi açısından büyük bir fırsat yakalanmış olmasına rağmen bunun gereği gibi değerlendirilememesi sonucunda yaşanan krizlerin enflasyonla mücadele imkanını ortadan kaldırmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mayıs ayından itibaren yıllık değerde TÜFE'nin üzerinde seyretmekte olan TEFE'nin, Ağustos ayından itibaren on iki aylık ortalama değerde de benzer bir trendi yakalamış olması yaşanan resesyonun kalıcılık kazandığına işaret etmektedir.

Para ve Kredi Gelişmeleri

Haziran ayından bu yana %60'ın üzerinde seyreden bir enflasyona maruz kalan ekonominin parasal genişleme yönü değerlendirildiğinde rezerv paranın son altı ayda %14,5 ve yıl başına göre de %27 oranında arttığı görülmektedir. Yine bu dönemde, doğrudan satın alma gücü olması bakımından mübadele yaklaşımı noktasında önem taşıyan dolaşımdaki para ve vadesiz hesaplar toplamı olan dar tanımlı para arzı da Temmuz-Ekim döneminde %1,6 küçülmüş, yıl sonundan beri ise sadece %20,4 oranında artmıştır. Son bir yıllık gelişmeler göz önüne alındığında değişim oranları reel olarak rezerv para için %-8,6 ve para arzı için de %-0,6 olmaktadır. Buradan ekonomide satın alma gücünün reel olarak daraldığı ortaya çıkmaktadır.

Bankacılık sistemindeki toplam TL mevduatlar, 5 Ekim itibarıyla 38 katrilyon 828

trilyon 652 milyar seviyesindedir. Bu değer, yıl başına göre sadece %23,7'lik nominal bir artışa karşılık gelmektedir. TL. Mevduatın bir yıllık reel değişimi ise %-5,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu mevduatın %45,6'sı özel mevduat bankalarında, %52,8'i de kamu bankalarında bulunmaktadır. Yabancı para mevduatın durumu incelendiğinde ise 5 Ekim itibarıyla bankacılık sisteminde yurt içinde yerleşiklere ait 42,3 milyar dolar seviyesinde bir stok olduğu görülmektedir. Bu değer, bir yıl öncesine göre %3,2 ve bu yıl başına göre de %6,7'lik bir artışa tekabül etmektedir. Geçtiğimiz yıl sonunda %39,3 seviyesinde bulunan yabancı para mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı %59,2'ye yükselmiştir. Büyük ölçüde kur artışından kaynaklansa da bu hızlı dolarizasyonun, ekonominin işleyişini olumsuz etkileyeceği açıktır. Bu arada Şubat krizi sırasında yıl başına göre 1 milyon dolar gerilemiş olan işçi dövizleri de son verilere göre yeniden 10,6 milyar dolar seviyelerine gelmiştir.

TABLO 5: Finansal Yatırımların Getiri Oranları

		Nominal Getir	Reel Getiri (TÜFE)
3 Aylık	Mevduat Faizi (Brüt)	14,8	2,9
	Borsa İndeksi (İMKB 100)	-26,1	-33,8
	Dolar	22,0	9,3
	Mark	30,3	16,8
	Altın (Külçe)	16,1	17,3
6 Aylık	Mevduat Faizi (Brüt)	26,8	-4,9
	Borsa İndeksi (İMKB 100)	-0,4	-25,3
	Dolar	52,6	14,4
	Mark	53,4	15,0
	Altın (Külçe)	64,5	23,3
Son Bir Yıl	Mevduat Faizi (Brüt)	30,8	-19,2
	Borsa İndeksi (İMKB 100)	-28,5	-55,8
	Dolar	122,3	37,4
	Mark	132,3	43,6
	Altın (Külçe)	131,1	42,8
Yıllık Ortalamalar	Mevduat Faizi (Brüt)	45,3	-1,7
	Borsa İndeksi (İMKB 100)	-25,0	-49,3
	Dolar	75,3	18,5
	Mark	61,8	9,4
	Altın (Külçe)	64,0	10,9

Kredi gelişmeleri değerlendirildiğinde, en çarpıcı görüntü tasfiye edilecek alacakların son bir yılda %82 reel artış göstererek 8,5 katrilyon TL. gibi çok yüksek bir seviyeye gelmiş olmasıdır. Bu durum büyük ölçüde TMSF bünyesine alınan bankaların hesaplarının şeffaf hale getirilmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, son verilere göre 34 katrilyon 183,6 trilyon TL. tutarında bildirilen mevduat bankalarının kredi stoku da yine son bir yılda reel olarak %15 daralmıştır. Ticari krediler, yıl başından bu yana nominal olarak da 218 trilyon TL. gerileme kaydederek 12 katrilyon 783 trilyon seviyesinde gerçekleşmiştir. Yaklaşık 5 katrilyon olarak bildirilen tüketici kredileri ve kredi kartlarında da son bir yıllık dönemde %17,8 oranında nominal gerileme söz konusudur. Bütün bu göstergeler, bankacılık sisteminin karşı karşıya olduğu sorunun büyüklüğünü ve gerek yatırımları gerek işletme sermayeleri gerek de ödemelerinde bankacılık kesimine ihtiyaç duyan reel ekonomi kuruluşları açısından da durumun vehametini yansıtmaktadır.

Türkiye ekonomisinin özet görünümünde, %70'lere doğru yükselen enflasyon oranı, %90'lar seviyesinde faiz oranı ve %120 oranında artan kur ile bir önemli bir makro dengesizlik, %6-7 oranında reel daralma beklenen ekonomisi ile de ciddi bir kriz tablosu oluşmaktadır. Önümüzdeki yıla ilişkin; faizlerin %70 ler düzeyinde, buna karşılık yıllık ortalama enflasyonun %45 olarak gerçekleşmesi, kamu kesiminin faiz dışı fazlasının da milli gelirin %6'sı düzeyinde olması hedeflenmektedir. Bütün bu değişkenlerle, 13,5 milyar dolar dış ticaret açığı hedefi ve %4'lük büyümenin nasıl bir arada gerçekleştirileceği ekonomi biliminin sınırlarını bir hayli zorlayan bir modeli hayata geçirmeyi gerektirecektir.

IMF dosyasını sunarken...

Üniversite yıllarımızdan beri cevabını açık seçik veremediğimiz bir soruyu yeniden sorarak dosyamızın kapağını aralayalım; IMF kapitalist sistemin günah keçisi mi, yoksa gerçekten Batı-dışı ekonomileri manipüle etmeye memur bir kuruluş mu? Siyasi yelpazenin neresinde olursa olsunlar tüm politikacılar, işler kötü gitti mi IMF'yi suçluyor; ama iktidar olduklarında hepsi de bu kuruma el açıyorlar. Başbakan Bülent Ecevit, geçen yıl istikrar programı çıkmaza girince "IMF çağdışıdır" diye demeç vermiş, fakat iki gün sonra sözünü geri almıştı. Şimdi herkes IMF (ve Dünya Bankası) sayesinde ülkeye gelecek 10 milyar doları beklediğinden, kimse mevcut istikrar politikasının doğruluğunu tartışmıyor. Ama sözü edilen para gelmezse, o zaman yine kıyamet kopacak demektir.

IMF dosyasını sunarken...

IMF, Dünya Bankası ve Gatt (şimdi artık WTO) gibi kuruluşlar, kapitalist sistemde "serbest" bir düzen oluşturulması amacıyla tesis edildiler. Birinci ve İkinci Dünya savaşları arasındaki yaklaşık 20 yıl içinde dünya ekonomisinde öylesine bir korumacılık uygulandı ki, dünya imalat hasılası ciddi biçimde artarken, dünya ticareti bir o kadar gerileme gösterdi. Özellikle büyük ülkeler kendi içlerine dönüp, rakiplerine (hasımlarına) ticaret yoluyla koz vermemeye çalıştılar. Bu korumacı (merkantilist) politikaların faturası, 60 milyon insanın ölümüne yol açan İkinci Dünya Savaşı olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine, daha savaş sona ermeden, serbest bir dış ticaret düzeni için kollar sıvandı. Bu amaçla tesis edilen finansal kuruluşların ayrıntılı serüvenlerini dosyamızın ilgili bölümlerinde okuyacaksınız.

IMF adı nedense hep finansal krizlerle beraber anılıyor. Kriz çıkıyor ve IMF hemen devreye giriyor. Dolayısıyla, IMF'nin gerçek anlamda muhasebesini yapabilmek, krizlerin muhasebesini yapabilmeyi gerektiriyor. Aslına bakarsanız, finans krizleri normal akla sığmıyor. Geçen yılki peşpeşe krizleri hatırlayalım. Bir iki gün içinde faizler yüzde 40'tan yüzde 2000 veya yüzde 60'tan yüzde 7500 düzeylerine nasıl çıkar? Daha da önemlisi, kısa bir süre sonra eski seyrine nasıl iner? İki yıl önceki IMF-destekli Merkez Bankası programını MÜSİAD olarak çok eleştirmiştik. Program hedefinin ("Enflasyonu düşürmek") doğru, fakat mantığının ve araçlarının hatalı olduğunu belirtmiştik. Enflasyonist ortamda hakiki bir sanayileşme olamaz. Bu bakımdan, enflasyonu köklü biçimde aşağı çekmeyi amaçlayan bir program alkışlanmaya layıktı. Ancak, programın mantığı yanlıştı, çünkü döviz üretme yeteneği zayıf bir ekonomide, döviz kurunu baskı altında tutarak enflasyonu düşürmeyi amaçlıyordu. Oysa, döviz kurunu arzu ettiğiniz seviyede tutabilmeniz için, yeterli dövize sahip olmanız gerekir. Onyedinci yüzyılın merkantilist yazarlarından beri biliyoruz ki, döviz bir stok olarak değil, bir akım olarak düşünülmelidir. Yani belli bir anda sahip olduğunuz döviz miktarı değil, her yıl kazanabildiğiniz net döviz miktarı önemlidir. Milli serveti arttıracak olan, pozitif ticaret dengesidir. Daha rafine bir ölçüyle, cari işlemler dengesi.

Yine bir çok MÜSİAD raporunda altını çizdiğimiz üzere, Türk sanayileşmesi teknolojisiz bir sanayileşmedir. Teknolojisiz sanayi döviz üretemez, tam aksine tüketir. Birkaç istisna ile Türkiye'nin büyük sanayi şirketleri döviz yutan birer kara deliktirler. Ortalama olarak, bir satıp iki alıyoruz. Bu yüzdendir ki, yıllık ticaret açığımız 15-20 milyar $, cari işlemler açığımız ise 10 milyar dolar düzeyinde dolaşıyor. Böyle bir ekonomide, döviz kurunu baskı altında tutmak, ihracatçı şirketler bakımından, köpekleri salıverip taşları bağlamak demektir.

Böyle bir ekonomide, sürekli olarak IMF'nin himmetiyle krizi savuşturmak, ülkeyi daha büyük sıkıntılara sürüklemek demektir. Hiçbir kısa vadeli çözüm, bizi sağlıklı bir ekonomik yapıya götürmez. Düşünün, 2001 yılı boyunca neredeyse 80 milyar dolarlık iç ve dış borç (ana para artı faiz) ödemiş olacağız. Dolar kurunun yükselmesi sonucunda, dolar bazında azalan gayrı safi yurtiçi hasılamızın yarıya yakın kısmını böylece borç ödemelerine ayırmış oluyoruz. Başka bir yaklaşımla, ülkenin her ferdi kazandığı paranın yarısını hükümete verse, yıllık borcumuz ancak kapanıyor. IMF-Dünya Bankası kredileri gerekli miktarın çok küçük bir bölümünü karşılayabildiğinden, hükümetler borcun geriye kalan kısmını nasıl ödeyeceklerdir? Gayet basit: Yüksek reel faiz ödeyerek!. Ekonomiyi düzlüğe çıkaracağı ileri sürülen programın 2001 yılı için öngördüğü ortalama reel faiz oranı tam yüzde 36. Yani Sayın Derviş'in IMF-destekli programa koyduğu reel faiz oranı, son on yılın reel faiz ortalamasından daha yüksektir.

Türkiye'nin iç borç stokunu kartopu gibi hızlandıran olgu yüksek reel faizlerdir ve denk bütçe arayışından başka hiçbir çözüm yolu yoktur. 1997 yılında iç borçlar 25 milyar dolar düzeyindeyken, o günkü hükümetin gündeme getirdiği denk bütçe uygulanabilseydi, stok dört yılda üçe katlanmazdı. Eğer şu anki program uygulanırsa, üç yıl sonra iç borçlar 200 milyar dolara ulaşması kaçınılmazdır. Bu bir çözüm arayışı değil, ekonomiyi mutlak anlamda kilitleme operasyonudur. (Yüzde 36 reel faiz, mesela 2002 yılı boyunca da devam ederse, en az 25 milyar dolar fazla ödeme yani "rant" anlamına gelecektir.)

Bir kurum olarak IMF'ye karşı çıkmanın anlamı yoktur. Problemin kaynağı IMF değil, Türkiye Cumhuriyeti hükümetleridir. Kısa vadecilik ve kayırmacılık, yöneticilerimizin basiretini bağlamakta, boyuna aynı hataları tekrarlamaya zorlamaktadır. Şu günlerde estirilen yalancı bahar havasına rağmen, biz IMF-destekli istikrar programının, reel ekonomiyi canlandıracak önemli unsurlar taşımadığı için yarardan çok zarar getireceğini bir defa daha vurguluyarak, sizleri zengin bir dosyayla başbaşa bırakıyoruz...

Çerçeve Yayın Kurulu

dosya IMF

Dr. İbrahim TURHAN - Yrd.Doç. Dr. Lokman GÜNDÜZ

Türkiye-IMF İlişkilerinin Kronolojisi

Bu çalışma 2000 yılı başına kadar olan gelişmeleri ana hatlarıyla içermektedir. Olayların seçiminde konu başlığı ile yakınlıkları dikkate alınmıştır. Tarih sınırlaması yapılırken hem dosyadaki diğer yazıların tekrarı olmaması hem de son gelişmelerin daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gereği göz önünde bulundurulmuştur.

Türkiye'de İktisadi-Siyasi Gelişmeler	IMF'in Kronolojisi	Türkiye-IMF Anlaşmaları	Küresel Trendler
1945-49 Değişim yönündeki toplumsal baskı arttı. II. Dünya Savaşı sonrası yeni iktisat politikası arayışları			
1946 İlk çok partili seçim	**Temmuz 1944** IMF ve Dünya Bankası'nın Anasözleşmelerinin Bretton-Woods'daki konferansta hazırlanması **Aralık 1945** Anasözleşmenin 29 üye ülkenin imzasıyla yürürlüğe girmesi **Mayıs 1946** 12 İcra Direktöründen oluşan kurulun Washington'daki açılış toplantısı **Eylül-Ekim 1946** IMF ve Dünya Bankası'nın ilk yıllık Guvernörler Kurulu toplantısı **Mart 1947** IMF'in operasyonlarına başlaması **Mayıs 1947** IMF'ten ilk kaynak kullanan ülke Fransa	**Eylül 1946** IMF'e üyelik hazırlıkları: Recep Peker (CHP) Hükümeti'nden ilk devalüasyon; oranı %53,6. **Nisan 1947** Türkiye'nin kesin üyeliğe girişi İlk kota: 43 milyon dolar	**1944** Bretton-Woods Konferansı, Uluslararası para sisteminin şekillenmesi, IMF ve Dünya Bankası'nın oluşturulması **1945** II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi **Mart 1947** Truman Doktrini **Haziran1947** Marshall Planı'nın uygulamaya konulması

Türkiye'de İktisadi-Siyasi Gelişmeler	IMF'in Kronolojisi	Türkiye-IMF Anlaşmaları	Küresel Trendler
1950-59 Dünyaya açılma çabaları **14 Mayıs 1950** Genel Seçim: DP İktidarda **1950** Türkiye'nin NATO'ya üyeliği **1954** Genel Seçim: DP, iktidarına devam **1957** Genel Seçim: DP oylarındaki gerilemeye rağmen iktidarını korudu	**Ağustos1952** Almanya ve Japonya'nın üye olması **Ekim1952** Stand-by düzenlemelerinin İcra Direktörleri Kurulunda onaylanması	**Ağustos1958** IMF'in artan baskısı. Tüm döviz alımlarında dolar başına ek 6,22 TL. vergi koyuldu. Uygulamada %69 oranında devalüasyon gerçekleşmiş oldu.	**1950** Kore Savaşı, A.B.D. Ekonomisinde hızlı büyüme yılları **Mart 1957** Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nun kurulması
1960-70 IMF ile yoğun yıllar **1960** Askeri darbe, genç demokrasi rafa kalktı **Temmuz 1961** Yeni Anayasanın kabulü **Ekim 1961** Genel Seçim: CHP-AP Koalisyonu **Eylül 1963** AET'ye giriş sürecini başlatan Ankara Anlaşması **Ekim 1965** Genel Seçim AP İktidarda, Demirel ilk kez başbakan	**Ocak 1962** Telafi edici fon kolaylığının (Compensatory Financing Facility CFF) oluşturulması	**1960** Amerikan doları resmen 9 TL. **1 Ocak 1961** IMF ile ilk stand-by anlaşması: Kabul edilen 21.5 milyon SDR Çekilen miktar 16.5 milyon SDR **30 Mart 1962** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 31 milyon SDR Çekilen miktar 15 milyon SDR **15 Mart 1963** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 21.5 milyon SDR Çekilen miktar 21.5 milyon SDR **15 Şubat 1964** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 21.5 milyon SDR Çekilen miktar 19 milyon SDR **1 Şubat 1965** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 21.5 milyon SDR Çekilen miktar yok. **1 Şubat 1966** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 21 milyon SDR Çekilen miktar 21.5 milyon SDR.	**1960** Spekülatörlerin altına hücumu dolayısıyla Londra Altın Fonu'nun kurulması **1960'lı yılların ikinci yarısı** Amerikan doları uluslararası finansal piyasalarda baskı altında
1967 Ünlü "triumvira" görevde; Özal DPT Müsteşarı, Talu Merkez Bankası Başkanı, Cantürk Hazine Genel Sekreteri **1967** Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulamasının başlaması	**Eylül 1967** Guvernörler Kurulunda SDR'nin oluşturulmasının onaylanması **Haziran 1969** Tampon Stok Finansman Kolaylığı (Buffer Stock Financing Facility BSFF) kurulması **1970** İlk SDR tahsilatı	**15 Şubat 1967** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 27 milyon SDR Çekilen miktar 27 milyon SDR **1 Nisan 1968** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 27 milyon SDR Çekilen miktar 27 milyon SDR. **1 Temmuz 1969** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 27 milyon SDR Çekilen miktar 10 milyon SDR. **Ağustos1970** TL. %40 oranında devalüe edildi. **17 Ağustos 1970** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 90 milyon SDR Çekilen miktar 90 milyon SDR.	**Kasım 1967** Sterlinin devalüe edilmesi **1968** Altın Fonu'nun dağılması **Ağustos 1969** Fransız frangının devalüe edilmesi

Türkiye'de İktisadi-Siyasi Gelişmeler	IMF'in Kronolojisi	Türkiye-IMF Anlaşmaları	Küresel Trendler
1970-80 Siyasi istikrarsızlık ve koalisyonlar dönemi, hızlı toplumsal değişme ve kutuplaşmalar, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları ve planlı ekonomi dönemi, dış borç ve enerji krizi			
1971 Askeri muhtıra ve Erim Hükümeti	**Ağustos 1971** A.B.D.'nin IMF'e dolar-altın konvertibilitesinin durduğunu bildirmesi **Aralık 1971** Smithsonian Anlaşması **Temmuz 1972** "Komite 20" olarak bilinen uluslar arası para sisteminin reformu komitesinin oluşturulması	**1970-74** IMF ile ilişkilerde, Türkiye'deki siyasal belirsizliğe bağlı donukluk	**Aralık 1971** Doların %9 oranında devalüe edilmesi ve altın konvertibilitesinin kaldırılması, Smithsonian anlaşması uyarınca ulusal paraların dalgalanma marjlarının genişletilmesi **Mart 1972** AET Ülkelerinin "tüneldeki yılan" uygulamasına geçmesi
Ekim 1973 Genel seçim: Koalisyonlar dönemi **Ocak-Eylül 1974** CHP-MSP Hükümeti **Temmuz-Ağustos 1974** Kıbrıs Harekatları ve A.B.D. Ambargosu **Mart 1975** I. MC Hükümeti	**Eylül 1974** EFF(Extended Fund Facility)'nin oluşturulması **Ağustos 1975** Petrol krizinden etkilenen ülkeler için PF(Oil Facility)'nin kurulması	**1974** Revalüasyon: TL'nin dolar karşısında %11 değer kazanması	**1973** OPEC Petrol Krizi **Mart 1973** Bretton-Woods sisteminin çöküşü Kur rejimlerinde karma uygulamaya geçiş **1974-75** Ekononomik durgunluk içinde yüksek enflasyon (stagflasyon)
1977 Genel Seçim: II. MC Hükümeti	**Mayıs 1976** Bağış Fonunun kurulması **Ağustos 1977** CFF(Contingency Fund Facility)'nin kurulması	**Nisan 1975-Haziran 1977** Sekiz mini devalüasyon sonucunda dolar kurunun 13 lira 70 kuruş'tan 17,5 TL.'na gerilemesi **Eylül 1977** %10 oranında devalüasyon	**1976** Jamaika toplantısı ve SDR sisteminin yürürlüğe girmesi **1977-78** Gelişmekte olan ülkelerde dış borç darboğazı ve krizler
Ocak 1978 CHP İktidarda: Ecevit ikinci kez başbakan **Ağustos 1978** Amerikan askeri ambargosunun kaldırılması	**Eylül 1978** IMF kotalarının %50 artırılmasıyla genel kaynakların 58,6 milyar SDR'a ulaşması	**Şubat 1978** %30 oranında devalüasyon **24 Nisan 1978** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 300 milyon SDR Çekilen miktar 90 milyon SDR **Aralık 1978** Programın askıya alınması ve Türkiye'nin 1979 Mart'ına kadar taze kaynak arayışına girmesi	**Şubat 1979** İran İslam Devrimi ve ikinci petrol krizi **Mart 1979** AET ülkeleri arasında, sabit-ayarlanabilir bir kur rejimi olan Avrupa Para Sistemi (EMS)'nin kurulması **Aralık 1979** S.S.C.B.'nin Afganistan'ı işgali
Ekim 1979 AP azınlık hükümeti iş başında	**Şubat 1979** Ek Finansman Kolaylığı'nın uygulanmaya başlaması	**19 Temmuz 1979** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 250 milyon SDR Çekilen miktar 230 milyon SDR	
24 Ocak 1980 24 Ocak kararları: Liberal ekonomiye geçişin ilk işareti **Temmuz 1980** Faiz oranları serbest bırakıldı **12 Eylül 1980** Askeri darbe, demokrasi askıda. Özal hükümette	**Aralık 1980** Toplam kota miktarının 60 milyar SDR'a çıkarılması	**Nisan 1980** Sık aralıklarla kur ayarlaması rejimine geçilmesi, devalüasyonlar %5'i geçmeyecek **18 Haziran 1980** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 1.250 milyon SDR Çekilen miktar 1.250 milyon SDR	

Türkiye'de İktisadi-Siyasi Gelişmeler	IMF'in Kronolojisi	Türkiye-IMF Anlaşmaları	Küresel Trendler
1980-89 Özal'lı yıllar: Dünya Bankası'yla yapılan beş adet SAL programı ile ekonomide liberalleşme ve dışa açılma.			
	1981 SDR hesaplanmasının basitleştirilmesi	**1981** Katlı kur uygulamasına son, sürünen kur rejimine giriş: Kurlar günlük olarak açıklanacak	
Haziran 1982 Bankerler krizi, Özal'ın istifası **Kasım 1982** Yeni anayasanın kabulü **Aralık 1982** Faizler yeniden MB kontrolünde **Kasım 1983** Genel seçim: ANAP iktidarda, Özal başbakan	**Ağustos 1982** Meksika başta olmak üzere dış borç krizi yaşayan ülkelere destek **Kasım 1983** Kotaların artırılması	**4 Nisan 1983** Stand-by anlaşması: Kabul edilen 225 milyon SDR Çekilen miktar 112.5 milyon SDR **24 Haziran 1983** 1995'e kadar yapılacak son Stand-by anlaşması: Kabul edilen 225 milyon SDR Çekilen miktar 52.25 milyon SDR	**1981-87** Gelişmiş ülkelerde enflasyonla mücadele ve durgunluk **1982-84** Gelişmekte olan ülkelerde döviz krizleri, Latin Amerika moratoryumu
Nisan 1987 AT'na tam üyelik başvurusu **Eylül 1987** Siyasi yasakların kalkması için referandum, eski simalar yeniden sahnede **Kasım 1987** Genel Seçim: ANAP iktidarına devam	**Mart 1986** Yapısal Uyum Kolaylığı(SAF)'nın kurulması **Aralık 1987** Güçlendirilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı(ESAF)'nın oluşturulması	**IMF'siz yıllar** Türkiye uluslar arası alanda dış finansman imkanlarını kolaylıkla buluyor	**Ekim 1987** Kara Pazartesi: Newyork Borsası (NYSE -Newyork Stock Exchange) çöktü. Gelişmiş ekonomiler krizle tanıştı Piyasalaşma ve deregülasyon hız kazandı
Kasım 1988 Faiz oranları serbest bırakıldı	**Ağustos 1988** Telafi Edici Olağanüstü Finansman Kolaylığı(CCFF)'nın oluşturulması		
Ağustos 1989 TCMB'nin 32 Sayılı Kararıyla kambiyo rejimine ve sermaye hareketlerine tam serbestlik tanındı **Eylül 1989** Anayasa değişikliği referandumu **Kasım 1989** Özal cumhurbaşkanı			**1989** Soğuk savaşın A.B.D. ve müttefiklerince kazanılması, sosyalist blokta çözülme, liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi yükselen değerler
1990-2000 Siyasi-toplumsal istikrarsızlık ve tıkanma, ekonomik kriz yılları.			
Haziran 1991 ANAP Kongresini kazanan Mesut Yılmaz başbakan **Ekim 1991** Genel seçim: DYP-SHP koalisyonu **Mart 1992** Terör had safhada, Nevruz kutlamaları sırasında büyük olaylar	**Mayıs 1990** Kotaların %50 artırılarak 135 milyon SDR'a çıkarılması **Nisan Mayıs 1992** Eski sosyalist blok ülkelerinin çoğunun üyeliğe kabulü **Haziran 1992** Rusya resmen IMF üyesi	**1990** TL'nin konvertibilitesinin IMF'ce onaylanması, lira uluslararası para	**1990-91** Körfez Savaşı, yeni dünya düzeninin ilanı **1991** S.S.C.B.'nin tarihe karışması **Şubat 1992** Maastricht Anlaşması, AB'ye ilk adım

Türkiye'de İktisadi-Siyasi Gelişmeler	IMF'in Kronolojisi	Türkiye-IMF Anlaşmaları	Küresel Trendler
Nisan-Haziran 1993 Özal öldü, Demirel cumhurbaşkanı, Tansu Çiller başbakan	**Ağustos 1992** Rusya ile 719 milyon SDR tutarında stand-by anlaşması **Mayıs 1993** Sistem Değişimi Kolaylığı (STF)'ndan ilk yararlanan ülke Kırgızistan		
Ocak-Şubat 1994 Ekonomik kriz; TL. iki ayda %60 değer kaybetti, hazine bonosu faizleri %400. **5 Nisan 1994** 5 Nisan kararları ve istikrar programı **1994** Cari işlemler dengesi 2,6 milyar dolar fazla verdi ama büyüme hızı –6,1	**Haziran 1994** Üç başkan yardımcılığı makamının ihdası	**Nisan 1994** TL.'nin fiilen %30 devalüe edilmesi **Temmuz 1994** IMF'ten 160,5 milyon SDR çekilmesi; performans kriteri konsolide bütçe açığı **8 Temmuz 1994** 14 ay süreli Stand-by anlaşması: Kabul edilen 590,2 milyon SDR **Kasım 1994** 75 milyon SDR'ın çekilmesi; performans kriteri KİT'lere bütçe dışı borçlanmanın sınırlanması	
Mart 1995 AB ile Gümrük Birliği Anlaşması **Aralık 1995** Genel Seçim: RP birinci parti, tek parti çoğunluğu yok.	**Şubat 1995** Krize giden Meksika'ya 12,1 milyar SDR'lık stand-by kredisi verildi	**Kasım 1995 ve Şubat 1996** Bütçe ve parasal performans kriterlerinin tutmaması nedeniyle 75'er milyon SDR'lik son iki dilimin çekilememesi, kullanılan toplam tutar 460,5 milyon SDR	**Şubat 1995** Meksika krizi ve Latin Amerika'da "Tequila etkisi" ile krizin yayılması
Şubat 1996 ANAYOL Koalisyonu **Temmuz 1996** REFAHYOL Koalisyonu: Dönüşümlü olarak ilk başbakan Erbakan, Çiller dış işleri bakanı	**Mart 1996** IMF tarihinin en yüksek miktarlı EFF kredisi ile Rusya'ya 6,9 milyar SDR verilmesi		
28 Şubat 1997 MGK'nda siyasi kriz, hükümete örtülü muhtıra **Temmuz 1997** ANASOL-D azınlık hükümeti	**Kasım 1997** Endonezya'ya10 milyar SDR tutarında stand-by kredisi verildi **Aralık 1997** IMF tarihinin bugüne kadarki en büyük finansal desteği: Güney Kore'ye 15,5 milyar SDR tutarında kredi	**Nisan 1997** IMF ile yıllık olağan konsültasyon görüşmeleri **Ekim 1997** IMF heyetinin Türkiye'ye gelerek ekonomik gelişmeleri değerlendirmesi	**1997** Asya krizi dünyayı sarsıyor, Bretton-Woods sonrası en büyük ve yaygın kriz
Ocak 1998 İnterbank'ın TMSF'na devriyle fondaki banka sayısı 3'e çıktı	**Aralık 1998** Brezilya ile 13 milyar SDR tutarında stand-by anlaşması,	**Haziran 1998** Yakın İzleme Anlaşması (Staff Monitored Program) yürürlüğe girdi.	**Ağustos 1998** Rusya krizde, dış borçlar için 90 günlük moratoryum ilan edildi **Ekim 1998** Rusya krizi Latin Amerika'ya yayılıyor, global resesyon tehlikesi
Ocak 1999 DSP azınlık hükümeti **Nisan 1999** Genel Seçim: DSP-MHP-ANAP Koalisyonu **Ağustos-Kasım 1999** Türkiye depremlerle sarsıldı **Aralık 1999** Beş bankaya daha el kondu, sektör sarsıntıda, ekonomi %6 daraldı.	**Temmuz 1999** Rusya ile 17 ay süreli ve 3,3 milyar SDR tutarında stand-by anlaşması	**Ekim 1999** Depremin zararlarını telafi etmek amacıyla Türkiye'ye 361,5 milyon SDR tutarında acil yardım desteği sağlandı. **Aralık 1999** Türkiye'nin enflasyonla mücadele programı çerçevesindeki niyet mektubuna binaen 2,9 milyar SDR tutarında stand-by anlaşması onaylandı. İlk dilim 221,7 milyon SDR. Döviz kurları 18 aylık süre için önceden belirlendi.	**Ocak 1999** Euro AB üyesi 11 ülkede tek para birimi olarak devrede **Aralık 1999** Dünya yeni milenyuma hazırlanıyor, 2000 yılı sorunu bilişim sektörünün korkulu rüyası.

ATİLLA PAMİRLİ

IMF ve Dünya Bankası

Dünya Sisteminin İkizleri

Ülkemizde uygulanan IMF programının siyasi yansımalarını her gün görmek mümkün. İstenmeyen bakanlar, genel müdürler, görevden alınması istenen düzenleyici kurullar, hükümet içi dengeler konusunda çekilen kulaklar, atanması talep edilen kişiler ve belli bir mühlet içinde çıkarılması talep edilen kanunlar...

Ülkemizde uygulanan IMF programının siyasi yansımalarını her gün görmek mümkün. İstenmeyen bakanlar, genel müdürler, görevden alınması istenen düzenleyici kurullar, hükümet içi dengeler konusunda çekilen kulaklar, atanması talep edilen kişiler ve belli bir mühlet içinde çıkarılması talep edilen kanunlar...

Bütün bu olanlar, IMF programını uygulayan bir ülke yönetiminin özerk karar alma gücü konusunda şüpheler doğuruyor. Yani, vatandaşların hiçbir şekilde oluşumuna ya da yönetimine etki edemedikleri bir ülke-üstü güç, o vatandaşların iradeleri, gelecekleri ve talepleri üzerinde kesin tasarruf hakkı elde etmiş oluyor. Kriz, ekonomik olmaktan çıkıp, siyasi bir kriz haline geliyor.

IMF'nin yalnızca bir finans kuruluşu olmadığını anlamak bu yüzden kolay. Nitekim IMF programlarına ABD ve Batılı devletlerden destek gelmedikçe, o programların uygulanma şansı kalmıyor. Bu siyasi yönü iyice anladığımızda, son krize yardım için koşan IMF'nin ve Dünya Bankası'nın aslında sadece ülkemizde değil, dünyanın her yerinde nasıl önemli siyasi roller üstlendiğini de anlamış olacağız. Önce, gelin bu kuruluşları barındıran dünya sisteminin yapısını anlamaya çalışalım. Modern uluslararası ilişkiler teorisinde dünya sistemi genellikle devlet merkezli bir sistem olarak tanımlanır. Özellikle klasik ekol, devlet dışında hiç bir aktörün etkinliğini kabul etmez. Bu biraz da, klasik olduğu, yani tarihte devletin taşıdığı merkezi rolü teorinin de merkezi yaptığı içindir. Elbette devletler merkez olunca, uluslararası ilişkiler de devletler arasında üstünlüğü amaçlayan rekabete dayalı ilişkiler olarak anlaşılır. Askeri güç, sahip olunan stratejik kaynaklar ve tarih, ihtilafı ve savaşı kaçınılmaz hale getirir.

Oysa liberal ekol, devletin yanısıra sivil kuruluşların, şirketlerin ve uluslararası kuruluşların da bir rol oynaması gerektiğini söyler. Çünkü ülkeler arasında esas olan, barış ve ekonomidir. Barış, ancak ekonomik ilişkilerle yaygınlaşabilir. Barışın sağlanması için, dünya liderliği gayesiyle savaşan devletlerin değil, işbirliği esasında anlaşmış, açık, ihtilafları müzakerelerle halletmeye çalışan devletlerin mevcut olması gerekir. Devletler kadar ulusal çapta ve uluslararası düzeyde örgütlenmiş sivil ve resmi kuruluşların da olması gerekir. İşte Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşları ortaya çıkaran felsefe budur.

Dünya Düzeninin İki Ayağı

İkinci Dünya Savaşı, bir anlamda çatışmaya dayalı uluslararası ilişkiler anlayışının kanlı sınırlarını göstermişti. Ancak, Batı düşüncesinde güç, adaletten çok tahakküm ile tanımlanır. O nedenle bu dünya çapındaki yıkımla sonuçlanan savaş da, yeni bir tahakkümün, dünyayı idare etme felsefesinin ortaya çıkmasını sağladı. Muzaffer ABD, kuracağı yeni dünya düzeni için sadece milli gücünü değil, o gücü meşrulaştırmaya yarayacak uluslararası kuruluşları da düşünmek zorundaydı. Bu yüzden daha NATO kurulmadan evvel, savaş biter bitmez iki yönlü olarak harekete geçti: Bir yandan, diğer devletleri bu yeni düzenin payandaları haline getirecek "global" bir siyasi forum olarak Birleşmiş Milletler ve diğer yandan da bu yeni düzene sermaye, üretim ve ticaret alanlarında des-

BM'nin merkezinin New York'ta, IMF ve Dünya Bankası'nın merkezlerinin ise Washington'da olması çok şaşırtıcı değil.

tek verecek "global" ekonomik kuruluşlar. IMF ve Dünya Bankası bu ikinci anlayışın ürünü olarak doğdular.

Elbette global ölçekte kendi düzenini meşrulaştırmak için kurduğu bu yapılarda ABD, eşit olmayan bir karar alma mekanizması geliştirdi. Birleşmiş Milletler'de her devletin eşit oy hakkına sahip olduğu Genel Kurul daha etkisiz kaldı. Oysa, siyasi yönde yaptırım gücüne sahip Güvenlik Konseyi'nde ise karar alma kabiliyeti, neredeyse sadece veto hakkı bulunan beş ülkeye ait.

Aynı şekilde, IMF ve Dünya Bankası gibi her ülkenin üye olabileceği finans kuruluşlarında da oy hakkı, sermaye payına göre ayarlandı. Dolayısıyla, BM'de olduğu gibi, bu kuruluşlarda da ABD ve onun Avrupalı müttefiklerinin ağırlığı bariz bir şekilde tesis edilmiş oldu. Nitekim Dünya Bankası'nda ve IMF'de bugüne kadar görev yapan başkanların ezici çoğunluğu Amerikalı idi. Bütün bunlar düşünüldüğünde, BM'nin merkezinin New York'ta, IMF ve Dünya Bankası'nın merkezlerinin ise Washington'da olması çok şaşırtıcı değil.

Amerikan devlet gücü ile bu kuruluşların arasındaki sarsılmaz ve mahrem bağın çarpıcı bir örneği olarak uzun süre Dünya Bankası başkanlığı görevinde bulunan Robert MacNamara gösterilebilir. Ekonomik nitelikli bir iş gibi görülebilecek bu makama, ABD marifetiyle getirilen MacNamara, 1960'lı yıllarda Amerikan savunma bakanıydı. Vietnam'daki katliamlara imza atmış birisi olarak bilinir. Müthiş bir kariyere sahip olduğu kesin!

Gerek IMF, gerekse Dünya Bankası'ndaki yönetim ve karar alma mekanizmalarında ekonomik göstergelerden çok siyasi çıkarlar öne çıkıyor. Aslında bizlerin bu gerçeği görmemizi engelleyen, bu iki kuruluşun sahip olduğu bir nebze "uluslararası" perdeden çok, genelde iktisat ve siyaset arasındaki

kopmaz karşılıklı ilişkiyi gözardı ediyor olmamızdır. Son krizin sadece ekonomik bir kriz olarak sunulması bu yüzden yanlış. Her iktisadi kriz sonuçta siyasi bir çerçevede alınan kararlardan doğar. Krizlerin bazen siyasilerin dahli olmadan ortaya çıktığını kabul etsek bile, bu kez o krizleri derinleştiren veya bertaraf eden yine siyasi iradenin hangi yolu tutacağına dair verdiği karardır.

Amerikan devlet gücü ile bu kuruluşların arasındaki sarsılmaz ve mahrem bağın çarpıcı bir örneği olarak uzun süre Dünya Bankası başkanlığı görevinde bulunan Robert MacNamara gösterilebilir. Ekonomik nitelikli bir iş gibi görülebilecek bu makama, ABD marifetiyle getirilen MacNamara, 1960'lı yıllarda Amerikan savunma bakanıydı. Vietnam'daki katliamlara imza atmış birisi olarak bilinir.

IMF ve Dünya Bankası, Amerikan dünya düzeninin iktisadi yönünü teşkil eden iki simge olarak 1948'den beri Batı dışı ülkelerin siyasi ve iktisadi hayatında büyük rol oynuyor. Bu iki kuruluşa bugün yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, esnek yapıda olmamaları. Oysa, karar alma süreçleri haricinde, bu kuruluşların takip ettikleri iktisadi politikalar dönemsel olarak değişti.

Bu politikaların, ABD ve Batı ittifakının aynı tarih kesitinde değişkenlik arzeden söylemleri ve uygulamalarına çok paralel bir mecra izlediği aşikar. Hatta bu benzerlik o kadar çarpıcı ki, hiç diplomasi tarihi bilmeyen bir insan bile, sadece bu iki kuruluşun başkanlarının mazisine, onayladıkları kredilere, mali destek verilen ülkelere ve sektörlere bakarak o dönemlerin siyasi tarihini tahmin edebilir.

Değişen Zamanlar, Değişen Söylemler

IMF ve Dünya Bankası'nın etkinliği, pek çok Batı sömürgesinin bağımsızlık kazandığı 1960'larda iyice arttı. İkizler, bu on yılda ulus devlet egemenliğini sağlamlaştıran sosyalizme meyyal, dolayısıyla Rus etkisine açık Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin kapitalist söylem ve politika içinde kalmasını sağlayan iki önemli finansman kuruluşu idiler. 1970'lerde özellikle petrol krizi ve Ortadoğu, Vietnam ve Afrika'daki çatışmalar nedeniyle aynı rolü devam ettirdiler.

1980'lerle beraber, Reagan ve Thatcher iktidarları tarafından takip edilen yeni liberal politikalar bu iki kuruluşun da ideolojisini o yönde etkiledi. Artık 1960 ve 1970'lerde olduğu gibi devlet mülkiyetinde ağır sanayileri, büyük tarımsal kalkınma projelerini desteklemenin modası geçmişti. Onun yerine yapısal uyum ve istikrar tedbirleri, kısacası

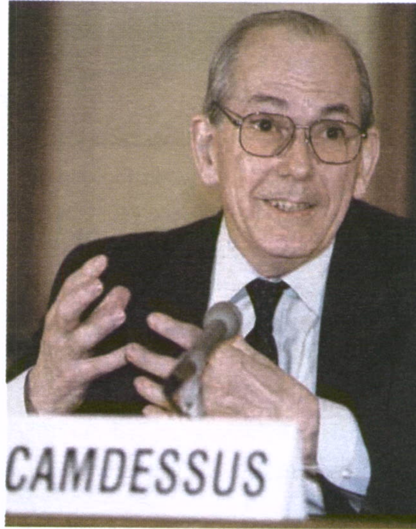
tüketime yönelik, özelleştirme ve yabancı sermaye akımını teşvik eden politikalar gözdeydi. Elbette sağlanan yardımın fazlası, gönderilen uzmanlara ödenen ücretler ve satılan ekipman, makine ve teçhizat ile geri kazanılıyordu.

1990'ların başında üç önemli gelişme yaşandı: Komünist blok çöktü. Avrupa Birliği iktisadi entegrasyondan sonra siyasi olarak da birleşme adımları attı. ABD tek süpergüç olarak rakipsiz bir egemenliğe kavuştuğunu vehmetti. Bu üç gelişme, BM'e olduğu kadar, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara da yeni talepler ve meydan okumaları demekti.

Nitekim, eski komünist ülkelerin hızla kapitalist iktisadi ve demokratik siyasi söyleme entegre olmaları için, bir yandan siyasi bir takım platformlar, zirveler toplandı. Bir yandan da onların, devlet kamburunu sırtlarından atıp, Amerikalı ve Avrupalı sermayeye pazar haline gelmesi için IMF ve Dünya Bankası hızla bir "ihtida" kampanyası başlattı. Bu iki kuruluşun halihazırdaki en önemli faaliyet alanları, eski komünist ülkelerin pazar ekonomisine "geçiş"lerini kolaylaştıracak krediler, teknik ve iktisadi danışmanlık sağlamak olarak gözleniyor.

1990'lardan bu yana ABD'nin tek güçlüğü üzerine kurduğu küreselleşme söylemi, özellikle liberal başkan Clinton zamanında bu kuruluşları gündemde tuttu. Her iki kuruluş, ama özellikle Dünya Bankası siyasi konularla ilgili politikalar da belirlemeye başladı. "İyi yönetim" (good governance), yolsuzlukla mücadele, adem-i merkeziyet, devletin rolünün yeniden tanımlanması, demokratikleşme gibi net siyasi konular yapılan kredi anlaşmalarına bile yansımaya başladı.

Bu ise, ABD'nin özellikle etnik ve dini maksatlı çatışma ve savaşları önlemeye yönelik olarak ortaya koyduğu, devletler yerine doğrudan toplumlara müdahale politikasının bir uzantısı sayılabilir. Nitekim, Bosna savaşı sırasında bölgeye müdahale eden ABD ve Batılı müttefikleri, bir yandan siyasi baskılarla istedikleri grupları ülke yönetimine getirirken, bir yandan da Dünya Bankası ve IMF'nin finansmanını ödül olarak ortaya koydular.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben, Amerika'nın kendine duyduğu güven de en üst seviyeye ulaştı. Artık tek süpergüç olmanın lüksünü yaşayan Amerikan siyasi liderleri giderek son dünya savaşından bu yana destekledikleri uluslararası kuruluşlara artık ne derecede ihtiyaçları olduğunu sorgulamaya başladılar.

Görünmeyen hükümet: IMF ve Dünya Bankası

IMF ve Banka cephesinde değişmeyen şeyler de var: Bu kuruluşların kredi verirken gözettikleri siyasi kriterler, kredilerden devlet adamlarına verilen rüşvetler, yabancı uzmanlar aracılığıyla sağlanan istihbari ve mali kazançlar aynen devam ediyor. Türkiye örneğine bakarsak, ay geçmiyor ki ülkemize bir Dünya Bankası heyeti gelmesin. Bu heyetlerin amacı kredi pazarlamak... Evet, aynen kapı kapı gezip su filtresi pazarlayanlar gibi, banka, kredi vermek için kamu kuruluşlarını iknaya çalışıyor. Bu amaçla kamu görevlilerinin belki gerekli ve bazende hoş olmayan yöntemlerle zorluyorlar.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben, Amerika'nın kendine duyduğu güven de en üst seviyeye ulaştı. Artık tek süper güç olmanın lüksünü yaşayan Amerikan siyasi liderleri giderek son dünya savaşından bu yana destekledikleri uluslararası kuruluşlara artık ne derecede ihtiyaçları olduğunu sorgulamaya başladılar. Bunun sonucunda, BM, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara Amerikan desteğinin azaltılması, hatta bu kuruluşlardan çıkılması yönünde sesler duyuldu. "50 Yıl Yeter!" kampanyası başladı. Bu hareket, bu iki Bretton Woods kuruluşunun ömrünün tükendiğini ve kapatılmaları gerektiğini vurguluyor.

Öte yandan 1980'lerden beri bu iki kuruluşun yaptıkları yardımların ve aldıkları kararların jeostratejik, siyasi ve alıcı ülkelerin siyasi, sosyal, çevresel ve kültürel yapılarına zarar verdiğini savunan yeni solcu gruplar da muhalefetlerini şiddetlendirdiler. Nihayet küreselleşme söyleminin genellikle sol söyleme dayanan sendikalar, öğrenci dernekleri, kooperatifler, işçi ve çiftçi örgütleri üzerindeki olumsuz etkilerinin ortaya çıkması, adaletsiz ve ülke kaynaklarını tamamen dış sermayenin hizmetine açan gelişmeler üzerine 1968 olaylarından sonra ilk defa Batı yarıküresinde ciddi bir gençlik protesto hareketi ortaya çıktı.

Bu grupların başlıca hedefi, küreselleşme söyleminin fiiliyata aktarılmasındaki rolleri nedeniyle IMF ve Dünya Bankası. Büyük gösteriler ve can kaybıyla sonuçlanan çatış-

malar, zenginler kulübü olarak bilinen G-8 zirveleri yanında, bu iki kuruluşun toplantıları sırasında da yaşandı. Muhalif gruplar, İnterneti de etkin bir şekilde kullanarak bütün ülkelerdeki yandaşlarından destek sağlayabiliyor, çok kısa bir zaman içinde organize olup, vakit geçirmeden yürüyüş yapılacak şehirlere intikal edebiliyorlar.

Seri ve kitlesel üretime dayalı Fordizm, küreselleşme sürecinde giderek işyeri dışı, esnek ve örgütsüz bir üretim anlayışına yol vererek işsizliği doğuruyor. Hükümetlerin çoğu kez IMF ve Dünya Bankası'nın da göz yumarak, hatta teşvik ederek katkı sağladıkları yolsuzluklar nedeniyle içine düştükleri ekonomik krizler sonucunda Batı dışı toplumlarda yok-

Anlaşmaların ekonomik olduğu kadar, hatta ondan fazla siyasi unsurlar içerdiğini biliyoruz. Mesela, IMF'nin son niyet mektubunda bu açıkça belirtildi: bazı üst düzey kamu görevlilerinin atanması konusunda bile Türkiye IMF'nin onayını almak durumundaydı. Nitekim bu, meşhur Türk Telekom Yönetim Kurulu'nun belirlenmesi gibi kamuoyu önünde cereyan eden olaylardan da belli.

sullaşma görülmedik boyutlara ulaşmış durumda.

Öte yandan, ulus devlet mekanizmalarının zayıflaması sonucu, etnik, dini ve siyasi kamplaşmaların, çatışmaların yoğunlaşması sonucunda, siyasi küreselleşme söylemi de inandırıcılığını yitiriyor.

Bu iki kuruluşun geleceğinin ne olacağı, Amerika merkezli dünya sisteminin geçireceği değişimlere ve kırılmalara bağlı. Ama kısa vadede, siyasi kararlar neticesinde ortaya çıkan ekonomik fırsatları ve tehlikeleri merkezin çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye devam edecekleri kesin.

İki kuruluşun en önemli ortak özelliği, ketumiyetleri ve bir nevi esrarengizlikleri. IMF ve Dünya Bankası'nın bir ülkeyi "bataktan kurtarmak" için lütufkar bir şekilde vermeye razı oldukları mali desteği almak isteyen hükümetlerle yaptıkları anlaşmalar genellikle gizli tutuluyor. Bu anlaşmaların ekonomik olduğu kadar, hatta ondan fazla siyasi unsurlar içerdiğini biliyoruz. Mesela, IMF'nin son niyet mektubunda bu açıkça belirtildi: bazı üst düzey kamu görevlilerinin atanması konusunda bile Türkiye IMF'nin onayını almak durumundaydı. Nitekim bu, meşhur Türk Telekom Yönetim Kurulu'nun belirlenmesi gibi kamuoyu önünde cereyan eden olaylardan da belli. IMF ve Dünya Bankası heyetlerinin ziyaret ettikleri ülke hükümetlerinin de üstünde olduklarını hissettiren tavırları, bu kuruluşlara karşı duyulan tepkiyi daha da artırıyor. Rahmetli Pakistan Maliye Bakanı Mahbubül Hak ile bir zamanlar yaptığımız sohbette, bana kendisi bakan iken gelen bir IMF heyetinin tavrını aktarmıştı. Mahbubül Hak, IMF ve Dünya Bankası'nın sadece maddi göstergelere bakıp, sosyal göstergeleri gözardı eden tavrından hoşnut olmayan bir kişiydi.

Heyet, genç Amerikalı uzmanlardan oluşuyormuş. Bakan, ülkenin ekonomik durumunu onlara anlatırken, bu uzmanlardan biri oldukça münasebetsiz bir şekilde sözünü kesmiş: "Sayın bakan, ülkenizin durumunu tam olarak anladığınızı hiç sanmıyorum" demiş. Bunun üzerine Mahbubül Hak, gence hangi okuldan mezun olduğunu sormuş. Uzman, o kadar parlak olmayan bir Amerikan üniversitesinden mezun olduğunu söyleyince, Mahbubül Hak ona kendisinin Harward ve Yale mezunu olduğunu söyleyip sormuş: "Şimdi söyleyin bakalım, hangimiz ülkemin durumunu daha iyi anlayabiliriz?"

Bizde kendilerine talimatlar veren IMF ve Dünya Bankası memurlarına bu tarz bir cevap veren bürokrat veya bakan var mı, bilemiyorum. Tek duyduğumuz, Dünya Bankası kariyerli bakanımızın bütün Bakanlar Kurulu, hatta devlet namına serdeylediği fermanlar.

Biz, sonuçları asla belli olmayan bir "ekonomik" programa feda ettiğimiz "siyasi" irademiz sayesinde krizin bir gün biteceğini ümid etmekle meşgulüz.

BORA ASLAN

IMF ve İstikrar Programları

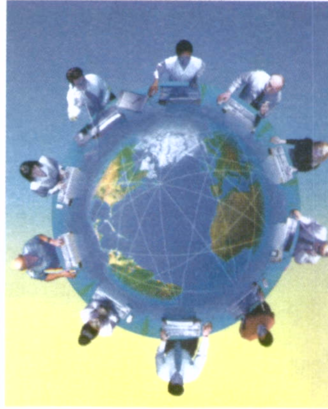
Küresel düzeydeki ekonomik gelişmeler karşısında gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları ödemeler dengesi sorunu gibi sorunlar uluslararası ekonomik gündemde önemli yer tutmaktadır.

Uluslararası ekonomik krizlerin çözümüne ilişkin tartışmalarda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının rolü ve önemi ortaya çıkmaktadır. IMF gibi uluslararası bir kuruluşun oluşturulmasındaki esas amaç uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi suretiyle döviz kurlarında istikrarı temin etmek, kambiyo denetimleri ve ithal kısıtlamalarının kaldırılarak uluslarası ticaretin gelişmesini ve büyümesini sağlamak, üye ülkelerin dış dengesizliklerini gidermek amacıyla geçici olmak kaydıyla mali kaynaklar sağlamak olarak özetlenebilir.

1970'li yılların başında esnek kur sistemine geçilmesi ile birlikte, IMF'in İkinci Dünya Savaşından beri üstlenmiş olduğu sanayileşmiş ülkelerin kur ayarlamalarını ve para alışverişlerini kontrol ile dengesizlikleri finanse etme işlevi ortadan kalkarken, borçlanan ve dış açıklarını ödemede güçlük çeken gelişmekte olan ülkelerle ilişkileri giderek artmaya başlamıştır. Kısa vadeli istikrar programları ile başlayan bu ilişki, 1980'lerde yaşanan borç krizinin boyutları nedeniyle, orta vadeli yapısal uyum programlarıyla sürmüştür.

Bu programlarda makro ekonomik politikalar aracılığıyla bozulan iç ve dış dengelerin sağlanması amaçlanmıştır. Bu dengesizlikte, genellikle toplam talep toplam arzın üzerinde olmakta ve böylece iç talep aşırı genişlemekte ya da cari işlemler açığı büyüyerek sürdürülemez konuma gelmektedir. IMF bu teşhisi yaptıktan sonra, büyüyen cari işlemler açığı dışarıdan finanse edilemediği takdirde, kısa vadede makro ekonomik dengeyi sağlamanın tek yolunun sıkı maliye ve para politikalarıyla toplam talebi düşürmek olduğunu ileri sürmektedir. Uzun vadeli amaç ise, dünya pazarlarının bütünleşmesinin tüm ülkelerin yararına olduğu varsayımı altında, mal ve para akımları üzerinde kontrolleri kaldırarak dış dünyaya açık bir ekonomi oluşturmaktır.

Program çerçevesinde uygulanacak politikalar ve makro ekonomik büyüklüklerde uyulacak sınırlamalar ülke hükümetleri tarafından hazırlanmakta ise de, bu hedefler IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda belirlenmekte ve imzalanan stand-by düzenlemeleriyle uygulamaya konulmaktadır. IMF desteği programa koşullu olarak verilmekte ve sınırlamalara uyulmadığı takdirde destek çekilebilmektedir.

Program çerçevesinde uygulanacak politikalar ve makro ekonomik büyüklüklerde uyulacak sınırlamalar ülke hükümetleri tarafından hazırlanmakta.

2. IMF'IN YAPISI , MALİ YARDIM MEKANİZMASI VE İSTİKRAR PROGRAMLARI

2.1. Kuruluşu ve Amaçları

IMF 1944 yılında yapılan Bretton Woods konferansı müzakereleri sonucunda 27 Aralık 1945 tarihinde 30 ülkenin kuruluş anlaşması imzalamasıyla kurulmuş ve mali anlamda çalışmalarına 1 Mart 1947 tarihinde başlamıştır.

Fonun kurulmasına yol açan nedenlerin 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik krize kadar dayandığı iddia edilmektedir. Krizin milli gelir ve istihdam düzeyinde yarattığı daraltıcı etkilerden kurtulabilmek ve yaşanan krizden edinilen deneyimler; II. Dünya Savaşı bitmeden yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması ve böylece döviz kurlarında istikrarın sağlanması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve uluslararası rezerv sorununun çözülmesi ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu ihtiyaçlara cevap verebilecek bir uluslararası para sistemini oluşturmak amacıyla ABD ve İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin öncülük etmesiyle **1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD'de küçük bir kasaba olan Bretton Woods'da 44 ülkenin katılımıyla bir konferans düzenlenmiş ve burada IMF'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bretton Woods'da kurulması kararlaştırılan bir diğer kurum ise Dünya Bankası'dır. Bu iki kurum fonksiyonları itibariyle birbirlerinin tamamlayıcısıdır.**

II. Dünya Savaşından sonra IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarla dünya ekonomik düzeni yeniden oluşturulurken, kapitalist sistemin 1930'lardaki deneyimini yeniden yaşamaması, yani bunalımdan yararlanarak ülke ekonomilerinin içe kapanmaması hedeflenmiş olup, ulusal ekonomilerin "uluslararasılaştırılması" amaçlanmıştır.

IMF'in amaçları Fon Ana Sözleşmesinde şöyle açıklanmaktadır:

i)uluslararası parasal konularda üyeler arası dayanışma ve birlikte hareket etmenin gerektirdiği mekanizmayı kurarak uluslararası işbirliğini teşvik etmek,

ii)uluslararası ticaretin dengeli gelişmesini sağlamak ve bu yolla yüksek istihdam ve gelir düzeyinin gerçekleştirilmesine, üretim kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak,

iii)dış ödemelerdeki dengesizlikleri hem hacim hem de süre yönünden azaltmak,

iv)kambiyo istikrarını ve gerekli kambiyo düzenlemelerini sağlamak,

v)üye ülkelerin dış dengesizlikleri gidermek amacıyla kısıtlayıcı önlemlere başvurmamaları için geçici olmak kaydıyla mali kaynaklar bulmak.

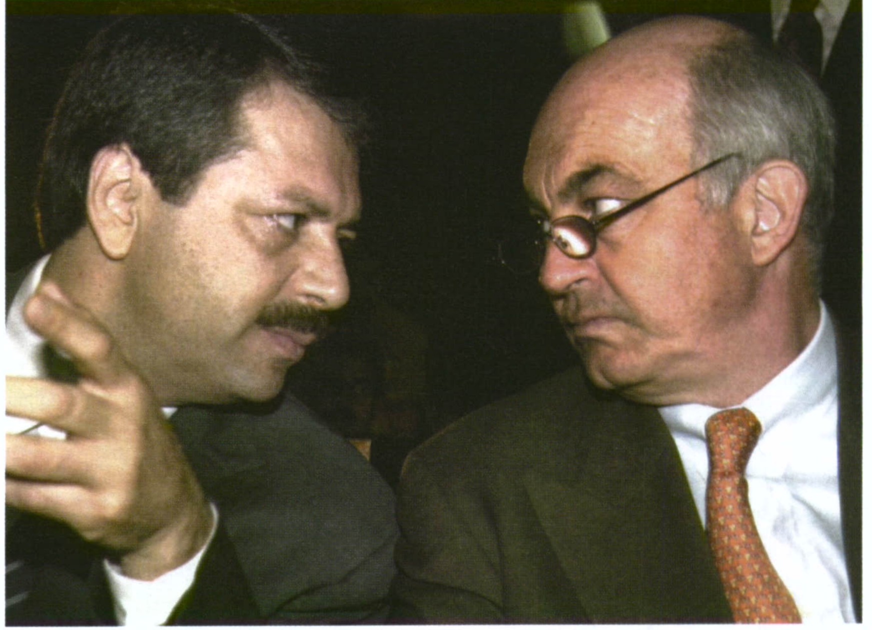
Bu amaçlardan hareketle IMF'in esas fonksiyonları üç başlık altında toplanabilir:

1)Uluslararası ödemelere ve döviz kurlarına ilişkin bir uluslararası davranış kuralı oluşturmak suretiyle döviz kurlarının (paritelerin) istikrarının sağlanması,

2) Üye ülkelere döviz cinsinden ihtiyaç duydukları likiditenin temin edilmesi,

3) Kambiyo denetimin ve ithal kısıtlamalarının kaldırılması.

Fonun faaliyetlerinin çoğunun ödemeler dengesi sorunlarına yönelik olduğu söylenebilir.

2.2. Örgüt Yapısı ve Yönetimi

IMF 182 üyesi bulunan bir uluslararası organizasyondur. IMF'in amaçları, üyelik koşulları, teşkilat yapısı, yönetimi ve faaliyetlerine ilişkin esaslar Bretton Woods'da kabul edilen Fon'un Ana sözleşmesinde belirlenmiştir.

2.3. Kotalar

Fon'un sermayesi üye ülkelerin kotalarının toplamından oluşur. Bir ülke Fon'a üye olurken kendisine bir kota tahsis edilmekte ve tahsis edilen kota miktarınca Fon'un sermayesine iştirak etmektedir. Kotalar üye ülkenin Fon'a sermaye iştirakiyle birlikte Fon'dan çekme haklarını (drawing right), oylamalardaki ağırlığını ve üye ülkelerin Fon'dan çekebilecekleri payı da belirlemektedir. Kotalar; aday ülkenin milli geliri, rezerv pozisyonu, ithalat ve ihracatın milli gelire oranı gibi kıstaslara göre belirlenmekte ve beş yıllık aralıklarla gözden geçirilmektedir.

2.4. Üyelere Sağlanan Finansal İmkanlar

IMF üye ülkelere problemin yapısına bağlı olarak çeşitli maliyet ve vadelerde fonlar sağlamaktadır. Bunlar:

1) Stand-by Düzenlemeleri: IMF fonlarının çoğunu stand-by anlaşmaları şeklinde kullandırırken, bu tip fonlar geçici ya da döngüsel ödemeler dengesi problemleri yaşayan ülkeler için tasarlanmıştır. Kredilerin geri ödemesi 39 ay ile 5 yıl içinde yapılırken, ülkenin imkanları uygun olduğu takdirde geri ödeme süresi 27 ay ile 4 yıl arasına kısaltılabilmektedir.

2) Extended Fund Facility-Genişletilmiş Fon Kolaylığı: 1974 yılından itibaren IMF tarafından uygulanmakta olan bu araç, ülkelerin uzun dönemli ödemeler dengesi problemi yaşadığı ve problemlerin yapısal sorunlardan kaynaklandığı durumlarda uygulanmaktadır. Reformların hayata geçirilmesi ve sonuçların görülmesi uzun zaman alacağı düşünülerek, bu tip kredilerin ödeme süresi 4,5-10 yıl arasında değişmektedir.

3) Supplemental Reserve Facility (SRF)-Ek Rezerv Kolaylığı: IMF'in 1997 yılında başlattığı ve stand-by ve genişletilmiş fon kolaylığı anlaşmaları kapsamında bulunan ülkelere tanıdığı bir fon imkanıdır. Ek rezerv kolaylığı ülkenin kısa dönemli büyük fon ihtiyacını karşılamak ve piyasaya olan güvenin kaybolması sonucu oluşan ödemeler dengesi sorununu gidermek için tasarlanmış bir imkandır. Bu fonlama türü 1997 yılında Arjantin'de kullanılmış ve Aralık 2000 krizinde de ülkemizde kullanılmıştır. Bu tip kredilerin

geri ödemesinin 1-2,5 yıl içerisinde yapılması beklenmektedir.

4) Contingent Credit Lines (CCF)-Koşullu Kredi Hattı: Fon tarafından 1999 yılında geliştirilen koşullu kredi hattı henüz hiç bir üye ülke tarafından kullanılmamıştır. Bu fonlama imkanı, güçlü ekonomik politikalar uygulayan üye ülkelerin kısa vadeli olarak IMF finansmanı almalarına imkan sağlayarak devam etmekte olan uluslararası mali krizin yayılmasını önlemek amacıyla planlanmıştır.

IMF mali operasyonları, Special Drawing Rights (SDR)—özel çekme hakkı-üzerinden gerçekleşmektedir. SDR, Fransız, Amerikan, İngiliz, Japon ve Alman para birimlerinin kompozisyonundan oluşan bir para birimidir. Uygulanan faiz oranı bu ülkelerin piyasalarındaki kısa vadeli araçların faizlerinin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

IMF bu imkanların dışında, gelir seviyesi düşük ülkelere koşullu ve düşük maliyetli krediler de sağlamaktadır. Öte yandan, bazı ülkelere dış borçlarını ödemek için hibe yoluyla kredi vermektedir.

2.5. Stand-By Düzenlemeleri

Stand-by sözlük anlamıyla ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere saklanan, beklemede, destek ve yardım anlamına gelmektedir. IMF stand-by düzenlemesi ise, bir üyenin Fon'un Genel Kaynaklar hesabından, belirli bir zaman süresince ve belirli miktarlarda çekmelerde bulunabilmesini teminat altına alan bir Fon kararıdır. *Stand-by anlaşması kavramının stand-by düzenlemeleri kavramı ile aynı anlamda kullanıldığı ve bunun da yanlış ifadelendirme olduğu da literatürde tartışılmaktadır.* "Arrangement" kelimesinin karşılığı anlaşma değil düzenlemedir. **Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde, eğer stand-by anlaşması olsaydı bu anlaşmanın TBMM tarafından onaylanması gerekirdi.** Bu konudaki uygulama ise sadece niyet mektubunun ilgili bakan (Maliye Bakanı ya da ilgili Devlet Bakanı) ve Merkez Bankası başkanı tarafından imzalanması şeklindedir.

Stand-by düzenlemeleri, belirli hukuki şartlar içereni *stand-by düzenlemesi metni ve niyet mektubu olmak üzere temel iki belgeden oluşmaktadır.*

Niyet mektubu üyenin istikrar programında belirtmiş bulunduğu iktisadi ve mali nitelikteki taahhütleriyle ilgili olup, genellikle ilgili bakan ve Merkez Bankası Başkanı tarafından imzalanan bir metindir.

Stand-by düzenlemesi ise niyet mektubunda belirtilen taahhütler karşılığında üyenin, Fonun kaynaklarından yararlanmasına imkan tanıyan bir IMF Yönetim Kurulu Kararıdır.

Şartlılık (Conditionality) İlkesi: Şartlılık kavramı, bir üye ülke hükümetinin Fonun genel kaynaklarını kullanabilmek için bazı politika tedbirlerini almak hususunda onay vermesidir. (Bütçe açığının düşürülmesi, parasal genişleme hızının düşürülmesi, vb gibi). Bu politika taahhütleri hükümet tarafından IMF'ye verilen niyet mektubunda yazılır. **Şartlılık ilkesinin amacı dört şekilde açıklanabilir. Birincisi,** ülke halkına Hükümetin politika niyetleri hakkında teminat verir. **İkincisi,** yabancı yatırımcı ve kreditörlere hükümet politikalarının makro ekonomik istikrar getireceği yolunda teminat sağlar. **Üçüncüsü,** IMF'e iyi ekonomik politikaların izlendiği yolunda teminat sağlar. **Son olarak** ise hükümete program koşulları yerine getirildiği sürece ilgili kullanımların yapılacağı hususunda teminat verir.

Şartlılık IMF kaynaklarını dilimler halinde ve hükümetin niyet mektubunda taahhüt ettiği politikaları izlemesi şartı ile serbest bırakmak şeklinde çalışmaktadır. Program taahütlerine uyulması; performans kriteri, yapısal kriterler, gösterge niteliğindeki hedefler ve bunların tümünü kapsayan program gözden geçirmesi gibi çeşitli göstergelerle ölçülür. IMF kredisinden kullanımlar, program gözden geçirilmesi ve performans kriterlerine veya sadece performans kriterlerine bağlıdır.

Performans kriterleri: Programın öngörüldüğü gibi işlediğine dair en önemli göstergelerdir. Performans kriterleri genellikle rakamsal değişkenler üzerinedir (bütçe temel fazlası, Merkez Bankası'nın net iç varlıkları veya uluslararası rezervleri vb.) ancak, yapısal performans kriterleri (örneğin önemli bir kanunun onaylanması) de mümkündür. Herhangi bir performans kriterine uyulmaması durumunda, programın devamı (ve ileriki kredi dilimlerinin kullanımı) için IMF İcra Kurulu'nun onayına ihtiyaç duyulacaktır. Genel olarak, İcra Kurulu, yalnızca eğer sapma çok küçük ise ve hükümet programı tekrar yoluna koymak için iyileştirici tedbirleri alabileceğini gösterebilirse böyle bir onayı vermektedir.

Program gözden geçirmeleri: IMF açısından programın performansının geniş anlamda değerlendirilmesi için bir fırsattır. Böylelikle, performans kriteri sağlanmış olsa bile, eğer program amaçlara ulaşmada başarısız kalıyor veya bununla ilgili başka sorunlar varsa IMF program gözden geçirilmesinin tamamlanmamasına karar verebilir. Aynı şekilde, gözden geçirme tamamlanmadan önce hükümetin iyileştirici politikaları aldığını göstermesine ihtiyaç duyacaktır.

Yapısal kriterler: Program işlerken yapılması gereken koşullardır. Bu kriterler, bireysel olarak performans kriterlerine eş değer olmamakla birlikte programın genel başarısı için kullanılan, yapılması gereken işlerdir. Bir yapısal kriterin sağlanamaması, programın devamı için IMF İcra Kurunu'nun onayını gerektirmez. Diğer taraftan, önemli bir yapısal kriter sağlanamazsa, IMF bu sağlanana kadar gözden geçirmeyi tamamlamaya ve böylelikle kullanımları durdurmaya karar verebilir.

Sonuç olarak, performans kriterleri, gözden geçirmeler ve yapısal kriterler programın başarısının değerlendirilmesinde ve gerektiğin-

de iyileştirici tedbirlerin alınmasında birer araçtırlar.

2.6. İSTİKRAR PROGRAMLARI

Ülkeler bozulan makro ekonomik dengeleri-ni yeniden kurmak için istikrar programları uygulamaktadırlar. İstikrar programları, ödemeler dengesi açıklarını kapatmak, kamu açıklarını azaltmak, borç stokunu sürdürülebilir bir seviyeye indirmek, enflasyonu düşürmek gibi geniş amaçlı makro ekonomik amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. *İstiktar programlarını ortodoks ve heteredoks olarak ikiye ayırmak mümkündür.*

2.6.1. Ortodoks İstikrar Programları

Ekonomik istikrarsızlığın temel nedeni olarak para arzının hızlı artması, döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve kamu kesimi açıkları görülmesi nedeniyle bu tür istikrar programlarında çözüm olarak mali uyum, parasal disiplin ve döviz kuru ayarının kullanılması önerilmektedir.

IMF tarafından da savunulan ortodoks yaklaşımın içerisinde yer alan dört politika standart bir politika olarak IMF programlarını uygulayan ülkelere sunulmaktadır. Bu politikalar şunlardır;

1.Enflasyonun artış hızının düşürülmesi için para arzının artış hızı yavaşlatılmalı, Merkez Bankasının hükümete ve kamu kurumlarına açtığı krediler kısıtlanmalıdır. Diğer bir deyişle *sıkı para politikası* uygulanmalıdır.

2.Ödemeler dengesi açığının kapatılması için yerli paranın değeri yabancı paralar karşısında bir defada veya yavaş yavaş kaybettirilmelidir. Yani devalüasyon yapılmalıdır.

3.Dış ticaret, sermaya hareketleri ve iç fiyatlar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmak suretiyle *ekonomik serbestleşmeye* gidilmelidir.

4.Kamu kesimi açıkları ve borç stokunun azaltılması için, kamu harcamaları azaltılırken, gelirler artırılmalı ve faiz dışı fazla verilmelidir. Yani *daraltıcı ve sıkı maliye politikası* uygulanmalıdır. Talep kısmayı ve dolayısıyla büyümeyi düşürmeye yönelik, sıkı para ve maliye politikalarından oluşan *bu istikrar programları IMF tarafından ülkelere standart olarak sunulmaktadır. Ancak, bu politikaların ülkelerin yapısal özelliklerine göre bir miktar değişebilmesine rağmen ülkelerin yapısal ve sosyo-ekonomik özelliklerini yeterince dikkate almadığı artık açıkça söylenmektedir.*

2.6.2. Heteredoks İstikrar Programları

Bu tür istikrar programları ücret ve fiyat kontrollerini içeren gelir politikalarından oluşmaktadır. Yüksek kronik enflasyonun yaşandığı ülkelerde tercih edilen *heteredoks istikrar programlarının amacı enflasyonu hızlı ve kalıcı bir şeklide indirmektir.*

Bunun için ücret ve fiyatlar dondurulmakta, sabit döviz kuru uygulanmakta ve hatta para reformu yapılarak yeni para birimine geçilebilmektedir.

Enflasyonun düşürülebilmesi için ortodoks programlarda önerilen sıkı para politikasını yanı sıra, heteredoks programlar, enflasyona endekslenen ücret artışlarıyla ve geçmiş dönem enflasyonuna dayalı olarak oluşan beklentilerle enflasyon arasındaki bağın koparılması için ücretler, fiyatlar ve döviz kurunun dondurulmasını gerekli görmektedir. Bu uygulama neticesinde başarılı sonuçlar alındığı takdirde halkın programa olan inancının artması ve hedeflenen sonuçlara daha kolay ulaşılması beklenilmektedir. Ancak, unutulmamalıdır ki heteredoks yaklaşım tek kerelik şanstır. Eğer doğru ve ısrarla uygulanıp halkın güveni sağlanırsa başarılı olur. Kontrollerin hatalı yapılması ve halkın güveninin sağlanamaması durumunda enflasyon daha da büyüyecektir. Bu nedenle bu tür programların çok sınırlı durumlarda uygulanması tavsiye edilmektedir. Geriye doğru endekslemenin ve beklentilerin enflasyon üzerinde önemli olduğu yüksek kronik enflasyon durumlarında şok politikalardan oluşan heteredoks istikrar programlarının başarı şansı daha yüksektir.

Enflasyonun düşürülmesinde ortodoks programlara göre daha başarılı olan heteredoks programların tek başına uygulanması durumunda başarı şansı oldukça düşüktür. Heteredoks programların uzun dönemdeki başarısı mali dengenin yani ortodoks istikrar programlarının başarısına bağlıdır.

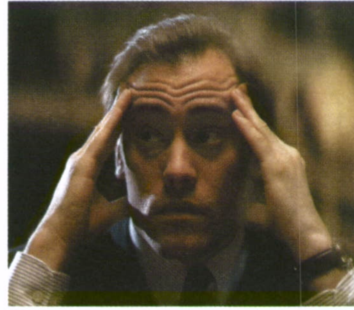
FATİH SAVAŞAN / ŞENOL DUMAN

Eko-Politik Krizlerin Anatomisi ve Uluslararası Para Fonu'nun Rolüne Eleştirel Bir Bakış

Bu çalışmanın amacı, IMF ekseninde, ekonomi ile politika arasında açık olan ve fakat modellenmesi pek de kolay olmayan, kendisini daha çok 'bozulma' ve 'kayıtdışı ekonomi' gibi alanlarda açığa vuran ilişkileri incelemektir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki, özellikle son on yıla damgasını vuran finansal krizleri incelerken analize, ulusal-uluslararası ekonomilerin ve ulusal-uluslararası politikaların birebir ve çapraz ilişkileri de katılmalıdır. Bunun nedeni açıktır: Fiyat istikrarı içinde tam istihdam ekonomilerin ulaşmaya çalıştığı büyük hedeftir ve devletler iç ve dış politikalarını düzenlerken bu hedefi gözden kaçırmazlar ya da kaçırmamalıdırlar. Günümüz dünyasında daha akışkan hale gelen sermaye, ülkesel veya bölgesel krizlerin etkilerinin daha kolay yayılması sonucunu getirmiştir; Bununla birlikte, özellikle söz sahibi ülkelerin uluslururusı ilişkilerdeki stratejik tercihleri, ekonomik amaçlı uluslararası destek kuruluşlarının faaliyet alanlarına daha çok etki etmektedir. Hatta rutin kararlar bile bazen bu etkilere açık olarak alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, IMF ekseninde, ekonomi ile politika arasında açık olan ve fakat modellenmesi pek de kolay olmayan, kendisini daha çok 'bozulma' ve 'kayıtdışı ekonomi' gibi alanlarda açığa vuran ilişkileri incelemektir. Gelişen ekonomilerde yaygınlaşan finansal krizleri önleme ve krizden kurtarmada gösterdiği performansla, getirilerinin ve götürülerinin çok daha tartışılır hale geldiği IMF, problemli ülkelerin bünyelerinde barındırdıkları bu sosyo-politik ve sosyo-ekonomik alanlara vurgu yapılarak irdelenecektir. Bu ilişkinin öne çıkarılmasının iki nedeni vardır: 1) Finansal sektörün görevi damarların vücutta yaptığı işi yapmaktır: Ekonomide kan dolaşımını sağlamaktır. Açıktır ki dolaşımın olabilmesi için damar kadar önemli olan kandır ve bu kanın oluşmasıdır. Kanın oluşmasında en etkili unsurlardan biri ise REEL SEKTÖRDÜR. Fakat reel sektör IMF'in ilgi alanı içinde alt sıralarda yer almaktadır. 2) Reel sektör de dahil ekonominin bütün olarak yeniden yapılandırılmasının önündeki en önemli engel politiktir. 'Bozulma' ve 'kayıtdışılık' da yapısal değişimlerin zorlaştıran iki temel olgudur ve birbirleri ile hem teorik hem de pratik nedenlerle ilgilidirler. IMF eleştirisi, problemli ülkelerin bu yapısal özelliklerine vurgu yapılmadan tamamlanmış sayılmaz.

Bozulma ve kayıtdışılık yapısal değişimleri zorlaştıran iki temel olgudur

IMF amaçları itibariyle öncelikli olarak finans sektörünü ele alır. Farklı yapısal özellikleri olan ülkelere de bir çok kere aynı tür hazır reçeteleri uygulatmaya çalışan IMF, çoğu zaman köklü yapısal değişimleri kısa vadeli çözümlere feda etmiştir. Bu davranışından ötürü de son yıllarda ciddi eleştirilere uğramaktadır. Bizim çalışmamızdaki amaç, IMF'nin ya da benzeri kuruluşların gereksizliğini ya da zararını vurgulamaktan çok, önümüzdeki resmi bütün olarak görmeye çalışmaktır. Doğru tavır, uluslararası düzenlemelere yöneltilen her itiraza 'üçüncü dünyacılık' yaftasını vurma ile iç bünyedeki anormallikleri görmezden gelip anlamsız bir 'yerellik' peşinde koşma arasında bir yerdedir. Bu dengeyi tutturmak 'ince ipte cambazlık yapmaktan' zor olmasaydı, birçok yerel ve uluslararası sorun zaten çok kolay çözülebilirdi.

II. Finansal Krizlerin Nedenlerine Genel Bir Bakış:

1. Uluslararası Parasal Sistem ve IMF'nin doğuşu

IMF nedir, ne değildir? Nasıl doğdu? Kuruluş amacı öncelikle bu olmamakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik problemlerine gerçekten çözüm üreten bir merkez gibi mi çalışıyor, yoksa çözüm önerileri yeni problemlere mi kaynaklık ediyor? IMF'nin günümüzde üstlendiği rolün analizini yapmadan önce bu sorulara cevap vermek, bu çalışmanın öncelikli hedeflerinden birisidir.

IMF'in ekonomik ve politik bir güç olarak uluslararası ekonomi sahasında faaliyette bulunmasına kadar geçen aşamalara bir göz atmak, bugünü anlamamıza yardım edecektir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, bir dizi teorik ve pratik mülahazalarla, para politikalarına ve döviz kuru rejimlerine belli standartlar getirmeye çalışan uluslararası ölçekte yapılanmalar görülmektedir. Bu manada uluslararası parasal sistemlerden birincisi 'altın standardı'dır ve 1870-1914 dönemini kapsamaktadır. İngiltere'nin 1819'da kabul ettiği kanunla, parasını, onu elinde bulunduranlar istediğinde, altın karşılığında sabit bir fiyattan değiştirmeyi garanti etmesi ile başlar. Ekonomisi daha güçlü ve finansal olarak kurumsallaşmada daha ileri olan İngiltere'yi 1870'li yıllardan itibaren Almanya, Japonya ve ABD gibi ülkeler takip etmeye başladılar. Sistemin mantığında merkez bankalarının paranın altın fiyatının tespit edilen düzeyde tutmaları yatmaktaydı ve bu amaçla da merkez bankalarının yeterli altın rezervi bulundurmaları gerekmekteydi. Altın standardı ile beklenen, dünyada parasal genişlemeye sınır koyması ve böylece ortalama fiyat düzeyinde istikrar sağlamasıydı. Dünya fiyat düzeyi istikrarında başarı sağlanmıştı; ancak, altın ve diğer malların göreceli fiyatlarındaki değişmelerin sonucu olarak iç fiyatlarda büyük dalgalanmalar bu dönemin başlıca özelliği oldu.

İkinci dönem, iki büyük dünya savaşı arasındaki dönemdir ve İngiltere'nin önderliğinde altın standardına yeniden dönüş çabaları olsa da artık ekonomik gücünü her geçen gün kaybeden İngiltere'yi izleyen olmadığı için başarılı olunamadı.

Üçüncü dönemi, 1945'ten günümüze kadar devam eden IMF dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Her ne kadar kendisine kaynaklık eden Bretton Woods Sistemi 1973'te çökse de IMF, ABD'nin en büyük ekonomik güç olduğu günümüz dünyasında hala şu ya da bu şekilde etkinliğini sürdürmeye devam etmektedir.

IMF ve Dünya Bankası, bir takım başka düzenlemelerle beraber, iki dünya savaşı arası yaşanan büyüklü küçüklü bunalımların yeniden yaşanmaması ve soğuk savaşın ekonomik ayağının başarıyla sürdürülmesi çabalarının ürünüdür. Nasıl altın standardı döneminin patronu İngiltere ise Bretton Woods'la başlayan yeni dönemin patronu da, önceden doğmuş, ama artık hem politik hem de ekonomik alanda aktif rol almak isteyen ABD'dir.

Altın standardı ile beklenen, dünyada parasal genişlemeye sınır koyması ve böylece ortalama fiyat düzeyinde istikrar sağlamasıydı.

3. Bretton Woods Döneminde ve Sonrasında IMF

Temmuz 1944'te toplanan 44 ülkenin temsilcilerinin ulaştığı anlaşma ile Aralık 1945'te kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), uluslararası para ve finans sistemlerinde çıkabilecek sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapacak danışmanlık ve işbirliği mekanizması olarak düşünülmüştü. Yani gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını çözme amaçlanmamıştı. Anlaşma ile, uluslararası ticaretin dengeli şekilde büyümesi amaçlanıyor ve bu amaca ulaşmak için üye ülkeler aralarında serbest ticaret teşvik ediliyor, döviz kurunda istikrara verilen önem gereği de rejim olarak sabit kur rejimi kabul ediliyordu (Krugman ve Obsfeld,1994). Fon, üye ülkelerin ödemeler dengesinde oluşabilecek geçici olumsuzlukların sistemde kırılmalara yol açmadan düzeltilebilmesi için belli koşullara bağlı olarak üye ülkelere kaynak kullandıracak ve bu şekilde dengesizliklerin kısa süreli olması ve yıkıcı etkilerinin azaltılmasını sağlanacaktı. Eski koloni ülkelerin ve fakir ülkelerin ekonomilerinin geliştirilmesine ve modernize edilmesine yardımcı olmak üzere de Dünya Bankası kurulmuştu. Resmi gündemin belirlediği amaçlar ve araçlar kabaca bunlarken, sistem, içinde barındırdığı, aşağıda da kısaca değinilecek bozukluklar nedeni ile 1973'te çözülmüştür.

Sistemin belkemiğini oluşturan sabit kur rejimine göre, üye ülkelerin paralarının dolara göre dalgalanması artı-eksi bir marjinle sınırlandırılıyor ve doların altın fiyatı da sabitleniyordu. Yeni sistemde üye ülkeler rezervlerinde ABD doları ve altın tutuyorlardı ve ABD, istendiği zaman bir ons 35 dolardan olmak üzere üye ülkelerin rezervlerindeki doları altın karşılığında alma yükümlülüğü altına giriyordu. Doların üstelendiği rol ile aslında ABD Merkez Bankaları Sistemi bir nevi Dünya Merkez Bankalığına dönüşüyordu. ABD Merkez Bankası dışındaki merkez bankalarının yerli para arzını artırmaları rezervlerinin erimesine yol açıp, yerli paranın dolar değerinin yitirmesine yol açabiliyordu. ABD'nin para arzını istediği gibi artırabilmesi de Bretton Woods anlaşmasının çizdiği şekli ile teorik olarak sınırlı idi: ABD'nin para arzını artırması, diğer merkez bankaların dolar rezervlerinin artmasına yol açacak ve eğer bu dolarlarda altın karşılığı için geri dönerse ABD yükümlülüğünü yerine getiremeyecekti. Hallwood ve MacDonald (1995)'ın değindikleri gibi, ABD'nin ekonomik gücünden aldığı destek ve kazandığı yeni pozisyonla dolar, uluslararası para birimi olarak uluslararası ticarette değişim aracı, hesap birimi ve değer saklama

aracı haline gelmişti ve yerli paralara, paralardan beklenen bu klasik işlevleri daha iyi yerine getirme konusunda rakip olmaya başlamıştı. Merkez Bankaları da, rezervlerinde, doların faiz getirisi ve dünya altın arzının ekonomik gelişmeye orantılı olarak artmaması nedenleri ile doları altına tercih ediyorlardı. Sonuç olarak, sistem ABD'ye Charles de Gaulle'nin deyimi ile 'aşırı –sömürgeci-ayrıcalık' (exorbitant privilege) kazandırıyordu. Fransa gibi sistemden memnun olmayan pek çok ülke varsa da, Fransa'nın 1965'te başvurduğu dolar rezervinin önemli bölümünü altın ile değiştirme yolu istisna olarak kaldı.

Bretton Woods'la kurulan yeni sistemde ABD, altın standardı dönemindeki İngiltere'nin rolünü oynuyordu. Yale ekonomisti Triffin 1960'ta bu benzerliğin olası sonucuna gönderme yaparak, ABD'nin de sonunda 1931'lerin İngiltere si gibi yükümlülüğünü karşılayamaz hale geleceğine dikkat çekiyordu. (Triffin IMF'nin yeni bir para yaratmasını önerecek, 1967'de IMF, Özel Çekme Hakkı (SDR) adı altında kaydi bir para yaratacaktır.) 1960'ların sonuna doğru yüksek enflasyon ABD yanında hemen her ülkenin problemi idi. Fakat, doların sistemdeki rolü gereği diğer ülkeler ABD'nin enflasyonunu da ithal etmek durumundaydılar; çünkü, döviz kurlarının sabit tutulması için diğer ülke merkez bankaları dolar almak ve bu arada para arzını da artırmak durumunundaydılar. Üye ülkeler ABD'nin enflasyonunu ithal etme ya da sabit kur rejimini terketme seçenekleri ile başbaşa kaldılar. Ağustos 1971'de ABD Başkanı Nixon 'Yeni Ekonomik Politika'yı ilan etmesi ile sistem beklenen sona yaklaştı. Buna göre ABD fiyat ve ücret kontrolüne geçiyor, ithalata yüzde on resim konuluyor ve doların altınla değiştirilmesi 'geçici' olarak donduruluyordu (Bu geçicilik hala devam etmektedir). Kısaca, İngiltere'nin 1930'ların başında parasını altın ile değiştirmeyi reddetmesi ile çöken Altın Standardı Sistemi gibi, Bretton Woods Sistemi de ABD'nin doların altın ile otomatik olarak değiştirmeyi reddetmesi ile 1973'te çöktü.

Kısaca özetlemek gerekirse, Bretton Woods Sistemi temelde, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip ABD'nin, dünya refahını iç hedeflerini tutturma arzusuna tercih edeceği varsayımına dayanıyordu. ABD sorumluluklarını yerine getirmede isteksiz davranınca da sabit kur rejimine dayanan sistem sona erdi.

1972'de kurulan Yirmili Komite aralarındaki politik farklılıklarından dolayı IMF'nin reformunu sağlayacak yeni bir sistem üzerinde anlaşamadılar. ABD, ödemeler bilançosu fazla veren ülkelerin daha sık kur ayarlaması yapması üzerinde dururken Avrupa ve Japonya ABD'den, elindeki doların ana rezerv birimi olmasından kaynaklanan seignorage gibi avantajların bir kısmından vazgeçmesini bekliyorlardı. Gelişmekte olan ülkeler ise SDR dağılımının dış yardım sorunu olarak görülüp ona göre kararlaştırılmasına çalışıyorlardı. 1973 Petrol Bunalımı komitenin sonuçsuz dağılması için bahane oldu. 1976'da üye ülkelerin dalgalı kura geçmelerine izin verildiği yıl oldu, altının resmi fiyatı kaldırıldı, dalgalanmaya bırakıldı.

Üye ülkeler ABD'nin enflasyonunu ithal etme ya da sabit kur rejimini terketme seçenekleri ile başbaşa kaldılar. Ağustos 1971'de ABD Başkanı Nixon 'Yeni Ekonomik Politika'yı ilan etmesi ile sistem beklenen sona yaklaştı.

IMF'nin son yirmi yılı karşıtlarının ve taraftarlarının argümanları ile tartışılacaktır. Buna geçmeden önce, her iki tarafında rahatsız olduğu noktaya dikkat çekmek gerekirse o da IMF'nin amacının dışında ve realize edilmesi de imkansız olmasına rağmen adeta 'devletler üstü devlet' görüntüsü vermeye başlamasıdır. ABD Kongre üyesi Dick Armey IMF'nin misyonundaki kaymaya işaret ederken, 'IMF zorda kalan ülkelere kredi kullandırmadan bütün dünyanın ekonomisini ve hatta hükümetlerini yönetmeye doğru' (Wall Street Journal, 9 Nisan 1998) gittiğinden bahseder. Bu görüş, gelişmekte olan ülkelerde hızla gelişen 'IMF ve ulusal onur' tartışmaları ile örtüşmektedir. Ne var ki, gelişmekte olan ülkeler bu 'misyon kayması'nı ABD'nin çıkarları ile açıklamaktadırlar.

4. Finansal Krizler ve Nedensellik: Yanlış Problemlere Doğru Çözüm mu?

Ekonomik krizler, IMF, ve politik çıkmazlar. Hangisi neden, hangisi sonuç? Sorunun kaynağını analiz ederken veya probleme tanım bulmaya çalışırken metoda yönelik ya da ideolojiklikten sorunu kurtarmaya yönelik ne gibi bir katkımız olabilir?

Burada, IMF'nin elinde olduğuna inanılan 'evrensel sihirli formül'ün ne kadar doğru olduğunu tartışmadan önce, Ian Mitroff (1981)un ortaya koymaya çalıştığı "problemlerin yanlış tanımlanması" yaklaşımından yola çıkarak, neyi tanımlamaya çalıştığımızı biraz açmak istiyoruz. Acaba doğru problemi mi tartışıyoruz? Bu çalışma ana eksenine IMF'nin çözüm reçetelerinin 'çok iyi' veya 'çok kötü' olup olmadığını oturtmaz. Aksine, biz, IMF paketlerine muhtaç kalan gelişmekte olan ülkeleri, bu duruma sevk eden ana faktörlere bakmanın daha uygun olduğunu ve bunun gelişmekte olan ülkelerin hangi faktörleri göz önüne alırlarsa, içinde bulundukları durumu daha iyi değerlendirebileceklerini ve buna uygun özellikle iç kaynaklara dayalı çözümleri geliştirebileceklerini tartışmak istiyoruz. En güzel çözüm önerilerinin, 'doğru tanımlanamayan ya da eksik tanımlanan problemler yüzünden sonuçsuz kaldığını' tartışan Mitroff (1981) gibi biz de,

okurların ilgisini problemlerin oluşmasına yol açan kaynaklara çekmek istiyoruz.

Bu itibarla, buna geçmeden önce, ekonomik kriz kavramı ile ilgili veya ilintili olanlar kimler ve ne ölçüde çıkarları etkileniyor? Politikacılar, bürokratlar, vatandaşlar, IMF, yurtiçi baskı grupları, yurtdışı baskı grupları, çıkarları olumlu ya da olumsuz olarak etkilenen ana gruplardan en önemlileri. Tablo 1 bize 'yüksek' eko-politik çıkarları olanların, yaşanan krizi aşmada çok öncel bir konuma sahip olduklarını gösteriyor. Yurtiçi baskı grupları ve Yurtdışı baskı grupları hem çıkarları en fazla etkilenen ve hem de biran evvel krizden kurtulma yönünde eğilim içinde olanlardır. Aslında doğru orantılı bir ilişki gözleniyor. Yüksek kademede zarar görenler, bir an evvel bunun telafisi içinde olacakları için, bütün güçlerini çözümün gerçekleşmesine harcıyorlar. Tam tersi bir durum da bireyler için geçerli. Örgütlülük düzeyi yakalayamayan bireyler, yükü bölünmüş olarak hissettikleri için yüksek dozajda çıkar kaybına uğramazlar ilk etapta. Bu yüzden problemin çözümünde aciliyete gerekli hassasiyet göstermezler. Gerçi gösterseler de, örgütsüzlük ve güçsüzlük onları gerekli aciliyet eylemlerinden yoksun kılar. Politikacılar ve bürokratların hem düşük çıkar hem de düşük aciliyet tavrını ise, ünlü ekonomist Niskanen (1971)'çok güzel açıklıyor: "Politikacılar ve bürokratlar kendi çıkarlarını yüksek kılmaya çalışırlar. İki sınıf birbirini kollar. Tıpkı acentalar, firmaların adına iş gördükleri gibi. Fakat içinde bulundukları toplumun hassasiyeti onlar için çok da önem taşımayabilir. Bürokrat bütçesini yüksek tutarak kendini ayakta tutmaya çalışır, politikacı ise ikinci kez seçilme şansını." Krizlerde bu iki sınıf birbirini kollar. Aslında iki sınıfta baskı ve çıkar gruplarının etkisine açık oldukları için, çıkarlarının düşük olduğu gözlenir. Daha doğrusu, ana pastadan alacakları pay düşük olduğu için, çözmeye doğru verdikleri önem de düşük yoğunluklu olacaktır.

a. Üçüncü Tip İstatistiki Hata

İstatistikteki I. Ve II. Tip hatalar klasik olarak bilinen, genel nüfus ile örnekleme arasındaki oranlamalarda çıkan istatistiki hataların sonuçlarda nasıl yorumlanması ile ilgilidir. Halbuki, Mitroff'un ortaya koyduğu, *III. Tip Hatalar,* sosyal bilimlerde yeni bir katkı olarak karşımızda durmaktadır. Mitroff, kabaca, 'çözümünüz ne kadar doğru olursa olsun, eğer problemi yanlış tarif etmişseniz, dünyanın en süper çözümlerinin ortadaki problemi çözemeyeceğini' ispatlar. Çünkü eko-politik problemler, özünde Ackoff (1974)'un belirttiği gibi, 'birbirine bağlantılı bir karmaşayı' taşırlar. Bu yüzden, eko-politik problemlerin, daha doğrusu bunlara dayalı çok boyutlu krizlerin, tarifi, çözümünden zordur. Bu çalışmada önceliğimiz problemi doğru anlama ve tanımlama noktasında yoğunlaşmıştır.

çok kişi ve kurum önemli roller oynarlar. Siyasal surecin oluşturulmasından, oluşan siyasal ivmenin son noktada toplum adına değerlendirilmesine kadar bu çok menfaatlilik ve çok oyunculuk süreci devam eder. İssizlik, fakirlik, enflasyon, ve toplumsal suçlar vb gibi büyük ölçekli problemlerde hep bunu gözleriz. Politikacısından, sendikasına, bireyden, ailelere kadar herkes şu veya bu biçimde bu sürecin ya planlayıcısı ya da dolaylı olarak etkilenenidir.

c. Bağlantılı Karmasa

Büyük eko-politik krizler ve bunlara kaynaklık eden problemler, kesinlikle birbirine bağlantılıdır, olmazsa olmaz koşulu ile. Bunları doğru tanımlayabilmek için birden çok paradigma, metodoloji, ve tekniğe ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı, kamu siyasasındaki ölçme, değerlendirme ve analiz etme bilgi sistemimiz karmaşık problemleri çözmeye ve bunları birlikte ele alıp değerlendirmeye izin verir ölçüde pratik bir entelektüel kavrayışa ihtiyaç duymalıdır. Çünkü, Dunn'in (1994) belirttiği gibi "düşünsel açıdan efektif ve pratik açıdan da verimli' bir yaklaşım sergilemek lazım ki problemi tarif etmek hem entelektüel açıdan zaman maliyetine hem de pratik açıdan büyük ekonomik maliyetlere yol açmasın.

Problem Tanımında Çıkar Gruplarının Potansiyel Yaklaşım Farklılıkları

	Problemin Aciliyetine Verilen Önem		
Eko Politik Çıkarlar	**Derece**	**Yüksek**	**Düşük**
	Yüksek	Yurtdışı ve Yurtiçi baskı grupları	Politikacılar Bürokratlar
	Düşük	Bürokratlar	Vatandaşlar Politikacılar

Not: Menfaati olanlarla ilgili Analiz (Stakeholders' Analysis)metodundan yararlanılmıştır.

b. Değerler ve Tercihlerin Belirleyici Rolü

Kamu siyasasının ürünü olarak ortaya çıkan eko-politik politikalar, modern toplumlarda ortaya çıkan bilgi sistemlerinin üstünde kısmen uzlaşılan ama tamamı ile reddedilemeyen varlıklarının bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. eko-politik siyasa, içinde bulunduğu toplumun bünyesinde taşıdığı bir çok kriterden etkilenir veya kriterlere bağlı olarak gelişir. Geliştirilen eko-politik süreçte ve/veya kararlar süzgecinde, ilk elden ilintisi olan veya dolaylı olarak menfaatleri etkilenen bir-

Bu çalışmada, IMF politikalarının çözmeye çalışa-geldiği eko-politik krizleri, biz, "ekonomik-sosyal ve politik problemlerin birbirine

bağlı olduğu problemler karmaşası" olarak tanımlamaya çalışıyoruz. Bu problemler dizini, genelde, ülkenin içinde geçmekte olduğu ekonomik ve politik dalgalanmaların tarihsel boyuttaki periyotlarında oluşmuş ana problemlerle de iç-içelik oluşturur. Dolayısı ile kendi içinde bağımsız gibi ama ana problem dairesine bağlı bir çok problemler bütünü ile karşı karşıyayız. Bazan, bir problem, diğer bir problemin kaynağı, bazan çözümü gibi gözüküyor. Problemden etkilenenlerin oluşturduğu denklem ise ayrıntıya inildikçe daha da karmaşıklaşıyor. Dolayısı ile sadece ekonomik kriterlere bakarak yaklaşım tecrübesinde bulunduğumuz sorunu tanımlayamayacağız gibi politik yaklaşımlar da kendi başına bize problem tanımında yardımcı olmayacaktır.

Eko-politik krizler başlı başına karmaşık siyasa (policy) problemleridir. Problemin ne kadar kangrenleşmiş olduğunu gözlemede *zaman* çok kritik bir faktördür. Eğer toplumun geleceğe yönelik endişelerini analiz etmeye çalışıyorsanız, değerler, düşünsel yaklaşımlar ve tercihler kesinlikle problemi tanımlama mesaisinden ayrılamaz. Zamandan zamana, bu krizlerden etkilenen kişi ve gruplar arasında çatışmalar olacaktır. Herkes kendi zararını en aza indirgemeye çalışmaktadır. Bu gayretler, Dunn'in (1994) ortaya koyduğu gibi, farklı problem tanımlarını doğurabilir toplumda: " İnsanların problemi sınıflandırmadaki yöntemi, problemi nasıl açıkladıklarına ve nasıl çözmek isteyeceklerine ilişkin yolları da belirler. İnsanlar tanımda, sınıflamada, ve problemi açıklamada uzlaşabilirler ama problemin ne kadar kritik olduğunda, problemin uzun vadeli etkilerinde, ve önceliğinde birbirlerine aykırı düşebilirler. Dolayısı ile problemin aciliyeti kesinlikle değerler sistemi noktasında belirginleşir, neyin öncelikli olduğu noktasında.". Bu ise McRae'nin (1998) dediği gibi "politik sonuçların" göz önüne alınarak 'politikacıların tüm risklerini göz önüne alarak' verecekleri kararlarla değişik bir yöne doğru kayma eğilimi gösterecektir.

d. Finansal krizlerin oluşum sebepleri

Problemi doğru tanımlama yönündeki ana hedefimiz paralelinde, finansal krizlerin oluşumunu da içinde bulunduğu mevcut karmaşayı göze alarak inceleyen, **Meltzer Raporu**'na göz atmak önemlidir. Meltzer raporu (2000) özellikle son on yıla damgasını vuran finansal krizlerin oluşumunda ve/veya çözümlerinin gecikmesinde altı önemli faktörden bahseder ki hemen hepsi, hem IMF'nin tesbit ettiği hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomi çevrelerinin her birine verdikleri ağırlık değişse de kabul ettikleri sorunların bir özetidir: Birinci faktör bankacılık sisteminin zayıflığıdır; ikinci faktör, kamu ve özel borç yönetimindeki kendisini özellikle beklenmedik gelişmelere karşı hazırlıksızlık seklinde gösteren eksikliklerdir; üçüncüsü, gelişmekte olan ekonomilerde market disiplinin sağlanamaması; dördüncüsü, döviz kuru rejimleri; beşincisi, özel borçların yeniden yapılandırılması ile ilgili kurumsal sorunlar; ve altıncı faktör, özel sermaye akışının spekülatif amaçlarla yönetilmesidir.

Meltzer Raporunda, son yirmi yılda sayıları yetmişi bulan, sadece birkaç bankanın değil tüm bankacılık sisteminin çöktüğü finansal krizden bahsedilir. Bunlardan yaklaşık on beş tanesinin ,çözümü için ilgili ülkelerin milli gelirlerinin yüzde onbeşinden fazlasına ihtiyaç duyulmuştur.

Ana nedenlerden bir tanesi **standart dışı kredi kullandırma** pratiğidir. Tayland, Malezya, Singapur gibi kimi Asya ülkelerinde bir portfolyo oluşturma yerine çoğunlukla emlak yatırımları için kullandırılan krediler herhangi bir nedenle oluşan ekonomik dalgalanmalarla geri dönmez hale gelince, bankacılık sistemleri kriz içinde buldular kendilerini. Bunun yanında, kamunun bankacılık sisteminde doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri gelişmekte olan ekonomilerin bankacılık sistemlerinde karşımıza çıkan bir diğer yapısal sorundur. Ekonomik olmaktan çok politik kararların ve yönlendirmelerin belirleyici olduğu bankacılık sistemi, muhasebe oyunları ile makyaj tazelerken sorunlar artık başedilemeyecek hale gelinceye kadar hızla gelişen sektör ünvanını da almaktadır. Sektörün yine hukuksal ve yönetimsel eksiklikler nedeni ile gerektiği gibi denetlenememesi sorunlara zamanında müdahale edilmemesi, *'bekle gör'* taktiğinin izlenmesi maalesef krizi önlemekte yeterli olmamaktadır.

Raporda tartışılan bir diğer nokta ise **'hastalıklı finansal liberalizasyon'**dur. Bir çok gelişen ekonomide liberalizasyon ile denetimsizlik birbirine karışmıştır. Ekonomilerin göreceli olarak normal olduğu dönemlerde içeriye akan kısa vadeli ve spekülatif sermaye daha krizlerin başlangıcında ülkeyi terketmekte, hastalıklı bankacılık sektorü ile toprağa bağlı yerli ya da yabancı sermaye (doğrudan yatırım) başbaşa kalmaktadır.

Kamu ve özel **borç yönetiminin zayıflığı** bir başka sorundur. Asya krizinde izlerine rastlandığı gibi bankalar ve şirketler kısa dönemli döviz üzerinden yükümlülük altındadırlar. Önemli bölümü gelişmekte olan ekonomilere olan kısa vadeli spekülatif sermaye akışının krizlere duyarlılığı da dikkate alınarak, bankaların likit ve rezerv gerekleri ani, spekülatif giriş çıkışlara uyumlu hale getirilmelidir.

Rekabet gücü zayıf ekonomilerin hem sabit hem de değişken kur rejimlerinde karşılaşacakları sorunlar vardır. Raporda **sabit kur rejiminin** yarattığı aşırı değerlenmeye dikkat çekilir. Aşırı değerlenmiş yerli paranın devalüasyonu, bir türbülans oluşturacağı için kaçınılmaz bir hal alıncaya kadar politik süreç tarafından gündeme alınamamaktadır. Ne kadar güçlü rezervleri olursa olsun gelişmekte olan ekonomilerin hiçbiri aşırı değerlenmiş yerli parayı uzun dönemde taşıyamayacaktır. Sakıncaları fark edilip kamuoyu devalüasyonun son çare olduğunu anladığı zaman ise her şey bir krizi önlemek için çok geçtir artık.

Krize götüren nedenlerin ayrı ayrı incelenmesi bu çalışmanın amacı değildir. Sorunların kökeninde uluslararası ve ulusal sistemdeki bozukluklar olduğundan, sorun basit bir şekilde, krize girmemek ya da krizden kurtulmak için seçilecek rutin mekanizma sorunu değildir. Aşağıda bu sistemdeki yapısal bozukluklar ele alınacaktır.

5.IMF'ye Yönetimsel Eleştiriler ve Politik İstikrar Sorunu:

a.'IMF Şartlılığı':

IMF kredilerini, içeriği ülkelerin özel ihtiyaçlarını da gözeten 'şartlar' çerçevesinde kullandırır. 1952'den itibaren üstü örtülü olarak 'standby' anlaşmaları ile uygulanan şartlılıkla ilgili fonun resmi pozisyonu 1968'deki değişikliklerle netleşti (Sidell, 1988). Fon kredi açmadan önce acil gördüğü önlemlerin ülke tarafından alınmasını beklemektedir. Bu ön çalışmalar yeterli görülür de belli şartlar dahilinde yardıma karar verilirse ülkenin uygulama performansı gözetlenerek yardımın iptaline ya da devamına karar verilir. Bunun yanında, ülkenin uygulamayı planladığı ancak kredinin devamı hususunda belirleyiciliği olmayan değişiklikler de vardır.

Rekabet gücü zayıf ekonomilerin hem sabit hem de değişken kur rejimlerinde karşılaşacakları sorunlar vardır. Raporda sabit kur rejiminin yarattığı aşırı değerlenmeye dikkat çekilir.

Önceleri çoğunlukla şartlar, fonun finansal çapına sıkı sıkıya bağlı iken son yirmi özellikle son on yılda hem gelişmekte olan ülkeler için hem de market ekonomisine geçiş yapan eski Doğu Bloku ülkeleri için yapısal reformları da (vergi yönetimi, kamu harcamaları, serbest ticaret, ekonomi bürokrasisinin bağımsızlığı vs.) kapsayacak şekilde büyüme amaçlı olarak genişletildi. Fonun bu eğilimini, baştan konulan 'ödemeler dengesindeki sıkıntıları mümkün olduğunca kısa sürede gidermek' şeklinde belirlenen amaçtan sapmayı gösteren ve bazı açılardan olumlu bir gelişme olarak da; hem uygulanması hem de denetlenmesi zor olan olumsuz bir genişleme olarak da algılamak mümkündür. Olumluluk, gelişmekte olan ülkelerin sıkıntılarının temelinde yapısal bozuklukların yattığının kabul edilmesinden ve reel sektörün öneminin artmasından; olumsuzluksa, dış müdahale algılaması ile de ilişkili olarak politik istikrarsızlıklara kapı aralamasından gelmektedir. Geniş bir yapısal reform paketinin hem hayata geçirilmesi hem de IMF'nin uygulamayı takip etmesi zor olacağından paket maddelerine önem derecesi atfedilmesi zorunluluğu doğuyor ki bu da daha başka öznelliklere yol açmaktadır. Uygulama sorunlarına çözüm olarak IMF ve Dünya Bankası'nın (özellikle programların sosyal yapıda açtığı yaralar konusunda) koordineyi artırması elbette yardımcı olabilecek bir adımdır; ancak, IMF ve Dünya Bankası'nın üye ülkelere 'alternatif hükümetler' haline gelmeleri, sadece ekonomi yönetimi mantığı açısından değil, aynı zamanda politik sakıncalarından dolayı da eleştiri konusudur.

Bandow (1994) IMF Şartlılığındaki problemleri üç başlık altında toplar: 1) Uygun olmayan şartlar: IMF'nin önerdiği reçetelerle, çoğunlukla ekonominin geneline etkisini ihmal ederek nokta hedeflerde yoğunlaştığını, mesela ithalatın sınırlandırılması, yeni vergilerin konması ya da varolan vergilerin oranlarının yükseltilmesi (Arjantin'de KDV oranlarının yükseltimesi) gibi büyümeyi yavaşlatıcı tedbirlerin üzerinde durduğunu belirten Bandow, şartların katılığındaki zaman içinde değişmeyi de 'fonun varlığının gerekliliğini borç vererek kanıtlama' çabası olarak değerlendirmektedir. 2) Şartların yerine getirilmesini zorlayacak imkanların olmayışı: Şartlar ülkenin özel ihtiyaçlarını karşılama da ne kadar mantıklı olursa olsun IMF'nin (ve Dünya Bankası'nın) elinde kredinin geri kalan kısmını iptalden ya da yerine getirilmeyen şartı iptal etmekten başka yapacağı bir şey yoktur. Kredi açılacak, şartlar yerine getirilmeyince kesilecek, yeni bir anlaşma ile yeni kredi açılacaktır; zira, fon eğer kredi talep edilmezse ya da kredi açmazsa kendi varlık sebebi ortadan kalkacaktır. 3) IMF kredilerinin ideolojik yönlendirildiği bir diğer tartışma noktasıdır. Bandow, IMF ideolojik olmadığını, ekonomik rasyonellikle hareket ettiğini söylese de,

şartların genelde market güçleri ile mücadele ile sorunun kökenlerine inme yerine, durumun kurtarmaya yönelik olduğunu eklemektedir. Kredinin doğrudan devletlere verilmesinin kurulu düzenlerin işine yaradığını Etyopya örneği ile açıklamaktadır. Kredi Etiyopya devletine ve dolayısıyla Eritre ile savaşın finansmanına ya da Addis Ababa'nın hesaplarına akmıştır.

b. IMF Bürokratları, Kreditörler ve Borçlular:
IMF değerlendirmelerinde IMF yönetsel yapısı yanında IMF çalışanlarını etki altında tutan saikler hemen gündeme getirilmektedir. Vaubel (1994) daha çok IMF bürokrasisi, kredi kullanan ülkeler ve zengin ülkelerin ilişkilerinde yoğunlaştırdığı analizde, fon kaynaklarını kullandırmada 'ex post şartlılık' ile 'ex ante şartlılık' karşılaştırması yaparken, ekonomik kriz başladıktan sonra şartlı kredi yolunun tercih edilmesini üçlü güç merkezinin ilişkileri ile açıklıyor: IMF bürokrasisi, fonun finansmanını karşılayan gelişmiş ülkeler ve fon kullanıcı ülkeler. Ön şartların, örneğin, bütçe açığının milli gelirin belli yüzdesini aşmaması, GATT kurallarının ithalat ve ihracatta katı bir şekilde uygulanması gibi objektif olması gereğinden bahseden Vaubel, bu durumda kredi kullandırılabilecek ülke sayısının çok az olacağını kabul ediyor. Ona göre, bu objektif kriterleri izlediği halde krize yakalanan ülkeler kredi kullanabilmelidir. Elbette bu durum, IMF bürokrasisinin güç sınama imkanını ortadan kaldıracak, kredi kullanma arzusundaki ülke yönetimlerini hiç sevmedikleri disipline zorlayacak ve zengin ülkelerin de IMF'yi politik amaçları için kullanmalarına engel olacaktır. Yaklaşımdaki eksiklik belli: Örneğin, GATT kurallarına katı bir bağlılık şartı koşulmalı derken, katılığın ne olduğunun değerlendirmesinin yine sayılan üçlü mekanizma tarafından yapılacağı aşikardır. Yine de daha objektif değerlendirmeye ulaşılacağı kesindir. Vaubel'in, kredilere koyduğu şartların subjektiflikleri yanında, IMF'nin, şartları karmaşıklaştırma, hedefleri geniş tutma ve dilerse esnek davranma gibi yöntemlerle dünya kamuoyu denetiminin-den kaçma eğiliminde olduğu görüşü ile Hancock (1989)'ın Dünya Bankası üzerine yaptığı araştırmaya izin verilmediği iddiası birlikte değerlendirilince bürokratik yapılanmaların getirdiği bozuklukların uluslararası kuruluşlar için de geçerli olduğu sonucuna varılabilir.

IMF'nin şartlılık uygulamalarının dünya ekonomisindeki dalgalanmalarla aynı yönde olduğu gözlemi diğer bir ilginç nokta. Vaubel (1994), ekonomik daralmanın olduğu dönemlerde Fon'un kapısının çok sayıda ülke tarafından çalındığını ve IMF'nin şartlarının katılaştığını; öte yandan, ekonomik genişleme dönemlerinde ise tavrın bunun tersi olduğunu, başvuran ülke sayısında azalma olurken, Fon'un şartlarında yumuşama olduğunu gözlemliyor.

Vaubel'in bu iddiasında iki nokta gözden kaçırılmamalıdır: Birincisi, Fon'un imkanlarının sınırsız olmaması, dolayısıyla daralma dönemlerinde başvuru çokluğu daha seçici olmayı gerektirir. İkincisi ise, dünya ekonomisi genişleme döneminde iken krize düşen ekonomiler her ülkenin bu genişlemeden aynı oranda faydalanmadığını gösterir ki yardımlar zaten ülke özelinde değerlendirilir.

IMF'nin rolü tartışılırken beyan edilen görüşlerin subjektifliğine ilginç bir örnek Wall Street Journal'da çıkan IMF bürokratları ile ABD Başkanlarının maaşları kıyaslamasıdır. Başkan 200,000 dolar maaş alırken IMF Başkanı 224,650 dolar maaş almaktadır (Wall Street Journal Editorial, 1998).Verilen mesaj açıktır: IMF, ABD'de vergi veren vatandaşın sırtında yüktür.

Bu makaleye IMF Dış İlişkiler Başkani Bob Russell'in bir hafta sonra verdiği yanıt ise, 'biz ABD'ye rağmen hareket etmiyoruz' şeklinde özetlenebilir. Russell, ülke temsilcilerinin IMF kurulundaki rollerini hatırlatıp, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin etkisinde olduklarını belirtiyor. Uluslararası piyasaların her zaman istendiği gibi çalışmayacağını, bu yüzden IMF önderliğinde ciddi bir parasal desteğe ihtiyaç duyulacağını da eklemeyi ihmal etmiyor. (Wall Street Journal, 1998)

c. Krizler ve Politik İstikrar:
Krizlerle politik istikrar arasında olabileceği varsayılan ilişki, daha başlangıçta, ekonomik modellemelerin kesinlikle yanıtlaması gereken neden-sonuç bağının yönü tartışmalarına maruz kalmaktadır: Ekonomik krizler, politik istikrarsızlığın da aralarında bulunduğu birçok değişkenin sonucu mudur, yoksa ekonomik krizler politik istikrarsızlığın nedenlerinden midir? IMF'nin açtığı kredilere koyduğu şartların politik istikrarsızlığa yol açıp açmadığı tartışmasının sonucu bu soruya verilecek cevaba bağlıdır. Aşağıda tartışılacağı gibi, IMF ile anlaşma yaptıktan bir süre sonra büyük bir karmaşanın başladığı örnekler olduğu gibi, kimi durumlarda IMF kredilerinin politik istikrarsızlığı geciktirdiği ya da hafiflettiği de söylenebilir.

Eğer krizin önceliği kabul edilirse, kriz halinde bir ekonominin politik, sosyolojik ve psikolojik etkilere mazur kalmadan yoluna devam etmesi beklenemeyeceğine göre aslında tartışılması gereken, IMF'nin kredilerine koyduğu şartların, krizlerin yarattığı yukarıda sayılan yan etkileri artırıcı etkisi var mıdır ve eğer varsa IMF'nin alternatifi nedir?[3]

Bienen ve Gersovitz (1985) IMF'nin politik istikrarsızlığı ateşlediği görüşünün üç temel dayanak noktasının olduğundan bahseder: IMF'nin ödemeler dengesi sorunlarını öncelemesi, 'yabancı' kuruluş olması, ve çoğu za-

---

[3] Bu konuda, IMF'den daha 'insancıl' bir kredi kuruluşu olarak Asya ülkelerinin krizden sonra tartıştığı Asya Para Fonu hatırlatılabilir.

man kendi politik öncelikleri olan gelişmiş ülkelerin yönetim ve bankalarının özel temsilcisi olarak algılanması. Diğer taraftan, krizin nedenlerininin dıştan, objektif tesbiti yanında yapısal reformların daha az ağrılı sonuçlandırılmasına yardımcı olacağı, açılan kredilerin kaosu aşma yolunda kan nakli şeklinde algılanması gerektiği de tartışılabilir.

Politik karar alma süreci bütün ülkelerde resmi yönetimler yanında, çıkarları çoğunlukla çatışan baskı gruplarının taleplerini de gözetecektir. Eğer IMF'nin gelişmiş ülkelerin ya da daha öz bir ifade ile ABD'nin güdümünde olduğu kabul edilecek olursa sorun, ülkelerin ABD önderliğinde kurulmaya çalışılan 'yenisi' ile ya da 'daha yenisi' ile 'dünya düzeni' içinde yeri ile irtibatlı olacaktır. İç politik çekişmelerin global çekişmelerden etkileneceği de yine aşikardır.

Gelişmekte olan ülkelerin yapısal reformları zamanında yapmamasının krizlerde belirleyiciliğinden hareketle, krizlerin IMF kredisinin şartları ile bir dış baskı imkanı tanıdığı tartışılabilir. Ne var ki, yardım baskısı ile reform yaptırmak zordur, sonuçta her ülkenin iç dinamiklerinin buna hazır olması lazımdır. Bu noktada her ülkede ekonomik üretim ve paylaşımın dizaynı ile politik dizayn arasında sıkı bir ilişki vardır. İzleyen bölümde 'bozulma' ve 'kayıtdışılık' krizlerle irtibatlandırılarak gözden geçirilecektir.

6. Kriz Ülkeleri ve Yapısal Sorunlar

a. 'Bozulma':

'Bozulma', devletin, kendisine ekonomide klasik olarak biçilen (Keynes ile de kötüye kullanılmaması şartı ile geçici olarak biraz genişletilen–Keynes'te asıl olan özel teşebbüs, devlet zorunlu aktör) düzenleyici ve gözetici olma rolleri yanında, aktif bir katılımcı olarak yer almasının sonucu ortaya çıkan ve ekonominin kuralları ile işlemesini engelleyen bir sosyoekonomik gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu gücünün, rüşvet ya da politik çıkar karşılığında kötüye kullanılması, az gelişmiş, halkın yönetime katılım mekanizmalarının olmadığı ya da iyi işlemediği toplumların karşı karşıya bulunduğu büyük bir sorun olmakla beraber, bu olumsuz özellikleri barındırmayan toplumlarda da izleri görülmektedir. Teorik bir girişin ardından 'bozulma'nın ekonomik krizler ile bağlantısı kurulacaktır.

'Bozulma', milli gelir, enflasyon gibi çoğu ekonomik verilerin sahip olduğu objektif bir şekilde, doğrudan ölçülebilirlik özelliğine sahip olmasa da, gözlenebilir değişkenlerde bıraktığı izlerle varlığı (ya da insanın olduğu her yerde çok az da olsa 'bozulma' vardır denirse) daha doğru bir ifade ile büyüklüğü ve etkileri takip edilebilmektedir. Lambsdorff (1999) 'bozulma'nın göstergeleri olarak şunları saymaktadır:

Gelir dağılımına doğrudan etkisi yanında eğitim ve toprak gibi üretim araçlarının kalite ve dağılımına etki ederek gelir dağılımındaki adaletsizliği dolaylı yollardan artırdığı da söylenebilir. Kısaca, fakirlik ve gelir bölüşümündeki adaletsizlik bozulmanın derecesini takip etmede başvurulacak bir başka göstergedir.

1) Devletin büyüklüğü: Devlet bütçesinin milli gelire göre büyüklüğü ile bozulma arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilir. Ancak, devletin ekonomideki yeri ile bozulma arasındaki ilişki teorik olarak kesin olsa da, bu ilişkinin açığa çıkarılması için, bütçenin genel büyüklüğünden çok bütçenin içeriği önemlidir. Devletin geliri yeniden dağıtıcı faaliyetleri (transfer harcamaları, teşvikler ve destekleme alımları), devletin ekonomideki yeri ile 'bozulma' arasındaki ilişki açısından açısından belki daha iyi bir göstergedir. Devlet imkanlarının merkez ile yerel yönetimler arasındaki paylaşımı ampirik çalışmalarda kullanılan başka bir göstergedir.

2) Kurumsal Kalite: Bozulmanın sosyolojik olarak devletin hantallığına karşı ekonomik aktörlerin bir buluşu olarak değerlendirilmesi ve bürokratik engellerin aşılması için kullanılan bir teknik olarak kabul edilmesi de mümkündür. Bu noktada kurumsal kalite önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, bürokratik engellerin yaygın olduğu yapılanmalardaki verim düşüklüğünü 'bozulma'nın göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

3) Rekabetin Noksanlığı: Ekonomik özgürlüklerin sınırlı olması, ekonomik faaliyetlerin belli ellerde toplanmış olması ile bozulma arasında da yine pozitif ilişki olduğu teorik ve ampirik çalışmalarda gösterilmiştir.

4) Fakirlik ve Gelir Dağılımındaki Bozukluklar: Bozulmanın dar gelirli kesimlerin aleyhine olacağı aşikardır. Gelir dağılımına doğrudan etkisi yanında eğitim ve toprak gibi üretim araçlarının kalite ve dağılımına et-

ki ederek gelir dağılımındaki adaletsizliği dolaylı yollardan artırdığı da söylenebilir. Kısaca, fakirlik ve gelir bölüşümündeki adaletsizlik bozulmanın derecesini takip etmede başvurulacak bir başka göstergedir.

Yukarıda değinilen göstergeler yardımı ile ölçülebilen bozulmanın bir dizi ekonomik sonuçlarından bahsetmek mümkündür:

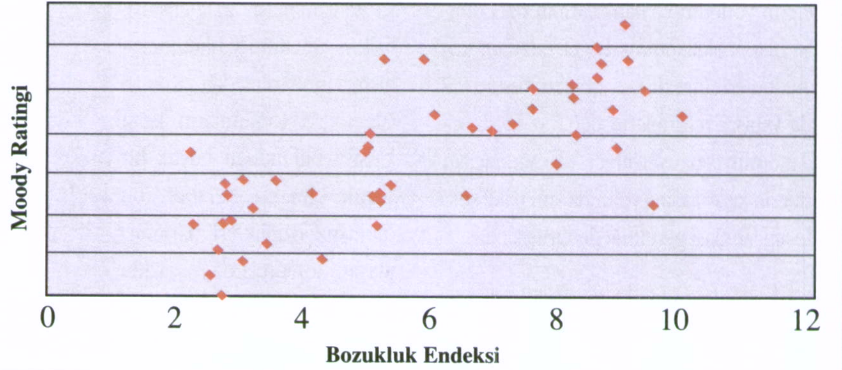
1) Yatırım: Bozulma, rüşveti görünen maliyetlerin üzerine ek bir maliyet değil de onlardan tasarruf aracı olarak alınca, en azından kimi ekonomik aktörler için yatırım kolaylığı sağlayacağı söylenebilir. Ancak bozulmayı, rüşvet ve iltiması da içeren ekonomik yapılanmada genel bir başıboşluk olarak alınca yatırım kararlarında neden olduğu belirsizliklerle olumsuz bir değişken olduğu açıktır. Mauro (1995) bozulma ile yatırımın milli gelire oranı arasındaki olumsuz ilişkiyi 67 ülkeyi kapsayan ampirik çalışmasında göstermiştir.

2) Milli Gelir: Kişi başına düşen gelirle bozulma arasında negatif korelasyon bulan çalışmalar varsa da yine nedenselliğin yönü tespit edilemeyeceği için bu ilişki fazla bir bilgi taşımayacaktır. Zira, kişi başına düşük gelirin, hem devlet görevlilerinin rüşvet almasına neden olduğundan, hem de kaynakların bu tür ekonomilerde düşüklüğü yüzünden bozulma ile mücadelenin zayıf kaldığından bahsedilebilir.

3) Devlet Harcamaları: Bozulmanın devlet harcamalarının düzeyinden çok bileşimini etkileyebileceği söylenebilir. Harcamaların, yükleniciye daha çok getiri sağlayan ve dolayısıyla yüklenicinin daha çok rüşvet vereceği ve denetimin daha zor olduğu alanlara kayacağı aşikardır.

4) Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Yardım: Yabancı sermayenin ülkeye girişi ve bileşimi 'bozulma' düzeyinden etkilenecektir.

Şekil 1 : Bozukluk Endeksi ve Moody's Derecelendirmesi

Finansal krizler ve yabancı sermaye ilişkisi ile doğrudan bağlantısı nedeni ile bu konu daha detaylı incelenecektir.

Yukarıda kısaca özetlenen noktalar, 'bozulma'nın bir sosyoekonomik yapısal kırılma olarak üretim ve bölüşümde neden olduğu sorunlarla özellikle gelişmekte olan ülkelerde son on yıla damgasını vuran ekonomik krizlerde hazırlayıcı etkisinin izlerini görmek mümkün.

b. Krizlerin Oluşumunda ve Aşılmasında 'Bozulma'nın Rolü: Bozulma doğrudan ölçülemese de, bıraktığı izler, teorik öngörülerin ampirik çalışmalarla test edilmesine yardımcı olmaktadır. Fons (1999), kredi derecelendirme kuruluşlarının, muhasebede açıklık ilkesine yeterince uyulmadığı için az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için subjektif bir takım kriterlere başvurmak zorunda kaldıklarını belirtir. Herhangi bir ülkedeki 'bozulma' ile bankacılık sisteminin açıklığı arasında açık olan bağ nedeni ile 'bozukluk' indeksi ile Moody'nin bankacılık mali sağlamlık derecelendirmesi arasında korelasyonu inceleyen Fons, iki değişken arasında yakın ilişkiye dik-

Tablo 2: Son yirmi yılda IMF Politikalarına Maruz Kalmış Bazı Ülkelerin Bozulma Endeksi

	1980-85	1988-92	1995	1996	1997	2000	2001
Şili	6,53	5,51	7,94	6,80	6,05	7,4	7,5
Brezilya	4,67	3,51	2,70	2,96	-	3,90	4,0
Meksika	1,87	2,23	3,18	3,30	2,66	3,3	3,7
Arjantin	4,94	5,91	5,24	3,41	2,81	3,5	3,5
Rusya	5,13	3,27	-	2,58	2,27	2,1	2,3
Malezya	6,29	5,10	5,28	5,32	5,01	4,8	5,0
Endonezya	0,20	0,57	1,94	2,65	2,72	1,7	1,9
Türkiye	4,06	4,05	4,10	3,54	3,21	3,8	3,6

(1=En Yüksek, 10= En düşük 'bozukluk algılaması'na işaret eder)
Kaynak: Bozulma İndexlerinden derlenmiştir (www.gwdg..de/ uwvw/Research_area).

[4] Endeks anket sonuçlarına dayanmaktadır 1 en fazla 'bozukluk' ve 10 bozulmanın olmadığı durumu ifade etmek üzere 1 ile 10 arasında değer almaktadır. Endeks 1997 yılı, rating Ağustos 1998 içindir.

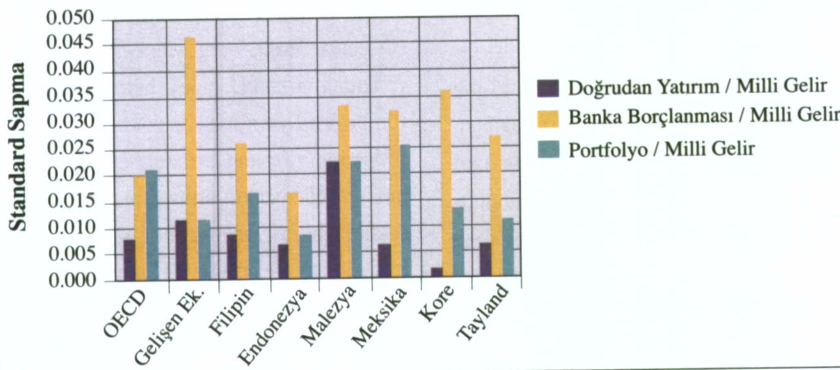
kat çeker. Meltzer Raporunda ve IMF Raporunda finansal krizlerin nedenleri arasında gösterilen devletin genelde ekonomiye özelde de bankacılık sistemine müdahelesi, bankaların çeşitli mekanizmalarla içlerinin boşaltılması, iş aleminin algılaması olarak 'bozukluk' endeksinde yerini alacaktır.

Şekil 1, Fons'un çalışmasındaki 1997 yılı için 'bozukluk' endeksi (Göttingen University ve Transparency International) ile Ağustos 1998 itibariyle Moody'nin rating sonuçları (Orijin E ve en yüksek not B+) kullanılarak yeniden üretilmiştir.[4] Pozitif korelasyonun açıkca izlendiği şekil, 'bozulma'nın az olduğu ülkelerin bankacılık sistemlerinin ratinglerinin yüksek, 'bozulma'nın yüksek olduğu ülkelerin bankacılık sistemlerinin ratinglerinin de düşük olduğu görülmektedir (10, bozulmanın olmadığı ya da önemsiz algılandığı durumu göstermektedir). Bozulmanın sonucu kredi derecesi düşük olan bankacılık sisteminin taşıdığı risk yüksek faizle borçlanabilme sonucunu doğuracaktır.

Tablo 2'de, son yirmi yılda krizlerle başetmeye çalışan bazı ekonomiler için 'bozulma' tarihsel zaman serileri görülmektedir. Şili hariç hemen hepsinde (zaten Şili, kriz yönetiminde başarılı olmuş bir ülkedir) iş aleminin 'bozulma' algılamasında olumsuz gelişme olduğu görülmektedir. Krizlerin nedenleri elbette sadece 'bozulma' değildir ve daha başka değişkenlerin etkileri, bir regresyon mantığı içinde değerlendirilmelidir. Ancak, en azından konumuz açısından bu seri bir fikir vermek açısından yeterlidir.

Wei ve Wu (2001), 'bozulma', sermaye akışı ve kriz arasındaki ilişkileri inceledikleri makalelerinde, 'bozulma'nın ülkeye giriş yapan sermayenin bileşimini kısa süreli ve spekülatif olan lehine değiştireceğinden, bu yüzden krizlerde, dolaylı olarak ateşleyici bir etkide bulunacağından bahsederler. 'Bozulmayı', rüşvet anlamıyla dar manada değil de, hukuktan sapma ve aşırı düzenlemeciliği de kapsayacak şekilde 'zayıf/ kötü kamu yönetimi' olarak alan yazarlar, kamu yönetiminin bozulma eğilimi gösterdiği ekonomilerde kısa dönemli sermaye girişi artarken, doğrudan yatırım amaçlı sermaye girişinin azalmakta olduğunu saptarlar. Aşağıya bu çalışmadan faydalanılarak yeniden üretilen şekilde de görüldüğü gibi, son yıllarda finansal krizlerin sık sık yaşandığı ülkelerde, doğrudan yatırım amaçlı giriş yapan sermayenin milli gelire oranı, banka borçlanması ya da portfolyo yatırımı amacı ile gelen sermayenin milli gelire oranından çok daha az dalgalanmaktadır ('Bozulma'nın göreceli olarak az olduğu OECD üyesi on sekiz ülkede de benzeri eğilim izlense bile dalgalanmanın şiddetinin azlığı önemli bir fark olarak durmaktadır). Banka borçlanması formunda sermaye girişinin, doğrudan yatırım amaçlı sermayeye oranla iki ila onbeş kat arasında daha fazla dalgalandığı görülmektedir. Daha az şiddette de olsa aynı gözlem portfolyo ile doğrudan yatırım arasında da vardır. Bu bilginin önemi, özellikle bazı ekonomilerde, sermaye giriş ve çıkışlarının aniliğinin krizi ateşleyici ya da derinleştirici etkisi düşünüldüğünde artmaktadır.

Şekil 2 : Sermaye Akışında Dalgalanmalar (1980-96)

Yukarıda adı geçen çalışmada kaydedildiği gibi 'bozulma'nın her iki amaçlı sermaye girişi için de negatif etkide bulunacağı aşikardır, banka borçları geri ödenmeyebilir veya teşebbüsler kamulaştırılabilir. Doğrudan yatırımı tercih eden yabancılar yerli temsilcileri aracılığı ile ülke ekonomisinin gelişimini daha yakından takip edebilecekler. Ancak bu bilgi edinmedeki avantaj 'bozulma'nın yaygın olduğu ekonomilerde dezavantaj haline gelecektir. Doğrudan yatırımcı, yatırım kararı verip yatırım gerçekleştirdikten sonra rüşvet taleplerine karşı direnme gücünü kaybederken, borsaya gelen yabancı sermaye veya borç olarak gelen yabancı sermaye, tabiri caizse, 'ceketini alıp' çıkabilecektir. Bunun yanında, Meksika ya da Asya krizlerinde yaşandığı gibi IMF, G7 ülkeleri, zaten ev sahibi ülkelerden üstü örtük ya da açık garantiler almış kreditörlerin kurtarılmasına yönelik daha fazla çaba sarfederken, doğrudan yatırımcılar yerli teşebbüsle aynı sonu paylaşma durumunda kalmaktalar (Şekil 2).

Doğrudan yatırım, sermaye birikiminin yeterli olmadığı ekonomilerin, 'sıcak para'nın oyuncağı olmaktan kurtulmasının en garantili yolu olduğu söylenebilir. Doğrudan yatırım, teknoloji transferi ve rekabet getirerek, tercihini açık ekonomiden yana yapan ekonomilerin gelişmelerini istikrarlı şekilde devam ettirmelerine yardımcı olur. Öte yandan, doğrudan yatırım yapan çok uluslu şirketler, onlara hizmet sunmak için gelecek bankaların da davetçisi olacaklardır (Riddell, Shockelford ve Stamos, 1998). Bu finans sektörünün de rekabete açılması ve bankacılık anlayışının (muhasebe, açıklık vs.) üniversal stan-

dartlarla tanıştırılması sonuçlarını doğuracaktır. Bunun yanında, özellikle finansal kriz dönemlerinde bankacılık kuralları dışında bazı nedenlerle tercih edilir hale gelmeleri yerli bankalar için bir bakıma 'haksız' rekabet olacaktır. Sonuç olarak, hem kriz önleme de hem de krizden çıkmada doğrudan yatırım diğer tür sermaye girişlerine tercih edilir.

Sorun, sermaye gibi 'alıngan' ve aynı zamanda 'takibi zor' olan üretim faktörünün bileşiminin nasıl etkilenebileceğidir. Bir takım sınırlamalarla spekülatif hareketlenmeler cezalandırılarak bunun önüne geçilmeye çalışılsa da, sermayeye güvensizlik vereceği de açıktır. Şili, kısa süreli hareketlilikleri bir nevi vergilendirme ile azaltmaya çalışsa da, Meltzer Komitesinde (1999) tartışıldığı gibi, çok memnun kalmamıştır. Şili Merkez Bankası Başkanı, sınırlamaların duruma göre katılaştırıldığını ya da esnetildiğini belirterek, şemsiye örneğini vermiştir: 'Eğer yağmur yağıyorsa, şemsiyeni açarsın, yağmıyorsa kaptırsın'. Fakat, bu tip ayarlamaların belirsizlik ortamı yaratacağı da düşünülerek, bileşimi etkileyecek köklü tedbirlerin yerine konulmamalıdır.

7. Kayıtdışılık Önemli mi?

a.Kayıtdışılık: Cagan (1958)'ın makalesi ile gündeme gelmiş olsa da asıl bilimsel ilgiyi çekmesi için Gutmann (1977)'ın makalesini beklemesi gereken 'kayıtdışılık', ekonomilerde gözlemlenen ikili bir yapının adıdır: Resmi istatistiklere yansıyan, dolayısıyla ekonomi politikalarının oluşumunda göz önüne alınan kayıtlı ekonomi; diğeri ise genel bir yaklaşımla resmi istatistiklere yansımayan legal ya da illegal her türlü ekonomik faaliyeti kapsayan 'kayıtdışı' ekonomidir. 'Kayıtdışı ekonomi' vergiden kaçınma ve vergi kaçırmayı kapsadığı gibi, kumar, uyuşturucu ticareti gibi illegal olsa da ekonomik değer yaratan faaliyetleri de, paranın değişim aracı olarak

kullanılmadığı mal ya da hizmet değişimini ve üreticinin kendi tüketimi için ürettiği mal ve hizmetleri de kapsar. Kayıtdışı ekonominin, özellikle 'refah devleti' anlayışının gelişmesine paralel olarak artan vergi yükünün etkisi ile, gelişmiş ya da gelişmekte olan her ülkede önemli büyüklüklere ulaştığı ve ekonomideki yerinin de yıldan yıla büyük dalgalanmalara sahip olduğu ampirik çalışmaların ortak bulgusudur.

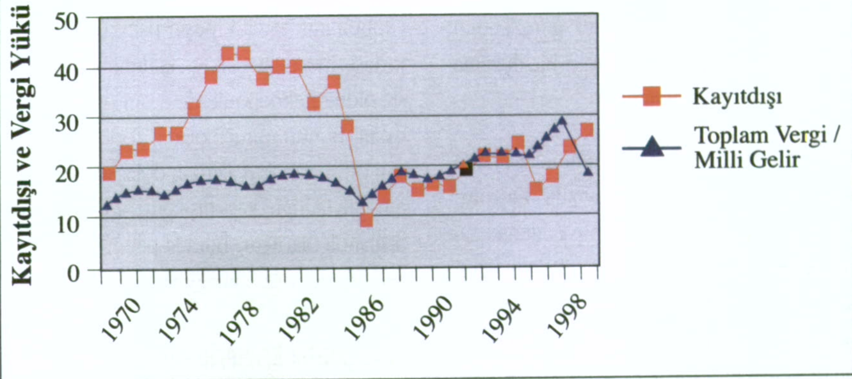
Kayıtdışılığın tahmin edilmesine yönelik çalışmalar, artık küçük bir kütüphane oluşturacak büyüklüğe ulaşmış olmasına rağmen, 'kayıtdışı ekonomi' üzerindeki gizem tam manasıyla kaldırılamamıştır. Bu bölümün amacı, kayıtdışılığın ekonomi politikalarına ve ekonomik krizlere yönelik olası etkilerini irdelemektir. Bu nedenle, teorik tartışmalara girmeden, kayıtdışılık, vergiden tasarruf amacı ile otoritelerden gizli tutulan, ve dolayısıyla daha çok vergi politikalarındaki değişiklikler yardımıyla ve halkın devlete güven duymasıyla kayıt altına alınabilecek ekonomik faaliyetler olarak tanımlanacaktır. Kısaca kayıtdışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarına etkisine değinilecek, sonra da ekonomik krizlerin oluşumu ve çözümünde kayıtdışılığın potansiyel rolü üzerinde durulacaktır.

b. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri ve Göstergeleri: Frey ve Weck-Hanneman (1984) 'kayıtdısı ekonomi'yi yaratan faktörleri dört grupta toplarlar: **1)** Kamunun Özel Sektöre Yükü: Kamunun, üretimden vergi ve vergi benzerleri şeklinde aldığı pay arttıkça yükümlüler, ekonomik faaliyetlerini tamamen ya da kısmen denetimden uzak yürütme yolunu tercih edeceklerdir. Vergi yükü dışında kamu yönetiminin hantal yapısı, hem özel sektörün beslemek zorunda bırakıldığı devlet görevlilerinin sayısının artması, hem de bürokratik engellemelerin artması manasına gelecektir ki, bireyler için kayıt dışına çıkmak daha cazip hale gelecektir. **2)** Ekonomik aktörlerin kamu yönetiminin verimliliğine dair düşünceleri ve kamu yönetiminde 'bozulma' ya da 'kokuşma'ya dair yargıları da kayıtdışılığı artıracak ya da azaltacaktır. Kaynakları çarçur edeceğine inanılan kimseye kredi açılmayacağı gerçeği devlet için de geçerlidir. **3)** İşsizlik oranının yüksekliği de, kayıtdışı ekonomiye giriş çıkışların daha zahmetsiz olabileceği varsayımı altında, kayıtdışılığı artırabilecektir. Fakat, işsizlik oranı yüksekliğinin -kayıtdışı ve kayıtlı ekonominin tamamen ayrılmadı-

ğı gerçeği gözönünde bulundurularak- ekonominin bütünü hakkında bilgi verdiğinden, dolayısıyla, işşizlik oranının yüksekliğinin kayıtdışı ekonominin hacmine azaltıcı etkide bulunacağından bahsetmek de mümkündür.
4) Kişi başına harcanabilir gelirin düşük olduğu ekonomilerde kayıtdışılığın daha büyük olacağı söylenebilir. (Ülke içinde bölgesel karşılaştırmalar bu hipotezi doğrulamamaktadır: İtalya'da zengin kuzeyde, fakir güneye göre kayıtdışılığın fazla olması gibi).
Kayıtdışılığı ölçmek, kayıtdışılığın para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izleri takip etmekle mümkün olmaktadır. Kayıtdışı ekonominin tahmin edilmesinde güçlük, tahmin metodlarından MIMIC modeli dışında hemen hepsinin bu izlerden ancak birini kullanabilmesinden gelmektedir. Savaşan (2000)'dan alınan Türkiye kayıtdışı sektörün büyüklüğü tahmini Şekil 3'tedir. Çalışmada milli gelir, dolaşımdaki para/ toplam para arzı (M2) oranı ve işgücüne katılma oranları gösterge olarak; vergi yükü (dolaylı-dolaysız ve sosyal güvenlik ayrı ayrı değişken olarak), vergi sorumluluğu, enflasyon, katma değer vergisine geçilmesi, kişi başına düşen harcanabilir gelir, ve işsizlik oranı değişkenler olarak kullanılmıştır. Hem toplam vergi yükü, hem de doğrudan ve dolaylı vergi yükleri ayrı ayrı değişken olarak kullanılmış; her iki durumda da kayıtdışı ve vergi yükü arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif ilişki tesbit edilmiştir. Ancak vergi yükünün göreceli olarak az olduğu 1985 öncesinde kayıtdışı sektörün yüksek olması, kayıtdışılığın sadece vergi reformu ile önüne geçilemeyecek bir olgu olduğunu göstermektedir. Liberalleşmenin ve KDV'nin yürürlüğe girmesinin kayıtdışılığı azalttığı sonucuna ulaşmak ampirik olarak mümkündür.

Türkiye'de dahil, hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde, vergi reformu her zaman gündemde olmasına rağmen, politik iktidarlar için taşıdığı risk çekingenlik doğurmuş; özel sektörün ve çıkar gruplarının çe-

Şekil 3: Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi/Milli Gelir (MIMIC Modeli)

kiştirmesi ve devletin kaynakları çarçur ettiği inancı gibi yapısal nedenlerle bu çekingenlik birleşince de reform imkansız hale gelmiştir. Krizler, 'yapısal reformlar kaçınılmaz' inancını yaygın hale getirmesi ile bir imkan sunmakla beraber, ekonominin kısa vadeli de olsa sarsıntılara dayanamaz durumda oluşu ile de reforma fazladan risk eklemektedir. Önemli nokta ise, vergi yükünün daha fazla olduğu bazı ülkelerde kayıtdışı ekonomi tahminlerinin düşük çıkması, kayıtdışılığın asıl kaynağının 'kötü kamu yönetimi' olduğunu göstermektedir. Bu yüzden sürekli vergi kanunları ile oynamak, sorunun sadece özel sektör boyutunu dikkate almaktır ve kayıtdışılığı, kattığı belirsizlik ile cazip hale getirmekten başka fazlaca işe yaramaz.

c. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıtdışılık ve Ekonomik Krizler:

Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomi Politikaları: Phillips Eğrisi'nin önerdiği enflasyon ve işsizlik arasındaki ters ilişki ekonomi otoritelerinin işini ikisi arasında basit bir tercih yapma ile sınırlandırıyordu. Ne var ki 1970'lerde enflasyon ve işsizliğin kolkola gidebileceklerinin anlaşıldığı yıllar oldu. Yüksek enflasyon ve işsizlik makroekonomik analiz ve kabullerin tersyüz olması ile sonuçlandı ve makroekonomi 'stagflasyon' terimi ile tanıştı. Feige (1980, 1989) 'eğer gözlenen gerçekler teori ile uyuşmuyorsa, gerçekleri (de) tekrar gözden geçir' şeklinde özetlediği, teorik sıkışmanın nedeninin elde edilen bilgilerin yetersizliği veya yanlışlığının olabileceğini iddia etti. Feige'in teori ile gözlenen teori arasındaki boşluğu doldurmaya yönelik bu 'Kayıtdışı Gelir Hipotezi' , artan bir hızla hacmi yükselen kayıtdışı sektörün, otoritelerin gözlenebilir ekonomiden derledikleri istatistikleri yanılttığını ve istatistiklerin gerçek durumu yansıtamamaları sonucunu doğurduğunu iddia eder.

Gelişmekte olan ülkelerde istatistik gelenek ve kurumlarının yeterince gelişmemesi (istatistik kurumlarının bağımsızlığı, özel istatistik yayınlarının sınırlılığı vs.) gibi kurumsal özellikler, daha yüksek ve dalgalı kayıtdışılık ile birleşince, istatistiklerin anlamsız rakamlar yığınına dönüşme olasılığı belirmektedir. Örneğin, milli gelir ve işsizlik istatistiklerinin ekonomiyi daralma sürecinde gösterdiği bir ekonomi aslında daralmıyor ya da istatistiklerin önerdiği kadar daralmıyor olabilir. Pyle (1989)'ın önerdiği gibi asıl problem, otoriteler bu rakamlara bakarak genişlemeci para ve maliye politikaları uygulama kararı alırlarsa başlar. Sonuç enflasyon olacaktır.

Maliye politikaların elindeki mekanizmalar, kayıtdışı sektörün bu mekanizmalara tepkisi ile boşa çıkarılma bir tarafa ters etki doğurabilecektir. Vergi oranlarındaki herhangi bir yeni ayarlama ekonominin iki parçası, kayıtlı ve kayıtdışı ekonomi, arasındaki geçişgenlik özelliğini harekete geçirecektir ve kayıtdışılığın artması ile devlet beklediği sonucu alamayacaktır. Devletin harcamalarını artırması

durumunda ise artan talepten bir kısmı kayıtdışı ekonomi tarafından emileceği için etkisi gözlenmeyecek, harcamaların gerekenden fazla artırılması gibi istenmeyen bir duruma sebebiyet verebilecektir.

Vergi Kaybı: Kayıtdışı ekonominin en yakın sonucu doğal olarak vergi kaybıdır. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilerek, sabit bir gelir vergisi varsayımıyla devletin vergi kaybı tahmin edilir. Elbette, kayıtdışı gelirin belli bir kısmı kayıtlı ekonomide harcanacak, bu da vergi geliri kaybının en azından bir bölümünün bütçeye kazandırılmasını sağlayacaktır (Peacock, 1983). Kayıtdışı gelirin belli bir bölümünün harcanması, çarpan etkisi ile, kayıtlı sektörde faaliyet yapanların gelirini artırabilecek ve bu da vergi kaybını azaltacaktır. Analizde bu noktaların ihmal edilmemesi önemlidir; ancak, sonuç olarak bu dengeleyici etkilerin vergi kaybını ortadan kaldırmayıp sadece azalttığı varsayılabilir.

Kayıtdışı sektörün neden olduğu vergi kaybının konumuzla ilgisi, kamunun borçlanma gereksinimi ile ekonomik krizler arasındaki ilişkidir. Kayıtdışı sektör, maliye politikalarının geliri yeniden dağıtıcılığını, önce vergi olarak devlete dönmeyerek rastgele değiştirecek, sonra da devletin borçlanma gereksinimini artırarak, faiz ödemeleri formunda yeniden etkileme potansiyeline sahip olacaktır. Bunun yanında vergi kaybı, kamu kesimi açığının kapatılması için seçilen yönteme göre (vergi artışı, harcamaların kısıtlanması, borçlanma) ya da karma yöntemin bileşimine göre para arzını (dolayısıyla enflasyonu) ve faiz oranlarını etkileyecektir. Devletin harcamalarını kısması ya da vergi oranlarını artırması politik olarak sevimsizdirler ve çoğu kez bu seçenekler kulak ardı edilir. Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri eli ile reel sektörde aktif olmakla kalmayıp, mali piyasalarda da en önemli aktör olarak boy göstermesi gelişmekte olan ülkelerde krizlerin hem ekonomik hem de psikolojik temellerini atmaktadır.

Kayıtdışı Ekonomi ve Dolaşımdaki Para: İz bırakmaktan hoşlanmayan kayıtdışı ekonominin tercihi 'peşin para' (kısmen de vadesiz mevduat -çek vs., ki denetimin yetersiz olduğu ekonomilerde artan oranda) olacaktır. Bunun sonucu olarak, toplam para arzını oluşturan parçalardan dolaşımdaki paranın büyüklüğü kayıtdışılığın büyüklüğü ile bağlantılı olacaktır. Burada önemli nokta kayıtdışılığın toplam milli gelire oranının ne olduğundan çok, bu oranın ne ölçüde dalgalandığıdır. Yaklaşık olarak sabit bir oranın korunduğu varsayılırsa elbette para politikalarını buna göre ayarlamak mümkün olacaktır. Fakat iki sektör arasında geçişgenlik kolay ve bu yüzden kayıtdışı ekonomi büyük dalgalanmalara muhatap ise uygun para politikası seçimi zorlaşacaktır. Kayıtdışı ekonominin değişen ihtiyacı sonucu piyasada dolaşan paranın artması ile sürekli para arzının belli bir bölümünün bankacılık sisteminin dışında kalması gibi bir dezavantaj, gelişmekte olan ülkelerde zaten zayıf olan finansal sistem için ek yük ve belirsizlik doğuracaktır.

Eko-politik krizlerin nedenleri tartışılmış ve en önemli neden olarak gözlediğimiz 'bozulma' konusu masaya yatırılmıştır. IMF politikalarındaki 'şartlılık' incelenmiş, bunun 'bozulma' ve 'kayıtdışı ekonomi'leri anlamadan çözüm getiremeyeceği savunulmuştur. 'Bozulma' ve 'kayıtdışılık', politika ile kesişimleri nedeni ile sorunlara kaynaklık eden iki alan olarak görülebileceğinden çalışmanın eksenindedir.

Şüphesiz kapsamlı bir ampirik çalışmayı gerektiren bir diğer konu, krizden çıkışta kayıtdışı sektörün rolüdür. Finansal krizlerin reel sektör üzerindeki yıkıcı etkisi belli bir zaman sonra görülmeye başlar. Finansal sistemle yapısı gereği çok içli-dışlı olamayacak kayıtdışı sektör, kayıtlı sektörün mevduat sahibi olarak ya da kredi kullanıcı olarak karşılaştığı dezavantajlara muhatap olmayacaktır. Dahası krizlerin ayak sesleri duyulur duyulmaz bankacılık sistemini terkedecek vadesiz mevduatların (ve arkasından da vadeli mevduatların) dolaşıma çıkması ile en azından kayıtlı reel sektöre kıyasla daha uygun bir ortam bulacaktır. Faiz oranlarının yükselmesi dolaylı olarak kayıtdışı ekonomiyi de etkilese de, kayıtdışı sektör zaten bankalardan kredi talep etmeyen kesim olarak krizden çıkış yolunda ekonominin nefes almasını sağlayabilir; yapısal reformlar için zaman kazandırıcı bir rol üstlenebilir.

SONUÇ

Çalışmamız, ekonomik krizlerin asıl nedenlerinin ulusal ve uluslararası sistemlerdeki yapısal bozukluklarda aranması gerektiği tezi üzerine oturtulmuştur. Gelişmiş ekonomilerle (kreditör devletlerle), gelişmekte olan ekonomilerin (kredi kullanan devletlerin) ilişkilerinin düzenlendiği bir arena (ortam) olarak ele alınabilecek IMF'nin, krizlere müdahalesinde politik ve ekonomik sorunları anlamanın, kalıcı çözümlere ulaşmada yol gösterici olduğu savunulmuştur. Yapısal sorunlar anlaşılmadan, sabit kur rejimi veya değişken kur rejimi ya da bu ikisi arasında seçilecek bir kur rejimi ile, kredi olarak (yapısal reform şartlı da olsa) verilecek bir kaç milyar dolarla, duruma göre mevcut siyasi iktidarları destekleyecek veya değişmesini salık verecek politik mühendislikle sadece 'acil servis' müdahalesi yapılmış olur, kalıcı tedavi ile takibi yapılmazsa sonuçta yazılacak reçete de kalmayacaktır. IMF eleştirisi, uluslararası mali sistemde oynadığı rol dikkate alınarak yapılırken, kurum olarak iç bünyesindeki yapısal sorunlarla, diğer oyuncular olarak gelişmiş ekonomilerin ve gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunlarına öncelik verilmiştir.

IMF ve problemli ülkelerin ilişkiler yumağını detaylarına inerek, sorunların ana eksenindeki problemler dizinini tanımlamaya ve bu

'problemler karmaşasını' *doğru* tanımlamaya katkı sağlayacak bir referanslar çerçevesine oturtmaya çalıştık. IMF'nin oluştuğu tarihsel, teorik ve pratik gerçeklerin bu çerçeveyi anlamadaki katkısı göze alınarak, bunlar okuyucuya net bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Eko-politik krizler tartışılmadan, metodolojik olarak eko-politik krizlerin arka planı ortaya konmuş ve bundan etkilenenlerle ilgili analizlere yer verilmiştir.

Eko-politik krizlerin nedenleri tartışılmış ve en önemli neden olarak gözlediğimiz 'bozulma' konusu masaya yatırılmıştır. IMF politikalarındaki 'şartlılık' incelenmiş, bunun 'bozulma' ve 'kayıtdışı ekonomi'leri anlamadan çözüm getiremeyeceği savunulmuştur. 'Bozulma' ve 'kayıtdışılık', politika ile kesişimleri nedeni ile sorunlara kaynaklık eden iki alan olarak görülebileceğinden çalışmanın eksenindedir. 'Bozulma'nın, sadece ulusal ekonomi aktörlerinin değil aynı zamanda uluslararası sermayenin davranışlarını da etkilediği savunulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda krizlerin tetikleyicisi olan spekülatif, kısa süreli sermayenin aslında iç dengeleri etkileyen 'bozulma' ve 'kayıtdışılık' olguları ile ilişkili olduğu, dolayısıyla yabancı sermayeye kesilecek 'fatura'nın bir kısmının da iç aktörlere kesilmesi gerektiği tartışılmıştır. Diğer taraftan, IMF'nin gelişmekte olan ekonomilere tavrının uluslararası politik tercihlerden bağımsız olmadığı tartışılarak, 'global bozulma'ya dikkat çekilmiştir.

Eko-politik krizlere, tanımlamaya çalıştığımız 'problemler yumağına', 'çözümler destesi' ile çıkış kapısı aralanabilir. Birbiri ile bağlantılı, bağımsız gözüken, ama neden-sonuç, ya da ilişki boyutunda bağ kurulabilen eko-politik krizler, yine aynı paralelde, birbiri ile bağlantılı ve yarayı tümü ile tedavi edebilecek büyük ölçekli, iyi planlanmış ve uzun vadeli, herkesin sırtına eşdeğer derecede yük bindirecek, ve çözüme yol açacak (probleme değil) çözümlerle gerçekleşebilecektir. Çözüm, problemleri iyi tanımlanmış bir eko-politik kansere karşı, yine aynı dozajda betimlenmiş çözümler paketi antidotu ile mümkündür. Amacımız, kanseri tanımlamaktı, ilaç önerileri ise Türk ekonomi çevrelerinin, siyaset adamlarının ve bilim çevrelerinin ortak entellektüel katkıları ile gerçekleşebilecektir. 'Yanlış probleme doğru cevap' öğrenciyi sınıfta bırakan bir nedendir; fakat eko-politik krizleri yaşayan ülkelerin böyle bir lüksü olamaz diye düşünüyoruz. Hatalarından ders alabilmeyi beceren 'öğrenen organizasyonlar'. (Scott, 1998) ekonomik, politik, ve sosyal alanlarda yoğunlaştırabildiğimiz ve tecrübeleri paylaşılabilir kıldığımız ölçüde, problemleri tanımlamak daha önem kazanacak, ve 'problem tanımına', çözümünden daha çok enerji sarfetmek zorunda kalacağız. İnanıyoruz ki bu, çözümlere yönelik yapacağımız entellektüel maliyeti de azaltacaktır.

Hazır reçetelerin bol olduğu dünyamızda bir hazır reçeteye daha gerek olmadığı, yani aslında sorunların 'hazır reçete' kolaycılığı ile atlandığı düşünülerek, sadece bütünü kucaklayan bir 'fotoğraf' çekilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar:

Ackoff, R. L. (1974). Redesigning the Future: A System Approach To Societal Problems. New York, NY: John Wiley & Sons.

Bandow, Doug. (1994). The IMF: A Record of Addiction and Failures of Problems with Conditionality. D.Bandow ve I. Vasquez (editorler)' in kitabından:Perpetuating Poverty: The World Bank, the IMF, and the Developing World: Washington, DC: Cato Institute

Bienen, H. S., M. Gersovitz. (1985). Economic Stabilization, Conditionality, and Political Stability. International Organization. 39 (4):729-754.

Corruption Perception Index (1980-2001). www.gwdg..de/ uwvw/Research_area

Dunn, William, N. (1994). Public Policy Analysis: An Introduction. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, Inc.

Feige, Edgar L. (1989). The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion.Cambridge, MA: Cambridge University Press

Fons, Jerome S. (1998). Improving Transparency in Asian Banking Crisis .www.gwdg..de/wvw/Research_area/Fons/Banking.html

Frey, S. Bruno, H. Weck-Hanneman.(1984). The Hidden Economy as an 'Unobserved' Variable. European Economic Review, 26: 33-53.

Hallwood, C. P., R. MacDonald. (1995). International Money and Finance. İkinci basım. Blackwell: Oxford, UK & Cambridge, MA.

Hancock, Graham. (1989). Lords of Poverty. The Atlantic Monthly Press: New York.

Krugman, P. R., M. Obstfeld. (1994). International Economics: Theory and Policy. Üçüncü Basım. Harper Collins : New York

MacRae, Duncan, Jr, and Whittington, Dale. (1998). Expert Advice for Policy Choice: Analysis and Discourse.Washington, D.C: Georgetown University Press:

Meltzer Report. (1999-2000). Unedited Transcripts of the Proceedings of the International Financial Advisory Commission.Washington, DC: IFAC

Mitroff, Ian I., and O Mason, Richard.(1981). Creating a Dialectical Social Science. Dordrecht: D. Reidel Inc.

Niskanen, W. A. (1971). Bureaucracy and Representative Government. Chicago, IL: Aldina Atherton

Pyle, David J. (1989).Tax Evasion and the Black Economy. New York, NY: St. Martin's Press.

Riddell, Tom, Shackelford, J., Stamos, S. (1998). Economics, A Tool for

Critically Understanding Society. 5. Baski. New York, NY: Addison-Wesley, Inc

Russell, Bob. (16 Nisan 1998). Guess Who Calls the Tune at IMF? Wall Street Journal.

Savaşan, Fatih. (2000). Estimating the Size of the Underground Economy: the MIMIC Model and Randomized Response Technique Combined. University of Kansas Working Paper Series. Kansas City, KA: University of Kansas

Scott, W. Richard. (1998). Organizations: Rational, Natural, and Open Systems. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, Inc.

Sidell, Scott R. (1988). Brief History of Fund Conditionality. S. Sidel (editor)'in kitabından:The IMF and Third-World Political Instability: Is There A Connection. Basingstoke: Macmillan.

Vaubel, Roland. (1994). Conditionality in Practice. D.Bandow ve I. Vasquez'in (editorler) kitabından: Perpetuating Poverty: The World Bank, the IMF, and the Developing World: Washington, DC: Cato Institute

Wall Street Journal Editorial. (10 Nisan 1998). The IMF Wrinkle.

Wei, Shang-Jin, ve Yi Wu. (2001). Negative Alchemy? Corruption, Composition of Capital Flows, and Currency Crisis. NBER Working Paper No. 8187.

Çev: KEMAL REİSOĞLU

The Observer, 29 Nisan 2001

Dünya Bankası Eski Baş Ekonomisti Joseph Stiglitz anlatıyor:

İçeriden birinin itirafları

IMF ülkeleri nasıl yıkıma sürüklüyor?

Dünya Bankası Stiglitz'i iki sene once işten atmıştı. Ona sessiz-sakin bir emeklilik bile layık görülmemişti, Dünya Bankası tarzı küreselleşme fikrine ılımlı bir muhalefet göstermesi nedeniyle aforoz edilmişti.

Joseph Stiglitz Dünya Bankası'nın eski baş ekonomisti. Hayata geçirilen yeni dünya ekonomik düzeni teorisinin sahibi.

Stiglitz, geçenlerde IMF ve Dünya Bankası'nın ortak toplantısı için Washington'daydı. Ama binanın içinde bakanların ve merkez bankası başkanlarının toplantılarını yönetmiyordu. Onun yerine, bina dışında polis kordonunun gerisinde bekliyordu. Dünya bankası Stiglitz'i iki sene önce işten atmıştı. Ona sessiz-sakin bir emeklilik bile layık görülmemişti. Dünya Bankası tarzı küreselleşme fikrine ılımlı bir muhalefet göstermesi nedeniyle aforoz edilmişti.

Washington'da Stiglitz ile, IMF ve Dünya Bankası'nın ve Banka'nın sermayesinin %51'ini elinde tutan Amerikan Hazinesi'nin iç işleyişi konularını görüştük. Burada yine Stiglitz dışında ismini vermeyeceğimiz bir kaynaktan "gizli" ve "mahrem" başlıklı belgeler elde ettik.

Stiglitz bize, "ülke yardım stratejisi" başlığı taşıyan bir belgeyi izah etti. Dünya Bankası, her fakir ülkede uzun bir incelemeden sonra, o ülke için bir yardım stratejisi belirler. Ancak Stiglitz'e göre, bankanın incelemesi, beş yıldızlı otellerde kalınarak yapılıyor. Bu inceleme, yalvaran bir maliye bakanına, önceden yazılmış ve imza yeri boş bir "yeniden yapılanma anlaşması" verilen bir toplantıyı da içeriyor.

Stiglitz, "her ülkenin ekonomisi tahlil edilir, sonra Banka her bakana dört basamağı içeren programı verir" diyor.

Birinci basamak özelleştirme. Stiglitz, Dünya Bankası'nın bir ülkedeki muhalefeti susturması karşılığında, siyasilerin devlete ait sanayilerin satışına karşı çıkmadıklarını, aksine elektrik ve su şirketlerini zevkle okuttuklarını söylüyor. **"Siyasilerin, satış değerini milyarlarca düşürmelerine karşılık alacakları komisyonları düşündükçe, gözlerinin nasıl açıldığını görmelisiniz."**

Stiglitz, bunu Amerikan devletinin çok iyi bildiğini savunuyor. 1995 yılında Rusya'da gerçekleştirilen en büyük özelleştirmede aynen bu hesabın devreye girdiğini söylüyor. "Amerikan Hazinesi şöyle düşünüyordu: Bu harika olur, çünkü Yeltsin'in yeniden seçilmesini istiyoruz. Seçimlerin şaibeli olup olmaması bizi ilgilendirmez."

Stiglitz sıradan bir komplo teoricisi olarak görülemez. Çünkü oyunun içindeki bir kişiydi o. Amerikan Başkanı'nın Ekonomik Danışmanları Konseyi'nin başındaydı. Yani, Bill Clinton'un kabine üyesiydi.

Stiglitz'i asıl iğrendiren olay, ABD'nin desteklediği oligarşik güçlerin Rusya'nın sanayi varlıklarını soyup soğana çevirmeleri ve bunun sonucunda milli üretimin neredeyse yarıya düşmesiydi.

Özelleştirmeden sonraki **ikinci adım, sermaye piyasası liberalizasyonu**. Teoriye göre bu, yatırım sermayesinin bir ülkeye girip çıkmasını kolaylaştıran bir reform. Ancak maalesef Endonezya ve Brezilya'da olduğu gibi para içeriye girmiyor, tam tersine dışarı çıkıyor. Stiglitz buna "sıcak para" çevrimi diyor. Evet, evvela emlak ve döviz spekülasyonu için ülkeye nakit giriyor. Ama hemen sonra en ufak bir sıkıntıyla karşılaşıldığında hemen kaçıyor. Bunun anlamı, ülke rezervlerinin bir kaç gün içinde erimesi demek.

Yüksek faiz oranları mülk fiyatlarını yerle bir eder, sanayi üretimini mahveder ve milli hazineyi kurutur.

Bu gelişme meydana geldiğinde, IMF, spekülatörleri yeniden ülkenin kendi sermaye fonlarına cezbetmek için, bu ülkelerden faiz oranlarını %30, 50 ve 80'lere çekmesini ister.

Stiglitz, "sonucu tahmin etmek zor değil" diyor. Yüksek faiz oranları mülk fiyatlarını yer-

Stiglitz'in IMF ve Dünya Bankası programlarıyla ilgili iki kuşkusu var. İlki, programlar büyük bir gizlilik içinde yapıldığı, katı bir ideoloji tarafından uygulandığı ve ne tartışma ne de muhalefete imkan verilmediği için demokrasiyi zedeliyor. İkincisi, işe yaramıyorlar.

le bir eder, sanayi üretimini mahveder ve milli hazineyi kurutur.

Bu noktada **IMF zavallı ülkeyi üçüncü adım'a sürükler. Piyasaya dayalı fiyatlandırma:** gıda, su ve petrol fiyatlarına zam için uydurulmuş garip bir terim. Bu ise bizi, üçbuçukuncu adıma getirir: Stiglitz'in "IMF isyanı" dediği şeye.

IMF isyanı acı verse de tahmin edilir bir şey. Bir ülke krizde göçmüşse, **IMF damarlarında kalan son damlayı da sıkıp alır.** IMF, tencere patlayana dek altındaki ateşi harlamaya devam eder. Aynen Endonezya'da, 1998 yılında IMF'nin gıda ve yakıt sübvansiyonlarını kaldırması sonucunda yaşanan isyanlar gibi.

Başka örnekler de var: Geçen sene Bolivya'da su fiyatlarının artması üzerine çıkan olaylar, geçen Şubat'ta Ekvador'da tüpgaz ücretlerine zam yapılması üzerine çıkan sokak olayları gibi. Bu şartlarda isyanların çıkacağını kestirmek hiç de zor değil.

IMF ve Dünya Bankası bunu kestiriyorlar da. Dünya Bankası'nın içinden elde ettiğimiz belgelere göre, Ekvador'un geçen yıl hazırlanan Geçici Ülke Yardım Stratejisi'nde Banka bir kaç yerde planların "sosyal rahatsızlığa" yol açabileceğini belirtiyor.

Bu hiç de şaşırtıcı değil. Gizli rapor, Amerikan dolarının Ekvador'un milli parası olarak kabul edilmesinin, nüfusun %51'nin fakirlik sınırının altına ittiğini belirtiyor.

IMF'ye karşı isyanlar, sermayenin daha fazla dışarıya kaçmasını ve devletlerin iflasını da beraberinde getiriyor. Bu ekonomik yıkımın parlak bir yönü de var elbette: kalan şirketleri ve varlıkları ucuza kapatan yabancılar.

Stiglitz, Dünya Bankası'nın bir ülkedeki muhalefeti susturması karşılığında, siyasilerin devlete ait sanayilerin satışına karşı çıkmadıklarını, aksine elektrik ve su şirketlerini zevkle okuttuklarını söylüyor. "Siyasilerin, satış değerini milyarlarca düşürmelerine karşılık alacakları komisyonları düşündükçe, gözlerinin nasıl açıldığını görmelisiniz."

Bu artık bir kural haline geldi. Kaybeden çok ama, kazananlar sadece Batılı bankalar ve Amerikan Hazinesi.

Şimdi **dördüncü basamağa ulaşıyoruz: serbest ticaret.** Tabii herkes için değil, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası'nı idare edenler için serbest ticaret. Stiglitz bunu Afyon Savaşları'na benzetiyor. "O savaşlar da piyasaları açmak içindi" diyor. Avrupalılar ve Amerikalılar 19. yüzyılda olduğu gibi bugün de Asya'daki, Latin Amerika'daki ve Afrika'daki piyasaların önündeki engelleri yok ediyorlar, buna karşılık kendi piyasalarımızı Üçüncü Dünya'nın tarım ürünlerine karşı korunaklarla çeviriyorlar.

Afyon Savaşları'nda Batı askeri kuşatmaları kullanmıştı. Bugün, Dünya Bankası askeri taktikler kadar, hatta bazen onun kadar ölümcül olan mali kuşatmayı dayatabilir.

Stiglitz'in IMF ve Dünya Bankası programlarıyla ilgili iki kuşkusu var. **İlki, programlar büyük bir gizlilik içinde yapıldığı, katı bir ideoloji tarafından uygulandığı ve ne tartışma ne de muhalefete imkan verilmediği için demokrasiyi zedeliyor. İkincisi, işe yaramıyorlar.** Mesela IMF'nin yapısal yardımları sayesinde, Afrika'nın toplam geliri %23 düştü. Acaba bu tuzaktan kurtulan bir ülke oldu mu? Stiglitz, "Evet, Botswana" diyor. Peki, ne yaptılar da kurtuldular? **IMF'ye pılısını-pırtısını toplayıp, terketmesini söylediler.**

Stiglitz, eskiden IMF ve Dünya Bankası'na radikal bir toprak reformu teklif etmiş. Dünya çapındaki mülkiyet sahibi oligarşilerin topladığı rantın %50'sini ellerinden alacak bir reform. Peki niye kabul etmediler? "Toprak mülkiyetine karşı çıkarsanız, elitlerin gücünde bir değişim istiyorsunuz demektir. Bu da onların tercihi değil, açıkçası."

Stiglitz, "Bu oyun biraz Ortaçağ'a benziyor" diyor. "O zamanlar hasta ölünce, 'tüh, sülükleri adamın sırtından erken almışız. Yoksa biraz daha kanı kalmış' derlerdi.

Belki bizim de sülükleri sırtımızdan atma zamanı geldi artık! Ama sadece dışarıdakileri değil, içeridekileri de!

Stiglitz,
Nobel Ekonomi Ödülü aldı

Türkiye'deki krizi yakından izleyen ve bunun bir mali kriz olduğunu savunan ünlü ekonomist Joseph Stiglitz, diğer iki ABD'li meslektaşıyla birlikte Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandı. Stiglitz, IMF ve Dünya Bankası politikalarına muhalif...

Aralarında, Türkiye'deki ekonomik krizi yakından izleyen ve IMF - Dünya Bankası karşıtı görüşleriyle tanınan Joseph Stiglitz'in bulunduğu 3 ABD'li ekonomist Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandı.

Nobel ödülleri'nin düzenleyicisi İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi'nin açıklamasına göre, bu yılki ödül, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere uygulanabilen finans piyasaları teorileri nedeniyle ödül şu 3 isme verildi: Kaliforniya Üniversitesi'nden George A. Akerlof, Stanford Üniversitesi'nden A. Michael Spence ve Columbia Üniversitesi'nden Joseph E. Stiglitiz. Üç ekonomistin 943 bin dolarlık ödülü paylaşacağı belirtildi. Ekonomistler, ödülü bazı piyasa oyuncularının diğerlerinden daha iyi enformasyona sahip oldukları gerçeğinden yola çıkarak geliştirdikleri 'piyasaların asimetrik enformasyonla analizi' teorisiyle kazandılar.

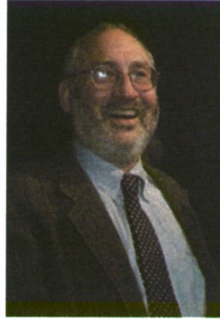
Kraliyet Akademisi, temelleri 1970'lerde ortaya atılan teorinin enformasyonun nasıl el değiştirdiğini etkilediğini açıkladı. Akademi, 3 ekonomistin çalışmasının, modern enformasyon ekonomisinin çekirdeğini oluşturduğunu, teorinin gelişmekte olan tarım piyasalarından, gelişmiş ülkelerde finans piyasalarına kadar sayısız uygulamalarının bulunduğunu bildirdi.

Geçen yılki Nobel Ekonomi Ödülünü de, iki ABD'li ekonomist, James J. Heckman ve Daniel L. McFadden kazanmıştı. Bu ekonomistler de ödülü işgücü verileri ve insanların iş seçme, tatil yapma kararlarını nasıl aldıklarını inceleyen teorileriyle kazanmıştı.

STIGLITZ, TÜRKİYE'YE GELMİŞTİ

Bu yılki Nobel Ödülü'nü alan üç ekonomistten biri olan Stiglitz, Ağustos ayında Türkiye'ye gelmişti. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Devlet Bakanı Kemal Derviş ve Türkiye'nin önde gelen akademisyen ekonomistlerinin katıldığı bir toplantıda konuşma yapmıştı.

Türkiye'deki ekonomik krize hakimiyetiyle dikkat çeken Stiglitz, konuşmasında Türkiye'de yaşanan krizin mali kriz olduğunu ve bunun için mali sektöre ağırlık verildiğini reel sektörün ise gözardı edilmemesi gerektiğinin üzerinde durmuştu.

Türkiye'deki ekonomik krizi yakından izleyen ve IMF-Dünya Bankası karşıtı görüşleriyle tanınan Joseph Stiglitz Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandı.

BİR YAZI YAZMIŞ, DÜNYA BANKASI'NDAN İSTİFA ETMİŞTİ

Stiglitz, asıl ününü 1997 Asya Krizi sırasında IMF ve Dünya Bankası'nın uyguladığı politikaları eleştirerek, Dünya Bankası'ndaki başekonomistlik görevinden istifa ederek yapmıştı.

Stiglitz, ABD'de yayımlanan New Republic dergisinde yer alan makalesinde IMF'ye ağır eleştiriler getirmiş ve IMF'de çalışan ekonomistleri beceriksizlikle suçlamıştı. Bu yazı, dünya ekonomi çevrelerinde büyük yankı uyandırmış ve artan eleştiriler üzerine, ünlü ekonomist görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.

STIGLITZ NE DİYOR?

Stiglitz'in görüşlerini özetle şöyle toparlamak mümkün: IMF'nin yanlış teşhislere dayalı çözüm önerileri krize düşen ülkelerin toparlanmasını geciktiriyor.

Kriz sonrasında en çabuk toparlanan ülkeler, IMF'nin getirdiği reçetelere en az itibar edenler. IMF'nin reçetelerine harfi harfine uyan Tayland krizden çıkması en çok geciken ülke oldu.

IMF'nin tavsiye ettiği gibi zarar eden mali kuruluşları toptan kapatmak yerine, fonun hazırladığı reçeteye uymayarak bu kuruluşları rehabilite etmek yoluna giden Güney Kore ise, toparlanma yoluna daha çabuk girdi.

IMF reçeteleri mali sistemde şeffaflık eksikliği ve başta sorunlu krediler olmak üzere bankacılık sisteminin temel göstergelerindeki zayıflık üzerine odaklanıyor. Oysa, bunların krizle fazla ilgisinin yok.

Şeffaf olmayan ve finans kurumları güçsüz olan bir çok ülke mali krize girmedi. Güney Kore'nin bazı IMF önerilerini reddetmesi de bu ülkenin canlanmasına yardımcı oldu. Güney Kore, sorunlu finans kurumlarını IMF'nin tavsiye ettiği gibi kapatmak yerine kurtarmayı tercih etti.

Prof. Dr. Mehmet ALTAN | Prof. Dr. İzzettin ÖNDER | Doç. Dr. Hayri KOZANOĞLU

IMF'nin tarihi, ana hatlarıyla;
- *1947(Kuruluş)-1973(Bretton-Woods sisteminin sona ermesi),*
- *1973-1990(Sosyalist Blok'un çözülmesi),*
- *1990-1997(Asya Krizi) ve*
- *1997 sonrası*

olarak ayrıldığında her dönemde farklı nitelikler ve özellikler göze çarpıyor. Bretton-Woods Uluslar arası Para Sisteminin bir unsuru olarak kurulan IMF'nin temel hedefleri ve faaliyet esaslarındaki değişimi nasıl yorumluyorsunuz?

İzzettin ÖNDER

İkinci Paylaşım Savaşı içinde, 1941 yılında, ABD'de biraz gizli bir ulusal toplantı tertiplendi. Bu toplantı, her tipik kapitalist ülkede olduğu gibi, büyük sermaye çevreleri ve politik liderlerden oluştu. Burada, ilke olarak, şu iki karar alındı. Birincisi, Komünizm, Çin'de de ortaya çıkma eğilimleri göstererek büyümekte ve kapitalist dünyayı tehdit etmektedir. Bununla mücadele edilecektir. İkincisi ise, gelişmekte olan ülkelerin komünizme kayması için ekonomik olarak desteklenmesine yönelinecek, ama bu destek bu ülkeleri tam gelişmişlik düzeyine getirmemelidir ki, bu ülkeler üzerindeki ABD hakimiyeti sürdürülebilsin. İşte bu ilke kararlarının uygulayıcı göstermelik ajanları, 1944 yılında Bretton-Woods sözleşmesi ile kurulan Dünya Bankası ve Para Fonu'dur. Dünya Bankası, kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerini kontrollü olarak geliştirme, Para Fonu ise ülkelerin döviz kurlarını ayarlama ve dış ödeme zorluklarını çözme görevleri ile yükümlendirilmişlerdi. Soğuk Savaş döneminde ve finansal akımların henüz fazla gelişmediği dönemlerde Dünya Bankası önde idi. Reel sosyalizmin dağılıp, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde ortaya çıkan diğer bir olgu da finansal akımların güçlenmesidir. İşte bu dönemde Dünya Bankası'nın tarihsel misyonu çok zayıfladı, ama IMF'nin misyonu öne çıktı. Zira. IMF, alacaklı finansörlerin paralarını kurtarmak ve borçlu ülkelere borçları karşılığında karlı kamu işletmelerini yabancılara sattırmak görevini üstlendi. Çünkü, küreselleşme döneminde, hızlı özelleştirmelerle, yabancı yatırımcılar borçlu ülkelerin karlı kuruluşlarını yok pahasına kapatmaya yöneldi. Bu durumda, bugün IMF'nin görevi, borçlu ülkelerde gerekli kemer sıkma ve özelleştirme/yabancılaştırma önlemleri dayatmaları ile, hem alacaklıların alacaklarını garanti altına almak, hem dünya kapitalist-finans sisteminin aksamadan işlemesini sağlamak, hem de borçlu ülkelerin değerli varlıklarının yabancı sermayeye ucuz fiyattan (borç/özsermaye değişimi modeli çerçevesinde) devrini gerçekleştirmektir.

Mehmet ALTAN

Uluslarası Para Sistemi'nin bir unsuru olarak kurulan IMF bugünkü dünya şartlarına uymuyor. Bu çok açık. Çünkü o dönemin ulus devlet para sistemiyle bugünün globalleşmiş para sistemi arasında müthiş bir fark var.Ama dönem dönem bunun amaçları hedeflediği politikalarda hafif farklılıklar olmasının nedeni de ulus devlet esas kalmak kaydıyla para sisteminin bir şekilde çıkarları ve önceliklerinin değişmesi yani buna sosyalist bloğun çözülmesi, Asya Krizi falan diye bakmış arkadaşlar soruyu öyle formüle etmişler ama esas temelde İthal İkameci dönemle Dışa Dönük Büyüme diye ayırmak lazım. Kapitalist sistemin sermaye birikimini sağlama yöntemleriyle... Burda hep siyasi değerlendirme var. Buna katılmaktan ziyade bunu daha akademik anlamda değerlendirirseniz sektörlerin önemi üzerinde durarak bunu yapmak lazım. İthal İkameci dönemde Amerika'nın para kazanmasını sağlayan sektörler farklıydı, daha sonra farklılaştı. Bugün de farklılaşmıştır. Öncelikleri sermaye birikimleri açısından sektörlerin önemi değişince, IMF'nin politikaları değişmiştir.

Hayri KOZANOĞLU

IMF'nin temel hedefleri ve etkinliklerindeki değişimin 1980'lerdeki dünya borç krizi sonrası yeni bir dönemece vardığını düşünüyorum. Bilindiği gibi 70'lerde dünya kapitalizminin girdiği kriz sonrası fon fazlaları, özellikle petro dolarlar azgelişmiş ülkelere aktarılmış, özellikle ABD'de uygulanan sıkı para politikaları sonrasında yükselen faizler dış borç servisini olanaksız hale getirmiştir. IMF sürece alacaklıların temsilcisi kimliğiyle dahil oldu ve kamu kaynaklarıyla bu borçların yeniden yapılanmasının baş aktörü haline geldi. Buna karşılık da "conditionality" denen özelleştirme, liberalleşme, esnekleştirmeyi içeren ekonomu programları dayatmaya başladı. IMF o günden bugüne ABD başta olmak üzere uluslararası sermayenin AGÜ'lere şartları-

Prof. Dr. Mehmet ALTAN | Prof. Dr. İzzettin ÖNDER | Doç. Dr. Hayri KOZANOĞLU

nı dikte ettiren, bunları izleyen, denetleyen kurum olarak varlığını sürdürür.

Son dönemde IMF'nin Güneydoğu Asya ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki mikro konularla yakından ilgilendiği; örneğin Türkiye'de Telekomünikasyon Kurulu üyelerinin belirlenmesi konusunda ısrarlı taleplerde bulunduğu görülüyor. Niyet Mektubu'nda yer alan performans kriterleri arasında makroekonomi politikalarıyla doğrudan ilişkili olmayan birçok gösterge de yer alıyor. Bu durumu nasıl yorumluyorsunuz?

İzzettin ÖNDER

Yukarıda açıklamaya çalıştığım çalışma ilkeleri ve kapitalist güçlü merkezlerin IMF'ye vermiş olduğu görevler çerçevesinde, IMF'nin gerek Güneydoğu Asya'da gerekse Türkiye'de uyguladığı politikalar fevkalade tutarlıdır. Çünkü IMF'nin, ülkelerin gerçek anlamda sorunlarının çözülmesi ve ekonomik kalkınmalarının gerçekleştirilmesi gibi bir amacı yoktur. Onun amacı, sistemin işleyişi doğrultusunda, güçlü merkez kapitalizmin amaçlarına hizmet etmektir.Bu amaç ise ikilidir. Birincisi, dünya finans sisteminin aksamadan çalışmasının sağlanması, ikincisi ise, küreselleşme bağlamında, sıkışık durumdaki borçlu ülkelerden yabancı yatırımcılara karlı güzide kuruluşlar sağlamaktır. Bunları yaparken, borçlu ülkede insan ve sosyal faktörler hiçbir biçimde dikkate alınmaz. Zaten, kapitalizmin ruhunda ve felsefesinde insan ve etik yoktur. Telekom meselesi bunun tipik örneğini oluşturmaktadır. Telekom idaresinde özel statü ve atama dayatması, yönetimini ele geçirmeye yöneliktir. THY olayında "altın hisse" aldatmacası ise, özelleştirme/yabancılaştırma esnasında satış fiyatını kırmaya yöneliktir. Satış gerçekleştirildikten sonra, çok sıkışık durumda olan devlete "altın hisse"yi kullandırmayacakları ise açıktır. Bilindiği gibi, yılbaşından itibaren İstanbul-Miami seferleri kaldırılıyor. Oysa, ABD'de en fazla yabancının bulunduğu ve bunların arasında da Türk'ün bulunduğu yer Miami'dir. Çok basit bir araştırma bile uçakların dolu gidip geldiğini gösterir. Peki, bu seferler niçin kaldırılıyor? Tersinden düşünelim. Madem o bölgede yabancı ve Türk var, niçin bu pastayı THY'na yedirmeli; bu hat Amerikan hava yollarına ait olmalı. İşin ilginç yanı, bu karar şu anda hükümet IMF önünde denetime hesap verirken alınmaktadır ya da aldırılmaktadır.

Mehmet ALTAN

IMF niye Telekomünikasyon Kurulu üyelerinin belirlenmesi konusunda ısrarlı. Çünkü sanayi sonrası devrimin iki temel unsuru var.İki temel unsurundan biri enerji diğeri iletişim. Dolayısıyla iletişim piyasaya bırakılmadığı için yeryüzü sanayi sonrası devrimini gerçekleştiremiyor. Onun için IMF bunların piyasaya bırakılması konusunda ısrarlı. IMF'nin kuruluşundaki temel amaç dış ödemeler dengesinin sağlanmasıydı. Ve IMF kurulduğunda bütün dünyadaki ihracatın global bir şekilde denk olması amacıyla kurulmuştu. Zaman değişti amaçlarda değişiklik oldu ama IMF'nin şu anda Türkiye'de bulunuyor olmasının sebebi uyum çalışmalarıyla ilgili. Yani kuruluş amacıyla değil Türkiye'yi dünyaya uydurma açısından burada bulunuyor.Ve siz Telekomünikasyon ve diğer yasa değişikliklerine baktığınız zaman Türkün Türkü sömürmesini engellemeye çalışıyor. Türkiye'nin en büyük sorunu piyasada paylaşım olmuyor, siyaseten paylaşım oluyor. Siyaseten paylaşım olunca rekabet önemini kaybediyor, kalite önemini kaybediyor, üretimin bütün önemli unsurları önemini kaybediyor. O zaman fakirleşiyorsunuz. Telekomünikasyon Kurulu da 5 milyar dolar kar etmesi gerekirken siyasetçilerin elinde 750 milyon dolara kadar düştü. Dil bilmeyen bir genel müdür işte partizanların ağırlıklı olduğu yere yatırım, falan filan.Yine işçilerini de partililerden aldılar.

Hayri KOZANOĞLU

IMF'nin bir ülkeye iç borçların GSMH'ye oranı, cari işlemler açığının miktarı gibi makro hedefler dayatması da ulusal egemenlik haklarına müdahale olarak görülebilir. Aynı şekilde bankalarda risk yönetim sistemi kurulmalı, öz sermaye aktiflerin en az %15'ini teşkil etmeli tipi mikro öneriler de eleştirilebilir. Ama diğer taraftan standby anlaşmasıyla IMF bir ülkeye kaynak kullandırdığından başka bir bakış açısıyla mazur görülebilir. Hiç kabul edilemeyek olan ise ekonomiden sorumlu devlet bakanı şu şahıs olmalı, Telekomünikasyon Kurulu Başkanlığına şu zat atanmalı benzeri müdahalelerdir.

Sizce IMF bugünkü yapısı ile küresel ekonominin sorunlarının çözümünde olumlu katkılarda bulunabiliyor mu? IMF'ye yöneltilen eleştirileri nasıl değerlendiriyorsunuz?

İzzettin ÖNDER

Eğer IMF'nin işlevini ve görevini, finans kapital sistemin aksamadan işletilmesi ve küreselleşme-özelleştirme politikalarında merkez sermayeye yeni iş alanları ya da kuruluşlar sağlamak olarak tanımlarsak, bence bu görev fevkalade dayatmacı ve zorbacı bir biçimde, ülkelerde sosyal dengeleri sarsarak ve onları felaketlere ve ekonomik bağımlılıklara sürükleyerek, yerine getirilmektedir. Ama eğer, IMF'nin görevini borçlu ülkelerin imdadına ve gerçek anlamda yardımına koşmak biçiminde belirlersek, yanıt kesin bir HAYIR'dır. Bunun nedeni ise, çevresel konumlu bir ekonomi olan Türkiye ile güçlü merkez kapitalist ülkelerin çıkarlarının çatışmalı olmasındandır. Günümüzün küreselleşme politikaları, geçmişin sömürgecilik ve kolonileştirme politikalarının kılıf değiştirmiş uygulamasıdır. 15 günde 15 yasayı çıkarttırma dayatması budur. Örneğin Tütün Yasası'nın, Çay Yasası'nın, Şeker Yasası'nın ve daha başka dayatmaların Türkiye'nin borçları ve ekonomik sorunları ile birinci derecede alakası yoktur. IMF, kendi yanlışlığımızdan kaynaklanan lüks otomobil ithalatımıza takılmıyor. Çünkü bu ticaret Türkiye'nin sorunlarını ağırlaştırır, ama merkez kapitalist ülkelerdeki üreticilerin sorunlarını çözer. Enerji santralleri durumu aynıdır. Nükleer enerjiyi dayatabilmeleri için enerji hatlarını ele geçirmeleri gerekir. İşte IMF bu politikalara hizmet etmektedir ve bunda da, maalesef, çok başarılı olmaktadır. Bu tür politika ve uygulamalarla IMF, küreselleşme koşullarında, küresel sorunları çözmemektedir, IMF'nin böyle bir görevi de yoktur. Ama IMF, bizim gibi çevresel konumlu ekonomilerin sorunlarını ağırlaştırma pahasına, küreselleşme dayatması yapan merkez kapitalizmin sorunlarını hafifletmektedir. IMF'nin gizli görevi budur. Ne yazık ki, bu mantık ve felsefe, dünyamızı kutuplaşmalara ve çatışmalara taşımaktadır.

Mehmet ALTAN

IMF standart reçeteler söylüyor. Bunu ülkelerin kendi teknisyenleri de söyleyebilir. Mesele IMF'nin kendisi değil, IMF'ye neden muhtaç kalındığı. Ama IMF'nin de İkinci Dünya Savaşı şartlarında kurulmuş haliyle bugünlerde çok önemli ve ciddi bir rol oynamada sıkıntı çektiği çok aşikar.

Hayri KOZANOĞLU

IMF, dünyadaki büyüme, istihdam, yoksulluk gibi temel göstergelerdeki performansı çok olumsuz olan; dünyadaki ekonomik krizlerin gittikçe daha sık ve şiddetli nüksetmesinin baş aktörlerinden birisidir. Bu süreçten çıkarı bulunan çok uluslu şirketlerin, mali sermayenin, ABD başta olmak üzere büyük hegemon güçlerin temsilcisidir. IMF'nin önerdiği sıkı para ve maliye politikaların uygulayan ülkeler uluslararası yatırım fonlarına, uluslararası bankalara yüksek getiriler sunmakta, bu standart reçeteler AGÜ'lerin sürdürülebilir bir büyümeye geçişi, sanayileşmesi, yurttaşlarının yaşam standartlarının iyileşmesi açısından olumlu sonuçlar vermektedir.

Türkiye'de 2000 yılında izlenen IMF destekli enflasyonla mücadele programı, geçmişte başka ülkelerde uygulanan benzerleriyle aynı zaaflar sebebiyle aynı sorunlara yol açtı ve ekonomi literatüründe "nominal kur çıpası programları" ile ilgili klasik seyri izleyerek başarısızlıkla sonuçlandı. Sizce IMF'nin Türkiye ekonomisiyle ilgili başlangıçtaki tespitleri ve bu denli yakından izlenen bir programda gerekli revizyonların yapılmaması IMF adına nasıl yorumlanmalıdır?

İzzettin ÖNDER

IMF 2000 yılı başında ekonomi üzerinde, kendi misyonunu öne çıkartacak biçimde, yanlış bir tanı koydu. Tanı şu idi: Ağır kamu kesimi borçlanma gereksinimi, bunun sonucunda faiz ve fiyat yükselişleri ve büyük cari açık. Dolayısıyla, giderek büyüyen ve çevrilemez hale ge-

Prof. Dr. Mehmet ALTAN | Prof. Dr. İzzettin ÖNDER | Doç. Dr. Hayri KOZANOĞLU

len borçlar. Bu tanı, reel ekonominin verimsizliğini gündeme getirmediğinden ve nedensellik mantığına dayandırılmadığından eksik ve hatta yanlıştı. Bu teşhis sonucunda uygulamaya koyulan politikalar, borç ödemede hiçbir kolaylık da tanınmayarak daha da vahimleştirildi. Zira, monetizasyon, konsolidasyon, konversiyon ya da moratoryum gibi çok çeşitli yeni ödeme yöntemleri ile, borçların ekonomi üzerindeki yükü geçici olarak hafifletilebilir ve bu arada reel ekonomi desteklenebilirdi. IMF bu yolları tıkadı. Para programı ile, Merkez Bankası'nın elini kolunu bağlayarak, monetizasyon yolunu tıkadı. Ayrıca, yirmi yıla yakın bir süre devam etmiş olan yapısal bir enflasyon için, üç yıl sonunda tek haneli oranlara inilecek biçiminde, iddialı bir enflasyon hedefi saptandı ve döviz kuru buna bağlandı. Bunun anlamı, enflasyonun indirilemediği durumda, Türkiye'nin ithalatının artacağı ve ihracatının gerileyeceği idi. Enflasyon hedefi şaşınca, tam da bu gerçekleşti ve cari açık yükseldi. Ağır borçlu bir ekonomide uygulanan böyle bir istikrar programı, ekonomiyi dış üreticilere pazar konumuna getirmiş oldu! Amaç da zaten bu idi. Bu amacı sürdürürken, borç itfasını da gerçekleştirebilmek için iki ek önleme daha ihtiyaç vardı. Onlar da alındı. Bunlardan birincisi, "mali program" ya da "mali disiplin" adı altında, kamu harcamalarını çökertmek ve böylece sağlanacak faiz dışı fazla ile faiz ödemelerini karşılamak. Bunun anlamı da, faiz yükünü memurun, çökertilen kamu hizmetlerinin ve kamu yatırımlarının üzerine yıkmaktır. İkinci önlem ise, "yapısal reform" adı altında uygulanan aldatmaca ile, bir yandan ekonomiyi serbestleştirerek yabancı istilacılara açmak (tütün yasası, şeker yasası, yeni tarım politikası) diğer yandan da özelleştirme/yabancılaştırma uygulamasıyla (Telekom ve THY satışı, enerji politikası gibi), karlı ve değerli kuruluşları değerinin çok altında yabancılara sattırarak, borç ve faiz ödemelerinde kullanılabilecek bir miktar döviz sağlamaktır. Bu politikalar, yanlıştı ve sonuç alınmayacağı da baştan belli idi. Nitekim, 2000 yılı sonuna doğru cari açık büyüdükçe devalüasyon söylentileri yayıldı ve Temmuz 2001'de planlanan döviz bandı genişletilmesi yıl başına alınmadı. Kaldı ki, hem finans literatüründen biliyoruz, hem de güneydoğu Asya Krizinden öğrendik ki, bu tür döviz çıpaları ekonomilerde cari açığı yükseltmekte ve ekonomileri çökertmektedir. Şubat 2001 krizinin oluşturulmasında bazı yerli ve yabancı büyük finans kuruluşlarının çok büyük dahli bulunduğu kuşkusu dolaşmaktadır. Bu iş, basında yansıdığı gibi, Sayın Cumhurbaşkanı'nın neden olduğu bir trajedi olmayıp, finans kesimini büyük bir manüpilasyonudur.

Mehmet ALTAN

Nominal kur çıpasını o kadar uzun süre uygulamak mümkün değil. Bu krizin ortaya çıkması sırasında nakit akım tablosunda zorluk oldu. Bu sadece nominal kur çıpasıyla ilgili değil. Program iyi gidiyordu ama özelleştirmeyi yapmadı Ankara. Türk siyasetçisi elindeki imkanı devlet eliyle paylaşım yapmayı siyaset kabul eden anlayışından taviz vermek istemediğinden özelleştirmeyi vaktinde yapamadı. Özelleştirmeyi zamanında yapamayınca gerekli döviz girmedi. Gerekli döviz girmeyince gerekli para çıkarılamadı ve o sistem öyle çöktü. Bu sadece IMF ile ilgili bir şey değil. Bu Ankara'nın değişme konusundaki direncinden dolayı da problem ortaya çıktı. Ben o problemi analiz ettiğim vakit nakit akış tablosunu devletin yapmadığını görüyoruz. Yapılması gerekenleri yapsalardı bence o program fevkalade yürüyecekti.

Hayri KOZANOĞLU

Bilindiği gibi "nominol kur çıpası" uyğulandığı tüm ülkelerde krizle sonuçlanmıştır. Ticarete konu olmayan malların fiyatının devalüasyondan fazla artması, enflasyon-devalüasyon makasının açılması bu programın bilinen semptomlarıdır. Daha da önemlisi kriz ortamında, risk algılamasının yükseldiği koşullarda programın kendinin onarma mekanizması yoktur. Şöyle ki, ülkede para arzı sermaye girişlerine bağlıdır; ülkede sermaye akışları oldukça para arzı artacak, faizler tüketimi kamçılamış, ödemeler dengesini bozmuş, buna karşılık faizlerle sermayenin ülkeyi terkedip para arzını daraltması şeklindeki ayarlama mekanizması çalışmamıştır. Çünkü yabancı sermaye programın ilk 6 ay devamına güvenerek TL faizlerinin dolar bazındaki yüksek getirisine razı olmuştur. 2000 sonbaharına doğru ödemeler dengesi açıklarının artması, risk algılamasının yükselmesiyle bu kez de yüksek faizler yabancı sermayeyi ülkede tutmaya yetmemiş Kasım Krizi yaşanmıştır. Ama IMF Kasım-Şubat arası devalüasyona izin vermeyerek yabancı portföylerin Türkiye'yi kazasız belasız terkini sağlamış, Şubat devalüasyonu sonrasında da yüksek devalüasyonun ödemeler dengesini olumlu etkileyeceği, böylelikle uluslararası bankaların alacaklarını tahsil edebileceği üzerinde hesaplarını yapmıştır. Kısaca IMF için önemli olan "sermaye güvenliğidir." Türkiye'de de "ne yazık ki" ne pahasına olursa olsun bunu sağlamayı başarmıştır.

Ekonomimizde yirmi beş yıldır süren kronik yüksek enflasyon dolayısıyla çok yüksek oranda "dolarizasyon" yaşandığı bilinmektedir. İhracata yönelik sektörlerimiz de dahil olmak üzere ithal girdilerin yatırım malı olarak önemli ağırlığı olduğu da bir gerçektir. IMF'nin son krizden sonra önerdiği serbest dalgalı kur rejiminin bu çerçevede ekonomimizdeki sorunların çözümüne nasıl bir katkı sağlayacağını bekliyorsunuz ?

İzzettin ÖNDER

Sabit kur dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi ve cari açığı büyüttü. Dalgalı kur (daha çok yükselen kur) ise, Merkez Bankası'nın güçsüzlüğü karşısında kaçınılmaz görüldü. Açıktır ki, kurdaki belirsizlik tüm ekonomik hayatı ve bu arada dış ticareti de olumsuz etkilemektedir. Ancak, burada kur dalgalanmalarında reel ekonomiden çok, spekülatif atakları sorumlu tutmak gerekmektedir. Spekilatif ataklar denetlenebilse, reel ekonomi tabanı üzerinde seyreden kur bu denli dalgalanmaz, daha istikrarlı bir raya oturur. Hatta, böyle bir hafif oynamalar ortamında devletin kur riskini telafi politikaları da devreye sokulabilir. Dövize yönelik spekülatif ataklar, 32 sayılı kararnamenin verdiği yetkiye dayanarak, bazı yerli ve yabancı büyük finans çevrelerinin vergisiz anormal kazançlar sağlamak için giriştikleri bir oyundur. Finans piyasalarımızın sığ olmasına da bağlı olarak gelişen aşırı dalgalanmaların bu koşulda denetlenmesi olası değildir, ama böylesi dalgalanmaların reel ekonomiyi tehdit ettiği de bir gerçektir. Ne var ki, yukarıdan beri açıkladığım gibi, dünya finans çevrelerinin çıkarlarını ön plana çıkartan IMF'nin, böyle bir durumu düzeltme amacı olamaz. Kaldı ki, burada tek suçlu da IMF olmayıp, Türkiye'nin bugün içine sürüklendiği çamurun yaratılmasında birinci derecede rol oynayan 1980'ler politikaları, o dönemin lideri ve yöneticileri bu konunun baş sorumlularıdır. Söz konusu politikalarla Türkiye vergi politikasını ve kamu politikalarını dejenere etti ve ekonomiyi bugünlere sürükledi.

Mehmet ALTAN

Bu tamamen devletçi içe kapalı bir mantıkla sorulmuş bir soru. Dolarizasyonu kimse kendiliğinden istemiyor. Türk parasına güven sağlanamadığı için, Türkiye dünyaya ihraç edecek kaliteli mal üretmediği için, katma değer konusunu tartışmadığı için, Ar-Ge harcamalarıyla ilgili olmadığı için, köylülüğün üstüne düşünmediği için, ekonomik bir devlet olmak yerine siyaseten para dağıtmaya devam eden bir devlet direnci nedeniyle Türk halkı kendi devletine güvenmiyor. Onun için de doları daha güvenli bulduğu için oraya gidiyor. Yoksa bu sistemli bir politika değil.

Yani IMF'nin bizim krizimize yardımcı olup olmadığı konusu o kadar önemli değil. Biz neden IMF'ye muhtaç kaldık ? Ne hatalar yaptık ? Marshall Yardımı'nda Avrupa bir kere IMF yardımı aldı. Bir daha da IMF hiç bir Avrupa ülkesine gitmemiştir. Çünkü IMF'nin söylediklerini de yapmaz Türkiye. Mesela vergi reformunu yapmıyor Türkiye. IMF'yi suçluyor ama yapılması gerekeni yapmıyor. Her vergi verenin vergi mükellefi olması lazım. Niye köylülerini, bütün vatandaşlarını kayda kuyda bağlamadı. 78 yıllık Cumhuriyet vergi almayan devlet olur mu? Niye vergi veren 3,5 milyonun parasını vergi vermeyen köylülere dağıtarak, büyük yığınlara dağıtarak siyaseten iktidar savaşı yaptı. Yani bu dışarıyı suçlamak yerine kendi içine yönelik bir özeleştirinin çok daha anlamlı olacağını çünkü bu soruları soranların da cevaplayanların da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının vergi verenleri açısından devleti denetleme hakkı olduğunu bu devletin de dünya standartlarında bize hizmet vermediğini düşünürsek bu IMF'ye sövüp saymaktan daha anlamlıdır. Önemli bir sonuç verebilir diye düşünüyorum.

Hayri KOZANOĞLU

Öncelikle ABD doları-euro -Japon yeni gibi temel paralar birbiri karşısında dalgalandığı sürece ve Türkiye gibi ülkeler sermaye akışlarını tamamen serbest bıraktıkça hangi kur rejimini uygularsanız istikrar sağlayamazsınız. Türkiye gibi enflasyonun, belirsizliğin, faizlerin, yüksek seyrettiği bir ülkede "dalgalı döviz kuru" rejiminde en sağlam pozisyon dövizde kalmak olacak, "dolarizasyon" kökleşecektir. Ayrıca kısa süreli perspektif spekülalif hamleleri teşvik edecek, ekonomik aktörler üretime-yatırıma dönük uzun vadeli girişimlerden kaçınacak, ülke bir türlü istikrarlı bir büyüme fazına geçemeyecektir. Türkiye'de yaşanan budur.

MEHMET S.ÜNAY

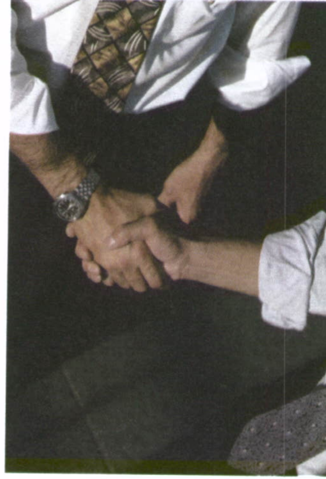
Kalkınma Finansmanı, Güç ve Hegemonya:

Robert Cox'un Düşünce Sistemi Işığında Bir 'Dünya Bankası' Eleştirisi

Soğuk savaş sonrası global sistemin sosyal, siyasal ve ekonomik temellerini derinden sarsan köklü değişimler ve dünya ekonomisindeki hakim eğilimlerin ürettiği rekabetçi baskılar, özellikle uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi-politik disiplinleri çatısı altında yeni oluşumlar ve düşünce akımlarının serpilmesi için oldukça uygun bir ortam hazırlamıştır.

Bu bağlamda, Anglo-Saxon sosyal bilim çevrelerinin hayattaki en önemli temsilcilerinden biri olan Robert W. Cox tarafından formüle edilen teorik çerçeve, hem işlerlikte olan küresel sistemin temel dinamiklerini algılayabilme, hem de problem noktalarını revize edecek alternatif stratejiler üretebilme bakımından oldukça güçlü bir analitik temel sağlamaktadır. Bu anlayış doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemin en önemli kurumlarından biri olan ve 'Yeni Dünya Düzeni' söylemi çerçevesinde görev tanımı ve uygulama araçları değişmekle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkeler nezdindeki önemini koruyan Dünya Bankası'na (World Bank, ya da resmi adıyla International Bank for Reconstruction and Development) dair bir analiz için ideal bir çıkış noktası oluşturabileceği düşüncesiyle bu yazıyı kaleme aldık.

Çeşitli yönleri üzerinde en çok incelemenin yapıldığı ve gerek akademik gerek güncel metodlarla en sık analiz edilen uluslararası kuruluşlardan biri olan Dünya Bankası ve günümüzdeki küresel sistem içinde işgal ettiği yer konusuna alternatif bir bakış açısı geliştirebilmek için çalışmamıza öncelikle Cox'un öncülük ettiği ve yaygın olarak 'Neo-Gramscian' yaklaşım olarak bilinen perspektifi ana hatları ile betimleyerek başlayacağız. Ardından, Dünya Bankası'nın günümüzdeki örgütsel yapılanması ve fonksiyonları ile birlikte son zamanlarda sıkça karşı karşıya kaldığı ana eleştiri noktaları ve bunlara tepki olarak başlatılan kurumsal revizyon çabaları gündeme gelecek. Dünya çapında yükselen yeni değerler ve sosyal talepleri karşılayabilmek amacı ile Bankanın geleneksel kurumsal örgütlenme yapısı ve görev tanımlamasında gerçekleşmekte olan köklü değişimler ile ilgili olarak Robert O'Brien tarafından gerçekleştirilen uygulamalı bir çalışmaya referans yaptıktan sonra, Cox'un çizdiği düşünsel mimari içinde Dünya Bankası'nın oturduğu yere dair genel bir değerlendirme ile çalışmamızı sona erdireceğiz.

uluslararası kuruluşlar, global 'hegemon' olarak davranan ülkenin benimsediği değer kalıpları ve normların evrensel gerçeklikler olarak yerküreye yayılmasında başrolü oynarlar.

I- TEORİK ÇERÇEVE

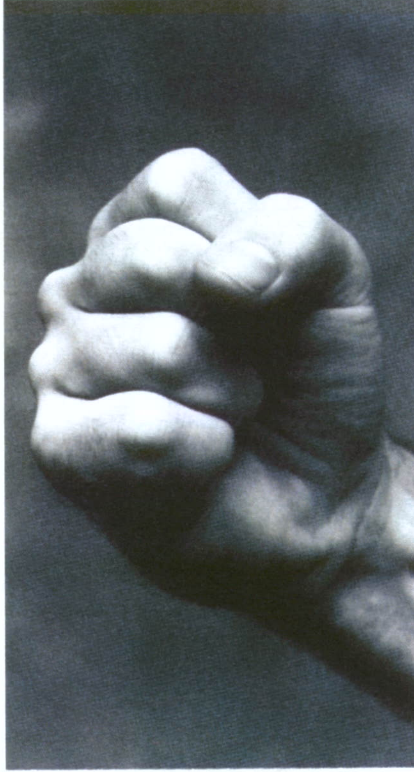
Oldukça köklü bir tarihsel-analitik temele oturan Cox'un küresel değişimleri anlama metodolojisi, geleneksel uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi-politik kuramlarının ontolojik varsayımlarının ciddi şekilde sorgulanmasına yol açmıştır. Söz konusu metod, alışılageldiği biçimiyle klasik ulus-devlet yapılarına uluslararası sistemin başat aktörleri olarak yoğunlaşmak yerine, ulus-devletleri tarihsel akış içerisinde yukarıdan işlerlikteki dünya düzeni, aşağıdan ise sivil toplumun kaynaklık ettiği baskıların buluştuğu birer çatışma noktası olarak tanımlar[1]. İlk olarak

1930'lu yıllarda Gramsci tarafından önerilen 'hegemonya' kavramını ileri bir boyuta taşıyan Cox'a göre, küresel sistem içinde herhangi bir ülkenin gerçek anlamda 'hegemonik' yani tek başına hakimiyet sahibi olabilmesi, öncelikle algılama düzeyinde evrenselliği tescil edilecek bir 'dünya düzeni'nin oluşturulmasına bağlıdır. Bu öyle bir düzen olmalıdır ki, sistemi hakimiyeti altına alan ülkenin tartışmasız üstünlüğü ve bu üstünlüğün hem uluslararası etik hem de sistemin önde gelen diğer ülkelerinin çıkarları açısından son derece meşru olduğu kanısı en azından elit çevrelerde tartışmasız olarak kabul görmelidir.

Bir 'global hegemonya'nın oluşabilmesi, belli bir devletin uluslararası siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler bağlamında sahip olduğu tartışmasız üstünlüğün dünya uluslarının kahir ekseriyeti tarafından tanınmasına bağlıdır. Bu hegemonya, birbiri ile sürekli etkileşim içinde bulunan çok yönlü siyasi, ekonomik ve sosyal yapıları içerir. Bu bağlamda, uluslararası kuruluşlar, global 'hegemon' olarak davranan ülkenin benimsediği değer kalıpları ve normların evrensel gerçeklikler olarak yerküreye yayılmasında başrolü oynarlar. Belirli bir dünya düzeninin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesi bağlamında uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen dört önemli fonksiyondan sözedilebilir.

Öncelikle, uluslararası kuruluşlar bir taraftan hakim sosyo-politik ve ekonomik güçlerin üstünlüklerini perçinlerken, bir taraftan da bu hegemonya çatısı altında kaybedenler (losers) grubuna dahil olan zayıf ülkelerin global olarak dayatılan yeni sisteme uyum sağlarken karşılaşabilecekleri intibak sorunlarını asgariye indirmeğe çalışırlar.

İkinci olarak, küresel sistemin başlıca uluslararası kuruluşları genellikle dönemin hegemon devleti tarafından kurulmakta, desteklenmekte ve karar alma mekanizmaları, bu

Bir 'global hegemonya'nın oluşabilmesi, belli bir devletin uluslararası siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler bağlamında sahip olduğu tartışmasız üstünlüğün dünya uluslarının kahir ekseriyeti tarafından tanınmasına bağlıdır.

hakim gücün uluslararası güçler dengesini muhafaza etmek amacı ile gerektiğinde yapacağı açık ya da örtülü müdahalelere uygun olarak dizayn edilmektedir.

Uluslararası kuruluşların **üçüncü hegemonik fonksiyonu**, mevcut dünya düzeni ve hakim seçkinler tarafından ortaya konan ideolojik yaklaşımları, değer kalıplarını ve sosyo-ekonomik politikaları meşruiyeti tartışmasız evrensel doğrular olarak tanıtıp uluslararası düzlemden ulusal düzleme kolayca transfer edilmelerini sağlamaktır.

Son olarak, uluslararası kuruluşlar global sistemin merkezi dışındaki (periferal) ülkelerden istikbal vadeden kabiliyetli kimseleri yönetim kadrolarında görevlendirerek hem bu zayıf ülkelerin de sistemin işleyişinde hayati bir rolleri olduğuna dair bir yanılsama oluşturur, hem bu kişileri ait oldukları coğrafyalarda uygulanan 'modernizasyon' projelerinin güvenilir liderleri olarak kullanır, ve hem de onlardan global hegemonya karşıtı görüşlerin yerinde tespit edilip 'ehlileştirilmesi' sürecinde faydalanırlar[2].

Genel olarak global sistemi oluşturan unsurların global ekonomi, devletler arası ilişkiler sistemi ve biosistem ya da global ekosistem olarak üçlü bir yapı arzettiğini savunan Cox'a göre, çok taraflılık (multilateralism) kavramı da hem mevcut dünya düzenini anlamayı kolaylaştıran, hem de onun tarihsel seyrini etkileyebilen önemli bir kavramdır. Siyasi ve ekonomik alanda geniş kapsamlı kurumsal düzenlemeler yoluyla izdüşümleri görülebilen multilateral yönetim stratejisinin birbiri ile tamamen zıt görünen iki sonuç üretebilmesi mümkündür:

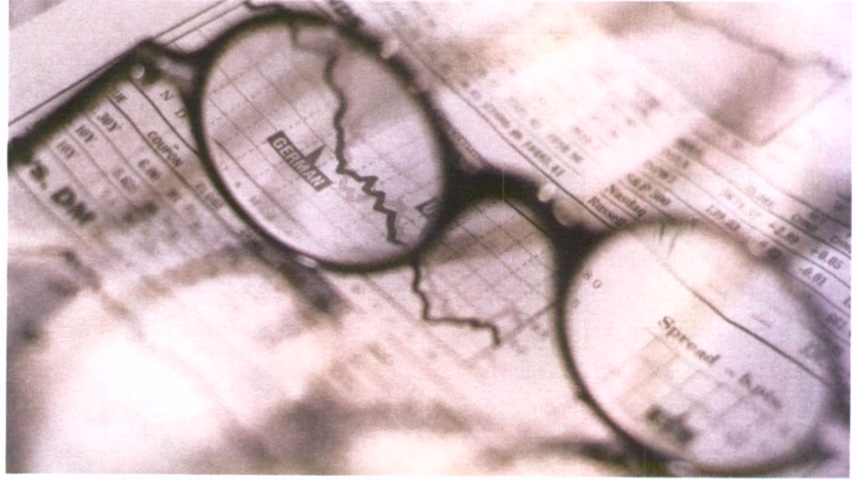
Kurulu dünya düzeninin hayati unsurlarının kurumsal düzenlemelerle desteklenip güçlendirilmesi, ya da varolan düzenin reforme edilmesi yolunda 'muhafazakar' ve 'transformatif' güçlerin etkileşimi, hatta mücadelesine zemin oluşturacak platformların meydana getirilmesi.

Bu anlayışın devamı olarak, verili bir global düzenin güçlendirilerek devamının sağlanması amacıyla kurulmuş bulunan uluslararası kuruluşlar, doğrudan kendi eylemleri ya da dolaylı olarak destekledikleri aktörlerin yaptıkları yanlışlar sebebiyle düzenin iç tutarlılığını ve uyumuna tehdit eden direnç noktaları yaratabilir ve gayri ihtiyari olarak küresel sistemde değişim eğilimlerinin oluşmasına yol açabilirler[3].

II-DÜNYA BANKASI MERCEK ALTINDA

1944 yılında, henüz İkinci Dünya Savaşı devam ederken, Amerika Birlesik Devletleri'nin New Hampshire eyaletindeki Bretton Woods kentinde kırk dört ülkenin delegelerinin katılımı ile toplanan önemli konferans, Büyük Buhran ve Dünya Savaşı'nın etkisi ile ciddi bir darbe alan dünya ekonomisini yeniden yapılandırmak ve bunun için gerekli görülen kurumsal altyapıyı hazırlamak amacını güdüyordu. Daha sonra konferans mekanına atfen 'Bretton Woods Sistemi' olarak adlandırılacak olan savaş sonrası uluslararası ekonomik sistemin mihenk taşları olarak ilk planda, global finansal dengeleri gözetip acil kredi sağlama (lender of last-resort) misyonunu yüklenecek bir kurum, savaşın etkisi ile yerlebir olan merkezi Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasına ve azgelişmiş ülkelerin toparlanmasına yol gosterecek bir kalkınma örgütü ve nihayet küresel planda ticari ilişkileri düzenleyecek merkezi bir otoritenin oluşturulması planlanmıştı. Nitekim, takip eden dönemde Uluslararası Para Fonu (IMF) bu vizyonun finansal eksenini, Dünya Bankası ise sosyal ve ekonomik kalkınma eksenini temsil eden etkin kurumsal yapılar olarak ortaya çıktılar. Özellikle ABD ve İngiltere'nin serbest ticaret ilkelerini global planda yayabilmek için kurulmasını ısrarla istedikleri Uluslararası Ticaret Örgütü ise ulusal anlaşmazlıklar sebebi ile bir türlü hayata geçirilemedi. Bu yüzden, birbirini takip eden konferanslar temeline dayalı GATT (General Agreement on Trade and Tariffs) sistemi, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kuruluşuna değin elli yıl boyunca Bretton Woods sisteminin 'de facto' üçüncü ayağını oluşturdu.

Hiç şüphe yok ki, Dünya Bankası'nın kuruluşundan bugüne dek geçen elli yıl zarfında hem dünya şartları, hem de Banka'nın üyeleri, örgütsel yapısı ve kalkınma sürecine yönelik gündemi önemli ölçüde değişime uğradı.

Yeni katılımlar sonucunda 177 ülkeyi kapsayan üyelik yelpazesi, bankayı gerçek anlamda global bir kurum haline getirdi. Ayrıca Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association) gibi ilgili kuruluşların oluşturulması sonucu artık tek başına Dünya Bankası değil, 'Dünya Bankası Grubu' akademik ve politik gündemi işgal eder hale geldi. Son derece önemli değişimlerin yaşandığı bu süre zarfında en azından kağıt üzerinde bankanın kuruluşunun ana rasyonelini oluşturan iki genel fonksiyonu önemlerini büyük ölçüde korudular. Bunlardan ilki, ağırlıklı olarak önde gelen üye ülkelerin çeşitli kamu ve özel sektör kaynaklarına başvurarak büyük ölçekli finansman kaynakları yaratılması; ikincisi ise, üretilen kaynakların ihtiyaç hisseden ülkelere kalkınma projelerinin teknik altyapısı ve 'know how' ı ile desteklenen düşük faizli kredi şeklinde aktarılmasıdır[4].

Hiç şüphe yok ki, Dünya Bankası'nın kuruluşundan bu güne dek geçen elli yıl zarfında hem dünya şartları, hem de bankanın üyeleri, örgütsel yapısı ve kalkınma sürecine yönelik gündemi önemli ölçüde değişime uğradı. Yeni katılımlar sonucunda 177 ülkeyi kapsayan üyelik yelpazesi, bankayı gerçek anlamda global bir kurum haline getirdir.

A) Bankanın Finansal Rolü

Kuruluş gayesi itibarı ile Dünya Bankası'nın asli fonksiyonlarından biri, gelişmekte olan ülkelere 'düşük faiz-uzun vade' esasına dayalı kalkınma kredilerinin aktarılmasını kolaylaştırmaktır. Bu misyon, geleneksel olarak Banka'nın merkezi teşkilatı ve Uluslararası Kalkınma Birliği tarafından gerçekleştirilmektedir.

Mevduat kabul etmeyen, hissedarları ancak ulusal hükümetler olan ve sadece uluslararası finans piyasalarına erişim zorluğu olan üyelerine kredi sağlayan Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, ya da kısa adı ile 'Dünya Bankası', klasik anlamda bir ticari banka olarak elbette tanımlanamaz. Ancak, kurumun organizasyon ve yönetim yapısı bütünü ile büyükçe bir özel şirketi andırmaktadır. Yönetim kurulunda kullanılan oyların ağırlığı, kurumun sermayesine sağlanan katkı ile doğru orantılıdır. Ayrıca idari giderler de, özel finans piyasalarında gerçekleştirilen bono satışlarından elde edilen gelirler ile karşılanmaktadır. Devletler bazında gerçekleştirilen 'finansal aracılık' rolü ise, uluslararası piyasalarda büyük oranlı borçlanmalar yolu ile biraraya getirilen kaynakların marjinal bir kar payı eklendikten sonra kredi talep

eden hükümetlere 'standard kanallarla mümkün olamayacak şartlarda'[5] verilmesi esasına dayanmaktadır.

Diğer taraftan, bankanın diğer kolu olan Uluslararası Kalkınma Birligi (IDA) ise, kâr gayesi gütmeden çalışacak biçimde tasarlanmaya çalışılmıştır. Bankanın ana iskeletinden ayrı bir bürokrasisi olmayan ve adeta bir hayır kurumu ya da 'vakıf' imajı ile lanse edilen bu kurum, asıl itibarı ile zengin Batı ülkelerinin insani gerekçelerle dünyanın en fakir ve kredi alma imkanından mahrum olan ülkelerine yapacakları yardımları kanalize etmek amacı ile 1960 yılında kurulmuştur. Aynı dönemde özellikle Afrika'da yaşanmakta olan dekolonizasyon (sömürgeliklerin bitişi) süreci gözönüne alındığında, IDA'nın yerleşik sömürge sistemlerinden ayrılıp ulus-devlet olma çabası içine giren yoksul Afrika ülkelerinin sosyo-ekonomik geçiş süreçlerini yumuşatma amacını güttüğü söylenebilir. Günümüzde IDA kredilerinin verilmesinde gözetilen sıkı kriterler arasında ülkenin kişi başına gayrisafi milli hasılası ile birlikte fakirliğin azaltılması ve doğal çevrenin korunması gibi öncelikler vurgulanmaktadır[6].

B) Bankanın Danışmanlık Rolü

Tarihsel süreç boyunca, Dünya Bankası'nın istişari ya da danışmanlık hizmetlerine dayalı rolünün göreli önemi, finansal rolüne nispetle sürekli artmış ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda uygulamaya konan istikrar ve yapısal değişim (stabilization and structural adjustment) programları yoluyla bankanın ana fonksiyonu haline gelmiştir. İlk olarak banka uzmanları, sadece Dünya Bankası tarafından finanse edilen projelerin sonuçlandırılması bağlamında değil, kredi sağlanan ülkelerde makro-ekonomik istikrarın korunması, kamu harcamalarının disipline edilmesi, bütçe açıklarının makul düzeylerde tutulması gibi konularda siyasi otoriteler ve önemli bürokratik kurumlar ile mekik diplomasisi uygulamayı adet haline getirmişlerdir. Ayrıca kalkınma amaçlı somut projelerin hazırlanması ve hayata geçirilmesi sürecinde gerek teknolojik altyapı ve 'know how' gerekse personel eğitimi noktasında proaktif bir yaklaşım sergilenmektedir. Nihayet, teorik ve pratik olarak alternatif kalkınma stratejilerinin araştırılması amacı ile oldukça çok kültürlü bir yapıya sahip olmasına özen gösterilen banka personeli tarafından akademik çalışmalar yapılmakta ve Dünya Kalkınma Raporu (World Development Report) başta olmak üzere, çalışma raporu ve kitap şeklinde yayınlanmaktadır.

III - DÜNYA BANKASI'NA YÖNELTİLEN BAŞLICA ELEŞTİRİLER

Dünya Bankası tarafından özellikle gelişmekte olan ülkeler nezdinde yürütülen çalışmaların gerçekten evrensel niteliği olan **"ideal bir makro-ekonomik yönetim anlayışını yayma amacını mı taşıdığı; yoksa 'rekolonizasyon' olarak adlandırılan ve bağımsızlığını kazanmış üçüncü dünya ülkelerinin farklı metodlarla yeniden sömürgeleştirmesi stratejisinin bir aracı mı olduğu oldukça sert tartışmalara konu olmuştur**[7]."

Bankanın tarihsel geçmişi, karar-verme mekanizmaları ve değişik coğrafyalarda gerçekleştirdiği spesifik projeler gözönüne alınarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, çeşitli zeminlerde seslendirilen başlıca eleştirileri beş ana başlık altında toplamak mümkün görünmektedir. İlk olarak, Dünya Bankası'na yöneltilen en ciddi eleştiri, **elli yıla ulaşan geçmişi boyunca bankanın kuruluş döneminde öngörülen ana hedeflerinden hiçbirini gerçekleştiremediğidir.** Örnek olarak, bankanın varlık sebeplerinden biri olarak gösterilen savaş sonrası merkezi Avrupa'nın yeniden inşası ve Avrupa ekonomisinin canlandırılması misyonu, daha ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin 'Marshall Planı' çerçevesinde sağladığı bilateral ekonomik yardımlarla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, proje eksenli ülke kredileri sağlamak yolu ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir uçurumunu izale etme düşüncesi adeta ters teperek, IMF ile birlikte Dünya Bankası'nın müdahil olduğu ülkelerin dünya sistemi içindeki nisbi konumlarında gözle görülür bir kötüleşme meydana gelmiştir.

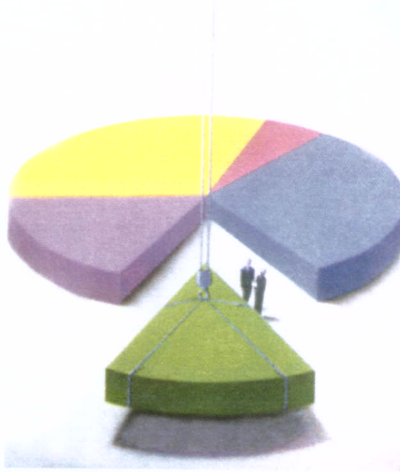
İkinci önemli eleştiri, **bankanın kredi verdiği ülke hükümetlerine yaklaşımı ya da 'code of conduct' ı ile ilgilidir.** Buna göre, bankanın kalkınma kavramına ve sosyo-ekonomik değişim sürecine yaklaşımı son derece tepeden inmeci bir tarzı yansıtmakta; ve bankanın ekonomistleri yerel şartları gözardı ederek, evrensel geçerliliği olduğuna inandıkları reçeteleri ilgili siyasi otoritelere empoze etme çabasına girmektedirler. Nitekim, banka kredilerinin verilmesinde ana kriter olarak öne sürülen şartlar, neoliberal bir ideolojik anlayışın yansımalarıdır. **Üçüncü olarak, yönetici elitin her fırsatta vurguladığı hassasiyetlere rağmen, Dünya Bankası tarafından azgelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen pek çok proje doğal çevrenin ciddi biçimde tahrip edilmesi**

sonucunu doğurmuştur. ABD ve Avrupa'da uygulanan minimum çevre koruma standartları farklı coğrafyalarda ekonomik verimlilik ya da maliyetlerin düşürülmesi adına feda edilmiş ve tamiri mümkün olmayacak doğal felaketlere yol açılmıştır. **Dördüncü eleştiri noktası, bankanın sağladığı kalkınma kredilerinin siyasi ve etik boyutunu ilgilendirmektedir.** Tarihsel gelişimi boyunca Dünya Bankası operasyonları ile ilgili önemli hususlardan biri, çalışmaların tümüyle ekonomik eksenli olarak sürdürülmüş olması ve kredi sağlanan ülkelerdeki siyasi rejimlerin yapılarının çoğu zaman pragmatik gerekçelerle gözardı edilmesidir. Örneğin, vatandaşlarının en temel insan haklarını kısıtlamaktan çekinmeyen ve insanlık onurunu açıkça ayaklar altına alan Güney Afrika'daki ırkçı Apartheid rejimi ve Çavuşesku Romanya'sı gibi totaliter yönetimlere kalkınma kredileri sağlanarak mevcut siyasi sistemlerin devamına katkıda bulunulmuştur.

Son olarak, Dünya Bankası'nın aktif bir partner olarak **IMF ile birlikte tasarladığı 'istikrar ve yapısal değişim' programlarının nitelikleri ve uygulanma biçimleri Banka'ya karşı küresel bazda antipati ve muhalefet uyandıran en önemli etkenler arasındadır.** Türkiye'nin de 1958 yılındaki IMF ile ilk tanışmasından bu yana sıkça maruz kaldığı ve halk arasında 'kemer sıkma' politikaları olarak bilinen sıkı-para politikalarının uygulanması ve kamu maliyesinin disiplin altına alınmasına büyük önem veren bu programlar, genellikle serbest piyasa ekonomisini yerleştirmeğe çalışırken, ortaya çıkan beklenmedik sosyo-kültürel sonuçların tamamen gözardı edilmesinden dolayı sıkça eleştiri konusu olmuşlardır. Yazımızın kısıtlı hacmi nedeni ile bu konudaki eleştirilerin detayına girmekten kaçınarak, Dünya Bankası'nın kurumsal olarak reforme edilmesine dair çalışmalarla ilgili bölüme geçmek istiyoruz.

IV- KURUMSAL TRANSFORMASYON GİRİŞİMLERİ

Yukarıda özetlediğimiz noktalar başta olmak üzere pek çok konuda ağır bir eleştiri bombardımanına maruz kalan Dünya Bankası, son yıllarda hem değişen dünya koşullarına uyum sağlamak hem de yükselen sosyal talepleri karşılayabilmek amacı ile kurumsal yapısı ve misyon tanımlaması bağlamında önemli değişiklikler yapmak durumunda kalmıştır. Bu cümleden olarak, bankanın operasyonlarındaki öncelik tedricen kalkınma eksenli projelerin tek tek seçilerek finanse edilmesinden, bu projelerin uzun vadede

faydalı olmasını sağlayacak makro-ekonomik istikrarı önceleyen politikalara kaydırılmış; tepeden inmeci uygulama stili de, sosyo-ekonomik önceliklerin belirlenmesi sürecine yerel gruplar ve sivil toplum örgütlerinin aktif katılımları sağlanarak daha demokratik bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, 'sürdürülebilir kalkınma' (sustainable development) kavramı ulusal ve uluslararası platformlarda sürekli seslendirilerek doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanılmasının gereği ve ekonomik gerekçelerle doğal çevrenin tahrip edilmesinin asla kabul edilemez olduğu ısrarla vurgulanmıştır[8].

Sözü edilen değişim trendlerinin ışığında bankanın ana görev tanımlaması ise yeni alanları içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu alanlar arasında ekonomik gelişmeyi hızlandırıp fakirliği azaltacak reformların desteklenmesi, kaliteli insan gücüne yatırımın teşvik edilmesi, sürdürülebilir kalkınma yoluyla doğal çevrenin korunması, özel sektör ve sivil toplumun güçlendirilmesi ve hükümetlerin uzun dönemli sosyo-ekonomik istikrarı temin edecek politikaları izlemeğe özendirilmesi sayılabilir[9].

Bu bağlamda, çalışmamızın başında söz ettiğimiz Robert W. Cox'un teorik perspektifini ve global 'hegemonya' kavramını kullanarak Dünya Bankası' nın tecrübe ettiği değişim süreci üzerine uygulamalı bir çalışma yapan Robert O'Brien tarafından bulunan sonuçlar son derece ilgi çekicidir. Çalışmasında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi global ekonomik kuruluşların özellikle kadın hakları, doğal çevrenin korunması ve işçi hakları gibi konularda sivil toplum tarafından seslendirilen talepler karşısında ne derece duyarlı davranıp kurumsal yapıları ve çalışma tarzlarını revize etme ihtiyacı duyduklarını araştıran O'Brien, Dünya Bankası'nın 'global kuruluşların en duyarlısı' olarak öne çıktığı sonucuna varmaktadır[10].

Çalışmasını Cox'un "Global planda sivil toplumları ve siyasi otoriteleri aşağıdan yukarı bir yeniden tanımlama çabası"[11] olarak betimlediği 'kompleks çoktaraflılık' (complex multilateralism) kavramı üzerine kuran O'Brien'a göre, Dünya Bankası'nı diğer uluslararası kuruluşlara kıyasla sosyal taleplere daha duyarlı olmaya zorlayan çok önemli pratik sebepler bulunmaktadır. Bir defa, geniş kapsamlı ekonomik stratejiler üzerinde yoğunlaşan IMF ve Dünya Ticaret Örgütü'ne nazaran, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kalkınma projelerinin tek tek fizibilitesinin yapılması ve kredilendirilmesi gibi detaylı işlemler yapan Dünya Bankası'nın çalışmalarının söz konusu projelerden olumsuz etkilenen yerel gruplar ve sosyal hareketler tarafından sekteye uğratılması çok daha

muhtemeldir. Daha önemlisi, bankanın en önemli sponsoru olan ABD'nin gerekli finansal kaynakları serbest bırakması Amerikan Kongresi'nin onayına bağlı olduğu için, kongre üzerinde etkili olmayı başaran sivil toplum örgütleri, otomatik olarak bankaya sermaye akışını etkileme şansına sahip olabilmektedirler. İşte bu sebeple, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Dünya Bankası, kurumsal altyapısı ve görev tanımlamasını hızla yükselen sosyal talepleri karşılayabilecek biçimde reforme etme ve global planda sivil toplum örgütleri ile düzenli iletişimi sürdürme çabasına girmiştir.

V – SONUÇ

Çalışmamızı noktalarken ilk bölümde özetlediğimiz Robert Cox'un teorik çerçevesine referansla Dünya Bankası ve tarihsel süreç içinde geçirdiği değişime dair bazı gözlemlerimizi kısaca aktarmak istiyoruz. İlk olarak, şurası herhalde su götürmez bir gerçek olarak genel kabul görmektedir ki, **kardeş organizasyonu IMF ile birlikte Dünya Bankası, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde 'global hegemon' pozisyonunu Büyük Britanya'dan devralan Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası sistemdeki hakim rolünü perçinlemek üzere yakın himayesi ve desteği ile kurulmuş bulunan bir ekonomik kuruluştur.** Bu anlamda bankayı Cox'un tarif ettiği 'hegemonik' kuruluşlar arasında ve hatta onların en önde gelenlerinden biri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Tekrar etmek gerekirse, Dünya Bankası hegemonik kuruluşlardan beklenecek şekilde bir taraftan hakim sosyo-politik ve ekonomik güçlerin üstünlüklerini perçinlerken, bir taraftan da özellikle azgelişmiş ülkelerin oluşmakta olan yeni uluslarası konjönktüre uyum sorunlarını asgariye indirmeğe gayret etmiş; karar alma mekanizmaları, ABD ve yakın müttefiklerinin uluslararası güçler dengesini muhafaza etmek amacı ile yaptıkları müdahalelere sıkça maruz kalmış; banka personeli 'misyoner' bir anlayış içerisinde önceleri ekonomik planlama ve ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejilerini, yakın dönemde ise neoliberal politikaları her platformda evrensel doğrular olarak seslendirmiş; ve nihayet Türkiye dahil global sistemin merkez-dışı ülkelerinden teknokrat personel alımı yoluyla bir taraftan 'katılımcı yönetim yanılsaması oluşturulurken, diğer taraftan Cavallo ve Kemal Derviş örneklerinde açıkça görüldüğü gibi yıllar önce 'Washington Konsensüs'ü tarafından ithal edilen figürler, mahalli coğrafyalarına 'ekonomik kurtarıcılar' olarak tekrar ihraç edilerek, şahıslarında sembolleştirilen IMF-Dünya Bankası ve dolayısıyla ABD desteği pek de başarılı olmayan bir şekilde politik ve ekonomik değişime tahvil edilmeğe çalışılmıştır.

Tüm bunları vurguladıktan sonra, O'Brien'ın çalışmasında ulaştığı sonuçlara gelecek olursak; Dünya Bankası, yerkürenin pekçok yerinde hızla güçlenen sivil toplum örgütlerince seslendirilen sosyal talepleri kimi zaman pragmatik ve reel politik eksenli bir yaklaşımla, kimi zaman ise samimiyetle ele alıp kurumsal önceliklerini, organizasyon yapısını ve sosyo-ekonomik söylemini gözden geçirmiştir. Bretton Woods sisteminin en önemli unsurlarından biri olarak kurulan Dünya Bankası'nın soğuk savaş sırasında Üçüncü Dünya'da komünizmin yayılmasını durdurma, yani 'containment' politikasının bir ürünü olduğunu, dolayısıyla soğuk savaş sonrası oluşan uluslararası konjönktürde önemini tamamen yitirdiğini iddia eden yazarlar olsa da[12], özellikle yapısal uyum programlarına mahkum ülkeler bağlamında Banka'nın önemini koruduğu yadsınamaz.

Sonuç olarak 'reforma en açık hegemonik kurum' şeklinde betimleyebileceğimiz Dünya Bankası uluslararası planda değişen sosyal, siyasal ve ekonomik koşullara adapte olarak kimliğini sürekli biçimde yeniden tanımlayabildiği oranda, önemini koruyabilecektir. Zira uluslararası finans piyasalarının hızla geliştiği ve hem kamu hem de özel sektör teşekküllerinin global kredi pazarındaki paylarını artırabilmek için kıyasıya rekabet ettiği bir ortamda, klasik kalkınma finansmanına olan rağbetin 'zaruri haller dışında' oldukça azaldığı aşikardır.

KAYNAKÇA

1 Sinclair, T. J. (1996) 'Beyond International Relations Theory: Robert W. Cox and Approaches to World Order', Cox, R. W. ve Sinclair T. J. Approaches to World Order içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

2 Cox, R. W. (1996b) 'Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method', Cox, R. W. ve Sinclair T. J. Approaches to World Order içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

3 Cox, R. W. (1996c) 'Multilateralism and World Order', Cox, R. W. ve Sinclair T. J. Approaches to World Order içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

4 Lateef, K.S. (1996) 'The World Bank: Its Half Century', Goddard, C.R. (ed.) International Political Economy: State Market Relations in the Changing Global Order içinde, Londra: Lienne Rienner.

5 Milder, D. C. (1996) 'Foreign Assistance: Catalyst for Domestic Coalition Building', Griesgraber, J. M. (ed.) The World Bank: Lending on a Global Scale içinde, Londra: Pluto Press.

6 Lateef, a.g.e., s.296.

7 Bakınız, Tandon, Y. (1994) 'Recolonization of Subject Peoples', Alternatives, 19, 2.

8 Cock, J. ve Webster, E. C. (1996) 'Environmental and Social Impact Assessments', Griesgraber, J. M. (ed.) The World Bank: Lending on a Global Scale içinde, Londra: Pluto Press.

9 Gillies, D. (1996) 'Human Rights, Democracy and Good Governance: Stretching the World Bank's Policy Frontiers', Griesgraber, J. M. (ed.) The World Bank: Lending on a Global Scale içinde, Londra: Pluto Press.

10 O'Brien, R. (1997) 'Complex Multilateralism: The Global Economic Institutions-Global Social Movements Nexus', Konferans Tebliği, Non-State Actors and Authority in the Global System, Warwick Üniversitesi, Ingiltere, 1-4 Kasım 1997.

11 Cox, R. W. (1996c) 'Multilateralism and World Order', s.17.

12 Rich, B. (1996) 'The World Bank / IMF: 50 Years is Enough', Goddard, C. R, Passe-Smith, J. T. ve Conklin, J. G.(eds.) International Political Economy: State-Market Relations in the Changing Global Order içinde, Londra: Lynne Rienner.

BURAK ŞEN

IMF'nin Türkiye Macerası

1946 yılında Türkiye'nin fiyatlar genel seviyesinin diğer ülkelerden çok farklı olduğu ve Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin IMF'ye katılması ileri sürülerek, 128 kuruş olan 1 ABD dolarının değeri 280 kuruşa çıkarılmıştır.

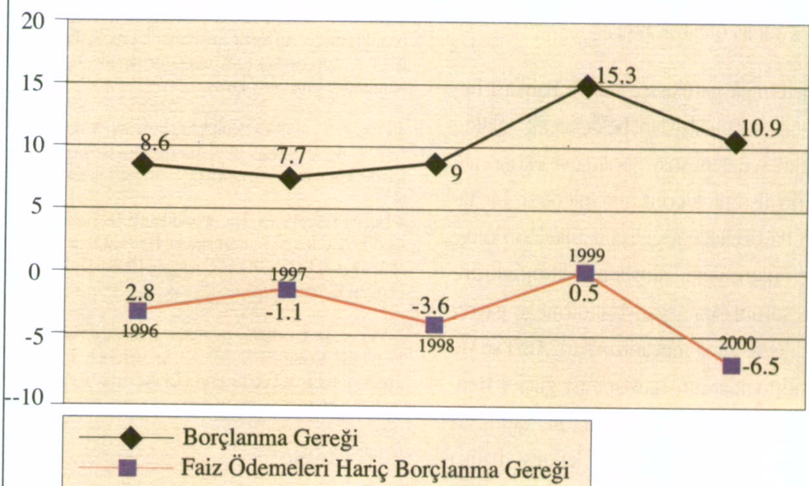

1946 yılında Türkiye'nin fiyatlar genel seviyesinin diğer ülkelerden çok farklı olduğu ve Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin IMF'ye katılması ileri sürülerek, 128 kuruş olan 1 ABD dolarının değeri 280 kuruşa çıkarılmıştır. Bu devalüasyonla bir taraftan ihraç edilemeyen mallara ihraç olanağı sağlanırken, diğer taraftan Fon'a üye olmak için paranın değerini diğer paraların değerlerine göre ayarlamak zorunluluğu yerine getirilmiştir.

11 Mart 1947 tarihinde IMF'ye üyeliği resmen kabul edilen Türkiye'nin kotası 43 milyon dolar olarak belirlenmiş, 1967 yılında 70 milyon dolara, 1970 yılında 151 milyon dolara yükselmiştir. Daha sonra kotalar IMF'de dolar yerine SDR (özel çekme hakkı) cinsinden belirlenmiş, 1979 yılında 200 milyon SDR'ye, 1980 yılında 300 milyon SDR'ye 1984 yılında 429 milyon SDR'ye yükseltilmiştir. Halen Türkiye 964 milyon SDR tutarında kotaya sahiptir.

Türkiye IMF ilişkileri özellikle Türkiye ekonomisinin bunalıma girdiği (enflasyon, dış ödeme güçlüğü, bütçe açığı, dış ticaret açıkları) dönemlerde, sorunların çözümü için başvurulan istikrar programlarının hazırlanması ve uygulanmasında gündeme gelmiş ve yoğunluk kazanmıştır. *1954, 1958, 1970, 1978-84, 1994-95 ve 2000 dönemleri bu gelişmelerin yaşandığı yıllardır.* İlk stand-by anlaşması 1961 yılında imzalanmıştır. Son stand-by düzenlemesi ile Türkiye'nin yapmış olduğu stand-by anlaşmalarının sayısı 18 olmuştur. Son düzenleme hariç tutulduğunda altı stand-by anlaşmasının programlandığı gibi sürdürülerek sonlandırıldığı, 11 stand-by anlaşmasından ise çeşitli nedenlerle vazgeçildiği için başarısız olduğu ve tamamlanamadığı söylenebilir.

9 Aralık 1999 tarihinde Türk Hükümeti tarafından IMF Başkanı nezdinde İcra Kuruluna verilen Niyet Mektubu (Letter of Intent) ile bir stand-by düzenlemesi için en önemli adım atılmış, bu mektuba dayalı olarak yapılan stand-by düzenlemesi Fon tarafından 22 Aralık 1999 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Düzenlemenin sona erme tarihi ise üç yılı kapsayacak şekilde 22 Aralık 2002 olarak belirlenmişti. Ancak, bu stand-by düzenlemesi de diğer bir çokları gibi tamamlanamadan 22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001 ekonomik krizlerinden sonra sona ermiş ve yerine bu stand-by anlaşmasının devamı olarak 18 inci stand-by düzenlemesi yapılmıştır. Bu stand-by düzenle-

melerinin detaylarına geçmeden önce stand-by düzenlemeleri öncesi ülkemizde yaşanan ekonomik gelişmelere gözatarak bu tür düzenlemelere gerçekten ihtiyaç olup olmadığını incelemekte yarar görmekteyiz.

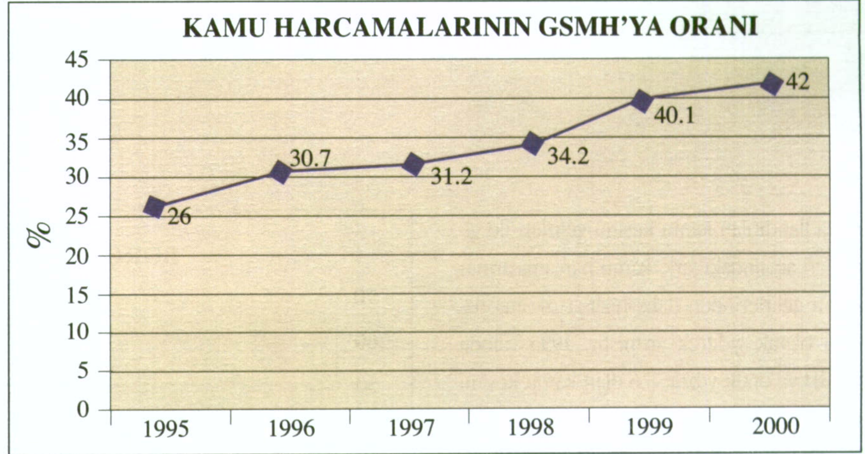
Stand-by Düzenlemesi Öncesi Ekonomideki Gelişmeler

Bu bölümde, sorunların kamu kesimi finansman açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaştığı ve böyle bir programı uygulamanın zorunlu olduğu iddialarını daha iyi anlayabilmek amacıyla, Türkiye ekonomisindeki gelişmeler, özellikle kamu kesimi borçlanma gereği ve onun bileşenleri kapsamında incelenecektir.

Kamu Finansman Dengesi

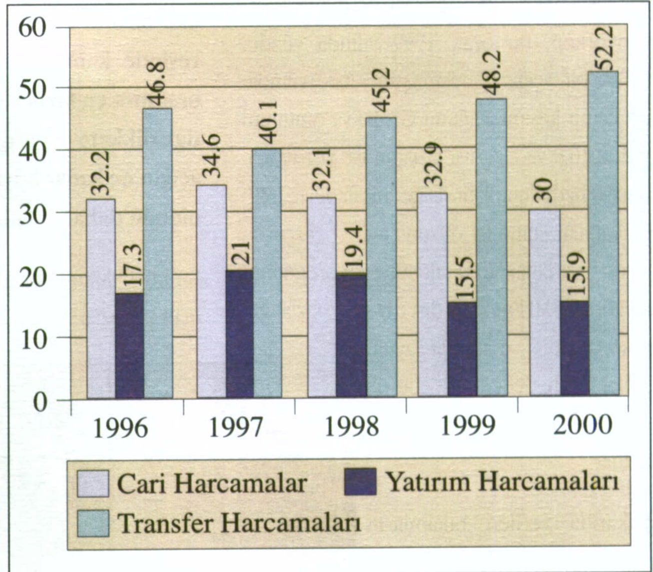
Konsolide bütçe, mahalli idareler, fonlar, KİT'ler, döner sermayeli kuruluşlar ve sosyal güvenlik kuruluşları gelir ve giderlerinin toplamını gösteren kamu kesimi büyüklükleri, kamunun ekonomi içindeki yerini göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Son on yıllık dönemde kamu gelirleri istikrarlı biçimde artış gösterirken, kamu harcamaları daha dalgalı bir seyir izlemiş ancak dönem içerisinde genel olarak artış göstermiştir. Harcamalardaki dalgalanmaya bağlı olarak kamu kesimi borçlanma gereği de yıllar itibariyle dalgalanmış, harcamalardaki artışlara bağlı yükselişlerin ardından, istikrar programlarının etkisiyle gerileme göstermiştir.

1995 yılında GSMH'nın yüzde 26'sı oranında olan kamu harcamaları 14 puanlık bir artışla, 1999 yılında yüzde 40,1'e yükselmiş, kamu gelirleri 1995 yılındaki yüzde 21'lik seviyesinden sadece 3,8 puanlık artışla 1999 yılında yüzde 24,8'e çıkmıştır. Böylece, 1995 yılında GSMH'nın yüzde 5,2'si olan kamu kesimi borçlanma gereği 1999 yılında yüzde 15,4 seviyesine yükselmiştir.

Kamu Harcamaları

Cari harcamalar ile yatırım ve transfer harcamalarından oluşan kamu harcamalarının dağılımı incelendiğinde transfer harcamalarının payının giderek arttığı görülmektedir. 1996 yılında yüzde 46,8 olan transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı, özellikle bütçe faiz ödemelerindeki önemli reel artışların etkisiyle giderek artmış ve 1999 yılında yüzde 48,2'ye yükselmiştir. 2000 yılında bu oranın yüzde 52,2 olacağı tahmin edilmektedir.

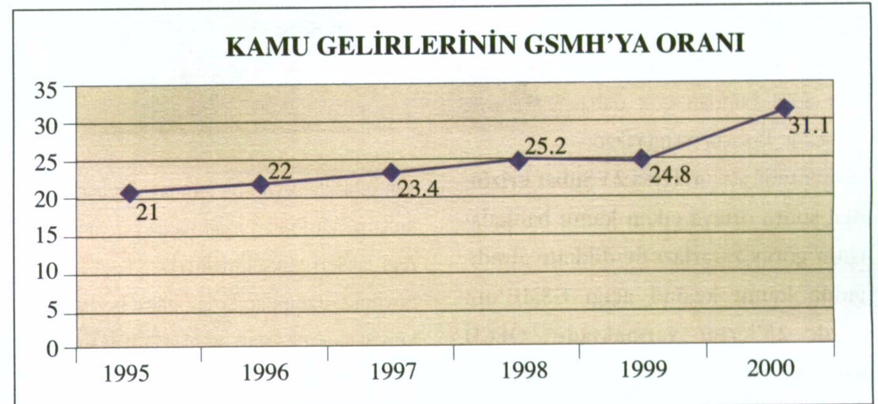
Cari harcamaların toplam harcamalar içindeki payı yıllar itibariyle farklılık göstermekle birlikte yüzde 32 civarında seyretmektedir.

Yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı ise 1996 yılında yüzde 17,3 seviyesinde iken 1999 yılında yüzde 15,5 seviyesine gerilemiştir.

Kamu Gelirleri

Vergi, vergi dışı normal gelirler, faktör gelirleri ve sosyal fonlardan oluşan kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı 1995 yılında yüzde 21 iken sadece 3,8 puanlık artışla 1999 yılında yüzde 24,8'e yükselmiştir.

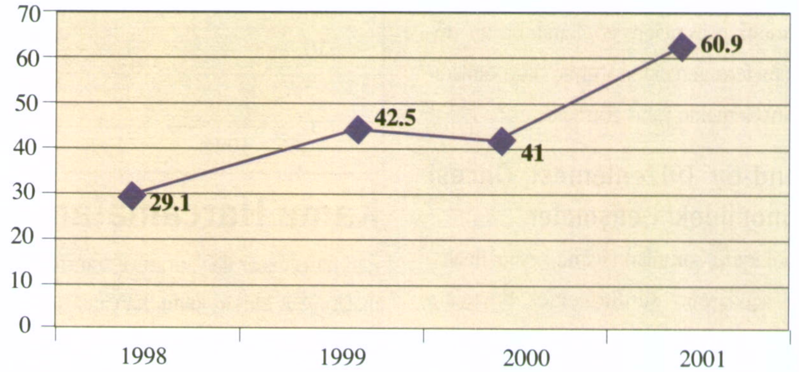
Kamu Kesimi Açığı, Faizler ve Borç Stoku : Kamu kesimi borçlanma gereği ola-

rak adlandırılan kamu kesimi gelirleri ile giderleri arasındaki fark, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı artmasına paralel olarak giderek artmıştır. 1996 yılında GSMH'ya oranı yüzde 8,6 olan kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) özellikle konsolide bütçe açığındaki artış dolayısıyla 1999 yılında yüzde 15,3'e yükselmiştir.

Faiz ödemeleri hariç tutulduğunda 1994 yılına kadar açık veren kamu kesimi dengesinin bu yıldan itibaren faiz hariç fazla vermeye başladığı, ancak 1999 yılında bu fazlanın çok hafif bir açığa dönüştüğü görülmektedir. Faiz hariç tutulduğunda kamu kesimi 1996 yılında GSMH'nın yüzde 2,8'i oranında fazla veriyorken, bu oran 1999 yılında yüzde 0,5'lik bir açığa dönüşmüştür. 2000 yılında ise kamu kesimi açığının GSMH'ya oranının yüzde 10,9 ve faiz dışı fazlanın ise yüzde 6,5 olması hedeflenmiştir. Diğer bir ifadeyle IMF ile yapılan stand-by düzenlemeleri çerçevesinde hazırlanan 2001 yılı bütçe ve programına göre GSMH'nın faiz dışı dengede fazlalığının, yüzde 7 oranında uyum sağlaması hedeflenmişir. Bu oldukça iddialı ve yüksek bir hedeftir.

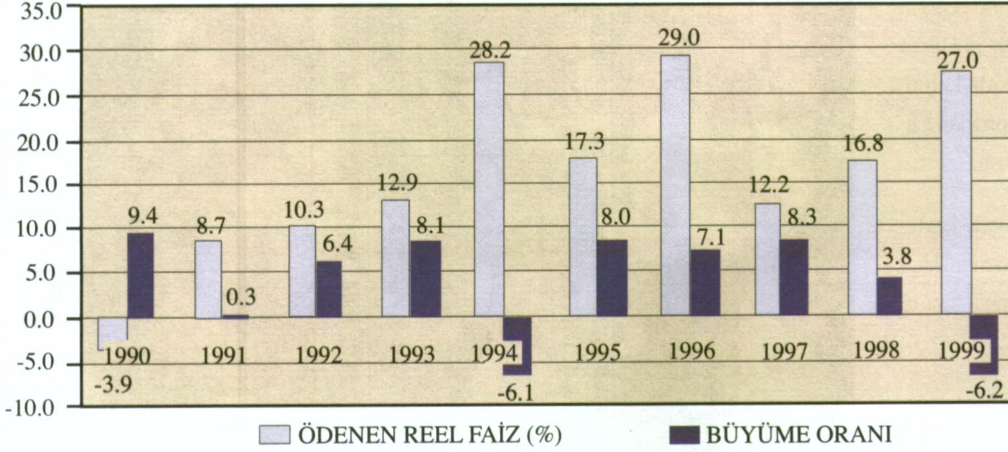
Yukarıda verilen rakamların gösterdiği gibi, kamu finansman dengesindeki açık sürdürülemez bir boyuta gelmiştir. GSMH'nın yüzde 15'i civarındaki bir kamu kesimi açığını hiç bir ekonominin kaldıramayacağı bir gerçektir. Ayrıca, ilave etmek gerekir ki gerçek kamu kesimi açığı bundan çok daha yüksektir. Bu açık resmi rakamlara yansıyan açıktır. **Oysa 21 Şubat krizinden sonra ortaya çıkan kamu bankalarının görev zararları de dikkate alındığında kamu kesimi açığı GSMH'nın yüzde 25'lerine varmaktadır. OECD üyesi ülkelerdeki bu açığın yüzde 2-3 civarında olduğu ve yine Avrupa Birliği'ne kabul edilebilmenin ön şartlarından birinin Maastrich anlaşması çerçevesinde kamu açıklarının milli gelire oranının en fazla yüzde 3 olması gerektiği dikkate alındığında yüzde 25'lik açığın ne kadar büyük ve sürdürülemez olduğu daha iyi anlaşılacaktır.**

Bu büyüklükteki bir açığın finanse edilmesi mali piyasaları yetersiz ve derin olmayan bizim gibi ülkelerde bir yandan özel sektörün kullanacağı fonları azaltmakta bir yandan da reel faizleri yükseltmektedir. Reel faizlerin büyüme oranından fazla olması ise borç stokunda giderek artan oranlarda artış sağlamıştır. Bu ise borç stokunu taşınamaz boyuta ulaştırmış ve borç stokunun döndürülmesi için daha fazla borçlanma ve daha yüksek reel faiz verilmesine neden olmuştur. Bu durum ise faiz dışı fazla verilmesine rağmen borç stokunda ve reel faizlerde bir azalış sağlanmasını önlemektedir. Nitekim yıllardır faiz dışı fazla verilmesine rağmen borç stokunda bir azalış olmamış tersine artış olmuştur. Borç stokunun son yıllardaki gelişimi yukarıdaki grafikte verilmiştir. Buradaki borç stoku Kamu Bankalarına olan kağıda bağlanmış olan veya olmayan tüm görev zararlarını içermektedir. Grafikten de görüldüğü gibi 1999 yılında borç stoku GSMH'ya oran olarak 13,5 puan artmıştır.

Gerek reel faizlerdeki yükseklik gerekse borçlanma ihtiyacındaki artış bütçe faiz ödemelerini hızla artırmıştır. Bunun sonucunda bütçe harcamaları içindeki faiz ödemelerinin payı 1990 yılında yüzde 21 iken, 1995 yılında yüzde 38'e çıkmış, 1997 yılında yüzde 28,5'e düşmüş fakat sonraki yıllarda tekrar yükselerek 1999 yılında yüzde 38,6 ve 2000 yılında ise yüzde 44'e çıkmıştır. Vergi gelirlerinin faiz ödemelerine giden kısmında ise daha dramatik bir gelişme olmuştur. 1990 yılında vergi gelirlerinin yüzde 31'i faiz ödemelerine giderken, bu oran 1996 yılında yüzde 66'ya kadar çık-

mış, 1997 yılında ise yüzde 48'e düşmüştür. Bu yıldan sonra vergi gelirlerinin faiz ödemelerine giden kısmı tekrar artmaya başlamış ve 1999 yılında yüzde yüzde 72'ye, 2000 yılında ise yüzde 77'ye yükselmiştir

Özetle söylemek gerekirse;

-kamu kesimi açıklarının, GSMH'nın yüzde 25'lerine yükseldiği

-yüksek reel faizlerin, yüzde 27'lere vardığı

-vergi gelirlerinin yüzde 72'sinin faiz ödemelerine gittiği,

-iç borç stokunun, bir yılda 13,5 puan artarak GSMH'nın yüzde 42,5'ine ulaşdığı

bir ekonomik yapının sürdürülmesi mümkün olmadığından ve bu durumun düzelmesi için ilave kaynaklara ihtiyaç duyulduğundan, IMF ile stand-by düzenlemesine gidilmiştir.

2000-2002 Stand-by Düzenlemesi

Aralık 1999'da IMF'e verilen Niyet Mektubu çerçevesinde imzalanan ve 2000-2002 dönemini kapsayan Stand-by düzenlemesinin temel amaçları şu şekilde sıralanabilir;

-Üç yıllık bir dönem sonunda enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek,

Buna göre; 12 aylık TÜFE enflasyonunu Aralık 2000 sonu itibariyle yüzde 25'e, Aralık 2001 sonunda yüzde 10-12'ye ve program sonunda ise yüzde 5-7 seviyelerine düşürmek olarak belirlenmişti.

-Kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak suretiyle kamu borç stokunu azaltmak,

-Ekonomide sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme ortamını tesis etmek,

Maliye politikası kapsamında programın temel hedeflerinden birisi de özelleştirmenin hızlandırılmasıydı. Bu kapsamda, 2000 yılında GSMH'nın yüzde 3,5'i oranında (7,6 milyar dolar) özelleştirme geliri sağlanması hedeflenmişti.

-Ekonominin etkin, esnek ve verimli bir yapıya kavuşmasını sağlayacak olan yapısal reformları süratle gerçekleştirmektir.

Bu hedeflere ulaşılabilmesi için **program üç temel unsura** dayandırılmaktaydı. Bunlar;

- kamu sektörü temel fazlasının (faiz dışı dengenin) mümkün olduğunca yüksek tutulması,

- gelir politikası ile desteklenmiş döviz kuru politikası ve

- yapısal reformların gerçekleştirilmesiydi.

Bu politikalarla hedeflere ulaşırken GSMH büyümesinin de 2000 yılında yüzde 5,5 ve 2001-2002 yıllarında ise 5,5-6,0 aralığında olması hedeflenmekteydi.

i) Maliye politikası :
2000 yıl sonuna ilişkin olarak ise maliye politikasının temel hedefi, toplam kamu kesimi faiz dışı fazlasının GSMH'ya oranını yüzde 3,7'ye çıkarmaktı.

2001 ve 2002 yılında izlenecek maliye politikasının temel hedefi, kamu kesimi faiz dışı fazlasının GSMH'ya oranını yüzde 3,7 oranında devam ettirmektir. Böylece, 2000 yılında yüzde 57,9 olması beklenen toplam kamu borç stokunun GSMH'ya oranın, 2001 yılında yüzde 56,6'ya 2002 yılında ise yüzde 54,6'ya düşürülmesi hedeflenmekteydi.

Maliye politikası kapsamında programın temel hedeflerinden birisi de özelleştirmenin hızlandırılmasıydı. Bu kapsamda, 2000 yılında GSMH'nın yüzde 3,5'i oranında (7,6 milyar dolar) özelleştirme geliri sağlanması hedeflenmişti.

Telekomünikasyon ve enerji sektörlerindeki özelleştirme faaliyetlerinden 4,5 milyar dolar, Özelleştirme İdaresince gerçekleştirilecek özelleştirmelerden ise nakit olarak 3,1 milyar dolar gelir sağlanması öngörülmektedir. Özelleştirme gelirlerinin GSMH'ya oranının 2001 yılında yüzde 3,3, 2002 yılında ise yüzde 2 olması öngörülmekteydi.

ii) Para ve Döviz Kuru Politikaları:
2000 yılının başında uygulamaya konan para

politikası, Merkez Bankasının yurtdışı kaynak girişi yani döviz girişi sonucu likidite genişlemesi yaratmasını öngörürken, kur politikası ise izleyen 1 yıllık süre içinde döviz kurundan kaynaklanacak belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik olarak tasarlanmıştır.

Bu çerçevede 9 Aralık 1999 tarihinde kamuoyuna açıklanan ve 2000-2002 dönemini kapsayacak biçimde oluşturulan kur politikası 18 aylık iki alt döneme ayrılmıştır.

İlk 18 aylık dönemde enflasyonist bekleyişleri kırmak ve fiyat gelişimini kur sepetinin değer artışına doğru yaklaştırmak amacıyla 1 dolar + 0,77 eurodan oluşan kur sepetinin günlük değerleri 2001 yılı Haziran ayına kadar açıklanmış, ikinci 18 aylık dönemde ise kurun tedrici olarak açıklanan bir bant içinde dalgalanacağı duyurulmuştur.

Para ve döviz kuru politikasının temel hedefi; enflasyonun indirilmesi ve faiz oranlarında meydana gelecek olan hızlı düşüşler sonucunda para ve döviz kuru gelişmelerinin önceden tahmin edilebilir hale getirerek, yerli ve yabancı yatırımcı için finansal yatırımın değeri üzerindeki belirsizliğin azaltılmasını sağlamaktı.

Para politikası kapsamında her üç aylık dönemler sonunda Merkez Bankası net iç varlıklar stoku 1999 Aralık ayı sonundaki düzeyini aşmayacaktı. Bu çerçevede kısa dönemli dalgalanmalar dışında tüm parasal taban, ödemeler dengesi yolu ile yaratılacak ve iç faiz hadleri tamamen piyasa tarafından belirlenecekti.

Likidite Krizi

22 Kasım 2000 tarihinde Türk mali piyasalarında yaşanan krizin çıkış şekli, zamanlaması, ilgili otoritelerin sorumlulukları, bu mercilerin müdahaleye ilişkin tavırları, uygulanan istikrar programına ilişkin getirecekleri yönünden uzun zaman tartışılacak bir gelişmedir.

22 Kasım 2000 tarihinde Türk mali piyasasında yaşanan olumsuz gelişmelerin Türkiye için ilginç bir dönemde gerçekleştiği söylenebilir. Bu dönem, Türkiye'nin fiilen bir istikrar programı uygulamakta olduğu, enflasyon oranlarında bir düşüş trendinin yakalandığı, bankacılık sisteminin dönüştürülmeye ve yeniden yapılanmaya çalışıldığı, cari açığın yükselmesine karşın mali önlemlerin gündemde olduğu, IMF'nin istikrar programına ilişkin olağan görüşmesini yaparak Türkiye'den olumlu mesajlar vermek suretiyle ayrıldığı, Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye yönelik olumlu mesajların yoğunlaştığı oldukça olumlu sayılabilecek bir dönem olma özelliği arzetmekteydi.

Krizin Nedenleri ve Gelişimi

İstikrar programı uygulanırken böyle beklenmedik bir krizle karşılaşılması herkesi ve her kesimi programa olan güvenini sorgulamaya yöneltmiştir. Öncelikle krizin temel nedeninin döviz rezervinin eksikliği olmadığını belirtmekte yarar vardır. **Krizin kaynağı olarak; bankacılık sektöründe birikmiş risklerin zamanında temizlenmemiş olması, bankacılık sistemi bilançolarının faiz oranı riskine karşı uyumsuzluğu (örneğin bankacılık aktifinde uzun vadeli kredi kullandırırken, pasifinde kısa vadeli fonlarda bu kredileri finanse etmesi gibi) sayılabilir.** Diğer taraftan, IMF stand-by düzenlemeleri kapsamında yer almakla beraber yapılamayan bazı hususların krizin temel nedenleri arasında yer aldığı da söylenmektedir. Bunlar; hükümetin reform yorgunu olduğu ve kararlılığını yitirdiği görüşü, bankaların yıl sonu açık pozisyonları ve bilanço makyajı için döviz talebinin artması, faaliyetlerini devam ettiremeyecek durumdaki bankaları tasfiye yerine yaşatmaya çalışmak, kamu bankalarının sistem üzerindeki yükünü kaldırıcı yapısal reformları zamanında yapmamak, bankacılık kesimine ilişkin sermaye yeterliliği, açık pozisyon miktarının toplam bilanço büyüklükleri içerisindeki yeri gibi bir takım standartları getirmemek ya da var olanları uygulayamamak ve Tasarruf Mevduat Fonundaki bankaların sorunlarına bir an önce çözümler üretememek sayılabilir. Bütün bu hususlarda atılamayan adımların krizin çıkmasında önemli katkısı bulunduğu düşünülmektedir.

İstikrar programının ilan edildiği ve buna ilişkin para politikasının 9 Aralık 1999 tarihinde açıklanmasının ardından oluşan olumlu hava ve izleyen 1 yıl için kur sepetinin ekonomideki birimlere bir perspektif kazandırması sonucu, faiz oranları hızla yüzde 100'ler seviyesinden yüzde 36 seviyesine gerilemiştir.

Faiz oranlarında görülen hızlı gerileme ve bunun programın başarıyla devam ettirilmesi sonucu, artması beklenen kaynak girişiyle daha da düşeceği beklentisi, bankaların bu dönemde yüklü portföyler tutmaya devam etmesine, açılan kredilerin vadesi uzarken bankaların kendilerini daha kısa vadeli kaynaklarla finanse etmeye yönelmesine neden olmuştur.

Faiz oranlarında görülen hızlı düşüşün sonucunda, ertelenmiş tüketim ve yatırım talepleri realize olmuş, TL mevduat artış hızı yavaşlamıştır. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları beklenen miktarda gerçekleşmezken mali piyasalarda ekonominin ihtiyaç duyduğu likidite, Hazinenin yurtiçinden borçlanmasını itfasının altında gerçekleştirmesi, borçlanma ihtiyacını yurtdışı piyasalardan sağladığı kaynakla gidermesi ve özel ticari bankaların yurtdışından aldığı sendikasyon kredileriyle giderilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, bir yandan ekonomide sağlanan canlanmanın gerektirdiği kaynak ihtiyacının artış göstermesi, öte yandan da enflasyon oranlarının hedeflenenin üstünde gerçekleşmesi ve mevduattaki gelişimin yavaşlamasıyla birlikte reel para arzlarının gerilemesi sonucu, 2000 yılının ikinci yarısından itibaren likiditenin daralmaya ve buna bağlı olarak kısa vadeli faiz oranlarının yükselmeye başladığı görülmüştür. Nitekim, İMKB bünyesinde çalışan repo-ters repo piyasasında Temmuz ayında yüzde 25,5 olan ortalama faiz oranları, Eylül ayında yüzde 47,7 ve Ekim ayında yüzde 53,8 olmuştur.

Piyasadaki likiditenin daralması ve kısa vadeli faiz oranlarının yükselme trendine girmesi bankaların sahip oldukları portföyleri fonlama maliyetlerinin 2000 yılının ikinci yarısında artmasına neden olmuştur. İç piyasada görülen bu olumsuzluklara ek olarak yılın ikinci yarısından itibaren uluslararası finans piyasalarının gerek ödemeler dengesinde beklenen ötesinde bir açık oluşmaya başlaması, gerekse özelleştirme ve diğer yapısal reformların beklendiği gibi yapılamaması gibi nedenlere bağlı olarak programa olan güvenleri azalmaya ve beklentiler olumsuz yöne dönmeye başlamıştır. Nitekim, Eylül ayının başında Türkiye için yüzde 4,75 civarında olan "spread"ler Ekim ayının ilk haftasında yüzde 5,50 seviyelerine çıkmıştır. Bu ortamda Arjantin ekonomisinin kredi notunun düşürüldüğü Kasım ayının hemen öncesinde Türkiye'nin "spread"i yüzde 6,00 seviyesine çıkmıştır.

Bir yandan yabancı bankalara borcu olan Türk bankaları yurtdışı piyasalarda değeri düşen teminatlarını tamamlamak için dövize talep yaratırken, diğer yandan devalüasyon korkusuyla hisse senedi ve Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) portföylerini azaltan yabancı yatırımcılar yurtdışına çıkmak için dövize olan talebi tırmandırmıştır.

Döviz talebinin yoğunluğu karşısında Merkez Bankası Net Döviz Pozisyonu, 8,7 milyar dolar seviyesinden 1,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu gelişim içinde Banka, 20 Kasım 2000 tarihi ile Para Programına döndüğünü ilan ettiği 30 Kasım tarihine kadar Net Rezervlerinden 5,4 milyar dolar kaybetmiştir (17.11.200-05.12.2000 döneminde Merkez Bankası rezervlerinden kaybedilen miktarın tümü 6,2 milyar dolar seviyesindedir). Faiz oranlarına ait inisiyatifini kaybetmiş olan Merkez Bankası, para programında çizilen sınırların dışına çıkarak dövize yönlenmenin önüne geçebilmek amacıyla faiz oranlarını çok yüksek seviyelere çıkartmış, kaynak çıkışı sonucu daralan mali piyasaları bu yüksek faiz oranlarından fonlamış ve koşulların zorlamasıyla terketmiş olduğu para programı uygulamasına 30 Kasım 2000 tarihi itibariyle Net İç Varlıkların gelmiş olduğu noktadan devam edeceğini açıklamıştır.

6 Aralık 2000 tarihinde yapılan bir basın toplantısıyla Krize ilişkin alınan önlemler ilan edilmiştir. Buna göre IMF'den 7,5 milyar dolarlık ek rezerv imkanının (SRF), köprü kredilerle uluslararası bankalardan 3 milyar dolar sağlanmasının yanısıra, 4 Türk bankasından 1 milyar dolarlık kaynak sağlanacağı açıklanmıştır. Böylece Krizin hemen ardından 11,5 milyar dolarlık ek kaynak sağlanmıştır. Bu kararlar doğrultusunda 21 Aralık 2000 tarihinde 2.250 milyon dolar ek rezerv imkanı ve 550 milyon dolar stand-by kapsamında

olmak üzere toplam 2,8 milyar dolar verileceği, yine ek rezerv kolaylığı kapsamında 20 Ocak 2001, 20 Şubat 2001 tarihlerinde 1,1 milyar dolar, 15 Mart, 15 Haziran, 15 Ağustos ve 15 Kasım 2001 tarihlerinde de 750'şer milyon dolar kullandırılacağı taahhüt edilmiştir. Diğer taraftan ticari bankalar tarafından yurtdışından kullanılan kredilere Hazine güvencesi sağlanmış ve mevduatta güvencenin yüzde 100 seviyesine çıkartıldığı duyurulmuştur.

22 Kasım 2000 tarihinde yaşanan krizin ardından gerçekleşen yoğun döviz çıkışı ve bunun sonucunda mali piyasalarda yaşanan daralmanın etkilerinin zararlarını kısmen telafi edebilmek amacıyla para programında değişiklik yapılmasına karşın, 2000 yılında uygulamaya konan istikrar programının belkemiği olan kur politikasından vazgeçilmemiştir. Bu şekilde döviz kuruna ilişkin taahhütlerini yerine getirme yönünde irade gösteren kamu otoriteleri, Krizin ardından artan risk algılamasına ve Türk Lirasının kur sepeti karşısında değerli olma durumuna karşın bu iradeyi sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, bu durumun sürdürülebilirliği hususunda gelişen beklentiler Şubat ayında harekete geçerek kur politikasının devamlılığının teste tabi tutulmasına dönüşmüştür. Bu gelişmeler karşısında, 16-23 Şubat 2001 haftasında Merkez Bankası rezervleri 5,4 milyar dolar, Toplam Uluslararası Rezervler de 4.9 milyar dolar gerilerken ortalama interbank faiz oranları yüzde 4.018,6 seviyesiyle 21 Şubat 2001 tarihinde zirve noktasına ulaşmış, daha sonra izleyen günlerde yüzde 100 civarına gerilemiştir. Yurtdışına kaynak çıkışı sonrası oluşan likidite sıkışıklığının aşılması amacıyla Merkez Bankası Kriz haftasında piyasaları 2 katrilyon lira civarında fonlamıştır.

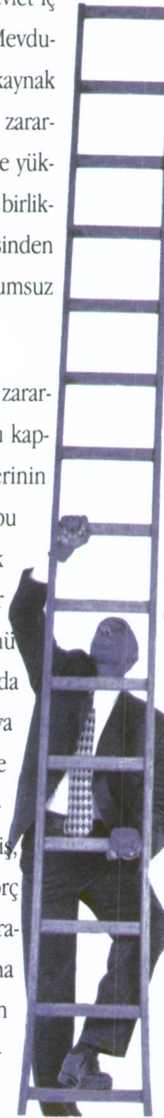
19 Şubat günü oluşan ve izleyen günlerde yoğunlaşan Şubat 2001 Krizi, 22 Şubat 2001 tarihinde kur taahhütlerinin terkedilerek Türk Lirasının değerinin yabancı paralar karşısında dalgalanmaya bırakılması ile sonuçlanmıştır.

Şubat 2001 Krizi sonucu önemli oranda sıçrama gösteren faiz ve kur değerleri bünyesi zayıf olan bankaların daha da zayıflamasına neden olmuştur. Nitekim, 28 Şubat 2001 tarihinde Ulusal Bank ve 15 Mart 2001 tarihinde de İktisat Bankası Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kapsamına alınmıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Yeni IMF Stand-by Düzenlemesi

Ekonomide yaşanan krizler bankacılık kesiminin zaafiyetlerini daha da artırmıştır. Bu süreçte, portföyünde yoğun olarak devlet iç borçlanma senetleri taşıyan Tasarruf Mevduatı Sigorta Kapsamındaki bankalar ile kaynak sıkıntısı içinde olan kamu bankalarının zararları artan faiz oranlarıyla önemli ölçüde yükselmiştir. Dalgalı kur sistemine geçişle birlikte yaşanan devalüasyon ise, döviz cinsinden açık pozisyonda olan özel bankaları olumsuz yönde etkilemiştir.

Diğer yandan kamu bankalarının görev zararları ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamındaki bankaların yükümlülüklerinin karşılanması sorunu ortaya çıkmış ve bu bankalara yaklaşık 44 katrilyon liralık DİBS verilmiştir. Verilen bu kağıtlar 2001 yılında Hazine'nin borç yükünü önemli ölçüde artırmış ve 2000 yılında yüzde 40,8 olan borç stokunun GSMH'ya oranını bir anda yüzde 60'lar seviyesine çıkarmıştır. Kamu kesiminin borç stokundaki artış; faiz oranlarını yükseltmiş, borçlanma vadelerini kısaltmış ve borç stokunun sürdürülebilirliği riskini artırarak ekonomide belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Bu ortamda borcun sürdürülebilirliği açısından dış kaynağın sağlanması zorunlu hale gelmiştir.

Bu koşullar altında 14 Mart 2001 tarihinde Ulusal Ekonomik Programın çerçevesi açıklanmış ve daha sonra hazırlanan ekonomik program 3 Mayıs 2001 tarihinde niyet mektubuyla IMF'ye iletilmiş ve IMF İcra Direktörleri Kurulunun 15 Mayıs 2001 tarihindeki toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bu çerçevede, bütçe finansmanı amacıyla IMF ve Dünya Bankasından toplam 12.8 milyar dolar dış kaynak sağlanması öngörülmüştür. Programın temel amaçlarının, enflasyonu ortadan kaldırmak, kamu maliyesi hesaplarının güçlendirilmesi ve yıllardır Türkiye'nin büyüme potansiyeli önünde engel teşkil eden yapısal bozuklukların yok edilmesi olduğu ifade edilmiştir.

Bu stand-by anlaşmasında diğer stand-by anlaşmalarında olduğu gibi enflasyon, büyüme, cari işlemler, Bütçe açıkları diğer maliye ve para politikalarına ilişkin sayısal hedefler verilmektedir. Bu ve 19 Aralık 1999 tarihli stand-by anlaşmalarında IMF'nin pek uzmanlık alanı olmayan tarım politikaları, sosyal güvenlik, mali yönetim ve şeffflık, Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve bankacılık düzenlemeleri gibi yapısal reformlar alanında oldukça kapsamlı düzenlemeler öngörülmüştür. Hatta son stand-by anlaşmasında hangi kanunun ne zaman çıkacağı ve hangi düzenlemeleri içereceği ayrıntılarla yazılmıştır. **Daha da ileri giderek Türk Telekom Yönetim Kurulu'nun yeniden atanması ve atanacak yönetim kurulu üyelerinin vasıflarına kadar ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.** Bir stand-by anlaşmasında her şeyin bu kadar detaylı olarak yazılması uygulamada esnekliğin kaybolmasına yol açmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda anlatıldığı gibi, gerek Aralık 1999 stand-by düzenlemesi gerekse de Mayıs 2001 stand-by düzenlemesi öncesi içinde bulunulan ekonomik durumun, özellikle ek finansman gerektirmesi nedeniyle stand-by düzenlemesine gidilmesi zorunluğu hissedilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki stand-by düzenlemesine gidilmesinin nedeni ödemeler dengesi problemi veya ödenemeyen dış borçlar değil, enflasyonun temel nedeni olarak görülen ve giderek artan kamu kesimi açıkları, ödenen yüksek reel faizler ve borç stokundaki hızlı artışdır.

IMF programlarının genellikle maaş ve ücretlerin kısıtlanması, tarımsal destekleme kapsamının daraltılması ve/veya fiyatların düşürülmesi, kamu harcamalarının azaltılması gibi iç talebi kısıtlayıcı polikitalara ağırlık vermesi, politikacılar açısından uygulanması son derece güç hükümleri içermektedir. Bu nedenle uygulamanın tavizsiz olarak yapılabilmesi ve geniş kamuoyu desteğinin sağlanması başarının temelini oluşturmaktadır. Oysa IMF programları yapısı gereği büyük bir kamuoyu desteği alamamaktadır

IMF programlarının temel felsefesi ekonomide küçülerek istikrarı sağlamak yönündedir. Böyle bir programın en azından kısa vadedeki sonucu üretimin düşmesi, işsizliğin artması ve fakirleşmedir. Bu nedenledir ki son zamanlarda IMF programlarının felsefesi üzerinde ciddi tartışmalar olmaya başlamıştır. Küçülerek istikrarı sağlamak yerine büyüyerek istikrarı sağlamanın da mümkün olabileceği sesli olarak dillendirilmektedir. Malezya'nın 1997 Asya krizinden, IMF programı olmadan kendi politikalarıyla ve IMF politikalarının tersini uygulayarak başarıyla çıkması, üzerinde düşünülmeye değer bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır.

IMF programlarında hedeflenen makro büyüklüklerin çoğunluğuna ulaşılması programın başarıyla sürdürüldüğü manasına gelmektedir. Nitekim, Aralık 1999 stand-by düzenlemesinde öngörülen makro hedeflerin bazıları (faiz dışı bütçe fazlası, kamu kesimi borçlanma gereği gibi) tutturulmuş, bazılarına (enflasyon) ise oldukça yanaşılmıştır. Ekonomide yapısal bozukluklar varsa ve devam ediyorsa rakamsal bazı hedeflere ulaşılması veya öyle gösterilmesi programın başarısını eninde sonunda etkileyecektir. Nitekim 22 Kasım 2000 krizinin çıkmasında bankacılık kesiminin zaafiyeti önemli rol oynamıştır. *Her şeyin yolunda gittiğinin söylendiği, IMF'nin istikrar programına ilişkin olağan görüşmesini yaparak Türkiye'den olumlu mesajlar vermek suretiyle ayrıldığı, Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye yönelik olumlu mesajların yoğunlaştığı bir dönemde kriz çıkmıştır.* Yani, parasal ve mali hedeflere ulaşıldığının söylendiği bir dönemde yapısal bir sorun, krize neden olmuştur. Burada IMF'nin bu problemi bilmemesi mümkün değildir. Eğer bilmiyorsa bu çok önemli bir eksikliktir. Bilinip de önlemin alınmaması veya geç alınması ayrı bir eksikliktir.

IMF programlarıyla ilgili olarak söylenecek bir diğer eleştiri programların çok fazla ayrıntılı düzenlenmesi ve fazla kriterlere sahip olmasıdır. Böyle bir politika, uygulayıcıların elinden esnekliği ve sorunlar karşısında çabuk ve ani karar verme yeteneklerini almaktadır. Nitekim 22 Kasım Krizinde eğer Merkez Bankası'nın uyması gereken parasal hedefler bu kadar sıkı belirlenmemiş olsaydı veya Merkez Bankası'nın esnekliği olsaydı krizin bu kadar büyümeyeceği hususunda genel bir kanı mevcuttur.

IMF'nin programlarında çok fazla ayrıntıya girmesinin yarattığı problemlere örnek olarak Haziran ayında Türk Telekom Yönetim Kurulunun değiştirilmesiyle ilgili krizi verebiliriz. Bir KİT'in yönetim kurulunun değiştirilmesinin Niyet Mektubuna yazılmasının sakıncalarını hep birlikte gördük. Ayrıca, belirtmek gerekir ki her şeyin ayrıntılı biçimde Niyet Mektubuna yazılması ekonominin yönetiminin IMF'de olduğunun bir göstergesi olarak algılanmakta, bu da programa olan kamuoyu desteğini azaltmaktadır.

IMF programlarının son zamanlarda dikkati çeken bir özelliği de makro ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik kısa vadeli politikalar yanında ekonominin yapısını değiştirmeye yönelik olarak orta ve uzun vadeli yapısal politikaların da artık programın bir parçası olmaya başlamasıdır. Halbuki IMF bu konularda uzmanlaşmış bir kurum değildir. Yapısal konularda Dünya Bankası uzmanlaşmış kurumdur. IMF'nin uzmanlık alanı olmayan yapısal konulara girmek yerine bu konuların Dünya Bankası ile işbirliği içinde yapılması daha doğru olacaktır. Nitekim son stand-by anlaşması gereği ya-

pısal konularla (şeker, tahkim, ihale kanunu, borçlanma kanunu, enerji sektörü gibi) ilgili yasalar tam tartışılmadan ve ne getirip götüreceği bilinmeden alelacele ya yasalaşmış ya da yasalaşma süreci içine girmiştir. Bu yasaların ileride bazı sorunlar oluşturması ve yeniden ele alınması oldukça muhtemeldir.

IMF programlarının öngörülen hedeflerde bir sapma olması durumunda nasıl bir tedbir alınması gerektiği, yani alternatif politikalar konusunda zayıf olduğu görülmektedir. Örneğin, cari işlemler açığının, 2000 yılı sonunda 2-3 milyar dolarlarda hedeflenirken, 10 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmesi, programın bu tür bir açığı öngörmediği gibi, bu açığın önlenebilmesine ilişkin kalıcı tedbirleri de içermemiştir. Gerçi, ekonomik otoritelere göre, bu açığın oluşmasında dışsal faktörlerin de dikkate alınması gerektiği, örneğin uluslararası petrol fiyatlarının beklenmedik şekilde artması, Euronun dolar karşısındaki önlenemez değer kaybı gibi dışsal faktörlerin açığın büyük olmasında etken olduğu ifade edilmektedir. Petrol fiyatlarının açık üzerindeki 2-3 milyar dolarlık etkisi de göz önünde bulundurulduğunda dışsal faktörlerin tek başına cari açıktaki artışı açıklamakta yetersiz kaldığı söylenebilir. **Cari işlemlerdeki bu beklenmedik açık programın en yumuşak karnını oluşturmuş ve burada tedbir alınamaması dövize talebi oluşturan faktörlerden biri olmuştur.**

Ülkemizde uygulanmaya çalışılan son stand-by düzenlemeleri gerek ulusal gerekse uluslararası çevrelerce yakından izlenmekte ve program üzerinde sürekli yorumlar yapılarak yeni öneriler geliştirilmektedir. Genel anlamda getirilen eleştirilerin başında programın koordinasyonundaki eksiklik ve çok başlılık gelmektedir. Programın koordinasyonundan Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı ya da Devlet Bakanlığı mı sorumludur sorusuna net cevap verebilmek güçtür. Bu nedenledir ki son stand-by düzenlemesinde Hazine'den sorumlu Devlet Bakanı, ekonomik konuların koordinasyonunu ve IMF ile ilişkilerin yürütülmesi görevini açıkça üstelenmiştir. Son stand-by düzenlemesinde dikkati çeken bir diğer husus, düzenlemenin hükümeti oluşturan üç parti liderine imzalattırılmasıdır. Böylece, hükümetin bir bütün olarak bu programın arkasında olduğu imajı kamuoyuna verilmek istenmiştir. Oysa, bir metni imzalamanın onun arkasında olunduğu veya içeriğinin bilindiği anlamına gelmediğini Sayın Kemal Derviş'le diğer bakanlar arasındaki tartışmalardan anlamak mümkündür. Dolayısıyla hükümetin bu programın arkasında olup olmadığı hala tartışmalıdır. Zira programa imza atanların neyi imzaladıkları konusunda oldukça ciddi kuşkular vardır.

IMF programlarının öngörülen hedeflerde bir sapma olması durumunda nasıl bir tedbir alınması gerektiği, yani alternatif politikalar konusunda zayıf olduğu görülmektedir.

Cari açığın finansmanında en sağlıklı kaynağın, ya dış ticaret fazlası ya da uzun vadeli sermaye girişleri (doğrudan yabancı yatırımlar-FDI) ile olduğu bütün ekonomi çevrelerince kabul gören unsurlar olmasına rağmen, programla birlikte yabancı sermayenin kısa vadeli portföy yatırımları şeklinde ülkeye girdiği ve sıcak paranın da olumsuz etkisini kriz döneminde gösterdiği bilinmektedir. Yabancı sermaye girişinin çok kısıtlı kalması yabancıların programa olan güveninin sağlanamadığının bir göstergesidir. Gerek 1997 Asya Krizinden ve 22 Kasım ve 21 Şubat krizlerinden görüldüğü gibi sıcak para kriz ortamını daha da derinleştirmekte ve getirdiğinin yanında götürdükleri daha fazla olmaktadır. Bu nedenle artık sıcak paraya bir sınırlama getirilmesi gerektiği veya kriz sırasında hemen ülkeyi terk etmesini önleyici tedbirlerin alınması iktisatçılar arasında tartışılır olmuştur. Nitekim 1997 Asya krizinden sonra Malezya kısa vadeli yabancı sermayeye sınırlama getirmiş ve o zaman bu politika yadırganmıştı. Fakat gelinen noktada gerek IMF, gerekse de uluslararası iktisatçılar, kısa vadeli sermayeye yani sıcak paraya ilişkin tedbirler alınması gerektiği konusunu tartışmaya başlamışlardır.

Aralık 1999 stand-by düzenlemesinde, döviz kurunun bir çıpa olarak belirlenmesi de IMF'nin önceki programlardan farklı olarak

uyguladığı bir politikadır. 18 ay boyunca döviz sepetindeki artışın önceden açıklanması, belki programa olan güveni artırmış olabilir denilebilir. Ancak toplumun programa güvenmediğinin bir göstergesi olarak halkın, dövizin artışı sadece yüzde 20 ile sınırlı olmasına rağmen, döviz tevdiat hesaplarını bozdurmayıp tersine artırmaları gösterilebilir. Nitekim Aralık 1999'da 40,5 milyar dolar olan DTH'lar, 2000 yıl sonunda 45 milyar dolara yükselmiştir. Dolayısıyla, dövizi çıpa olarak belirlemek hem Türk lirasının değerlenmesi nedeniyle toplumun büyük kesimlerinde devalüasyon beklentisi oluşturmuş, hem de ihracatı olumsuz etkileyerek dış ticaret açığının önlenemez boyutlara yükselmesine neden olmuştur (Program başlangıcında 2000 yılı sonunda 28 milyar dolar ihracat ve 46 milyar dolar ithalat dolayısıyla 14,7 milyar dolar dış ticaret açığı hedeflenirken, yıl sonu itibariyle 54 milyar dolar ithalata karşılık 31,7 milyar dolar ihracat ve böylece 22,4 milyar dolar civarında dış ticaret açığına ulaşılmıştır).

Uluslararası finans çevreleri ve basın Türkiye'de uygulanmakta olan IMF Stand-by düzenlemeleri ile yakından ilgilenmekte ve yaşanan krizlerdeki IMF'in rolü, geçmiş Latin Amerika, Rusya ve Asya krizlerindeki başarısızlıkları da gözönüne alarak sorgulanmaktadır. Bu eleştirilerin ortak tarafı IMF'in gücünü abarttığı şeklindedir. Diğer taraftan, döviz kurunu sabitlemek üzere kurulu programın, spekülatif saldırılara açık ve bankacılık sistemi zayıf Türkiye ekonomisinde geri teptiği belirtilmektedir. Ayrıca, Tükiye'nin IMF'in dediklerini harfiyen yaptığı, bu nedenle IMF'in ileri süreceği bir mazeretinin olamayacağı ifade edilmekte, bunun da IMF'in başarısı konusunda ciddi şüpheler uyandırdığı belirtilmektedir. Aynı IMF 21 Şubat Krizi'den sonra doların dalgalanmaya bırakılmasını istemiş ve buna göre yeni program yapılmıştır. Bir önceki programla bir sonraki programın döviz kuru politikasının bu kadar farklı uç noktalarda olmasının mantıklı bir izahı yoktur. Daha önceleri bir çok ülkede döviz kurunun çıpa olarak kullanılmasının başarılı olmadığı bilinmesine rağmen ülkemizde bunun tekrar denenmesi ve başarısız olduktan sonra dövizin tamamen dalgalanmaya bırakılması bir politikanın değil politikasızlığın göstergesidir. İlk programda döviz çıpa olarak kullanılacaksa programa devalüasyonla başlanmalıydı. Ayrıca bu kadar iddialı bir program yapılırken önemli bir dış finansmanın sağlanmış olması gerekirdi. Oysa sağlanan dış finansman sadece 2.892 milyar SDR idi. Bu 2000 yılı borç servisinin 1/10'u kadar bile değildi. Yeni programda döviz dalgalanmaya bırakılmış ama bir türlü istikrar sağlanamamıştır. Dövizdeki istikrarsızlık yanında faizlerin de yüksek seyretmesi piyasaları oldukça tedirgin etmiş ve bir türlü beklenen istikrar ve büyüme ortamına girilememiştir. Uygulanan yanlış politikalar sonucunda 2001 yılında yüzde 7-8'ler civarında bir küçülme olacaktır. Bu küçülme enflasyonun artmasına rağmen olacaktır. **Ekonomide yaşanan olay tam anlamıyla stagflasyondur.** Yeni programda yapılması gereken dövizi dalgalanmaya bırakmak yerine yüzde25-30 civarındaki bir devalüasyon sonrasında Temmuz 2001'de geçilmesi düşünülen bant uygulamasına Mart ayında geçmek olmalıydı. Böylece piyasalardaki devalüasyon beklentisi kırılmış olacak hem de dövizin fiyatı belli olacağı için yaşadığımız istikrarsızlık ortamı bu kadar derin ve uzun süreli olmayacaktı. Bu istikrar programının da başarılı olması oldukça zordur. Toplumun artık programa güveni olmadığı gibi hükümete de güveninin olmaması programın başarı sansını oldukça zayıflatmıştır.

Literatürde IMF destekli programların eksikliklerine ve başarısızlıkların nedenlerine ilişkin yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Meksika'da 1994-1995 yıllarında uygulanan IMF destekli programın; Meksika halkının hayat standardını düşürdüğü, ülkenin uzun dönemde sermaye birikimini azalttığı belirtilmekte, IMF programlarının ülkelerin sosyo-ekonomik sınırlamalarını ve kurumsal gerçeklerini göz önüne almadığı, bunun da başarısızlıkla sonuçlanan uygulamalara yöneltti̇ği belirtilmektedir.

IMF'e yöneltilen eleştirilerde Fonun ağır hükümler taşıyan "şartlılık" ilkesini her durumda ödün vermeksizin uygulamak istediği ve bu konuda esnek davranmadığı ileri sürülmektedir. IMF programlarını 1990'lı yılların ilk yarısında başarı ile uygulayan ve hiper enflasyondan tek haneli enflasyon rakamlarına ulaşmayı başaran Arjantin'de yaşanan son gelişmeler de, IMF programlarında başarının sürekli olup olmadığına ilişkin kaygılar yaratmaktadır.

Ancak şu unutulmamalıdır ki, ekonomik durumu kötüleştirip sonra da IMF'ye gidip gerek teknik gerekse maddi destek istenirse IMF kendi şartlarını empoze edecektir. Kaldı ki IMF'nin hangi politikalar uygulatacağı ve hangi şartları öne süreceği zaten bilinmektedir. Dolayısıyla ekonomimizi kendi imkanlarımızla ve kendi programlarımızla düzlüğe çıkartmalıyız. Aksi takdirde IMF'ye muhtaç olduktan sonra IMF'yi ve politikalarını çok fazla eleştirmeye hakkımız olmadığı kanaatindeyiz.

A.YUSUF AHISKALI

Meksika Krizi

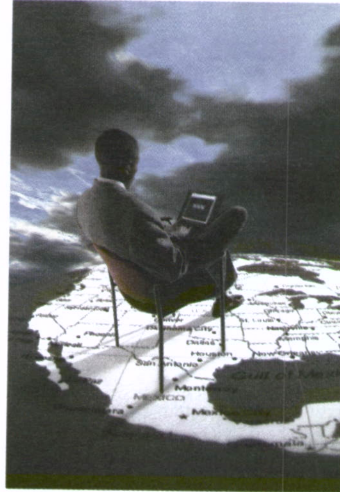
Devalüasyonla birlikte ortaya çıkan kriz...

Meksika'da 1994'de ortaya çıkan kriz çok az kişinin tahmin edebildiği ve muhtemelen hiç bir yatırımcının beklemediği bir krizdi.

Son 20 yıldır sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de ortaya çıkan para, bankacılık, ödemeler dengesi ve borç krizleri uluslararası finansal sistemin sorgulanmasını ve uluslararası kuruluşların krizler öncesi ve sonrasındaki tutumlarının eleştirilmesini gerekli kılmıştır.

1994 yılının Aralık ayında Meksika para birimi pezonun devalüe edilmesi ile birlikte baş gösteren ekonomik kriz, Latin Amerika'da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ve serbest piyasa sisteminin yerleştirilmesini hedefleyen reform süreçlerinin sürdürülebilirliği hususunda şüphelerin uyanmasına ve daha derin soruların sorulmasına sebep olmuştur. Oysa, devalüasyonla birlikte ortaya çıkan krizden önce gerek uluslarsı kuruluşlar gerekse özel şirketler ülke lehine yazılar yazmış, Meksika'nın gösterdiği performansa dikkat çekerek diğer ülkelere model olarak önermişlerdir.

Bilhassa 1990'lı yılların başlarında Meksika'da olanları anlamak ekonomik krizleri ve özelde gelişmekte olan ülkelerde başgösteren para krizlerinin mekaniklerinin daha iyi değerlendirmek açısından önemlidir. Bundan daha önemli olan husus ise 1997 yılının 2.yarısında ortaya çıkan Doğu Asya para krizlerinin ve son dönemlerde Arjantin ve Türkiye'de yaşanan krizlerin, siyasiler, özel sektör analistleri ve uluslararası kuruluşlarda çalışanların Meksika krizinden ve müteakip krizlerden yeterince ders almadığını göstermesidir. Asya'da ortaya çıkan olaylar neticesinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kuruluşlar ile gelişmiş ülke hükümetlerinin Meksika tipi krizlerin tekrarlanmasının engellenmesi hususunda bir erken uyarı sistemi geliştiremedikleri ortaya çıkmıştır.

1994'de yaşanan olaylar ve sonuçları aslında ortada iki Meksika olduğunu gösterdi: bir tarafta gelişmiş ülkeler safına girmeyi bekleyen modern Meksika, diğer tarafta yarı feodal diğer Meksika.

Meksika'da 1994'de ortaya çıkan kriz, çok az kişinin tahmin edebildiği ve muhtemelen hiç bir yatırımcının beklemediği bir krizdi. Kur üzerindeki endişeler haricinde, NAFTA adayı bir ülke olarak Meksika ekonomide çok temel değişiklikler yapmış ve gelişmekte olan ülkeler sınıfına girmeye aday olmuştu. 1994 yılına gelindiğinde gelecek parlak görünmekteydi ve NAFTA'nın yürürlüğe girmesinden sonra Meksika hızlı bir büyüme, istikrar ve zenginlik ile gelişmiş ülkeler safına katılacaktı. **Ancak, 1994'de yaşanan olaylar ve sonuçları aslında ortada iki Meksika olduğunu gösterdi: bir tarafta gelişmiş ülkeler safına girmeyi bekleyen modern Meksika, diğer tarafta yarı feodal Meksika. 1994 yılı boyunca bu iki Meksika hep karşı karşıya geldi.**

Uygulanan makroekonomik politikalarda ortaya çıkan tutarsızlıklar, bunların zamanında revize edilip giderilmemesi, politikalarda esnek davranılmaması ve dışsal şoklar Meksika'yı krize sürükleyen temel nedenlerdir. 1988'den beri sürdürülen döviz kuru politikası ülkeyi finansal açıdan kırılgan bir hale getirmiş ve spekülatörlerin iştahını kabartmıştır. Zamanında bu politikadan vazgeçilmemesi ve hatta dogmatik bir şekilde kurun değerlenmediğini savunarak ısrar edilmesi ülkeyi krize sokmuştur. Uygulanan kur politikası 1994 yılından önce revize edilebilmiş olsaydı ve diğer makro ekonomik politikalarla uyumlu hale getirilseydi, ülke krize bu denli kırılgan bir halde olmayacaktı.

1994 KRİZİNE DOĞRU

Modern Meksika tarihini, siyasetini ve ekonomisini 1910 Devrimi ve müteakiben kabul edilen 1917 Anayasası şekillendirmiştir. Toprak reformu[1], siyasette Kilisenin etkisine karşıtlık, milliyetçilik ve yabancı sermaye karşıtlığı sözkonusu devrimin temel prensiplerini oluşturmaktadır. Bu temel prensiplerin ekonomideki yansımasının en güzel örneği, Meksika hükümetinin 1938'de petrol endüstrisini millileştirmesidir. Devletçilik, gelirin paylaşımında adil yapılabilmesi, alt sınıfların desteklenmesi ve her yönde toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesi için en önemli araç olarak görüldü.

Meksika'da 1960'ların sonu yaklaştığında ithal ikame kalkınma stratejisi halen hükmünü sürdürüyordu. İthal ikame sürecinin kendi içinde bir mantığı olsa bile, ülke ekonomisinde etkinsizliğe sebep olmuştu. Rüşvet, gereksiz büyük bir bürokratik kitle ve süreç yaratmıştı. İthalat sadece tarifelerle değil, lisans ve diğer idari aygıtlar vasıtasıyla kontrol ediliyordu. 1970'lerden sonra yavaş yavaş ithal ikame ekonomi politikalarından vazgeçse de 1980'lere kadar devrimin ruhu ve ekonomideki yansımaları devam edegelmiştir. Başkan Carlos Salinas, tüm bu anlayışın ve gidişin değiştiricisi olarak kabul edilebilir. 1980'li yıllara kadar uygulana gelen ekonomik politikalar tamamen değiştirilmiş, ekonomi dışa açılmış, yabancı yatırımcıların önünde duran engeller kaldırılmış, tarifeler düşürülmüş, ithal kotaları başta olmak üzere pek çok engel kaldırılmıştı. NAFTA'ya girmek, tüm bu ticari liberalizasyonun güdüleyicisi olmuştu.

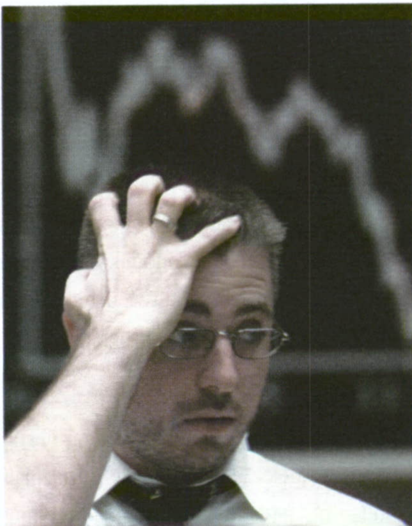
Finansal piyasalarını libere eden ve tüm kamu bankalarını 1980'li yılların başında satan Meksika 1982 borç krizi sonrası Amerika'nın yardımıyla borçlarını yeniden yapılandırarak tekrar toparlanmaya ve ekonomik göstergelerini iyileştirmeye başlamıştı.

Tablo 1: Meksika'nın 1984-1997 Bazı Göstergeleri

Yıl	Bütçe Dengesi/GSYİH	Faiz Dışı Denge/GSYİH	Büyüme Oranı (%)	Tüfe (%)
1984	-6.11	5.73	3.4	65.6
1985	-6.71	4.38	2.2	57.5
1986	-12.97	3.31	-3.1	86.2
1987	-13.45	5.43	1.7	131.8
1988	-8.72	7.5	1.3	114.1
1989	-4.84	7.49	4.1	20.0
1990	-2.25	6.89	5.2	26.7
1991	-0.37	4.74	4.2	22.7
1992	1.43	5.07	3.6	15.5
1993	0.69	3.34	2.0	9.8
1994	-0.32	2.0	4.5	7.0
1995	-0.18	4.44	-6.2	35.0
1996	-0.13	4.28	5.2	34.4
1997	-0.68	3.39	7.0	20.7

Finansal piyasalarını libere eden ve tüm kamu bankalarını 1980'li yılların başında satan Meksika 1982 borç krizi sonrası Amerika'nın yardımıyla borçlarını yeniden yapılandırarak tekrar toparlanmaya ve ekonomik göstergelerini iyileştirmeye başlamıştı. Aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere, 1987'de Toplam Bütçe Dengesi'nin GSYİH'ya oranı -%13.45 iken bu oran 1992-93 yıllarında ortalama %1.06 ve faiz dışı fazla %4.2 olmuştu. 1989 yılında 4.3 milyar dolara kadar düşen MB rezervleri, 1994 yılında 30 milyar doları görmüştü. Her ne kadar düşükde olsa, ekonomi krizden önceki sekiz sene boyunca durmadan büyümüş ve ortalama %3.3 olmuştur. 1987'de %131,8 olan TÜFE, 1989 sonrası uygulanan eknomik program paralelinde düşerek, 1994'de %7'ye gerilemişti.

1982 Borç krizinden sonra bir türlü enflasyon sorununu çözemeyen Meksika 1987/88 yılla-

1) 1920-24 arasında Başkanlık yapan Obregon 1.2 milyon ha, 1924-28 arasında Başkanlık yapan Calles 3.2 milyon ha, 1934-40 arası başkanlık yapan Cardenas 18 milyon ha, 1958-64 arası başkanlık yapan Lopez Mateos 12 milyon ha araziyi topraksız köylülere dağıtmıştı (bkz. Mexico: Country Study, Library of Congress, website: http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/mexico)

rında bir istikrar programı uygulamaya koydu. Uygulamaya konan reform programının temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

a) Ekonominin uluslararası rekabete açılması.

b) Büyük bir özelleştirme ve deregüslasyon süreci.

c) Sıkı mali ve para politikalarıyla desteklenen (aşağıdaki tablodan görüldüğü üzere Meksika büyük bir faiz dışı fazla vererek bütçe dengesini kurmayı denemekteydi) ve önceden belirlenmiş nominal döviz kuru çıpasına dayalı bir istikrar programı.

d)Pacto olarak bilinen ve hükümet, özel sektör ve işçi sendikaları arasında kurulan toplumsal ve ekonomik bir uzlaşma: bundan amaç fiyat, kur ve ücret artışlarının belirlenmesi olup, programın çıpasını oluşturmuştur.

Pacto'nun varlığı, programın anahtar unsuru olmuş ve Meksika'yı diğer ülke uygulamalarından (Arjantin ve Şili) ayıran da bu olmuştur. Zaman geçtikçe ve her yıl Pacto yenilenmiştir.

Reformlara rağmen 1988-1994 yılları arasında ekonominin performansı oldukça düşüktü. Ortalama reel büyüme yıllık % 2.8'di ve bu oran Şili (%7.1) ve Kolombiya (%4.1)'nın oldukça altında kalmıştı. Ayrıca, üretkenlikte 1993 yılına kadar bir artış sağlanamamış, ihracat genişlemesi beklendiği kadar artırılamamış, reel ücretler ancak 1980 seviyelerini yakalamış, özel tasarruflarda büyük bir düşüş gözlenmiş, yoksulluk ve gelir dağılımı ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir. Olumlu göstergelerde vardı elbet: 1992 yılında bütçe dengesi sağlanmış, enflasyon tek haneli rakamlara indirilmiş ve reformlar devletin koruyucu ve düzenleyici taraflarını ortadan kaldırmıştır.

Sözkonusu istikrar programı kapsamında, Meksika para birimi pezo, alt ve üst limitleri belirlenmiş bir bant içinde dalgalanmaya bırakılmıştı. 1987'de %132 olan TÜFE 1994 yılında %7'ye düşürülmüştü. Ancak, bu süre boyunca uygulanan reform politikalarındaki başarı ile bunların ekonomik sonuçları arasında önemli bir tutarsızlık ortaya çıkmıştır. Reformlar büyük bir gayret içerisinde yerine getirilirken, büyüme ve sosyal gelişmede istenilen hedeflere bir türlü ulaşılamamıştır.

Uygulanan politikalar ile ekonomik sonuçları arasındaki farklılıklara rağmen, IMF ve DB'nın da aralarında bulunduğu uluslararası kurumlar, medya, finans uzmanları ve akademisyenler, Meksika'da uygulanan reformları büyük bir başarı olarak takdim ettiler. Bir şekilde 'Meksika Mucizesi' bu kurumlarca icat edildi. Ayrıca Amerikan hükümetinin kamuyu (Kongreyi), NAFTA'nın getirileri hususunda ikna gayretleri de Meksika Mucizesi olduğu yolunda popüler bir kavramın doğmasına katkıda bulundu. NAFTA'nın onaylanmasından sonra serbest ticaret anlaşmasının yatırımları ve ihracatı hızlandıracağı ileri sürüldü.

Çok taraflı kurumlar bu büyük başarı hikayesinin yazılmasında önemli rol oynamışlardır. Örneğin, DB'nın internet aracılığı ile kamuya açmış olduğu ilk dökümanlardan birisi olan 1994 Country Economic Memorandum'un abstract bölümünde Meksika'nın büyük bir atılım ve gelişme gösterdiği, NAFTA'nın onaylanmasını müteakiben çok büyük bir kalkınma hamlesine hazır olacağı vurgulanmıştır. Aynı şekilde 1993 World Bank Annual Report'da "hemen hemen tüm ülkeler uyum programları uygulamaktadır. Düşük enflasyonla birlikte kişi başı gelir büyümesi gösteren Şili ve Meksika başarının en bariz örneklerini temsil etmektedirler" denmekteydi.

Uygulanan politikalar ile ekonomik sonuçları arasındaki farklılıklara rağmen, IMF ve DB'nın da aralarında bulunduğu uluslar arası kurumlar, medya, finans uzmanları ve akademisyenler Meksika'da uygulanan reformları büyük bir başarı olarak takdim ettiler.

Ayrıca 1993 Yıllık Toplantısında dağıtılan bir dökümanda Banka, "Meksika'da... reform süreci olgunlaşmış ve başarı sağlamıştır" deniliyordu. Kriz başlangıcından henüz bir ay önce Kasım 1994'de yayımlanan Global Economic Prospects and Developing Countries raporunda DB, PRI başkan adayının seçimlerden başarı ile çıkmasının ülkede hızlı bir kalkınmaya yol açacağını iddia etmişti.

DB'nın yanısıra IMF de Meksika reform sürecinin olumlu değerlendirilmesinde aceleci davranmıştı. Örneğin, 1992 yılında yayımlanan bir çalışmada orta vadede sürdürülebilir

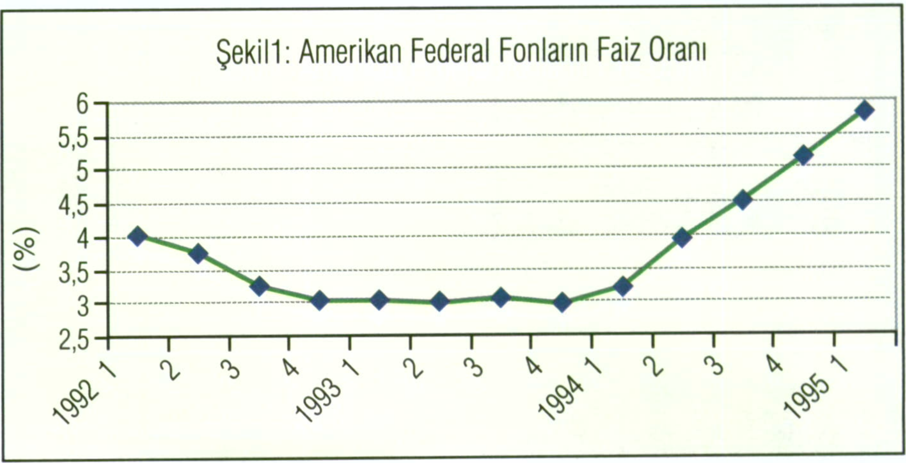
bir ekonomik kalkınmanın sağlanabileceği yazılmaktadıydı. Krizden sadece iki ay önce yayımlanan IMF's World Economic Outlook, (Ekim 1994)'da ekonomik büyümenin yavaş olmasına rağmen toparlanacağını, 1995 yılında toplam talebin artacağını ve bilhassa özel yatırımlarda artış beklendiğini yazdılar. Ne bu raporda ne de diğer yayınlarda döviz kurundaki değerlenme ve bunun olumsuz etkilerine dair bir uyarı yoktu.

Meksika'nın başarısı üzerine olumlu yaklaşan sadece IMF ve DB değildi elbet. Yatırım bankacıları, mutual fund idarecileri ve finansal raportörler bile oldukça iyimserdiler. Kasım 1994'de bile bazıları, Meksika'nın kredi notunun artırılması gerektiğini iddia ediyorlardı (Chemical Bank, JP Morgan ve Swiss Bank Corporation).

Meksika üzerinde mevcut bu optimist yaklaşım kendini ülke risk tablolarında da göstermiştir. Örneğin, Euromoney ülke risk ratinglerinde Meksika 1985 yılında 77. sırada iken 1994 yılında 44. sıraya yükselmiştir. Şaşırtıcı olan Meksika'nın Euromoney ülke risk ratingi 1994 yılının Mart-Eylül ayları arasında iyileşmiştir.! Bu algılama ve ABD'deki faiz oranlarında görülen düşüş neticesinde Meksika'ya çok büyük miktarlarda yabancı fon girişi olmuştur. 1990-1993 yılları arasında Latin Amerika'ya akan toplam 91 milyar ABD dolarının yarısından fazlası Meksika'ya gelmiştir.

Meksika üzerinde mevcut bu optimist yaklaşım kendini ülke risk tablolarında da göstermiştir. Örneğin, Euromoney ülke risk ratinglerinde Meksika 1985 yılında 77. sırada iken 1994 yılında 44. sıraya yükselmiştir.

1992 ve 1993 yıllarında ülkeye giren yabancı sermaye miktarının büyüklüğünün ve 1994'de aniden çıkan kısa vadeli fonların arkasında yatan sebeplerden birisi de Amerika'daki faiz oranlarıdır. Finansın uluslararası bir hale geldiği piyasalarda yüksek getirinin bulunduğu

ülkelere akan sıcak para Amerika'daki faiz oranlarının düşmesi ile diğer ülkelere kaymıştı. Meksika da bundan faydalanan ülkeler arasında idi. İstikrar programının başladığı 1998 yılında ülkeye giren yabancı sermaye toplamı 0.3 milyar dolarken bu tutar, 1991'de 24.1 milyar dolar, 1992'de 26 milyar dolar ve 1993'de 31 milyar doları bulmuştu.

Sözkonusu sermaye girişleri pezonun reel değerinin güçlenmesi ile birlikte hareket etmiştir. Ancak pezo ne kadar daha değerlenebilirdi ve 1989 yılından beri gözlemlenen bu sermaye girişleri sürdürülebilir miydi? Bu soruların cevapları, Meksika krizinin arkasında yatan güçleri yorumlamak ve 1990'dan sonra ve özellikle 1994 yılında uygulanan ekonomi politikalarının uygunluğunu değerlendirmede anahtar rol üstlenirler. Ayrıca bu sorular kura endeksli ve yabancı sermaye girişlerinin yoğun olduğu ülkelerdeki krizleri anlamak açısından da önemlidir.

Meksika Mucizesini yaratan yukarıda bahsedildiği gibi IMF, DB ve uluslararası özel şirketlerdi. Bunların yanısıra Henry Kissenger, Salinas yönetimindeki Meksika'dan daha iyi yönetilen bir ülke bilmediğini ifade etmişti. Heritage Foundation, 1993 Temmuz'unda Meksika'yı tüm Latin Amerika ülkelerine model

İstikrar programının başladığı 1998 yılında ülkeye giren yabancı sermaye toplamı 0.3 milyar dolarken bu tutar, 1991'de 24.1 milyar dolar, 1992'de 26 milyar dolar ve 1993'de 31 milyardoları bulmuştu.

Tablo 2: Devlet Borçlanma Kağıtlarının Kompozisyonu, 1990-1994

(Milyon Pezo, 31 Aralık)	1990	1991	1992	1993	1994	1993 (%)	1994 (%)
TOPLAM	147.013,4	156.885,5	130.958,4	128.430,6	167.853,7	100,0	100,0
CETES	69.624,4	69.284,1	57.531,4	75.301,4	38.562,0	58,6	23,0
PAGAFES	266,6	40,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
BONDES	63.822,5	57.479,7	37.175,2	16.876,6	8.290,0	13,1	4,9
TESOBONOS	0,0	914,8	861,7	3.665,7	91.717,4	2,9	54,6
AJUSTABONOS	10.339,6	29.166,6	35.389,5	32.586,9	29.284,3	25,4	17,4
UDIBONOS	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
DİĞER	2.960,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

olarak öneriyordu. Phil Graham, reel ekonomi ve siyaset mucizesinin önceki Sovyetler Birliği'nde değil, güney komşuları Meksika'da yaratıldığını iddia ediyordu. Kısacası, Meksika mucizesi suni yaratılan bir durumdu.

1994 yılı ülke için kara bir dönem olmuştu. Daha yılın ilk günü Chiapas'da NAFTA karşıtı bir hareket olan Zapata eylemleriyle ülke sarsılmıştı. Yabancı yatırımcıları tedirgen eden asıl önemli olaylar ise 1994'de yapılacak olan başkanlık seçimleri ile ilgili gelişmelerdi. Mart 1994'de iktidar partisinin adayı Donaldo Colosio ve Eylül ayında ise Genel Sekreter Massieu suikast sonucu öldürüldü. Her bir suikast sonrası ülkeden büyük tutarlarda sermaye çıkışı oldu. Şubat ayında 30 milyar dolar civarında olan rezervler Nisan ayında 17 milyar dolara ve Aralık ayında ise 12 milyar dolara düşmüştü. Rezervlerdeki azalma sonucunda kur bandının üst limitleri zorlanmaya başlanmış ancak kurda bir değişiklik yapılmayarak sabit tutulmasına karar verilmişti ve iç krediler rezervlerdeki azalmayı sterilize etmek için artırılmıştı. Bu politikanın amacı faiz oranlarının çok yükseltilmeyerek bankacılık kesimine zarar verilmememesi idi.

İç kredilerdeki genişlemenin yanısıra hükümet kurdaki devalüasyon beklentilerini engellemek için pezoya endeksli cetes'lerin yerine kısa vadeli dolara endeksli borçlanma aracı (tezobono) ihraç etti. 1993'ün sonunda 1.2 milyar dolar olan tezobonaların tutarı 1994 Aralık ayında 29 milyar dolara çıkmıştı. Başka bir deyişle, 1993'de toplam borçlanmanın yaklaşık %2.9'u tezobono iken, bu oran 1994'de %54.6 olmuştu. Kısacası devalüasyon riskini özel sektörden kamuya kaydıran bu hareket ile piyasaların ülkeye olan inancının artırılması hedeflendi.

Tüm bunların dışında 1994 yılında Amerikan Merkez Bankası Fed faiz oranlarını ardarda artırma kararı almıştı. (bkz. Şekil 1) 1993 sonunda %2.99 olan Fed faiz oranları 1994'ün sonuna geldiğimizde %5.17'e yükselmişti. Ülkeler arası faiz getiri oranlarındaki bu gelişmelre nedeniyle Meksika'ya akmış olan kısa vadeli yabancı sermaye, Amerika'ya geri dönmüştü.

Ülke içi siyasi belirsizliğin artması, Chiapastaki sorunların bir türlü çözülememesi, ülkenin kısa vadeli döviz borcunu çeviremeyeceğine dair inancın artması ve aşırı değerlenmiş pezonun spekülatif saldırılara maruz kalması sonucunda, nominal kurda bir değişiklik yapılmasının zaruri olduğunu anlayan hükümet, 20 Aralık'da kuru %15 oranında devalüe etti. Ancak yerli ve yabancı yatırımcılar ellerindeki pezoları dolara çevirmeye devam edince, hükümet kuru tamamen serbest bırakmak zorunda kaldı. 1993 Aralık ayında 3.1 olan kur, 1994 sonunda 5.3, 1995 sonunda ise 7.6 olmuştu. Meksika hükümetinin 1994 krizi sonrası aldığı önlemler 1982 yılı sonrası yaptıklarının tam tersi olmuştur. 1982 borç krizini takip eden günlerde hükümet dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiş, döviz kuru kontrollerini artırmış, bankaları kamulaştırmış ve ithalata sınırlamalar getirmişti. Tekila

krizi olarak adlandırılan 1994 pezo krizinde ise yapısal reformlardan ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonundan vazgeçilmeyeceğini ilan etmişti. Ocak 1995'de bir istikrar programı yürürlüğe koymuş ve böylece cari açığın azaltılması, enflasyonun kontrol dışına çıkması ve bankacılık sisteminin çökmesi engellenmiş olacaktı.

Krizden sonra Meksika hükümetinin uluslararası piyasalardaki kredibilite kaybından dolayı borçlanamaması, 1995 yılında vadesi gelen tezobono itfalarını yapamayacağı endişesini daha da artırdı. Tezobonolar aslında kur riskini yatırımcının üzerinden kamunun üstüne alan kağıtlardı ve değerlerini koruyorlardı. Eğer Meksika bu borcunu çeviremezse ne olacaktı? Yaklaşık 10 milyar dolar değerinde tezobononun vadesi 1995 yılının ilk çeyreğinde doluyordu ve yaklaşık 19 milyar dolar yıl sonuna kadar borcu vardı. (IMF 1995) Ancak Meksika'nın rezervleri 6 milyar dolar civarındaydı. Ülkenin durumu, tıpkı mudilerin bir bankaya hücum etmesi üzerine mevduatları ödeyecek likiditeyi bulmada zorlanan bir banka gibiydi.

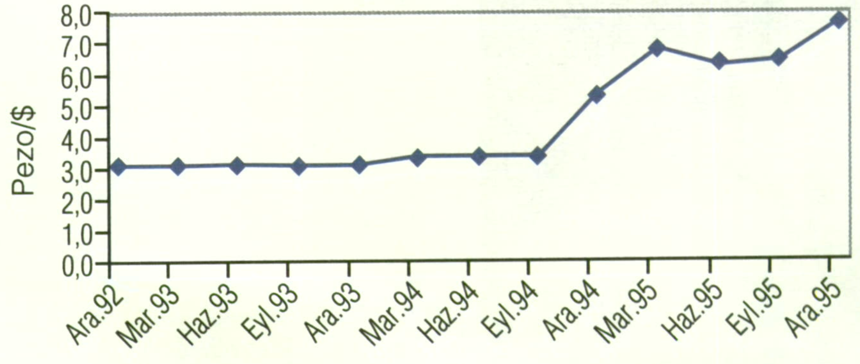
Devalüasyonu takip eden haftalarda ABD, Meksika'nın krizden çıkması için girişimlerde bulundu. Ocak 1995 başlarında eğer ülkeye herhangi bir şekilde yardım edilmezse, dolara endeksli borçlarını ödeyemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Clinton yönetimi, Meksika'ya yardım etmenin Amerika'nın çıkarlarına olduğuna hükmetti.

-En büyük üçüncü ticari partneri olarak Meksika'daki bir kriz istihdam sorunu ortaya çıkarabilirdi,

-Meksika'daki krizin sürmesi sınır komşusu olunan bir ülkede siyasi huzursuzluk ve ayaklanmalar çıkarabilirdi,

-Amerika'ya yeni bir Meksika göç dalgası olabilirdi,

-Etkisini Amerika'ya kadar hissettirebilecek bir yayılma etkisi ile kriz diğer gelişmekte olan ülkelere sıçrayabilirdi.

Meksika'ya yardım etme hususunda Amerika'nın müdahalesinin yerinde olup olmadığı üzerinde tartışmalar çıkmıştı. Sonuçta 2 Ocakta 18 milyar dolarlık bir kredi hattı taahhüt edildi, yarısı Amerikan hükümetinde yarısı ise diğer ülkeler ve birkaç özel banka tarafından. (IMF 1995; WSJ 3 Ocak 1995). Kredi hatlarının açılması ve ekonomik istikrar tedbirleri paketi ile birlikte piyasaların güven içine gireceği ve ülkenin borçlarını çevirebileceği umuluyordu. Ancak açılan kredi hatlarının kısa vadeli tezobonolardan az olması ve hükümetin önlemleri almaktaki kararsızlığı, piyasalarda güven oluşmasını engelledi. Ardışık iki tezobono ihalesinde yüksek faiz önerilmesine rağmen devalüasyon öncesindeki iki ihalenin toplamının %20 daha azı borçlanılabilindi. 10 Ocak tarihli ihalenin ortalama getirisi %19.63'tü (devalüasyon öncesinin 2 katı). Faizlerdeki bu artış enflasyon beklentisini yüksek olmasından değil, risk priminin çok artmış olduğunda kaynaklanıyordu.

Kriz derinleştikçe, Clinton yönetimi 40 milyar dolarlık bir yardım paketi önerdi. Bu plana göre, Meksika hükümeti Amerikan garantisi ile finansal piyasalardan borçlanarak yükümlülüklerini yerine getirecekti. Ancak Amerikan Kongresinin bu tür bir yardıma sıcak bakmadığı ortaya çıkınca piyasalarda istenilen olmadı. 31 Ocak 1995'de durum vahim hal almıştı ve Meksika'nın acilen borçlarını ödemek için

nakit paraya ihtiyacı vardı, ancak Kongrenin uzun vadeli garantili kredi paketi belirsizdi. Bu durumda iken, Clinton 20 milyar doları Amerikan hükümetince, 18 milyar doları IMF-ve 13 milyar doları DB ve diğer ticari bankalar tarafından olmak üzere bir kredi paketi önerdi. Kongrenin onayından kaçınabilmek için Clinton, Amerika'nın vereceği kredi yardımını Döviz Kuru İstikrar Fonu'ndan sağladı. (Exchange Rate Stabilization Fund)[2]

Amerika'nın bu Fonu kullanmaya karar vermesine rağmen piyasalar, hala Meksika bonosu almakta tereddüt ediyorlardı. 7 Şubat'taki tezobo ihalesi ortalama %21'lik getiri ile sonuçlanmıştı. (IMF 1995) Müteakip haftalar boyunca, Amerika ve Meksika kredi anlaşmasını şartları üzerinde müzakere ettiler. Meksika para ve kredi genişlemesini sınırlayacak ve petrol gelirlerini teminat olarak New York Fed'de açılacak özel bir hesaba yatıracaktı. (WSJ, 22 Şubat 1995). Pezo Meksika hükümetinin sıkı önlemler paketini açıkladığı Mart ayına kadar değer kaybetmeye devam etti ve 7.45 pezoyu gördü.

Mart 1995'de ABD ve IMF ile anlaşmalı olarak ekonomik uyum programı adıyla yeni bir önlemler paketi uygulamaya konulmuş ve ilk olarak akaryakıt satış fiyatları önce %35 daha sonra %20 oranında artırılmış, kamu harcamalarının %10 azaltılması planlanmış, vergi ve gümrük tarifeleri artırılmıştı. Böylece ekonomideki daralmanın %2'lere çekilmesi ticaret fazlasının 6 milyar dolar ve enflasyonun %42 olması hedeflenmişti[3].

Bu önlemlerin dışında KDV oranları %50 artırılarak %10'dan %15'e çıkarılmıştır. Tüm bu gelir artırıcı ve gider azaltıcı önlemlerin GSYİH'nın %1.7'si tutarında tasarruf sağlayacağı beklenmekteydi. ABD ve IMF'den alınan kaynaklar (a) ülkenin kısa vadeli dış borçlarının ödenmesinde (b) piyasaların güvenini artırmayı teminen rezervlerin güçlendirilmesi amaçlarıyla kullanıldı.

Meksika Borsası toparlanarak 23 Mart'ta %15 arttı. Amerika ile yapılan kredi anlaşması neticesinde Meksika büyük miktarlarda borçlanabildi ve vadesi gelen borçlarını zamanında ödedi. Temmuz başlarında Amerika'dan 12 _ milyar dolar ve IMF'den 10 milyar dolar borç alındı ve piyasalara güven geldikçe, Meksika uluslararası piyasalardan da borçlanabildi. 10 Temmuzda Meksika 1 milyar dolarlık dolar endeksli kağıt ihraç etti. Ülkenin halen taşıdığı riskler dikkate alınarak borçlanma maliyeti LIBOR+%5 3/8 olmuştu veya satış tarihindeki oranları dikate alırsak %11 oldu. Bu oran her ne kadar yüksek olsa da kriz sonrasındaki oranlar düşünüldüğünde oldukça düşmüş sayılır.

Meksika'yı NAFTA'ya sokmak için yoğun çaba gösteren Amerika'nın, gerek krizde NAFTA etkisi olduğu şeklindeki yoğun eleştirileri bertaraf etmek gerekse sınır komşusunda ortaya çıkabilecek olan sorunların Amerikaya taşınmasını engellemek için devreye girmesi ile kriz şimdilik çözülmüş oldu.

Meksika'yı NAFTA'ya sokmak için yoğun çaba gösteren Amerika'nın, gerek krizde NAFTA etkisi olduğu şeklindeki yoğun eleştirileri bertaraf etmek gerekse sınır komşusunda ortaya çıkabilecek olan sorunların Amerika'ya taşınmasını engellemek için devreye girmesi ile kriz şimdilik çözülmüş oldu. Amerikan Hazinesinin etkisinde olduğu iddia edilen IMF ile Dünya Bankası ve Kanada Hükümetinin de krizin aşılmasında etkili olduğu bilinmektedir. Ancak bu tür yardımların krizin temelinde yatan sebepleri ortadan kaldırmadığı ve aslında bu krizden Amerika'nın ve IMF'in yeterince ders almadığı, daha sonraki yıllarda beliren ve benzer sinyalleri içeren krizlerde ortaya çıkmıştır. Bu tür kurtarma paketlerinin piyasalarda bir ahlaki riziko sorunu oluşturduğu yönündeki eleştirileri doğrularcasına, Meksika Krizinden sonra gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu krize girdiler.

2 Bu Fon Amerikan Hazinesi tarafından kontrol edilmekte olup, Meksika'ya sağlandığı gibi orta vadeli bir kredi şeklinde değil kısa vadeli kur müdahaleleri için kullanılmaktaydı.

3 DTM, Meksika Krizi, http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMI/MEC-BUR21.HTM

RÖPORTAJ

IMF'ye Hayır Diyebilmek

Malezya Tecrübesi

MÜSİAD Genel Başkan Yardımcısı Dr. Ömer BOLAT Malezya Ekonomisi ve IMF Politikaları konusunda sorularımızı cevapladı.

Ömer Bey sizin Malezya ekonomisini yakından takip ettiğinizi biliyoruz. IBF Toplantısı için MÜSİAD üyesi işadamları ile Malezya'ya gittiniz, incelemelerde bulundunuz. Malezya ve Malezya ekonomisini genel hatları ile bize anlatabilir misiniz ?

Malezya, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında ekonomik gelişme bakımından önemli bir mesafe almış ülke. Ağırlıklı (%60) nüfusu Müslüman. Malezya, 1982 yılında iktidara gelen Dr. Mahathir Muhammed'in ve partisi UMNO'nun iktidarında birkaç yıl öncesine kadar yüksek oranlı büyüme ve ihracat artışını yakalamış, ülkeye büyük miktarda dolaysız yabancı yatırım girişi sağlanmış, işsizlik sorunu olmayan bir ülke konumunda idi.

Anlattığınız bilgilerden Malezya'nın ekonomik açıdan bir başarı yakaladığını anlıyoruz. Bu başarıyı örneklendirirsek neler sıralayabiliriz ?

Malezya'ya 1990'lı yılların başında yurtdışından büyük miktarda yabancı yatırım ve sermaye girişi yaşanmıştı. Öyle ki, 1989-2000 yılları arasındaki 12 yıllık dönemde 55,2 milyar dolar tutarında yabancı dolaysız yatırım ülkeye gelmiştir. Ayrıca Malezya bankaları tarafından yerli ve yabancı müteşebbislere başta inşaat sektörü olmak üzere çok büyük miktarda risk düzeyi yüksek krediler verilmişti. Otomobil ve ev kredileri bunun yanında devletin devasa altyapı projeleri de ekonomide yüksek oranlı bir büyüme yaşanmasına ve borsanın aşırı şişmesine yol açmıştı. Bu dönemde her biri 8-10 milyar dolar arası projeler olan, yeni hükümet merkezi Putra Jaya'nın kurulması, Kuala Lumpur Uluslararası Havalimanı inşası, Silikon vadisi modelinde "Süper Koridor" teknoloji bölgesinin oluşturulması, Petronas'ın dev ikiz kulelerinin inşası gibi projeler gerçekleştirilmişti.

Bu olumlu gelişmelerden sonra Malezya Asya Krizi diye adlandırılan ve bölge ülkelerini etkileyen krizin içine nasıl girdi?

George Soros başta olmak üzere uluslararası para spekülatörlerinin Temmuz 1997'de Tayland'da tetikledikleri Güneydoğu Asya'daki ekonomik kriz, adeta salgın hastalık gibi kısa sürede bölge ülkelerine sıçramıştı. Ağustos 1997'de Malezya'yı da etkileyen bu kriz ile birlikte gözetimli dalgalı kur rejiminin uygulandığı milli para birimi Ringitt büyük bir değer kaybı ile (devalüasyon) karşı karşıya kalmış, Kuala Lumpur Borsası tarihi düşüş yaşamış ve ülke dışına büyük bir sermaye kaçışı başlamıştı.

Malezya krizden çıkış için nasıl bir yol izledi ? Mesela IMF'den yardım aldı mı ?

Güneydoğu Asya'daki krizin global bir krize dönüşmemesi için hemen devreye giren Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun müdahale ve şartlı ekonomik yardım programı teklifini kabul etmeyen Malezya hükümeti, kendi şartlarına özgü bir ekonomik program ile iki yıl gibi kısa bir sürede bu ağır krizden düzlüğe çıkabilme başarısını göstermiştir.

Türkiye'nin ekonomi yönetiminde inisiyatifi IMF'ye bırakan ve onun adeta deneme tahtasına dönen tavrı yanlıştır.

Türkiye, Malezya'nın bu tecrübesinden faydalanabilir mi sizce ?

Şüphesiz her ülkenin kendine özgü şartları var. Bir ülke için çözüm sağlayan şartlar başka bir ülkede olumsuz sonuç verebilir. Ancak Türkiye'nin ekonomi yönetiminde inisiyatifi IMF'ye bırakan ve onun adeta deneme tahtasına dönen tavrı yanlıştır. Mesela önce sabit kur daha sonra dalgalı döviz kuru sistemlerini uygulamak zorunda bırakıldığı bir dönemde, Türkiye Malezya'nın başarılı tecrübesinden istifade etmeliydi.

Ömer Bey Malezya'nın ekonomik kriz reçetesi nedir, nelerden oluşuyor ?

Malezya'nın ekonomik krize bulduğu tek bir reçete yok. Bir çok problemi kapsayan bir reçeteler bütününden bahsedebiliriz. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1.Kriz baş gösterince, sermaye hareketlerine kontrol getirerek, yurt dışına sermaye ihracını önemli ölçüde sınırlandıran hükümet, vatandaşlara kişi başına 2 bin dolardan fazla, işletmelere de büyüklüklerine göre 1 ila 10 milyon dolar arasında sınırlama getirerek, döviz rezervlerinin erimesinin ve borsanın çökmesinin önüne geçti.

2.Yine sermaye kontrolleri kapsamında, kriz döneminde yut dışına çıkış yapmak isteyen yabancı sermayenin uzun vadeli kalmasını sağlamak için kısa vadeli sermaye çıkışlarını tedrici vergi yükümlülükleri uygulaması getirildi.

3.Başbakan Mahathir Muhammed, "Döviz ticareti ahlaksızcadır ve durdurulmalıdır " ve "40 yılda yaptığımız ekonomik kazanımları Soros gibi bir geri zekalı 2-3 günde yıkıp geçiyor. Buna izin veremeyiz " diyerek döviz ticaretini büyük oranda sınırlandırdı.

4.Ülkede faaliyet gösteren 56 bankanın mali yapılarını güçlendirmek için tedbirler alındı ve bankaların kendi aralarında birleşerek banka sayısının 6 ay içinde 10'a indirilmesi kararı alındı

5.Bankalara kritik mali bilgileri açıklama zorunluluğu getirildi.

6.Aşırı kredi büyümesi, faiz oranları artırılarak yüzde 75 oranında azaltıldı.

7.Federal hükümet harcamaları, yüzde 18 oranında azaltıldı.

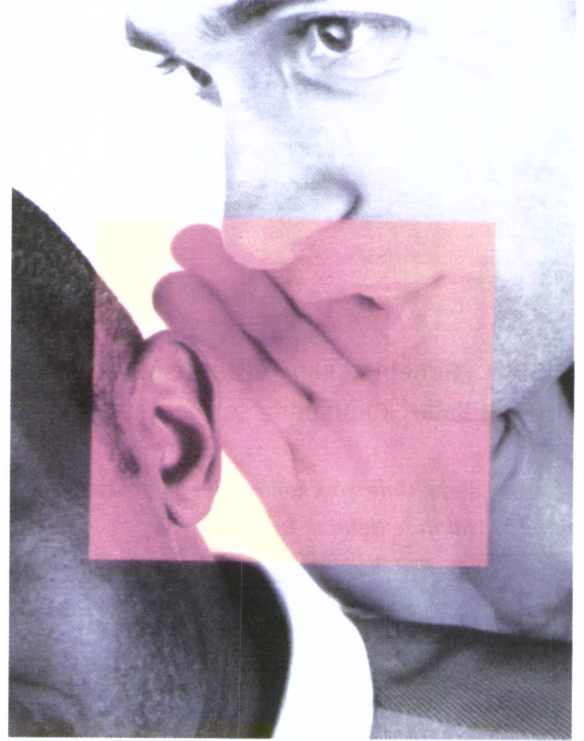
8.Büyük savunma projeleri iki yıl sureyle ertelendi.

9.Kamu kuruluşlarının yurt dışından ithalatları ve borçlanmaları sınırlandırıldı.

10.Büyüme oranı düşürülerek ekonominin gazı alındı.

11.Cari işlemler açığının azaltılması için çaba sarf edildi.

12.Tüketim malları, sermaye malları ve inşaat malzemelerinin ithalatından alınan gümrük vergisi artırıldı.

13.Kurumlar Vergisi oranı yüzde 30'dan yüzde 28'e düşürüldü.

14.Petrolden alınan vergiler yüzde 40'dan yüzde 38'e düşürüldü.

15.Ağır makinelerin ithalatı sınırlandırıldı.

16.Yüzde 30'luk girdi katma değeri olan ürünlerin ihracatında, gelir vergisi muafiyeti getirildi.

17.Yabancılara emlak satışındaki sınırlamalar yumuşatıldı.

18.IMF yerine, Malezya'da yatırımları büyük olan Japonya'dan iyi şartlarla mali yardım alındı.

19.Özellikle emekli yabancı uyrukluların ellerindeki sermaye ile Malezya'ya yerleşmeleri için tedbirler alındı.

20.Halktan da kamu kuruluşları gibi tasarruf etmeleri istendi.

	1996	1997	1998	1999	2000
GSMH artış oranı	8.6	7.7	-6.7	1	7.3
Enflasyon oranı	3.5	2.7	5.3	3.5	3.8
Cari işlemler dengesi	-5.1	-5.4	13.7	11.5	7
Döviz rezervleri milyar dolar	27.7	21.7	26.2	35.1	43.1
Dış borç milyar dolar	38.7	44.2	42	43.8	46
Kısa vadeli dış borç	9.8	11.2	7.5	7.5	6.5
Faiz oranı (üç aylık Interbank)	7.4	9.1	6.5	5	5.5

Ve Krizden Çıkış..... 1998'de Toparlandılar, 1999'da Büyüdüler

Malezya ekonomisinin krizden sonraki sonuçları nasıl oldu ?

1997 Ağustos'unda başgösteren krizden önceki son 6-7 yılda, yıllık yüzde 7-10 oranında ekonomik büyüme, yüzde 15-20 oranında ihracat artışı, yüzde 2-3 oranında enflasyon yaşayan Malezya'da 1998 yılının toparlanma, 1999 yılı da yeniden büyüme yılı olmuştur. Malezya 2000 yılında 15 milyar dolar dış ticaret fazlası ve 3 milyar dolar bütçe fazlası elde etti. Aynı yıl 5,5 milyar dolar yabancı dolaysız yatırım giriş sağlandı, ve % 7,3 gibi yüksek oranlı bir ekonomik büyüme sağlandı.

ŞÜKRÜ KAYA

Asya Krizi, İktisadi Krizler ve IMF

1997 yılı yaz aylarında bütün dünya, Asya mucizesini gerçekleştirmiş olan ülkelerin birbiri ardısıra ekonomik çöküntü içine düşüşüne şahit oldu.

Krizin ilk sinyalleri aşırı ısınan Tayland ekonomisinin 1997 yılı bahar aylarında sorunlar yaşamaya başlaması ve bunun sonucunda döviz tüccarlarının Tayland para birimi "baht"a karşı spekülatif bir saldırıya geçmeleri ile ortaya çıktı. Tayland Merkez Bankası ise bahtı korumak amacıyla döviz rezervlerini eritti.

Sağlam para birimi, Asya kaplanları olarak bilinen ülkelerin ekonomik başarısının sembolü sayılmaktaydı. Temmuz 97 içerisinde Tayland Merkez Bankası pes etmek zorunda kaldı ve bahtın değerini piyasada belirlenmek üzere serbest bıraktı. Baht, kısa sürede dolar karşısında %25 değer kaybetti. Bu gelişme, sağlam para biriminin güvenli atmosferine alışmış olan yabancı sermayedarların ülkeden hızla kaçmasına neden oldu.

Tayland'da ortaya çıkan kriz kısa sürede çevre ülkelere yayıldı. Borsalar çöktü, gayri menkul fiyatlarında aşırı dalgalanmalar meydana geldi, yerel para birimleri çok büyük değer kaybına uğradı. Bankalar ve firmalar borçlanmalarını büyük ölçüde dolar bazında yapmış oldukları için geri ödemelerini yapamaz duruma düştüler. Hatta pek çok şirket, özellikle finans şirketleri, iflaslarını ilan ettiler.

Bu durum, bölge ülkelerinin hemen hepsinde benzer şekilde gerçekleşti. Sonuçta devreye IMF girdi. Öncelikle Temmuz ayında Tayland, Endonezya ve Güney Kore IMF ile anlaşmalar imzaladı. Malezya ise IMF ile anlaşmadı. Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed IMF'yi çözüm değil sorunun kendisi olarak gördüğünü ilan etti. IMF, bu ülkelere, özellikle kısa dönem borçlarını kapatabilmeleri için, gerekli parayı sağlayacak, bu ülkeler de; bunun karşılığı olarak IMF'nin önerdiği reçeteleri uygulayacaktı. IMF ilk anda verdiği parayı orta ve uzun vadede kurtarabilmek için böyle reçeteler önermekteydi ve bunlar kısa vadede oldukça acı reçetelerdi.

Krizi Değerlendirmek

Bir krizi değerlendirmek için sadece krizin ortaya çıkış anını yorumlamak pek fazla bir şey ifade etmeyecektir. Krizle ilgili doğru bir yorum geliştirebilmek için daha geniş bir zaman perspektifinden bakmak ve iktisadi olaylar açısından spektrumu mümkün olduğunca geniş tutmak faydalı olacaktır, çünkü iktisadi olaylar birbiriyle zincirleme etkileşim içindedirler.

Bu bağlamda, Uzakdoğu'da ekonomik bir olaydan, hatta bir zincirleme reaksiyondan sözediliyorsa Japonya'nın konu dışında kalması düşünülemez. Bu yüzden Japonya'dan başlayarak krizin arkaplanını ve tarihçesini şöyle özetlemek mümkündür.

KRİZE GENEL BAKIŞ

Japonya

1989 yılında Tokyo dünya finans piyasalarının kalbinin attığı yerdi. Nikkei 225 endeksi 39.000'e ulaşmıştı. Japon ekonomisi altın çağını yaşıyordu. İronik olarak, üzerine ince altın tabakaları serpiştirilmiş yiyecek ve içecekler revaçtaydı. Altınlı yemek, bir Japon için ekonomik başarının sembolü gibiydi.

Gayri menkul fiyatları da başını almış gidiyordu. Hesaplara göre Tokyo'da İmparatorluk Sarayı'nın çevresindeki birkaç kilometrekarelik alanın değeri pek çok ülke-

nin tüm topraklarından daha pahalıydı. Şehrin ve ülkenin diğer kesimlerinde de durum pek farklı değildi. 30'lu ve 40'lı yıllarda doğmuş ve tüm hayatları boyunca çalışmış olan insanlar artık tasarruflarının bir kısmını harcamakta bir sakınca görmüyorlardı. Borsa ve gayri menkul fiyatları devamlı surette yükselerek servetlerini artırıyor ve altınlı yemeklere harcanan paraları hayli hayli karşılıyordu.

Yorumlar, olan bitenin ardında yatan etkenler olarak tasarrufları, teknolojik gelişmeyi ve Japon sanayii ve hükümetinin sıkı işbirliğini gösteriyordu. Reel para arzı her yıl %10 civarında genişlemekteydi, ama bu dikkat bile çekmiyordu. Nasılsa gayrimenkul ve borsa fiyatları yükselmeye devam edecekti. Japon şirketleri hisse senetlerine endeksli düşük faizli dönüştürülebilir bonolar satıyorlardı. Bonoların kendisiyle değiştirilebildiği hisse senedi fiyatları böyle yükselirken düşük faize pek aldırış eden de yoktu.

Çokuluslu şirketler dahil hemen herkes borsada oynamaktaydı. Üretici firmaların hisse senedi bağlantılı fonları 1989 yılında, 80'li yılların başındaki %25'lik orandan, %70'lere ulaşmıştı. Ve bu firmalar borsadan edindikleri bu kaynakların %40'ını üretim yerine başka finansal araçlara yatırıyorlardı. Borsada bedava para varken bankalara pek bakan da olmuyordu. Firmalar için daha kolay para kazanma yolları varken yatırım projeleriyle uğraşmak pek çekici değildi açıkçası. Ortada bir balon uçuruluyordu ve adı da "borsa patlaması" olarak konmuştu.

Bankaların aktardığı krediler içinde üretimin payı 80'li yıllar boyunca %50'den %16'ya geriledi. Bankalar da yönlerini tüketicilere ve hizmet ve emlak şirketlerine döndürdüler. Bu şirketler de parayı tekrar gayrimenkule ve borsaya yatırdılar, çünkü nasılsa bu artış hep devam edecekti. Ve düşündükleri gibi para girişi devam ettiği müddetçe artış devam etti. 90'lı yılların başına kadar Japon bankaları tüm dünyada büyümeye devam ettiler. Pek çok projeyi finanse ettiler, batıda büyük miktarlarda hükümet bonoları satın aldılar.

1992 yılı ortalarında altın çağ sona erdi. Nikkei 225 endeksi %64 oranında düştü. Gayrimenkul fiyatları da benzer oranlarda düşüş

Çokuluslu şirketler dahil hemen herkes borsada oynamaktaydı. Üretici firmaların hisse senedi bağlantılı fonları 1989 yılında, 80'li yılların başındaki %25'lik orandan, %70'lere ulaşmıştı. Ve bu firmalar borsadan edindikleri bu kaynakların %40'ını üretim yerine başka finansal araçlara yatırıyorlardı. Borsada bedava para varken bankalara pek bakan da olmuyordu. Firmalar için daha kolay para kazanma yolları varken yatırım projeleriyle uğraşmak pek çekici değildi açıkçası. Ortada bir balon uçuruluyordu ve adı da "borsa patlaması" olarak konmuştu.

gösterdi. 1992 içinde reel para stoğu %2'lik bir daralma gösterdi ve endüstriyel üretim %8 oranında azaldı. Gayrimenkul fiyatlarında ve borsadaki düşüş Japon bankacılık sistemini tehlikeye soktu. Japon hükümeti borsada hisse alımına girişti. Amaç dolaylı yoldan bankacılık sistemini desteklemekti. Çünkü Japon banklarının sahip olduğu hisse senetleri banka sermayesinden sayılıyordu.

1994 yılına gelindiğinde Japon firmaları 140 milyar dolarlık dönüştürülebilir bono geri ödemesine başladılar. Borsanın yerlerde süründüğü bir ortamda firmalar reel faiz ödemek durumundaydılar. Bono sahipleri bonolarını hisse senediyle değiştirmeye yanaşmıyorlardı, çünkü bononun parasal değeri değiştirebildikleri hisse senedinden daha fazlaydı. Bu yüzden firmalar geri ödemeleri reel para olarak yapmak durumundaydılar. Bedava para dönemi sona ereli iki yıl olmuştu ama acılar daha yeni başlıyordu.

O yıla kadar dış ticarette verilen fazlalık (1992'de 118 milyar dolar) Japon ekonomisini durgunluğa girmekten alıkoymuştu. Fakat bu fazlalık yenin sürekli değer kazanmasıyla tehlikeye düşmeye başladı. Deflasyon da kendini gösteren bir başka tehditti. Toptan eşya fiyatları 2 yıldır düşme eğilimindeydi.

Bankalar, borsa ve gayrimenkul fiyatlarında bir yükseliş beklentisi içindeydiler. Ama patlama bir daha gerçekleşmedi. Japon bankaları büyük sıkıntı içindeydiler ve bu sadece Japonya'yı ilgilendirmiyordu. Japon bankaları Hong Kong, Tayland gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde yürütülmekte olan projelerin en büyük finansörü konumundaydılar. Hong Kong'un en büyük havaalanının finansmanının %30'unu Japon bankaları karşılamışlardı. 1996 yılı sonunda Japon banklarının Tayland'a aktardıkları fonlar 37 milyar doları, Endonezya'ya aktardıkları fonlar ise 22 milyar doları bulmuştu.

Hong Kong

"Kızıl cipsler" Hong Kong borsasında hisseleri satılan Çin şirketleri için kullanılan bir terim. Çin şirketleri yatırımcılar tarafından kaybetme imkanı olmayan bir bahis gibi görülüyordu. Özellikle de **Beijing Enterprises** adlı Pekin Belediyesine ait bir şirket. Bu şirketin Çin'deki komünist parti yönetimiyle ilişkileri vardı ve Hong Kong'un İngiltere tarafından Çin'e devri sürecinde Pekin'deki bürokratların bu ve benzeri şirketlerin tökezlemesine izin vermeyecekleri düşünülüyordu.

Mayıs 1997'de kuruluşunun üzerinden 3 ay geçmeden piyasaya hisseleri arzedilen şirkete henüz arz gerçekleşmeden yapılan başvuru, hisselerin değerinin tam 1200 katıydı. İnsanlar bu hisselerden satın alabilmek için piyasadan o kadar çok para çekmişlerdi ki Hong Kong bankaları şirketten elindeki çekleri bozdurmamasını istemek zorunda kaldılar, en azından hisse alamayanlar paralarını bankalara geri yatırıncaya kadar.

Japonya'ya 1989 yılında uğrayan "borsa patlaması" balonu, Hong Kong'a 1997 yılında geldi. Spekülasyon, özellikle Çin menşeli firmalar etrafında döndü. Pekin'de birkaç McDonald's restoranına sahip olan bu şirketin hisselerinin değeri satışa sunulduğu ilk gün 4 kat değerlendi. İnsanlar için bu şirketlerin ne yaptığı önemli değildi, Çin hükümetine yakın olması yeterliydi. Nasılsa Çin Hükümeti bu firmaları prestij için korurdu.

Kısa süre sonra, Haziran 1997'de kızıl cipsler etrafında dönen alım-satım Hong Kong'un Hang Seng endeksini 15.000 puanın üzerine taşıdı. 50 Çin Şirketi borsadaki tüm şirketlerin değerinin %11'ine tekabül ederken, yıl boyunca yapılan işlemlerin de %25'i bu şirketler etrafında dönüyordu. Fakat sadece birkaç ay sonra, Ekim ayında, Hong Kong Borsası çöktü ve endeks 10.000 puanın altına düştü. Olayın 1992 yılındaki Japon faciasından farklı bir yanı yoktu. Piyasaya para girişi sürdürülemeyince aşırı şekilde enflasyona uğramış endeks değerleri kaçınılmaz olarak çöktü.

Tayland

1997 yılı Temmuz ayı başında Tayland Merkez Bankası para birimi bahtın değerini serbest bıraktı. Baht, kısa sürede dolara karşı %25 değer kaybetti. Ay sonunda IMF'e başvuruldu. Fakat ortaya çıkan sarsıntı hem maliye bakanının hem de başbakanın istifa etmesine yolaçtı. Bazıları suçu yüklü miktarda bahtı elinden çıkardığı için George Soros'a ve benzer yabancı sermayedarlara yüklese de, gelişmeler kaçınılmazdı.

Baht, başta Amerikan doları olmak üzere bazı bara birimlerine endekslenmişti. Bu yüzden yerel şirketler ve finans kurumları, merkez bankasının bütün döviz riskini absorbe edeceği varsayımıyla dış piyasalara düşük faizlerle borçlanıyorlar daha sonra bu paraları iç piyasaya aktarıyorlardı. Peki iç piyasada krediler nerelere harcanıyordu? Aslında, eski bir hikaye tekrarlanıyordu. Banka kredilerinin %40'ı gayrimenkul piyasasına gidiyordu. 1997 yılı başına gelindiğinde ise bu kredilerin yarıya yakını batık kredi haline gelmişti. Ülkede bir bina patlaması yaşanmıştı ve başkent Bangkok hiçbir talibi olmayan hayalet binalarla dolmuştu.

1991'den 1996'ya kadar Tayland'ın dış borcu 18 milyar dolardan 80 milyar dolara fırladı. Özel sektöre aktarılan krediler yurtiçi hasılanın %88'inden %135'ine çıktı. Baht'ın dolar karşısında bu derece değer kaybetmesi dış borcun da daha ağır bir yük haline gelmesine neden oldu. Ayrıca merkez bankasının baht bazında mevduatı artırmak için faizleri yüksek tutması emlak piyasasını ve bu piyasanın kreditörlerini daha da zor duruma soktu. Firmalar da bankaların baskısı altında kalmaya başladılar. Ekim ayında Tayland'da piyasaya sürülen özel bonolar ortalama Amerikan hazine bonolarının %5 üzerindeydi.

Kasım ayında Advance Agro adlı bir kağıt üreticisi 10 yıl vadeli ve Amerikan hazine bonolarının %9 kadar üzerinde bonoları piyasaya sürdü. Bu bonoların talibi genellikle Amerikalılardı. Aynı ay içinde Japon Toyota firması Tayland'daki üretimini durdurduğunu açıkladı. Krizin başladığı Temmuz'dan itibaren 4 ay içinde 58 finans şirketi kapanmıştı. Birçok firma, bankalar devreye girmeden kendi menkul ve gayri-menkullerini gözönünden kaybetme uğraşısındaydı.

Güney Kore

Güney Kore bir zamanlar "Asya Kaplanlarının" en güçlüsüydü. Neredeyse 30 yıl boyunca yıllık ortalama %8'lik bir büyüme gerçekleştirmişti. Diğer Güneydoğu Asya ülkelerinden farklı olarak Güney Kore, gelişmesini daha çok yurtiçi tasarruflara dayanarak gerçekleştirmişti. Ekonomik kalkınmada yabancı

sermaye de etkili olmakla birlikte esas etken 1950'li yıllara dayanan toprak reformu gibi bir takım eşitlikçi ekonomik reformların akabinde korumacı bir iç piyasada ve de dış piyasada satılan mallarla biriken tasarruflardı.

Güney Kore'nin gerçekleştirdiği hızlı sanayileşmenin kurumsal altyapısı devlet ve özel sektör arasında sıkı işbirliği şeklindeydi. Devlet kumanda eden durumundaydı ve başarılı olan firmalara devlet kontrolündeki bankalardan ucuz krediler sağlıyor ve korumacılık tedbirleriyle iç piyasada çokuluslu şirketler karşısında ezilmelerini engelliyordu. Bu firmalar kendi başlarına dış piyasalarda rekabet edebilecek duruma geldiklerinde ise uluslararası piyasalara yine devletin büyük desteğiyle açılıyorlardı. Hyundai, Samsung, Daewoo gibi büyük Güney Kore firmaları bu şekilde ortaya çıktılar.

80'li yıllar bu büyük şirketlerin altın yıllarıydı. Uluslararası pazarlarda fırtına gibi esen Güney Kore firmaları Avrupa ve Amerika'da önemli pazar paylarına sahip oldular. 90'lı yılların başında ise durum tersine dönmeye başladı. Bunda iki faktör etkiliydi. Birincisi, Güney Koreli firmalar Ar-Ge çalışmalarında geride kalıyordu. İkinci olarak ise ABD ticari önlemler almaya başlamıştı. 80'li yıllar boyunca Ar-Ge çalışmalarına yeterince kaynak aktarılmaması nedeniyle Güney Kore'nin teknolojik olarak Japonya'ya bağımlılığı arttı ve bu ülkeyle ticaret dengesinde aleyhte bozulmaya neden oldu.

Şirketler Ar-Ge çalışmaları yerine faaliyetlerini Güneydoğu Asya ülkelerine kaydırarak ucuz işgücü üzerinde rekabetlerini sürdürmeye çalıştılar. Kazandıkları parayı da yeni teknolojiler üretmek yerine gayri menkul ve borsa spekülasyonlarına aktardılar. 80'li yıllar boyunca 16 milyar doların üzerindeki para, spekülatif arazi alımları ve lüks oteller inşasına harcandı.

1997 yazında Tayland para birimi bahtın ardından Güney Kore para birimi won da düşmeye başlamıştı. Yabancı yatırımcılar ülkenin yıl sonuna kadar ödemesi gereken kısa dönem borçların 70 milyar doları bulduğunu farketmişler ve hızlı bir kaçış başlamıştı. Hükümet Kasım ayında IMF'yi ülkeye davet etti. İlk etapta 20 milar dolarlık bir IMF fonunun yeterli olacağı düşünülüyordu ama daha sonra rakam 50 milyar dolara yükseldi. Bu IMF tarihindeki en büyük yardımdı. Cumhurbaşkanı suçu büyük şirketlerin yöneticilerine ve işçilere buluyordu. Büyük firmaların yöneticileri büyüklük komplekslerini tatmin için gereğinden fazla borçlanmışlar, işçiler ise yüksek ücretlerde ısrarcı olmuşlardı.

IMF'ye yapılan başvuru ilk anda büyük umutlara neden olurken, birden IMF fonlarının da geri ödemeleri olduğu anlaşıldı ve 24 Kasım'da borsa %7,2 daha geriledi. Faiz oranları enflasyon oranının dört kat üzerinde %16'ya ulaştı. Samsung, Amerika'daki bir yarı-iletken fabrikası inşasını durdurduğunu açıkladı.

KRİZE İLİŞKİN TEORİLER

İktisadi analistler Asya Kriziyle ilgili başlıca iki farklı teori geliştirmişlerdir. İkisi de krizi bir finans krizi olarak yorumlayan bu teorilerden birincisi Asya Krizini bir anlamda küreselleşmenin krize girmesi olarak görmektedir. Buna göre krize yol açan en önemli etken piyasaların küreselleşmesi sürecinde bölgeye kontrolsüz ve zaman zaman irrasyonel bir şekilde milyarlarca dolar akıtılması olarak görülüyor. İkinci teoriyi destekleyen bazı iktisatçılar ise Asya krizinin kökeninde bölge ekonomilerinin finans piyasalarındaki yapısal sorunları görmektedirler.

Küreselleşmenin Krizi

Bölge ekonomilerinin revaçta olduğu dönemde, George Soros gibi büyük sermayedarların peşisıra pek çok Batılı sermayedar bölgenin ekonomik altyapısını ve makroekonomik özelliklerini bilmeden para aktarmaktaydı. Bizzat IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fischer piyasalardaki bu tür irrasyonel davranışlara dikkat çekerek şöyle demişti: "Piyasalar her zaman doğru davranmazlar. Bazen para akışı aşırı olup uzun süre devam edebilir. Piyasalar bazen çok yavaş tepki verir, bazen çok çabuk ve aşırı." Bazı ekonomistlere göre bu yorumun eksik tarafı bölge ekonomilerinin küresel ekonomiye çok sıkı entegre oluşunu ve sıcak paraya aşırı bağımlılığını gözardı etmesi.

Güneydoğu Asya ekonomileri -yani ekono-

mik mucizeye sonradan katılan Tayland, Malezya, Endonezya gibi ülkeler – daha kuzeydeki Asya ekonomilerine göre kalkınmaları için yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktaydı. Zaten krizin en yoğun hissedildiği yer de burası oldu. Yabancı sermayeye bağımlı gelişmenin ilk devresi 80'li yılların ortasından itibaren bölgeye yoğun bir Japon sermayesi akışı ile başladı. Japon sermayesi öyle bir etki yaptı ki; bölge ekonomileri yıllık ortalama %7'lere varan büyüme hızlarına ulaştı.

Bu gelişmenin merkezinde 1985 tarihli Plaza Mutabakatı yatmaktaydı. Japon yeninin dolar karşısında yeniden değerlenmesine yolaçan bu anlaşma ile büyük Japon şirketleri ülke dışında ucuz maliyetli üretim olanakları aramaya başladılar. Bunun sonucunda da 1986-1990 arasında Güneydoğu Asya bölgesine milyarlarca dolar Japon sermayesi akışı oldu. Aynı dönemde bölgeye Kore, Taiwan, Hong Kong gibi kuzey ülkelerinden de para girişi gerçekleşti. Bu paraların nasıl harcandığı önceki bölümlerde açıklanmıştı.

"Küreselleşme" kavramının bu şekilde eleştirilmesi bazıları için bir takım teorileri de gündeme getirmektedir. Malezya başbakanının IMF paketini reddetmesi de böyle bir düşünceye dayanmaktadır. Bu görüşe göre uluslararası banka ve sermayedarlar bir şekilde değerlendirmek zorunda oldukları fonlarını bir bölgeye fütursuzca akıtmakta ve bu paraların nasıl ve hangi işlerde harcandığını pek önemsememektedirler. Bunun nedeni ise zor duruma düştüklerinde IMF'nin gelip kendilerini kurtaracağına olan güvenleri ve bunun örneklerinin de çeşitli defalar yaşanmasıdır.

Bu şekilde kontrolsüz ve aşırı miktarlarda gelen para ise ya verimsiz yatırımlara –otomotiv ve elektronik sanayiinde olduğu gibi- ya da spekülatif piyasalara akmakta ekonomik balonlar oluşturulmasına neden olmaktadır. Benzer bir durum 1994 Meksika krizinde de yaşanmıştı.

1990'lardan itibaren Güneydoğu Asya ülkelerinde de yaratılan bu balonun patlaması kaçınılmazdı ve beraberinde de ekonomik çöküntüyü ve sosyal yaraları getirdi. Hemen hemen bütün bölge ülkelerinde yönetimler değişti ve Endonezya'da büyük iç çatışmalar yaşandı.

Sonuçta IMF devreye girdi ve Güney Kore, Tayland ve Endonezya ile anlaşmalar imzaladı. Küreselleşmenin sorun yarattığı düşünülürken IMF reçetesi daha fazla küreselleşmeyi ve bu ekonomilerin dış yatırımcılara daha açık olmasını gerektiriyordu. **Bu bağlamda IMF bu ülkelerin yabancı bankalara olan borçlarını ödeyecekti fakat bunun için de tekrar yabancı sermaye çekebilmek için faizleri yükseltmeyi şart koşmaktaydı. Ayrıca, IMF'ye geri ödemelerin yapılabilmesi için de yeni vergilerin gelmesi ve sosyal güvenlik sistemlerinden tavizler verilmesi gerekiyordu.**

Ekonomik reformlar geldikçe ülkeye yabancı yatırımlarda artış gözlenmekteydi. Bunda en büyük etken sermaye hareketliliklerinde kısıtlamaların olmamasıydı. Önceki borçlarının yeniden düzenlemesiyle birlikte 1990'dan itibaren Meksika'ya büyük bir yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Fakat tüm bu gelişmeler 1994 Aralık ayında ülkenin para birimi pezonun devalue edilmesi ve bunun sonucu sermaye girişinin durması ile durdu ve ülke bir krize girdi.

Krizden çıkmak için pratik ve kısa vadeli çözümler üretilirken bunun toplumsal etkileri üzerinde hiç durulmuyordu. İflasların yaşanması, işsizliğin artması gibi sorunlar gözardı ediliyordu. Eleştirilen tutum, bu acıların sadece bölge ülkelerine yüklenmesi fakat yabancı bankaların ortaya çıkardıkları bu sorundan kendi paylarına düşeni çekmemesi ve IMF'nin yabancı bankaların hamisi rolünü oynamasıydı.

Üstelik IMF programı bu ülkelerin ekonomilerini yabancı yatırımcılara daha da açmalarını beklemekteydi. Bu, sanayiye, tarıma ve hizmetler sektörüne doğrudan yabancı yatırımların yapılabilmesini getirecekti. **Bunun anlamı ise kriz ortamında ekonominin en kârlı ve verimli sektörlerinin ve işletmelerinin batılılarca satın alınması demekti.** Coca Cola firmasının Güney Kore'de bazı şişeleme fabrikalarını oldukça ucuza kapatması bunun en bariz örneklerinden kabul ediliyordu.

Diğer görüşe geçmeden önce 1994 yılında Meksika'nın yaşadığı finans krizini incelemek, Asya bölgesine özgü gibi görünen veya böyle algılanması muhtemel bir kriz türünün benzerinin aslında daha önce de yaşandığını anlamak noktasında faydalı olacaktır.

1994 Meksika Krizi

Yaklaşık on yıllık bir ekonomik durgunluk ve yüksek enflasyon sürecinin akabinde Meksika hükümeti 1985 yılında ticaret sektörünü liberalleştirdi. 1987 yılında ise bir ekonomik istikrar programını benimseyerek piyasa merkezli kurumların oluşturulması yönünde ilk adımları attı. Bu reformlar ekonomik kalkınmayı hızlandırarak 1989-94 yılları arasında ortalama %3.1'lik bir büyüme hızına erişilmesini sağladı. 1993 yılında enflasyon ilk defa tek haneli rakamlara inmişti.

Ekonomik reformlar geldikçe ülkeye yabancı yatırımlarda artış gözlenmekteydi. Bunda en büyük etken sermaye hareketliliklerinde kısıtlamaların olmamasıydı. Önceki borçlarının yeniden düzenlemesiyle birlikte 1990'dan itibaren Meksika'ya büyük bir yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Fakat tüm bu gelişmeler 1994 Aralık ayında ülkenin para birimi pezonun devalue edilmesi ve bunun sonucu sermaye girişinin durması ile durdu ve ülke bir krize girdi.

Ülkede gerçekleştirilen reformlarla birlikte finans sektörü de liberalize edilmişti. Ülkeye yabancı sermaye girişinin hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan kredi kapasitesinin büyüklüğü ülkenin henüz tecrübesiz finans sektörünün başedebileceğinin çok üzerindeydi. Bu krediler ise firmaların aşırı borçlanmasına, verimsiz yatırımlara ve borsa ve gayri menkul spekülasyonlarına neden oluyordu. 1993 yılında ekonomik büyümenin yavaşlama eğilimine girmesi pek çok firmayı borçlarını ödeyemez duruma getirdi. Batık kredi miktarları aşırı derecede artmaya başladı. Sonuçta devreye ABD Hazine Müsteşarlığı ve IMF girdi. Meksika'ya borçlarını ödeyebilmesi için gerekli fonlar sağlandı ve bunun için reformların ve liberalizasyonun geliştirilmesi şart koşuldu.

Meksika'da yaşanan kriz bazı ekonomistler tarafından Asya Krizi sonrasında IMF ve global kapitalist sistemle ilgili ortaya atılan görüşleri güçlendirmek için kullanılmaktadır. Örneğin, Asya krizi öncesinde gerçekleşen olayların hemen hemen tamamının Meksika'da da gerçekleşmiş olması ilginçtir. Dışarıdan kontrolsüz sermaye akışının ve bu akışın yapısal sorunlar nedeniyle verimli ekonomik faaliyetlere yönlendirilememesinin krizin esas sebebini oluşturduğu söylenebilir. (Meksika Krizi ile ilgili daha doyurucu bilgi ve yorumları "Meksika Krizi" isimli makalede okuyabilirsiniz.)

Yapısal Sorunlar

Finansal açıdan bakıldığında krizde aşağıdaki gözlemler öne çıkmaktadır. **Birincisi ve belki en önemlisi** sermaye hareketliliklerinin hızının ve miktarının büyüklüğüdür. Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF) verilerine göre bölge ülkelerine -Kore, Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler- 1996 yılında 93 milyar dolarlık net sermaye girişi olurken 1997 yılında 12 milyar dolarlık net sermaye kaçışı gerçekleşmiştir. Bunlar gerçekten büyük rakamlardır.

İkinci önemli gözlem sözkonusu ülkelerde özel sektör borçlanmasının önemli yeridir. 1990'dan itibaren bölge ekonomilerinde banka kredileri ve ticari finansman başlıca finansman yöntemi oldu. Bunu, bonolar ve hisse senetleri izledi. Kore'de krizin en derin hissedildiği Aralık 1997'de özel finans kurumlarının dış borcu 100 milyar doları bulmaktaydı. Tayland'da ise sermaye girişinin çok büyük bir bölümü bankalar ve finans şirketleri tarafından gerçekleştirilen kısa vadeli borçlanma şeklindeydi. Kısa vadeli borçlanmayı teşvik eden unsur ise içerde ve dışarıdaki faiz oranları arasındaki makastı.

Üçüncü ve son önemli gözlem ise krizle birlikte banka kredilerindeki büyük düşüştür. Krizden önceki dönemin tam aksine, bankalar artık kredilerinde çok dikkatli davranmaktadırlar. Bu, bir çeşit ifrattan tefrite geçiş olarak görünmektedir. Benzer şekilde, Japonya'da gayri menkul ve borsa balonu patladığında bankalar artık daimi müşterilerine bile kredi vermemeye başladılar.

Üçüncü ve son önemli gözlem ise krizle birlikte banka kredilerindeki büyük düşüştür. Krizden önceki dönemin tam aksine, bankalar artık kredilerinde çok dikkatli davranmaktadırlar. Bu, bir çeşit ifrattan tefrite geçiş olarak görünmektedir. Benzer şekilde, Japonya'da gayri menkul ve borsa balonu patladığında bankalar artık daimi müşterilerine bile kredi vermemeye başladılar.

Bu gözlemler ışığında bazı iktisatçılar makroekonomik dengesizlikler veya küreselleşme nedeniyle para girişine değil yapısal sorunlara dikkat çekmekte ve esas sorunun burada aranması gerektiğini düşünmektedirler. Buna göre, **sermaye girişinin miktarı veya hızı değil ekonomi içerisinde nasıl değerlendirildiği önemli olmaktadır.**

Bölge ekonomilerinde –Japonya dahil- finans sistemlerinde derin kusurlar bulunmaktadır. Bu kusurlar arasında firmaların borçları ile varlıkları arasında derin uçurumlar oluşmasına göz yumulması ve doğrudan borç verme gibi kapalı kapılar ardında ve daha çok

kişisel ilişkilere dayalı kredilendirmenin yaygın olduğu bir bankacılık sistemi sayılabilir. Bu tür bir yapıya bazı ekonomistler "ahbap kapitalizmi" (crony capitalism) adını vermişlerdir. Enformatik verimsizliğe ve ekonomik aktörler arasında rekabetçi yapının bozulmasına neden olmaktadır.

Buna rağmen, özellikle Güney Kore'de, devlet de banka kredilerinin yönlendirilmesinde aktif rol oynamış ve bankalar hükümetten aldıkları imalar doğrultusunda kredi dağıtmışlardır. Bunun nedeni bu ülkelerde büyük şirketlerin politikalarının devleşme yönünde olmasıdır ve hükümetler bunun en büyük destekçisidir. Ekonomik açıdan firmaların karlarını maksimize etmeleri beklenirken bu şirketler pazar paylarını büyütmeyi hedef almışlardır. Bu ise verimsiz ve gereksiz yatırımlara ve kredilerin çarçur edilmesine neden olmuştur.

Bu yorumları getiren ekonomistlerin önemli kısmı çareyi IMF reçetelerinde görmektedirler. Bunun nedeni ise bu ülkelerinin borçlarının önemli bölümünün kısa vadeli borç olması ve IMF'nin böyle bir fonu sağlayabilecek tek kurum olması yanısıra bu fon karşılığında yapılmasını şart koştuğu yapısal reformlara duyulan güvendir.

SONUÇ

Asya Krizinin iki farklı değerlendirmesini inceledikten sonra meseleyi tek yönlü değerlendirmenin ne kadar eksik kalacağı ortaya çıkmaktadır. Küresel kapitalizmi suçlarken yerel ekonomilerdeki aksaklıkları gözardı etmenin, yerel ekonomileri eleştirirken global ekonomiyi kutsamanın bir anlamı olmadığı açıktır.

Gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek şu ki, dünya ekonomileri klasik kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren böyle krizlere girip çıkmışlardır ve bunun böyle devam etmesi de kaçınılmazdır. Çünkü her dengesiz ve hesapsız genişleme peşinden gelecek olan gerilemenin hazırlığını da içinde barındırmaktadır. Ayrıca, hemen her genişleme dönemi sonucu ortaya bir borsa ve gayrimenkul spekülasyonu çıkmaktadır. Yani bir anlamda borsa ve gayrimenkul piyasası ekonominin barometresi konumundadır.

1998 Mayıs ayında uluslararası saygınlığa sahip The Economist dergisi, belki de Asya Krizinden alınan dersin gereği olarak, borsada oluşan hisse senedi fiyatlarının da enflasyon hesaplarına katılmasını ve Merkez Bankalarının bu enflasyon türüyle de mücadele etmelerini öneriyordu. Çünkü borsada fiyatların oluşması genellikle spekülasyonlara maruz kalabiliyor ve ekonominin bütününde kaynakların verimsiz dağılımına ve yersiz yatırımlara neden olabiliyor.

Bunun yanında şurası da açık ki; IMF ve diğer global aktörler, yapılan hatalar sonucu ortaya çıkan kötü durumun faturasını sadece sözkonusu ülkelere çıkarmakta oldukça mahir davranmaktadırlar. Bu ise ellerindeki fonları değerlendirecek taze bölgeler arayan uluslararası sermayedar ve bankalara büyük güven duygusu vermekte ve yeni potansiyel krizlerin kapısını aralamaktadır.

KAYNAKÇA

Bernard Rosier, **İktisadi Kriz Kuramları,** İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Francisco Gil-Diaz, "The Origin of Mexico's 1994 Financial Crisis," **The Cato Journal,** Vol. 17, No. 3 (http://www.cato.org)

"Hubble, bubble, inflation trouble?" **The Economist,** May 9th 1998, p. 87

Jeffrey A. Frankel, "**The Asian Model, the Miracle, the Crisis and the Fund**," April 16 1998, (http://www.stern.nyu.edu/~nroubini/asia/AsiaHomepage.html)

Jorge A. Chan Lau, and Zhaohui Chen, "Financial Crisis and Credit Crunch as a Result of Inefficient Finacial Intermediation –with Reference to the Asian Financial Crisis," **IMF Working Paper**, August 1998 (hhtp://www.imf.org)

Mark Clifford, Moon Ihlwan, John Rossant, Keith Naughton, and Pete Engardio, "Asian Buısiness: Age of Deal," **Business Week**, March 2, 1998, pp. 22-26

Walden Bello, "The End of a 'Miracle' Speculation, Foreign Capital Dependence and the Collapse of the Southeast Asian Economies," **Multinational Monitor**, Vol. 19, No. 1-2, January/February 1998, (http://www.essential.org/monitor)

Dr. İBRAHİM TURHAN

Arjantin, Kriz ve IMF

Arjantin Krizi

Son bir yıldır krizin çıkmasının beklendiği Arjantin'de perde nihayet indi. Uzmanlar tarafından "göz göre göre" tanımlamasının yakıştırıldığı kriz aslında Ağustos ayında patlak vermiş ama IMF'in o dönemdeki müdahalesiyle Aralık ayına ertelenmişti.

Bu bakımdan 2000 Kasım'ında başlayan ve üç ay ertelenen Türkiye kriziyle benzerlik taşımaktadır. İki kriz arasındaki tek benzerlik bu zamanlamayla sınırlı da değildir. Her iki ülke de ekonomik ve finansal istikrarın sağlanması ve küresel ekonomik sistemin birinci ligine entegre olabilmek umuduyla, IMF tarafından kurgulanan ve yakından izlenen, temeli döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılmasına dayanan programlar sırasında krizle karşılaşmıştır. Her iki ülkede de fatura sonuçta geniş toplum kesimlerine kesilmiştir.

Arjantin, Güney Amerika'da yer alan, 2 milyon 750 bin km2 yüzölçümüne ve 37,5 milyon kişilik nüfusa sahip bir ülkedir. 1816 yılında İspanya'nın sömürgesi olmaktan çıkarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Yönetim şekli federal cumhuriyet olan Arjantin'de 23 eyaletteki yerel yönetimler geniş yetkilere sahiptir. Arjantin %96,2 gibi yüksek okur-yazarlık oranı (Türkiye'de %85), petrol başta olmak üzere zengin doğal kaynakları, 15 milyonu bulan işgücü, kişi başına 7.900 dolarlık milli geliri (aynı dönemde Türkiye 3.120 dolar) ve satın alma gücüne göre düzeltilmiş 476 milyar dolar tutarındaki toplam milli geliriyle (Türkiye 444 milyar dolar) önemli bir ekonomik güçtür. 2000 yılında 27 milyar dolar ihracat ve 25 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Dış ticaretinde (ihracat ve ithalatın ortalaması) ilk sıraları %25 ile AB, %23 ile Brezilya ve %17 ile A.B.D. almaktadır.

1980'li yılları büyük ekonomik ve siyasal çalkantılarla geçiren, demokrasinin askeri müdahalelerle kesintiye uğradığı Arjantin'de, 1989 yılına gelindiğinde, o dönemdeki istikrar programının başarısızlığa ulaşması ve sokak gösterileri ile yağmalama olaylarının başlaması sonucunda Başkan Alfonsin istifa etmiş ve yerine Menem geçmişti. Kontrol altına alınamayan enflasyonun yıllık olarak 1989'da %3.080 ertesi yıl da %20.266 olarak gerçekleşmesi üzerine Başkan Menem, Harvard mezunu iktisatçı Domingo Cavallo'yu ekonomiyi kurtarmak için görevlendirdi. 1991'de IMF destekli bir istikrar programı başlatan Cavallo, Arjantin parasını Amerikan dolarına bağlayan ve para arzını tamamen döviz girişiyle sınırlayan para kurulu sistemini yürürlüğe soktu. Ertesi yıl paradan dört sıfır atarak yeni pesoyu bir dolara eşit olarak tedavüle sokan Cavallo'nun programı, rekor sayılabilecek hızda bir özelleştirme, vergi reformu ve kamu personeli sayısında ciddi azaltma gibi politikalarla da desteklenerek enflasyonu 1994'te yıllık %4 ve 1995'te de %2 seviyesine düşürmeyi başardı. Bu arada ekonomi de 1991-1995 yılları arasında ortalama %8,2 gibi bir büyüme hızını yakaladı. Sabit kur rejiminden kaynaklanan (ve Türkiye'de 2000 yılındakine benzeyen) bu büyüme 1989-99 arasındaki on yılda kişi başına milli gelirin iki buçuk katına çıkmasını ve tek haneli enflasyon hedefine ulaşılmasını sağlamıştır. Meksika krizi, "Tequila Etkisi"ne yol açarak 1995 Nisan ayında Arjantin ekonomisini ciddi biçimde vurunca bankacılık ve vergi düzenlemeleri yapılması şart oldu. Bu acı

Kontrol altına alınamayan enflasyonun yıllık olarak 1989'da %3.080 ertesi yıl da %20.266 olarak gerçekleşmesi üzerine Başkan Menem, Harvard mezunu iktisatçı Domingo Cavallo'yu ekonomiyi kurtarmak için görevlendirdi.

reçeteyi başarıyla uygulayan Menem-Cavallo ikilisine IMF cömertçe destek çıkınca Menem başkanlık seçimlerini ikinci kez kazandı. Ekonomide yaşanan "Cavallo mucizesi"ne rağmen altyapısız ve bağımsız denetimsiz yapılan özelleştirme sonucunda, özelleştirmeden elde edilmesi beklenen, "serbest rekabet, üretim-verimlilik artışı, uygun fiyat ve kalite" sağlanamazken, fiyatlar arttı ve denetimsiz "karteller" oluşmaya başladı. İzlenen kur rejimi ile "sıcak para" olarak isimlendirilen kısa vadeli sermaye girişi arasında çift yönlü bir ilişki başladı. Kurun sabit tutulması rekor düzeylerde yabancı fonu Arjantin'e çekerken para kurulu sistemi böylelikle kredi genişlemesi tarafından desteklenen büyümeye hız kazandırdı.

Bununla birlikte bu döngü ekonomiyi hem krizlere açık ve duyarlı hale getirdi hem de yabancı sermaye girişine mutlak anlamda bağımlı kıldı. Arjantin'e 1990-2000 yılları arasında yaklaşık 80 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye, yaklaşık 150 milyar dolar da sıcak para girişi oldu. Doğrudan yabancı sermayenin girişi de ağırlıklı olarak mali sektörle sınırlı kaldı. Sıcak paranın tabiatı gereği, 1994'te Meksika'da, 1997'de Asya'da ve 1998'de de Rusya'da meydana gelen krizler, Arjantin ekonomisindeki dengeleri temelinden bozdu. Yasal altyapısı olmayan denetimsiz özelleştirmeye ve bu parasal büyümeye endeksli hızlı gelişme reel üretimi ve ihracatı zayıflattı, toplumsal değer yargıları kayboldu, rüşvetle yolsuzluk yaygın bir duruma geldi. Arjantin, uluslararası yolsuzluk endekslerinde Türkiye'den çok daha ileride ve "yolsuzlukların daha yaygın olduğu ülkeler" kategorisinde yer alır hale geldi. Yıllarca süren IMF politikaları, artan işsizlik ve insanların umutlarını kaybetmesi, yolsuzlukların artmasında en önemli unsurlar oldu. 1989'da %6 olan ortalama işsizlik oranı daha sonra %17'ye fırladı.

Ekonominin bu tablosu ile diğer gelişmekte olan ülkelerde ardı ardına yaşanan krizler, belli bir noktadan sonra yabancı yatırımcılar açısından risklerin taşınamaz hale gelmesine yol açtığından artık sağlanan karların realize edilmesinin zamanının geldiği düşüncesi yabancı kaynak girişini durdurdu. Böylelikle ekonomi 42 ay sürecek bir durgunluk dönemine girdi. 2000 yılına gelindiğinde krizle ilgili olarak tek soru bunun zamanı olmuştu. 11 Eylül'de yaşanan olayların ardından dünya ekonomisinin genel gidişatının olumsuza dönmesi tetiğin çekilmesine yetti.

Arjantin'in bazı ekonomik göstergesinin, tıpkı krizden hemen önce Türkiye'de olduğu gibi bir hayli olumlu işaretler taşımakta olması krize engel olamamıştır. Ekim ayı itibarıyla son bir yıllık dış ticaret dengesi 4,9 milyar dolar fazla vermiştir ve ülkenin döviz rezervleri –her ne kadar Ağustos ayındaki ilk sarsıntıda 15 milyar doların altına düşmüşse de– 18 milyar dolar seviyesindedir. Buna karşılık ekonomideki reel daralma %11'e ulaşmış, bu durgunluğun deflasyona yol açmasıyla tüketici fiyatları (Kasım itibarıyla) yıllık %1,6 oranında gerilemiş, ülkenin dış borç stoku 132 milyar doları bulmuş, işsizlik %20 seviyesine (bazı bölgelerde %40'a) çıkmıştır.

Ekonomik sıkıntıların dayanılmaz hale gelmesiyle genel grev dalgası olarak başlayan protestolar, giderek sokak gösterilerine ve yağmalama olaylarına dönüşmüştür. Gelişmelerin sonunda önce Cavallo ve bazı bakanlar ardından da Başkan Rua istifa etmiştir. Göreve başlayan yeni Devlet Başkanı Adolfo Rodriguez Saa, ilk icraat olarak 132 milyar dolar olan dış borcun ödemesini ertelediğini açıklamıştır. Saa görevi devraldığı törende yaptığı konuşmada, bir milyon yeni istihdam oluşturmaya söz verirken, uluslararası finans piyasalarında beklenildiğinin aksine devalüasyon yapılmayacağını ve dolarizasyona gidilmeyeceğini, pesonun yanısıra yeni bir para birimi de çıkarılacağını bildirmiştir. Arjantin'i daha zor günler beklediği anlaşılmaktadır.

Krizler ve IMF

Uluslararası finansal sistemin temel aktörlerinden olan IMF, söz konusu sistemdeki değişimleri izleyerek gerek politika önceliklerini gerek de yapısını ve faaliyetlerini yeni ihtiyaçlara uyumlu hale getirmede büyük bir başarı göstermiştir. Faaliyet gösterdiği ilk dönemlerde temel hedefi ödemeler dengesi so-

runlarını çözerek az gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere olan yükümlülüklerini aksatmamasını sağlamak olan IMF'in kabaca 1944-1980 arası olarak tanımlayacağımız bu dönemdeki en önemli reçete önerisi yerli paranın devalüe edilmesi ve sıkı para politikası izlenmesi olmuştur.

1980'den sonra piyasa ekonomisi adı altında kapitalist sistemin yaygınlaşmasını temel misyon edinen IMF'in deregülasyon ve yapısal serbestleşme konularına vurgu yapmaya başladığı dikkati çekmektedir. Sosyalist sistemin 1990'da yıkılmasının ardından, gerek Dünya Bankası'nın gerek de IMF'in ilgi odağı "geçiş ekonomileri" adı verilen eski sosyalist ülkelerdeki ekonomik yapı ve ilişkilerin uluslararası sisteme entegrasyonu olmuş, bu arada finansal piyasaların Batı dışındaki ülkelerde de faaliyete geçmesiyle birlikte, önceki dönemde bu ülkeleri tanımlamak için kullanılan "az gelişmiş ülke(Less Developed Countries)" terkedilmiş ve yerine "yükselen piyasalar(Emerging Markets)" benimsenmiştir. IMF'in politikalarındaki değişim böylelikle söylemine de yansımıştır.

1997 yılında başgösteren Asya krizi bir başka dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemden başlayarak IMF'in yardım elini (!) uzattığı sorunlu ülkelere, çok özel ve mikro ölçekte iç politika alanları da dahil olmak üzere çok daha dolaysız müdahale etmeğe başladığı, stand-by kredilerine zemin teşkil eden niyet mektuplarında yer alan performans kriterlerinin bu müdahalenin açık göstergeleri olduğu görülmektedir. Bu dönemde temel politika ekseni yükselen piyasalarda ekonominin siyasetin dışına taşınması, para politikalarının hukuken, maliye politikalarının ise fiilen işlevsizleştirilmesi olarak formüle edilmiştir. Para kurulu uygulamasının merkez bankalarının, özerk kurulların kamu otoritesinin yerini alması ve kamu ihalelerinden özelleştirmeye, bütçe disiplininden iç borçlanmaya kadar birçok ekonomi politikası alanının yasalarla kısıtlanması şeklinde somutlaşan bu müdahaleler giderek yaygınlaşmıştır. Türkiye'de yaşanan bir örnekte; müdahalelerin ölçeğinin yer yer bir kamu kuruluşunun yönetim kurulu üyeliği atamasına varıncaya kadar genişlediğini kaydetmek konuyu açıklamak için yeterli olacaktır. IMF'teki bu dönüşüm o kadar çarpıcı bir noktaya gelmiştir ki, temel kuruluş amacı üye ülkelerin ödemeler dengesi ve döviz sorunlarını çözmek olarak belirlenmiş olan IMF, tarihinde ilk defa ödemeler dengesi ve döviz sorunu olmayan bir üyesinde (Türkiye) uyguladığı bir istikrar programı ile ciddi bir döviz krizine yol açmıştır.

Bütün bu değişim ve dönüşüm içinde yöntemin hem de en çok eleştirilen yönünün sabit kalması dikkat çekicidir. Bu yöntem, IMF'in sorunlu ülkelere yaklaşımında –dönem dönem değişebilmekle birlikte dönem içinde aynı kalan– tek bir reçeteyi dayatması, ülkelerin yapısal ve toplumsal farklılıklarını göz ardı etmesi, ekonomi politikasının (sürdürülebilir büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, dış denge ve dengeli gelir dağılımı olarak bilinen) beş boyutundan sadece ikisi üzerinde odaklanarak diğer politika hedeflerini adeta yok sayması olarak tanımlanabilir. Bütün bu hususların içinde yer aldığı kuramsal çerçeve ise piyasaların her zaman ve mutlak biçimde ekonomik kaynakların optimal dağılımını ve etkin kullanımını sağlayacak biçimde dengede olacağı varsayımına dayanmaktadır. Söz konusu varsayım ve yukarıda ayrıntılandırılan üç bileşenli yöntemin yol açtığı sorunlar, 1995'de Latin Amerika'da, 1997'de Doğu Asya'da, 1998'de Rusya'da, 2001'de de Türkiye'de gizlenemez biçimde ortaya çıktığı halde aynı hatada ısrarın Arjantin krizini de doğurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. IMF ile aynı teorik kabulleri paylaşan iktisatçıların, Arjantin ekonomisindeki yönetimden kaynaklanan ve yazının başlangıcında değinilen tespitleri şüphesiz doğruluk payı taşımakla birlikte konunun bu yönünün ısrarlı biçimde gündemden uzak tutulması –başka bir amaç taşımıyorsa– ciddi bir tutarsızlık teşkil etmektedir. Konuyu örneklerle somutlaştıralım. Bir üretim birimindeki ürünlerde sürekli aynı hataya rastlanıyorsa sorunun işçilik, hammadde veya diğer girdilerde değil sistemde olduğunu düşünmek gerekir. Benzer şekilde bir ekonometrik model sürekli aynı yönde tahmin sapması yapıyorsa modelin kurgusunun gözden geçirilmesi gerekir. Meksika, Kore, Türkiye ve Ar-

jantin gibi bir dönem IMF'in örnek model olarak gösterdiği bu ülkelerde siyasal yozlaşma, yolsuzluk, verimsizlik, mali disiplinsizlik gibi sorunların varlığı, birçoğu doğrudan IMF tarafından tasarlanmış programları izlerken hep aynı biçimde krizlerin yaşanmasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Sorun sistemiktir ve temeli IMF'in yukarıda değinilen çerçevesindedir.

Teorik Bir Eleştiri:

Piyasalar Bütün Sorunları Çözer mi? IMF'in değişmez ve tartışılmaz "akide"lerinden biri de mutlak ekonomik ve finansal liberalizmdir. Bu ön kabulün doğal bir sonucu olarak IMF programları piyasalaşma, deregülasyon ve uluslararasılaşma olarak özetlenebilecek reçeteleri içermektedir. Böylelikle artık küreselleşen mal, hizmet ve sermaye akımları ulusal sınırlardan rahatlıkla geçebilmekte, dünya hızla entegre bir ekonomik sistem haline gelmektedir. IMF yetkilileri bu yapının tüm ulusların yararına olduğunu, böylelikle ekonomik kaynakların küresel ölçekte verimli kullanılmasıyla az gelişmiş ülkelerin ekonomik refaha ulaşmasına da katkıda bulunulduğunu savunmaktadırlar. Oysa bu yargıyı paylaşmayan iktisatçıların sayısı –hem de sadece az gelişmiş ülkelerdeki "ideolojik bağnazlık" sahibi üçüncü dünyacı iktisatçılarla sınırlı olmaksızın– hiç de az değildir.

Keynes, uluslararası sermaye hareketlerinin kalkınma üzerindeki olumlu etkisi hakkında oldukça şüpheci bir yaklaşım sergilemiştir. "Herşeyden önce finans temelde ulusal bir olgu olarak kalmalıdır" sözleriyle bu konudaki görüşlerini ortaya koyar[1]. Yine Keynes, ünlü eseri Genel Teori'de ortaya koyduğu ve daha sonra takipçileri tarafından "sınırlandırılmış rasyonellik" olarak tanımlanacak yaklaşımında piyasalardaki birimlerin sağlıklı bilgiye ulaşmada da elde ettikleri bilgileri doğru biçimde işleyip değerlendirmede de sınırlı bir beceriye sahip olduklarını savunarak aslında asimetrik bilgi sorununa çok önceden işaret etmiştir. Sermaye sahipliği ile yönetimin birbirinden ayrılmasının ve yatırım araçlarının işlem gördüğü piyasaların gelişiminin yatırımları kolaylaştırmakla birlikte diğer taraftan da sistemde istikrarı bozucu bir etkiye sahip olduklarını savunan Keynes, özellikle hisse senedi ve tahvil borsalarının, mevcut yatırımların günlük ve hatta saatlik olarak yeniden değerlendirilmesine yol açtığından yeni yatırım tercihleri ve sermaye maliyetleri üzerinde etkili olduğunu belirtir. Keynes tasarruf sahiplerinin vade perspektiflerinin kısa oluşuna ilişkin olarak da, tasarrufların bağlı kaldığı süre zarfında yatırıma ilişkin bilgilerin değişmesi olasılığının düşük olmasının ve beklenmedik değişiklikler olması durumunda tasarruf sahiplerinin pozisyonlarını değiştirebileceklerine inanmalarını sağlaması dolayısıyla likiditenin yüksek olduğu yatırımların daha güvenli olarak algılandıklarına işaret eder. Bu kısa vade eğiliminin volatiliteyi de artırdığına vurgu yapan Keynes, bilginin elde edilmesindeki zorluk dolayısıyla ani değişikliklerin geniş kitlelerin pozisyonlarında sert hareketlere yol açtığını idda eder. Ayrıca, profesyonel yatırımcılar ve spekülatörlerin de bu bakımdan sıradan yatırımcı kitlelerinden çok farklı davranmadığını ifade eden Keynes, bu kesimlerin daha uzun vadeli tahminler yerine genel değerlendirme yöntemine uygun ama sadece diğer yatırımcılardan kısa bir süre daha önce pozisyon almalarını sağlayacak teknikler üzerinde yoğunlaştıkları görüşündedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde likiditeyi "toplum düşmanı bir fetiş" olarak tanımlar[2].

Keynesin görüşleri çerçevesinde işleyen bir finansal sistemin ekonomik performansı olumsuz etkileyebileceği görülmektedir. Bütün birimlerin beklentileri aynı şekilde oluşacağından ve değişeceğinden bu piyasalar volatilitenin yüksek ve dönemsel likidite sıkışıklıklarının mümkün olduğu bir finansal ortam oluşturacak, bu ise sermaye maliyetlerini artırarak yatırımları ve dolayısıyla gelecekteki üretimi olumsuz etkileyecektir. Bu yaklaşımın bir diğer sonucu ise ani finansal hareketlerin ulusal ekonomiler üzerindeki muhtemel etkileri dolayısıyla ekonomi politikasını

belirleyen otoriteler açısından piyasalarda kredibiliteyi sağlamanın temel hedef haline gelmesidir[3].

Kredibilitenin sistemin işleyebilmesi için anahtar haline geldiğini gören karar mercileri finansal piyasaların tercihlerine uygun politikalar uygulamak zorunda kalmış olurlar. Söz gelişi; hükümetler, enflasyonda artış eğiliminin belirmesi durumunda yatırımlar ve büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini göz ardı ederek faiz oranlarını yükseltmek durumundadırlar. İşte Keynesyen analizini piyasaların kendi dinamikleri içinde çalışması durumunda tam istihdam seviyesinin altındaki pareto optimal olmayan dengelerde kalabileceği görüşünü destekleyen bu yaklaşım, finansal krizleri de açıklamaktadır.

Keynesyen yaklaşıma göre spekülatif davranış ile uzun vadeli yatırımcı davranışı arasında önemli farklılıklar vardır. Spekülatörler, aktiflerin fiyatlarındaki aşırı yükselme olarak tanımlanan "aktif balonları"nın oluşumunda zarar görmeyebilirlerken yatırımcılar açısından kayıp kesindir. Keynes, "başarıyla işleyen likit yatırım piyasalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak sermaye artışı ve ekonomik büyümenin, kumarhane benzeri finansal faaliyetlerin bir yan ürünü haline geleceği" görüşündedir[4]. Kumarhaneler gibi borsaların da giriş-çıkışın yasal olarak denetlendiği ve pahalı ücretlere bağlandığı yerler olması gerektiğini savunan Keynes'in görüşlerini esas alan takipçileri bu konunun kuramsal bir çerçevede politika haline getirilebilirliği üzerinde durmuşlardır. Tobin'in döviz piyasalarına ilişkin olarak geliştirdiği ve daha sonra sınır aşırı bütün kısa vadeli sermaye hareketlerini kapsayacak şekilde genişletilen işlem vergisi önerisi bu yaklaşımın bir ürünüdür. Bu çözüm yaşanan krizlerden sonra Şili ve Malezya'da olumlu sonuçlar vermiştir.

Piyasaların ekonomik sorunların tümünü kolayca çözen ve hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gereken sihirli tılsımlar olduğu görüşü Asya krizinden beri giderek daha çok eleştirilir olmuştur. Dünya Bankası'ndaki Başekonomistlik görevinden IMF'e yönelttiği keskin eleştiriler dolayısıyla ayrılmak zorunda kalan Joseph Stiglitz'in bu yıl ekonomi dalında Nobel ödülüne layık görülen asimetrik bilgi sorunları alanındaki çalışması da bir başka açıdan "etkin piyasa" efsanesini sorgulamayı amaçlamaktadır. Aslında sorunun temelinde, ekonomik analizleri kolaylaştırmak için geliştirilen hayali bir varsayımın(tam rekabetçi etkin piyasa) giderek tartışılmaz bir evrensel gerçeklik haline dönüş(türül)mesi yatmaktadır. Bu algı kayması (veya çarpıtması) dikkat çekici bir biçimde hep belli kesimlerin lehine belli kesimlerin de aleyhine sonuçlanan sistemik hatalara yol açmaktadır. Konu akademik yönüyle bu yazının kapsam ve sınırının dışına taşmakla birlikte, soyut piyasaların insafına terkedilen geniş kitlelerin somut sıkıntılarına değinirken bilimsel bir dipnot düşmek ve daha geniş ve temel tartışmalara işaret edebilmek bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1 Stephany Griffith-Jones, "Sistemic Risks and Financial Crises", Institute of Development Studies Research Paper, http://www.ids.ac.uk/, (Sussex University, 1999), s. 2.

2 Ibid, s. 3.

3 Mervyn King, "Credibility and Monetary Policy: Theory and Evidence", Bank of England Quarterly Bulletin, (February 1995).

4 Donald Moggridge, Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. 7 - The General Theory (1936), (London: Macmillan for the Royal Economic Society, 1973).

Ragıp GÜLTEKİN | Ali BAYRAMOĞLU | Hüsamettin KAVİ | Ekrem DEMİRTAŞ | Sinan AYGÜN

Hükümeti ve ekonomik programlarını yaşanan krizin birinci dereceden sorumlusu olarak görüyor musunuz? Neden?

ASKON Genel Başkanı Ragıp GÜLTEKİN

Türkiye, esasında, 1990'dan sonra dört büyük kriz geçirmiştir. İlki 94 yılındaki "Kara Çarşamba"krizidir. Bu ekonomik bir krizdir. İkincisi, 1998 yılındaki "28 Şubat" krizidir ki bu etkileri itibariyle hem siyasi hem de ekonomik kaynaklıdır. Üçüncüsü 2000 Kasım'ındaki "Likidite Krizi"dir. Bu kriz de ekonomiktir. Son kriz de 2001 yılındaki devalüasyona yol açan "Şubat Krizi"dir. Bu kriz de hem ekonomik hem sosyal içeriklidir. Elbette ki söz konusu krizlerin birden fazla boyutu vardır ancak, bariz olarak ön plana çıkışları, bu yönleri itibariyle olmuştur.

Son iki yıldır ülkemizde yaşanan krizlerin tek başlarına birdenbire ortaya çıktıklarını söylemek çok sağlıklı bir değerlendirme olmayabilir. Açıktır ki bu krizlerin eşiğine belli bir süreç dahilinde gelinmiştir. Nitekim yukarıda bahsedilen krizler dikkate alındığında, bu ülkede, söz konusu periyot dahilinde çok ciddi yanlışlıklar yapılmış olduğu görülmektedir. Yapılan onca yolsuzluk, kaçakçılık ve benzeri yanlış uygulamalardan sonra bu tür krizlerle karşılaşılması çok da anormal değildir aslında...

TOBB tarafından "yolsuzluk" üzerine hazırlanan raporda bu ülkede yapılan yanlışlıkları ve bizi krize götüren temel faktörleri tespit etmek zor değildir. 1990-99 dönemini kapsayan bu çalışmada, Türkiye'de yapılan yolsuzlukların insanı hayrete düşüren ve hatta kahreden boyutları ortaya konmaktadır. Nitekim 90-99 döneminde yapılan yolsuzluğun hacminin 195 milyar USD olduğu belirtilmektedir. Bu ne anlama gelmektedir? Bu, eğer bu para kaybolmasaydı (?) bugün yaşadığımız krizi yaşamayacağımız anlamına gelmektedir. Dahası, kriz öncesi rakamları dikkate aldığımızda, GSMH'si 210 milyar USD olan ve Kişi Başına Geliri 3000 USD civarında olan bir ülkede bu rakamların ortalama iki katı fazla olacağı anlamına gelmektedir. Yani eğer biz bugün 100 fabrikaya sahipsek bunu sayısının 200 olduğu; toplam işsiz -resmi rakamlara göre- 1,5 milyon civarında ise bunun çok daha düşük olduğu bir ekonomiye sahip olacaktık.

Gelelim son krizler ve bunun ışığında şu anki hükümetin ve ekonomik programlarının payına... Neredeyse matematiksel bir kesinlikle söylenebilir ki mevcut hükümet, krizleri yaşadığımız şu dönemde bu ülke için bir talihsizliktir. Mevcut yöneticilerin en büyük katkısı (?) karşılaşılan bu krizleri daha da derinleştirmek ve işin içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olmaktır... Ne yazık ki icraatları dolayısıyla arkasında doğru dürüst bir desteği kalmamış bir hükümetçe idare edilmekteyiz. İşin ilginç yanı, hükümet buna rağmen halihazırda kendisini alternatifsiz olarak addetmekte ve gidince sanki memleket sahipsiz kalır, mahvolur endişesini (?) taşımakta oldukları izlenimini oluşturmaya çalışmaktadır. Tamamen samimiyetsizce bir gösteridir bu...

Mevcut yöneticiler, yaşanan krizin başlaması noktasında direkt olarak sorumlu tutulamayabilirler ama kesin olan bir şey vardır ki o da; krizin bu denli derinleşmesi ve iyice dibe doğru yol almamızın müsebbibi de kendilerinden başkası değildir. Bu devre içerisinde öylesine yanlış adımlar atıldı, öylesine basiretsizce hareketlerde bulunuldu ki sanki krizin bu boyutlara ulaşmasına kasıtlı olarak göz yumuldu. Kasım'daki "Likidite Krizi" bunu teyit eder mahiyettedir. Başta özelleştirmeler konusunda net adımlar atılmaması ve dolayısıyla izlenen programın finansal ayağının eksik kalması ve piyasa düzenlemeye yönelik uygun adımların atılmayışı ülkeyi bu krize götürmüştür. Daha kötüsü, bu krizin etkileri atlatılamamışken yaşanan politik bir gerginlik, ekonomik arenaya taşınmış ve sonuçları itibariyle daha büyük sıkıntılara sebep olunmuştur. Hele kriz sonrasında "devalüasyon" kararının alınmış olması tam bir skandal niteliğindedir. Zamanında, şartlar müsaitken alınmayan bu karar, çok kritik bir anda alınmış ve zamansız alınan bu karardan şu ana kadar bile arzu edilen neticelerin elde edilmesi mümkün olamamıştır.

Bir ekonomide başarılı olmanın temel şartlarının başında, ekonomi politikalarına ve bunların uygulayıcılarına olan güven gelir. Maalesef mevcut yönetimin böylesine lojistik bir desteği yoktur. Dolayısıyla alınan kararlar adeta ters tepmektedir. Netice itibariyle öylesine çarpık bir piyasa yapısı oluşmuştur ki, mesela tersi beklendiği halde, ABD'ye yapılan saldırıdan sonra bile USD'nin değeri artmaya devam etmiştir. Temel sebep güven bunalımıdır.

Hazırlanan ekonomik programlar da, içerdikleri kimi uygun politika tedbirlerine rağmen bir türlü dikiş tutmamaktadır. Bir ekonomik program, ancak geniş bir kamuoyu mutabakatiyle başarıya ulaşabilir. Fakat, bunun için öncelikle, söz konusu kamuoyunun sosyal, kültürel ve hukuki alandaki beklentilerine uygun bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Ancak ne yazık ki böylesine bir ortam bizim ülkemizde mevcut değildir. Doğrusu, bunu oluşturmaya yönelik çok ciddi bir irade de yoktur.

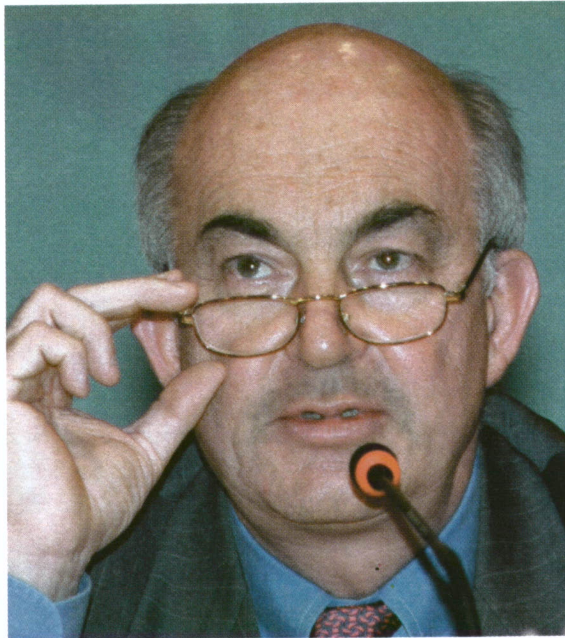
Dolayısıyla bu safhada, ülkemizde bu programla birlikte, bir de demokratikleşme paketinin hazırlanması ve uygulamaya geçirilmesi ge-

rekmektedir. Bu gerçekleştirildikten sonra, kamuoyunun kendisini idare edenlere yönelik güveni söz konusu olacak ve mevcut ekonomik sıkıntıların üstesinden gelinmesi de mümkün hale gelecektir.

MÜSİAD Genel Başkanı Ali BAYRAMOĞLU

Türkiye'nin ekonomik sorunlar başta olmak üzere bütün sorunlarının çözümü, Türkiye'deki kurum ve kuruluşların işletilmesiyle mümkündür. Burada en büyük görev yürütmenin yani hükümetin üzerindedir. Hükümet, ekonomik politikalarının tutarlılığı veya tutarsızlığı bir yana toplumun bütün kesimlerini kucaklayacak yaklaşımlardan yoksundur. Dolayısıyla yaşanan krizin birinci derecede sorumlusu hükümettir.

Bazı kesimlerin kayıtsız şartsız desteğini arkasına alan hükümet, ülkeye kendisinin ve uyguladığı ekonomik programların sanki alternatifi yokmuş gibi sundu ve destekçilerinin yardımıyla bu yönde kamuoyu oluşturdu. Hükümetin alternatifsiz görüntüsü ekonomik krizi de kronik hale getirmiştir. Halbuki mevcut hükümetin de uygulanan ekonomik programın da alternatifleri vardır. Ülkeyi alternatifsizmiş gibi göstermek, mevcut hükümetle çıkar ilişkisi içerisinde olan ve ekonominin bu hale gelmesinde önemli sorumlulukları olan kesimlerin ekmeğine yağ sürmektedir.

İSO Meclis Başkanı Hüsamettin KAVİ

Türkiye, yıllardır içinde yaşadığı kronik yüksek enflasyon ortamını ve bunun ekonomik ve sosyal yaşantımız üzerindeki tahribatını ortadan kaldırmak amacıyla, 9 Aralık1999 tarihinde "Enflasyonla Mücadele ve İstikrar Programı" nı uygulamaya koymuştur. Bu programda hassas olan iki temel denge bulunmaktaydı. Bunların biri döviz, diğeri Türk Lirası dengesi idi. Dış ticaret açığı ve cari işlemler açığının iyileştirilmesi, aşırı değerlenmiş kur ile sağlanamadı. Program öncesi yapılması gereken kur ayarlaması gerçekleştirilemediği için, değerli Türk Lirası ile yola devam edildi. Diğer taraftan TL dengesi açısından, kamu finansman açığının azaltılmasına yönelik olarak devletin küçültülmesiyle ilgili hiçbir ilerleme kaydedilmedi. Bu iki temel nedenden ötürü program çökmüştür.

Ekonomi yönetimi, enflasyonla mücadele uygulamaları sürecinde kararlılığını kamuoyuna gösteremediği gibi, reel sektörün muhtemel olumsuz gelişmelerle ilgili uyarı ve endişelerine de dikkatle eğilmemiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında, yurtiçi ve yurt dışı kaynakları tanımlanarak "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" başlıklı yeni bir program uygulamaya konmuştur. Ancak istikrarsızlığın devam etmesi, yüksek oranlı devalüasyon, uygulamaya konan değişken kur rejiminin belirsizliklerinin artırması, kredi faiz oranlarının ve dış girdi maliyetlerinin çok yüksek düzeylerde seyretmesi reel sektörü aşılması zor darboğazlara sürüklemiştir. Birçok kuruluşun kapasite kullanım oranları % 50'lerin altına inmiş ve sınai üretim durma noktasına gelmiştir. Hükümetin yapısında güveni sağlayacak bir revizyona gidilmemesi, devletin küçültülmesine ilişkin adımların son derece büyük tartışmalarla atılıyor olmasının yarattığı gerilim ve belirsizlik, döviz üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Böyle bir ortamda, dalgalı kur uygulamasına bağlı olarak sanayide maliyet hesabı yapmak, teknik olarak uygulanamaz hale geldiği gibi, vadeli satışlara da imkan tanımamaktadır. Dolayısıyla bu sürecin devamı halinde ekonomi daha da küçülecektir.

Ülke ekonomisinde bu noktaya gelinmesinde, yalnızca son hükümeti sorumlu görmek istersek hata yapmış olabiliriz. 1983 Özal hükümeti sonrası başlayan kamu finansman açıkları, özelleştirme yapılamadığı için kapatılamamış ve giderek bugünkü boyutlarına ulaşmıştır. Bugün özel sektörü yaşatabilmenin yolu, devleti küçültmekten geçmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başından günümüze siyasi otoriteler tarafından aynı hatalar bir çok kez tekrarlanmaktadır. Hataların birikimi, bu sorunlar yumağını ortaya çıkarmıştır. İstikrar programının uygulama sürecindeki başarısızlıkta, dış ticaret dengelerinde büyük sapma görülmesine karşılık, zamanında tedbir alma yoluna gitmediği için esas sorumlu hükümetimizdir ve yanında IMF de kusurludur.

İZTO Başkanı Ekrem DEMİRTAŞ

Hayır, çok çeşitli nedenlerle birlikte, hükümetin sorumluluğu var.

ATO Başkanı Sinan AYGÜN

Ankara Ticaret Odası olarak, bundan önceki hükümetleri ve özellikle de bu hükümeti ve uygulamaya koyduğu programlarını krizden birinci derece sorumlu görüyoruz. Çünkü, programlar uygulamaya konulmadan önce halka sorulmadı. Halka sorulmayan ve görüşü alınmayan hiç bir programın başarı şansı yoktur. Dikkat ederseniz, programlarda insan unsuru göze çarpmıyor. Uygulamaya konulan iki programın en önemli özelliği, sadece finans kelimesine yönelik olmasıdır. Programda reel kesimin esamesi bile okunmuyor. Oda olarak, bu programın başarılı olmayacağını başından beri söyledik. "Eğer böyle giderseniz, bu program başarılı olamaz. Ülkede kriz baş gösterir. Program yaparken mutlaka ama mutlaka halka sorun" diye çok ısrar ettik ancak hükümet ve hükümeti yönlendiren bürokratlar bizi dinlemedi. Hala hatada ısrar ediliyor.

Ragıp GÜLTEKİN | Ali BAYRAMOĞLU | Hüsamettin KAVİ | Ekrem DEMİRTAŞ | Sinan AYGÜN

IMF programının Türkiye'yi içinde bulunduğu krizden çıkaracağına inanıyor musunuz? Uzun vadede ekonomiyi IMF programlarını uygulayarak kurtarabilir miyiz?

ASKON Genel Başkanı Ragıp GÜLTEKİN

Bir ekonomi ile ilgili olarak hazırlanan herhangi bir programın başarısı, esasen, muhtevasının ve karar vericilerinin uygunluğuyla doğru orantılıdır. Dolayısıyla reçete olarak sunulan herhangi bir programın en başta uygulanabilir nitelikte olması gerekmektedir. Bu ise reçete dahilindeki ilaçların uygulanacağı yapı tarafından kabul edilebilir olmasına bağlıdır.

IMF programları, muhteva itibariyle, finansal temele dayalıdır. Yani öngörülen politik tedbirler, ağırlıklı olarak finansal düzenlemelere yöneliktir. Bu sahada sağlanacak iyileştirmelerin diğer kesimlere de olumlu katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir. Nitekim sorumlu Bakan, "programda diğer kesimlere yönelik tedbirlerin olmayışına" yönelik eleştirilere cevap verirken "finansal kesimde sağlanacak iyileşmelerin doğrudan diğer kesimleri de olumlu şekilde etkileyeceği" mealindeki sözleri defalarca sarf etmiştir.

Bir ekonomide temelde dört kesim vardır: Reel, Finansal, Kamu Maliyesi ve Dış İlişkiler... Eğer bir ekonomide sorun varsa ve bu sorunun giderilmesi hedefleniyorsa, tüm kesimlerin dikkate alındığı bir çerçeveli tedbirler programının uygulanması gerekmektedir. Başarı ancak bu şekilde, en kısa sürede mümkün olabilecektir.

Türkiye, son iki yıldır iki IMF programı yürütmeye çalışmaktadır. Aralık 99'da uygulamaya başladığı 17. Program, Şubat 2001'deki kriz dolayısıyla uygulanabilme niteliğini kaybettiğinden, bundan vazgeçildi. Şu an 18.sinin uygulanmaya çalışıldığı bir programla karşı karşıyayız. Ancak, öncekinde olduğu gibi mevcut programda da finansal ve kamu maliyesi kesimlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Buna karşılık, reel kesim ve dış ticaret kesimine doğrudan yer verilmemektedir. Dış ticaret kesimi de icra edilen faaliyetler açısından Reel kesim dahilinde düşünülecek olursa, ortaya çıkan sonuç şudur: Türkiye'de uygulanması düşünülen bir program, reel kesimi göz ardı ettiği müddetçe başarılı olma şansını yitirmektedir.

Açıktır ki Türkiye'de finans ve kamu maliyesi kesimlerinde çok ciddi yolsuzluklar, moda tabiriyle "hortumlamalar" olmuştur. Dolayısıyla bu alanlara neşter atılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Nitekim IMF programları kapsamında da bu gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki reel kesim de ilgisizlikten dolayı gücünü iyice yitirmek üzeredir. Yaşanan onca iflaslar, işsiz sayısındaki artış bunun aleni göstergeleri değil midir? Kaldı ki reel kesimin ihmal edildiği hangi ekonomide başarıya ulaşılabilmiş ki?

IMF programlarının ve halihazırda bizde uygulanmakta olan programın mevcut yapıdaki sorunları tek yönlü değil de çok yönlü şekilde dikkate alması gerekmektedir. Başarı imkanı, ekonomi bir bütün halinde ele alındığı nispette artırılabilecektir.

IMF programının temel ekonomik kesimlerden finansal kesime ağırlık verdiğini belirtmiştik. Aslında bu kesimin alt ünitelerinde de denge olduğundan bahsedilemez. Mesela, ağırlık başta bankacılık kesimi olmak üzere para piyasasına verilmekte iken; sermaye piyasasına yönelik çok ciddi tedbirler mevcut değildir. Halbuki sermaye piyasası ihmal edilecek bir alt ünite değildir.

Sermaye piyasasına da gereken önem verildiği taktirde sağlanacak olumlu gelişmeler, beraberinde sağlam bir piyasa yapısına yol açacaktır. En başta ekonomide mali derinlik artacaktır. Türkiye ekonomisi, mali derinlik açısından incelendiğinde, yeterli bir seviyede değildir. Gelir düşüklüğü, piyasalardaki güvensizlik vb. olumsuzluklar dolayısıyla mali derinlik seviyesi, beklenenin altındadır. Yöneticilerin bu konuda gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

Ayrıca, sağlam bir sermaye piyasasının sağlam bir reel kesimi de beraberinde getireceğini unutmamak gerekir. Hatta, gerekli tedbirler sonrası sermaye piyasasının ciddi bir alternatif hale gelmesi durumunda, finansal piyasalarda kredi vb. ilişkiler dolayısıyla fertler ve kurumlarca yaşanan olumsuzluklar da nispeten azalacaktır.

Bahsettiğimiz bu tedbirler, somut bir şekilde IMF programında yer almadığı gibi, ekonomi yönetiminin de bu yönde ciddi adımlarına rastlanamamaktadır. Bu konuya yoğun bir şekilde dikkat çeken başta iş hayatındakiler olmak üzere onca kurum ve kuruluşa rağmen bu yönde olumlu sinyaller alınamamaktadır. Mevcut yönetimin, mevcut programı uygun bir şekilde revize etmesi zorunlu bir hal almıştır. Eğer IMF reçeteleri dahilinde, reel kesimin de dikkate alındığı bir program hazırlanması mümkün değilse; o halde yapımıza uyan ve gerçekten çerçeveli bir değişikliği hedefleyen bir programı bizzat yapmamız gerekmez mi?

MÜSİAD Genel Başkanı Ali BAYRAMOĞLU

IMF programının Türkiye'yi krizden çıkaracağına inanmıyoruz. Çünkü IMF, ayakları yere basmayan, ülke gerçeklerine aykırı ve çelişkili

bir program tatbik etmeye çalışmıştır Türkiye'de 1999 yılı Aralık ayı sonunda Türk hükümeti ile IMF arasında imzalanan Stand-by programının ülkenin tek çıkış yolu olduğu, ülke ekonomisine istikrar getireceği söyleniyordu. O zamanlar bu konuda çekincelerini ve uyarılarını ileten tek kuruluş MÜSİAD idi. Krizden hemen öncesine kadar devlet erkanı, özel sektörün önemli kuruluşları ekonomi için pembe tablolar çiziyor, ekonomide gelecek on yılı görebildiklerini söylüyorlardı. Ancak gelinen noktada bu kişi ve kuruluşların önlerindeki on günü dahi göremediklerine şahit olduk. Netice itibariyle IMF politikalarını birebir uygulayarak ekonomik çözüme ulaşılamaz. Ancak IMF her halükarda ilişkilerimizin iyi tutulması gereken, değişik ülkelerdeki tecrübelerinden faydalanılması gereken bir uluslararası kuruluştur.

Doğru kararlar bile insan unsuru ihmal edildiğinde, moral ve motivasyon eksikliğinden yanlış sonuçlara ulaşabilir. IMF politikaları genel olarak insan unsurunu gözardı eden politikalardır. Bunun en açık örneğini tarım politikalarındaki yaklaşımlarında görüyoruz. IMF için önemli olan borçların döndürülebilmesidir.

İSO Meclis Başkanı Hüsamettin KAVİ

IMF'in öngördüğü programlar esas itibariyle Türkiye'nin yapması gereken, kamunun küçültülmesine ilişkin yapısal reformları içermektedir. Dolayısıyla bunları IMF'e söyletmeden kendimiz yapmak zorundayız. Türkiye, geliştirdiği programlar çerçevesinde dünya mali çevrelerinden borç bulabilir. Bunun maliyeti ekonomik ve siyasi istikrara göre değişebilir. Ancak borç borçtur ve mutlaka geri ödenecektir. Alınan borçlar, sistemin zaafiyetlerini gidermek, ekonomik istikrarı sağlamak, netice itibariyle üretim potansiyelimizi ve rekabet gücümüzü artırmaya yönelik kullanılmalıdır. Sağlanan kaynaklar, kamunun finansmanında tüketilmesi halinde tekrar kriz noktasına dönülür. Eğer doğru zamanlarda doğru işler yaparsanız, doğru hedefleri, doğru stratejiyle ortaya koyarsanız, yanınızdaki takımınız da o stratejiyi gerçekleştirmeye uygun ise, o zaman toplumu bu sürece ortak edersiniz. Kamuyu idare edenler, bu kadar uğraşıya, bu kadar programlara ve birtakım işler yapılıyor olmasına rağmen niçin ekonomik istikrara ulaşılamadığını kendilerine sormalıdırlar. Kamuda mali disiplinin sağlanamaması ve parlamentomuzun yapısal reformlarda, maaş artışları konusunda olduğu gibi örnek davranışlar sergilememesi, krizin ağır faturaları altında ezilen kamuoyu vicdanını kanatmaktadır. Parlamentomuzun tüm üyeleri, toplumdan aldıkları görev ve sorumlulukları yerine getirmek ve bu seyircilikten vazgeçmek zorundadırlar.

Kısa vadede, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış borçları vadesi ve faiz yükü itibari ile yönetilebilir hale getirilmelidir. Bütçe yönetiminde verimlilik ve etkinlik sağlanmalıdır. Faiz dahil bütçe denkliğini öngören stratejik bir planlama yapılarak gelir ve gider dengesinde yeni hedefler belirlenmeli, mali disiplin sağlanmalıdır.

Özel sektörün daha fazla küçülmesini engellemek ve yapısını hala koruyan devleti küçültmek zorunludur. Devletimiz, yurt içi ve yurt dışı organizasyon yapısını tüm birimleriyle acil olarak gözden geçirip, mutlaka küçültmeyi başarmalıdır. Devlet hiçbir üretim ve hizmet faaliyetinin içinde yer almamalıdır. Özel sektörle rekabet ettiği tüm alanlardan çekilmelidir.

Çözümleri hep beraber bu ülke bulacaktır. IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmaların içeriği ve uygulamaları değerlendirilirken, ortaya çıkacak muhtemel gelişmelerin ülkemize ekonomik ve sosyal maliyeti dikkatle hesaplanmalıdır. Dolayısıyla bugün, her zamankinden daha fazla ekonomi, siyaset ve bürokrasi işbirliğine ihtiyacımız vardır. Doğru kararları, bir defada alarak, gelişmelerin maliyetini asgaride tutmak mümkündür. Bu da, ancak tüm tarafların katılımıyla sağlanabilir.

İZTO Başkanı Ekrem DEMİRTAŞ

Hayır

ATO Başkanı Sinan AYGÜN

Önce şunu sormak lazım. IMF programları dünyada kaç ülkeyi düzlüğe çıkarmış ? Krizden çıkardığı ülke sayısı bir ya da ikidir.Oysa batırdığı ve sosyal patlamaya neden olduğu ülke sayısı onlarca. Hükümetin IMF'ye bel bağlamasını anlamak mümkün değil. IMF, hükümetten ne istiyor? İç talebi daraltarak, enflasyonu düşürmek. Bu ne demektir.Ülkede fabrikaların kapanması, varolan işsizlere yeni işsizlierin eklenmesi demektir. Ekonomide talep canlı olmazsa , herkes parasını yastık altı yaparsa, en önemlisi reel sektör devre dışı kalırsa krizden çıkılır mı? Tam tersi kriz üstüne kriz gelir, ülke içinden çıkılamaz bataklığa sürüklenir. IMF, Türk ekonomisini krizden çıkarmak yerine uçuruma götürüyor. Türk ekonomisini uzun vadede krizden kurtulmadan çok kısa vadede batmak üzere. İç ve dış borçların 220 milyar dolara ulaştığı bir ülke, yanlış IMF politikaları ile nasıl kurtulur? Türkiye ancak bu programı iptal ederek, yeni bir ulusal programı hayata geçirmesiyle kurtulur? Programın iptal edilmesinden sonra yapılacak iş , piyasayı canlandırmak için kamu çalışanlarına ciddi oranda zam yapılmasıdır. Vergi oranları düşürülerek reel sektöre soluk alması için yardım edilmelidir. En önemlisi yok olan "Güven"i tesis ederek, toplum ile devleti barıştırmalıdır. Kamu yatırımlarına pay ayrılarak, piyasanın devamlı canlı tutulması sağlanmalıdır. Öncelikli olarak işini kaybetmiş kesimler için sosyo-ekonomik politikalar devreye sokulmalıdır. Yurtdışındaki tasarrufların yurda dönüşü için halka güven ve gerekli teşvik yerine getirilmelidir. Son olarak ihracat ve turizme ağırlık verilmelidir.

MEHMET BEHZAT EKİNCİ

Kriz Ve Ekonomik Unsurlar Üzerindeki Etkisi :

Krizden Öğrendiklerimiz ve Öğreneceklerimiz

Ekonomide üç temel unsur vardır : fert, firma ve devlet. Bir ekonomide tüm işlemler bu üç unsur arasında gerçekleştirilir. Temel ekonomi kitaplarının giriş kısımlarında ele alınan ilk konulardan biri, bu unsurlar ve aralarında meydana gelen işlemlerdir. "Sistem" adı verilen bir çerçeve dahilinde, fert, firma ve devlet arasında gerek tek tek gerekse karşılıklı olarak gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler ele alınır ve aralarındaki etkileşim ve sonuçları üzerinde durulur. Ekonomik bir analiz, bu unsurların dikkate alınarak yapılması ile daha anlamlı hale gelir ve bu şekilde daha çerçeveli bilgi sunma imkanına sahip olunmuş olur.

Bu yazıda Türkiye'nin, ağırlıklı olarak son iki yıldır yaşadığı ve halen de iç içe yaşamaya devam ettiği ekonomik kriz ve söz konusu unsurlar üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Bu çerçevede, krizin ekonomik unsurları ne şekilde etkilediği ve bu etkinin ne şekilde devam edebileceği ele alınacaktır. Diğer bir deyişle; fertlerin, firmaların ve devletin yaşanan kriz sürecinde neler öğrendiği ve daha neler öğreneceği ortaya konmaya çalışılacaktır. Belirtilmelidir ki, yapılacak olan değerlendirmeler, kısa vadeli nitelikte olmayıp orta ve uzun vadeli bir trendi ortaya koymaya yöneliktir. Dolayısıyla yazıda aktarılacak trend, bu şekilde dikkate alınmalıdır.

Genel anlamda meydana gelen olumlu veya olumsuz bir gelişme, sonuçları itibariyle benzer veya farklı etkilere sebep olabilir. Örneğin, olumlu bir gelişme, sonuçları itibariyle bir olumsuzluğa sebep olabilir veya tersi de ihtimal dahilindedir... Ekonomik alanda yaşanan krizler için de aynı durum geçerlidir. Kriz döneminde meydana gelen olumsuzluklar süreç dahilindeyken beraberinde birçok sıkıntıyı da getirir. Ancak, eğer karşılaşılan sıkıntılardan gerekli ders alınabilirse, krizden çıkış daha kolay olur ve çıkış sonrası hayat, kriz öncesindekinden daha güzel olabilir.

Bu yazıda da bu tema işlenmeye çalışılacak ve kriz döneminde fert, firma ve devlet bazında karşılaşılan sıkıntılardan gerekli ders alındığı taktirde, çıkışın kolay olacağı ve sonrası durumun daha uygun bir ortamı beraberinde getireceği üzerinde durulacaktır. Açıktır ki, bahsedilen "daha uygun ortam"ın sağlanması, ekonomik unsurların tümünden alınacak derslere ve bunlara göre hareket edilmesine bağlıdır. Yani krizden çıkışın, her kesimin üzerine düşeni yapmasıyla mümkün olabileceği üzerinde durulacaktır. Fakat, burada arz edilecek değerlendirmeler "popülist" bir mantıkla ve tarzda değil, tamamen "realist" bir mantık ve tarzda gerçekleştirilecektir.

Değerlendirmeler, her bir unsura yönelik olmak üzere sırayla sunulacaktır. Çıkış sorumuz şudur: **Ekonomik krizden neler öğrendik ve neler öğreneceğiz, öğrenmeliyiz?**

FERTLER:

"Ayağını yorganına göre uzat" şeklinde bir atasözü vardır Türkçe'de... Bu, herkesin bildiği, ama nedense yine herkesin uymadığı, uymak istemediği bir deyimdir.

Türkiye'de refah seviyesinde, özellikle 1980 sonrasında gözle görülür bir şekilde artışlar meydana gelmiştir. Kişi başına milli gelir (KBMG) , USD cinsinden, önce 2000'lere ardından 2500'lere sonra da 3000'lere çıkmıştır. Nominal artışları ifade eden bu rakamlar reel bazda daha büyük meblağlara tekabül etmekteydi. Nitekim, KBMG'in 3000 USD civarında olduğu dönemde, bu meblağın Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) dikkate alındığında 5000 USD üstü meblağlara tekabül ettiği belirtilmekteydi.

Nispi refah artışlarının yaşandığı bu dönemde, "ayaklar yorgana göre uzatılmadı" ve tabiri caizse "açık"ta kalındı. Yani, harcamalar gelirleri aştı, üretilenden çok tüketildi. Ekonominin daralma eğilimine girdiği süreçte ise fertler bazında bu eğilime ayak uydurmak , diğer unsurlarda da olduğu gibi, zordu. Çünkü alışılmış bir hayat standardı vardı ve bundan vazgeçmek kolay değildi. Nitekim bu süreç halen yaşanmaktadır.

Özellikle 1980'li yıllarda başlayan bu devrede fertler açısından neler yaşanmıştır? Burada meydana gelen çarpıcı gelişmelerden biri dikkate alınacaktır. Cevap: Nispi gelir artışları, uygun bir şekilde kullanılacağına, tuhaf bir refleksle hareket edilerek ağırlıklı olarak tüketime yöneltilmiştir. Evet, Türkiye, son 20 yılda tam bir "tüketim çılgınlığı" yaşamıştır. Krizde bulunduğumuz bu dönemde, aynı eğilim devam etmemektedir. Çünkü hem gelirlerde reel bazda düşüşler vardır; hem

de "ayağın yorgana göre uzatılması" sürecine yavaş yavaş alışılmaya başlanmıştır. Demek ki kriz öncesi dönemdeki tüketim eğilimi, normal sınırlar dahilinde değildi. Yaşanan kriz, en azından bunun anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu, krizin sağladığı bir kazanç olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin ithalat bileşimine bakıldığında payların şu şekilde olduğu görülecektir: Ara malı: % 65, yatırım malı: % 20, tüketim malı: % 15. Kaba bir benzetme yapılacak olursa; Türkiye, her 100 lirasından 15 lirasını yurtdışından aldığı tüketim mallarına harcamaktadır. Dışarıdan tüketim malı ithalatı yapılmamalıdır demek doğru olmaz. Fakat mesela, 15 lira değil de 5 lira harcansa ve diğer 10 lira ile yatırım malları alınsa ve bunlarla söz konusu tüketim karşılansa daha iyi olmaz mı? Bu da ek olarak sorulabilecek bir diğer sorudur.

Tüketim çılgınlığını adeta teşvik eden en önemli unsur "Kredi Kartı"dır. Kredi kartı, tüketicilerce bir "can simidi" gibi görülmüş ve yoğun bir şekilde ve de gelir üstü meblağlarda kullanılmıştır. Burada dikkat çekilebilecek diğer bir olumsuzluk da kredi kartlarıyla tahsis edilen harcama limitleri konusundadır. Nedense kredi kartlarını veren kurumlar, gelirin çok üstünde harcama limitleri tahsis ederek "tüketim çılgınlığını" sanki teşvik etmişlerdir.

Keynesyen iktisat politikaları çerçevesinde, tüketim harcamalarının artırılması yoluyla, "hızlandıran" mekanizmasının harekete geçişi sayesinde ekonomiye bir canlılığın kazandırıldığı ve bunun sürdürülebildiği doğrudur. Fakat bu iktisat politikası, sağlam bir ekonomik altyapıya sahip ekonomiler için geçerli olabilir. Türkiye gibi sağlam altyapısı olmayan bir ülkede, Keynesyen ekolün tüketim harcamalarına yönelik bu politikasının uygulanamayacağı ortadadır. Tam bu noktada hemen konumuza dönelim. Kredi kartlarıyla tahsis edilen limitler ,kriz dolayısıyla, halihazırda çok yüksek tutulmamaktadır. Söz konusu limitlerin gelirlerle veya daha alt seviyede meblağlarla sınırlandırılması gerekmektedir. Bu yolla kredi kartının "tüketim çılgınlığı"nı teşvik eden özelliği ortadan kaldırılabilecektir. Bu konuda iş, bankacılara düşmektedir. Bu uygulama gerçekleştirilirken şu anlayış çerçevesinde hareket edilebilir: **"İnsanlar, ihtiyaç duydukları kadar fakat daima üretebildikleri ölçüde yani elde edebildikleri gelir dahilinde tüketim hakkına sahiptirler."**

Bu konuda son bir not daha ilave edilebilir. Artık, gösteriş meraklısı olan insanlar, cüzdanlarını açarak sahip oldukları birden fazla kredi kartlarını sergileyemeyeceklerdir. Çünkü ödeme gücüne sahip olmadıkları için çoğu iptal edilmiş olacaktır.

KURUMLAR:

Kriz öncesinde, mevcut finansal kaynaklarını uygun alanlarda kullanmayan çok sayıda firma mevcuttu. Hatta asıl alanlarının dışına çıkarak farklı alanlarda faaliyette bulunan çok sayıda firma vardı. Kriz, bu ve benzeri firmaları terbiye edici bir özellik arz etmektedir. Bu çerçevede, çok ciddi bir "seleksiyon" sürecinden geçmekteyiz, geçeceğiz.

Günümüz şartlarında ve bundan sonrası için, sahip olunan kaynakların uygun yatırım alanlarında kullanılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Firmalar bu hususa çok dikkat etmek ve "bin düşünüp bir karar vermek" durumundadırlar. Bu çerçevede, verilecek tüm kararların "rastgele, hayali tahminlere" dayanarak değil; "ölçülü ve reel verilere" dayalı şekilde alınması gerekmektedir. Bunun finansal kaynaklarla ilişkili olan kısmı; söz konusu fonların rasyonel ve verimli bir şekilde kullanılması ile ilgilidir. Üretim yönü ile olan ilişkisi ise kaliteli ve sadece içeride değil, aynı zamanda dış piyasalarda da rekabet edebilecek malların üretimi ile ilgilidir. Kriz, firmaları buna zorlamaktadır, zorlayacaktır. Sonuç ise, ileriyi görerek ve akıllıca faaliyette bulunan şirketlerin mevcut olduğu bir piyasa yapısına kavuşmaktır. Firmalar açısından düşünüldüğünde, Türkiye'nin ihtiyacı da böyle bir piyasaya sahip olmak değil midir?

Dikkat çekmek istediğimiz diğer bir konu ise "kar ve karlılık" konusundadır. Ne yazık ki Türkiye'de "kar" kavramı ile ilgili yaklaşım ekonomik olmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu anlayış farklılığı, beraberinde diğer birçok mikro ve makro soruna da sebep olmaktadır.

Mevcut anlayış yanlışlığını ortaya koyabilmek için öncelikle ekonomi ve muhasebe anlamında "kar" kavramının daha sonra "normal kar" ve "aşırı kar" kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. Ekonomik anlamda kar; bir müteşebbisin belirli bir dönemde, gerçekleştirdiği üretimin satışından elde ettiği gelirinden; satın aldığı veya kiraladığı üretim faktörlerine yaptığı ödemelerle (açık maliyetler) kendisine ait olan faktörlerin karşılığı olan ücret, rant ve faiz (örtülü maliyet) çıktıktan sonra kalan kısımdır. (Dinler, s.430) Muhasebe karı ise, firmanın elde ettiği gelirden açık maliyetlerinin çıkarılması sonrası elde edilen farktır. Burada örtülü maliyetler dikkate alınmamaktadır. (Parasız, s.203)

Normal kar, toplam maliyetin toplam gelire eşit olduğu noktadaki üretimle elde edilen kardır. Burada söz konusu olan, "örtülü maliyetler"le elde edilen kardır. Firmanın gideri gelirine eşittir. İlk bakışta görülen, muhasebe karı anlamında bu firmanın herhangi bir kazancının olmadığı yönündedir. Fakat aslında, örtülü maliyetler dikkate alındığında, firma bunlar için ödeme yapmadığından, söz konusu gider kendisi açısından bir gelir niteliğindeymiş gibi değerlendirilir ve firma faaliyetine devam eder. Ne zaman ki elde ettiği gelir, açık maliyetleri de karşılayamayacak hale gelirse, işte o zaman bu firmanın zarar etmesi söz konusu olur ki faaliyetini durdurması daha rasyoneldir. "Aşırı kar" ise firmanın yine denge üretim seviyesinde elde ettiği kazancı ifade eder. Ancak burada, elde edilen gelir, iktisadi anlamdaki kar kapsamındadır. Yani firma, hem açık hem de örtülü maliyetlerin üstünde bir gelir elde etmektedir.

Türkiye'deki firmaların kar anlayışları, acaba hangi kar anlayışı kapsamında değerlendirilebilir? Cevap açık; elbette ki "aşırı kar" kapsamında... Zaten dikkat çekmek istediğimiz anlayış yanlışlığı da bu noktadadır. Türkiye'de firmalar, fiyatlarını maliyetlerin çok üstünde bir seviyede belirlemektedirler. Dolayısıyla bu yüksek fiyatlar, yukarıda da bahsettiğimiz gibi beraberinde birtakım farklı sorunlara da sebep olmaktadır. Bunların en başta geleni enflasyondur.

Enflasyon, tek bir sebeple açıklanamayacak kadar karmaşık bir meseledir. Ancak bunların en önemlilerinden biri de psikolojik yönüdür. Türkiye'de her kesim enflasyonun sürekliliğine öylesine alışmış ki düşürülebileceği yönündeki inançsızlık, enflasyonun yıllardır "kronik" bir hal almış olmasında önemli bir paya sahiptir. Bu psikolojik ortamın oluşmasındaki en önemli faktörlerden biri de izlenen "yüksek fiyat politikası"dır. Fiyatlardaki bu artışlar, beraberinde farklı talepleri de getirmektedir. Yüksek fiyatlar karşısında, fertler de yüksek ücret talebinde bulunmakta ve bu böylece birbirini takip ederek bir "kısır döngü" halini almaktadır. Fiyatlarla gelirler arasındaki bu kovalamaca "enflasyon helezonu" şeklinde adlandırılmaktadır. (Aren, s.219) Türkiye'de enflasyonla ilgili yaşanan olumsuzluklardan biri de budur. Aşırı kar etme amacıyla yapılan fiyat tespitleri, söz konusu helezona sebep olmakta ve enflasyonla mücadele daha da zorlaşmaktadır.

Yetkili bir otoritenin, enflasyonu düşürme politikası kapsamında firmaların fiyat tespit politikalarına müdahale etmesi (narh) serbest piyasa ekonomisinin ruhuna aykırıdır. Bunun yapılması değildir teklifimiz... Fakat, firmaların mevcut şartları dikkate alarak bu konuda bir anlayış değişikliğine gitmeleri kaçınılmazdır. Daima "normal kar" seviyesinde bir politika uygulamaları gerektiği değildir teklifimiz, fakat "normal-üstü (aşırı) kar" seviyesinde olsa bile, fiyat tespitini makul seviyelerde ve piyasayı bozmayacak şekilde yapmaları gerektiğidir. Kriz, beraberinde getireceği rekabet ortamıyla zaten böyle bir politikayı mecburi hale getirecektir. Mühim olan, firmaların bunun sinyalini şimdiden alarak uygun bir stratejiyi hayata geçirmeleridir. Kriz bir fırsat olarak değerlendirilerek, ileriki aşamada piyasada sağlam bir yere sahip olmak için söz konusu stratejiye şimdiden hazırlık yapılması gerekmektedir.

DEVLET

Yaşanan kriz, fertlere ve firmalara birçok sorumluluklar yüklerken, üçüncü unsur olarak devlete de birtakım sorumluluklar getirmektedir. Devlet, meydana gelen krizde kendisinin de bir payı olup olmadığını tespit etmeli ve uygun bir şekilde tedbirler almalıdır. Açıktır ki gelinen bu noktada, nasıl ki fert ve firmaların belli birtakım sorumluluk payları var ise devletin de aynı şekilde sorumluluğu vardır. O halde krizden gerekli dersler çıkarılarak, buna yol açan faktörlerin devlete ait olanlarının yine bizzat devletçe ortadan kaldırılması yönünde hareket edilmesi lazımdır. Katıldığım, "21. Yüzyılda Yeni Yönetim Üslubu" konulu bir panelin yöneticisi, girişte yap-

tığı konuşmada şu soruyu yöneltiyordu: **"Nüfusumuz 65 milyon ama, 2.500.000 memurumuz var. ABD'de ise, 270-300 milyon nüfus karşılığında 450.000 kadardır bu rakam ve işler normal bir şekilde yürütülebilmektedir.** Acaba, bizdeki yapı da böyle bir zemine kavuşturulamaz mı?" Mevcut memur sayısı, Türkiye açısından çok ciddi bir yükü ifade etmektedir. Kamu harcamaları içinde önemli bir kalemi oluşturan "personel harcamaları" Türkiye için son derece yüksektir.

Türkiye'deki firmaların kar anlayışları, acaba hangi kar anlayışı kapsamında değerlendirilebilir?
Cevap açık; elbette ki "aşırı kar" kapsamında...
Zaten dikkat çekmek istediğimiz anlayış yanlışlığı da bu noktadadır.

Memur sayısının uygun bir seviyeye indirilmesi ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu yapı ile devam etmek giderek zorlaşacaktır. En iyisi gerçekleştirilmesi kaçınılmaz hale gelmeden evvel, tam da kriz ortamındayken gerekli dersler alınarak optimal bir memur sayısı tespit edilmeli ve buna tedrici bir şekilde ulaşılmalıdır. Bu tespit yapılırken, son derece dikkatli davranılmalı, azaltmaya gidilmesi hedeflenirken daha sonra farklı sorunlarla karşılaşılmayacak şekilde bir strateji izlenmelidir. Yani, bu azaltma sırasında hedef; devlet mekanizmasının işlemesine yetecek personel sayısının tespit edilerek bu sayıya ulaşılması, fakat bunun da mağduriyetlere sebep olmadan gerçekleştirilmesi olmalıdır.

Bürokrasideki şişkinliğe dikkat çektiği bir eserinde merkez valisi Recep Yazıcıoğlu, şu somut teklifte bulunmaktadır: "... Bürokrasi ile mücadele, idari yapı ve usülde bu yönde yapılacak ıslahatla mümkündür... Bakanlıklar ve genel müdürlükler küçülecek, ama gerçekte fonksiyon olarak çok büyüyecektir... Beşyüzbin kişilik Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın 500, onbin kişilik Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 100, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 250 ve diğer bakanlıkların mevcutlarının benzer sayılara indirilmesi mümkündür...." (Yazıcıoğlu, s.33-34)

Kamu kesimindeki yanlış uygulamalar kapsamında belirtilebilecek çarpıcı bir konu kamu taşıtları ile ilgilidir. Kamu kesimi, ihtiyaç duyduğu kadar taşıta sahip olmalı fazlalarını elden çıkarmalıdır. Özellikle krizde bulunduğumuz bu ortamda, kamu harcamalarının azaltılmasına katkıda bulunacak kalemlerden biri de budur. Ancak görünen odur ki bu yönde çok da ciddi adımlar atılmamaktadır. Nitekim Maliye Bakanlığı'nın Temmuz 2001'de bütçenin gelir kalemlerine "Taşıt alımlarından elde edilen gelir" başlığıyla ilave ettiği kalem kapsamında, Temmuz ayında elde edildiği belirtilen gelir sadece 80 milyar TL'sıdır. (Reel Ekonomi, s.1) Bu komik rakamla birkaç ufak hesap yapıldığında yine aynı şekilde komik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 80 milyar lira ile -ortalama fiyatlar dikkate alındığında- fiyatı dört milyar TL olan, sadece 20 adet 95 model yerli araba satılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Taşıtların 90 model olduğu düşünülecek olursa, ortalama 2 milyar TL'den sadece 40 araba satılmış olabileceği ortaya çıkmaktadır. Yani bu, devletin tasarruf kapsamında elden çıkarabileceği taşıt sayısının sadece 20 veya 40 adet olduğu anlamına mı gelmektedir?

Krizin diğer unsurlara olduğu gibi devlete de verdiği mesaj, küçülmesi gerektiği yönündedir. Dolayısıyla kamu kesimi de durumu fark ederek uygun şekilde düzeltme yönünde tedbirleri hayata geçirmelidir. Tabii önemli olan, bunun "olmazsa olmaz" bir hal almadan evvel fark edilmesidir. Moda tabiriyle ekonomide "dip" seviyelere varılmadan gereken tedbirler alınmalıdır.

SONUÇ

Bir ekonomide çok yönlü ve giderilmesi kısa vadede mümkün olmayan krizlerin yaşanması durumunda, söz konusu krize girilmesinin sorumlusunun tek olmadığı açıktır. Böylesine bir kriz, yıllar boyu ve de tüm ekonomik unsurlarca izlenen yanlış politikaların sonucunda meydana gelir. Türkiye'de yaşanan kriz de bu niteliktedir.

Krizin müsebbipleri tüm ekonomik unsurlar olduğuna göre, çözümü yine bunlara bağlıdır. Yani krizden çıkış, ancak bu unsurların uzun bir vadede izledikleri yanlış politikalarından vazgeçerek, aksi yönde ve düzeltici tedbirleri almalarıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla fert, firma ve devletten oluşan ekonomik unsurlar, bu konuda üzerlerine düşeni gerektiği gibi yapmak durumundadırlar, zorundadırlar.

Ekonomik unsurlarca, alınacak düzeltici yöndeki tedbirler, halihazırda yaşanan sıkıntıları uygun bir vadede ve en az zararla atlatmaya imkan sağlayacaktır. Ancak, unutulmaması gereken bir şey vardır ki o da; bu yanlış hareketlerin sebep olduğu olumsuzluklar göz önünde bulundurularak gerekli derslerin alınması gerektiğidir. Ayrıca, bunların tekrar edilmemesine de çalışılmalıdır. Bu konuda kesin bir niyete sahip olunmalıdır. Aksi halde, yeni krizlerle karşılaşılması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

1)Prof. Dr. Sadun AREN, "İstihdam, Para ve İktisadi Politika", 11. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, Nisan 1998.

2)Prof. Dr. Zeynel DİNLER, "Mikro Ekonomi", 9. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 1993.

3)Prof. Dr. İlker PARASIZ, "İktisada Giriş, Prensipler ve Politika", 5. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, Mart 1991.

4)Recep YAZICIOĞLU, "Bu Sistem Değişmeli", 6. Baskı, İstanbul: Birey Yayıncılık, Mart 2000.

5)Reel Ekonomi, (Dünya Eki), Sayı: 50, 25.Ağustos 2001.

NİHAT ALAYOĞLU

Çalışma Hayatında Esneklik (Çalışma Modelleri)

ESNEKLİK KAVRAMI
Tarihi Gelişimi, Nedenleri ve Çeşitleri

Ekonomik durgunluk, işsizliğin, globalleşmenin ve uluslararası rekabetin artması, teknolojik gelişmeler gibi faktörler esnek çalışmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca, çalışma hayatına ilişkin mevcut kuralların piyasa ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması, insanları yeni çalışma düzenlerine ilişkin kuralları ihdas etmeye, daha az kural ve daha az mevzuatla daha çok esnekliğin yer aldığı bir düzen arayışına yöneltmektedir. Bu yönelişin sonucunda çalışma hayatı ile ilgili belli başlı konularda; ücret ve maliyet, çalışma yer ve süreleri, hatta organizasyonlarda ve işletmenin çeşitli fonksiyonları üzerinde esneklik kavramının yerleştirilmeye çalışılması; esnekliği önemli ve güncel bir yaklaşım haline getirmektedir.

Esnekliğin somut olarak çalışma hayatında ve çalışma ilişkileri açısından ne olduğunu başlıklar halinde kısaca aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Esneklik;

• Her şeyden önce, istihdamın artırılması, yeni iş imkanlarının oluşturulmasıdır.

• İşgücünün işletme içinde gerekli zaman ve sayıda kullanılmasıdır.

• İş mevzuatındaki katı hükümler yerine tarafların anlaşmalarına dayalı bir sistemin oluşturulmasıdır.

• Çalışma süresinin, çalışanın ve işverenin anlaşması neticesinde (işçi açısından) çalışanın şartlarına uydurulmasıdır.

• İşgücünün işletme içindeki değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenebilmesidir. Başka bir ifadeyle, özellikle hizmet içi eğitim vb. metotlarla işgücünün değişen teknoloji ve üretim proseslerine nitelik ve yetenek olarak adapte olabilmesidir.

• İşçilerin istihdamında veya istihdam ilişkisinin sona erdirilmesinde yasal kısıtlamaların işletmelerin mali yapılarını sarsmayacak ve çalışanların mağduriyetine neden olmayacak şekilde belirlenmesi; işletmelerin bu konuda ekonomik ve işletme içi nedenlerle serbest davranabilme yeteneğine sahip olabilmeleridir.

• İşletmelerin, kendi ücret yapılarını ve seviyelerini değişen işgücü piyasası şartlarına göre ve çalışanların performansını düşürmeyecek biçimde ayarlayabilme serbestisine sahip olmalıdır.

• Hizmetin ya da üretimin işletme dışındaki başka işyerlerinde veya işletme içinde başka işçiler çalıştırılarak nitelikli şekilde yerine getirilmesidir.

• Ekonomik kriz dönemlerinde işçilerin işlerini kaybetmeden işletmenin ayakta tutulabilmesidir.

• Eğitim-öğretim sistem ve programlarının değişen (ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler) şartlara uydurulması, yeniden eğitim programlarına önem verilmesidir (TİSK, 2001, s:4-5).

Tarihi Gelişimi

Sanayi devrimi ile başlayan işçi ve işveren ilişkileri tarihsel gelişim süreci açısından ele alındığında, üç döneme ayrılabilmektedir. Birinci dönem "serbestlik dönemi"dir. Bu dönem endüstri devriminden hemen sonra, liberalizmin hakim olduğu, müdahalenin yapılmadığı ve çalışma şartlarının iş görenler açısından kötüleştiği dönemdir. İstihdam şartlarının kötüleşmesinden sonra hükümetlerin işçileri korumak için yasalar çıkararak müdahalede bulunduğu dönem ise ikinci dönemi oluşturmaktadır. Bu döneme "müdahaleci dönem" denilmektedir. Üçüncü dönem ise yeni teknolojik gelişmelerle üretim şeklinin ve yerinin değiştiği, otomasyona geçildiği dönemdir. Bu dönemde uluslararası bütünleşmeler yoluyla dışa açılmalar yaygınlaşmakta, rekabet şartları ağırlaşmakta, sürekli olarak konjonktürel dalgalanmalar ve talep değişiklikleri yoğun olarak yaşanmaktadır. Böyle bir ortamda sadece işçiyi koruma anlayışı yeterli olmamakta; işçi ve işletmenin birlikte korunması gündeme gelmektedir. Bu da, çalışma ilişkilerinde esnekliği ortaya çıkarmakta, esnek çalışma şekilleri ve süreleri önem kazanmaktadır. İşte bu üçüncü döneme "Esneklik Dönemi" denmektedir. (Yavuz, 1995, s:5-6.)

Esneklik, çalışma hayatına ilişkin normların, ihtiyaç duyulduğu zaman, durumuna göre değiştirilebilmesini ve geliştirilebilmesini gerektirir. "Serbestlik" ve "müdahalecilik"in bir sentezi biçiminde değerlendirilebilen "esneklik"; kuralsızlık olarak görülmemeli, yasal düzenlemelerde "aşırı koruma" yerine "gereği kadar koruma"nın yer alması şeklinde kabul edilmelidir.

Esnekliğin Ortaya Çıkışı

1970'lerden sonra endüstri ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, bazı yapısal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Yaşanan değişim süreçlerinin ortaya çıkardığı esneklik kavramı, son zamanlarda, özellikle de sanayi toplumlarında üzerinde çok durulan, tartışılan ve hatta çalışma hayatında uygulanan bir olgu haline gelmiştir. Bunun yanı sıra küreselleşme, ülkeler arası ekonomik entegrasyonlar, ihracata dayalı büyüme politikalarının bir sonucu olarak, oluşan sert rekabet şartları, artık sadece işçinin korunması anlayışından uzaklaşılması ve işçi ile işverenin birlikte düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Esnekliğin özellikle sanayileşmiş ülkelerin çalışma hayatında etkin bir şekilde yer almasına yol açan faktörlerin başlıcaları şunlardır:

1-1970'ler sonrası baş gösteren ekonomik durgunluk ve işsizlik: Bu tarihten itibaren genel olarak dünyada iktisadî büyüme hızı düşmekte ve işsizlik artmaktadır. İktisadi durgunluğun mevcut olduğu bu yapıda, yeterli yatırımlar yapılamamakta ve istihdam sağlanamamaktadır. Bu sebeple, hükümetler, esnekliği istihdamı artıran ve işsizliği azaltan bir tedbir olarak görmekte ve teşvik etmektedir (Cordova, 1986, s:647.)

2. Esneklikte, işletme zamanı ile işçinin çalışma zamanı arasında uygunluğun sağlanabilmesi:

İşletmenin çalışma süresi ile işçinin çalışma zamanı genelde aynı olmamakta, işletme çalışma süresi daha fazla olmaktadır. Örneğin, işçi günde 8 saat çalışırken, işletmenin üretimi 15-16 saat devam edebilmektedir. İşte bu durumda, uygunluk ya fazla mesai ile ya da vardiyalı çalışma, part-time çalışma gibi esnek çalışma yoluyla sağlanabilecektir (Hueck,1993,106.)

3. Sektörel yapıda meydana gelen değişiklikler: Sanayileşme sürecinin ilk devrelerinde, tarım sektöründe işgücü azalırken, sanayi ve hizmet sektöründe artmaktadır. Endüstri ötesi topluma geçildikçe ise, tarım sektörü ile birlikte sanayi sektöründeki işgücü azalırken, hizmet sektöründe artış devam etmektedir. Esnek çalışmanın en yaygın olduğu sektör hizmet sektörüdür. Dolayısıyla, hizmet sektörünün devamlı olarak büyümesi, esnek çalışma ihtiyacının artması ve yaygınlaşmasının önemli gerekçesini oluşturmaktadır(Yavuz,1995, s:8.)

1970'ler sonrası baş gösteren ekonomik durgunluk ve işsizlik: Bu tarihten itibaren genel olarak dünyada iktisadî büyüme hızı düşmekte ve işsizlik artmaktadır. İktisadi durgunluğun mevcut olduğu bu yapıda, yeterli yatırımlar yapılamamakta ve istihdam sağlanamamaktadır. Bu sebeple, hükümetler, esnekliği istihdamı artıran ve işsizliği azaltan bir tedbir olarak görmekte ve teşvik etmektedir

4. Ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet şartlarının artması: Özellikle son yıllarda ortaya çıkan ekonomik durgunluklar işletmelerin rekabet şartlarını zorlaştırmaktadır. İşletmelerin, artan rekabet şartlarında ayakta kalabilmeleri için verimliliklerini devamlı olarak artırmak ve işgücü maliyetlerini düşürmek zorunluluğu vardır. İşletmeler ise esneklikle verimliliklerini artırıp, artan rekabet şartlarına ayak uydurabilmektedirler (Atkinson ve Meager, 1968, s:2.)

5. Teknik ve ekonomik açıdan meydana gelen bazı zorunluluklar: Yeni teknolojilerin etkisiyle bazı işletmelerde teknik açıdan üretimin aksamaması, ara verilmeden 24 saat çalışılması gerekmektedir. Hatta Pazar günü dahi üretimin durmaması gerekir (Yavuz,1995, s:8.) Örneğin; mikro-işlemcilerin kullanıldığı işlerde üretime ara verilmesi imkansızdır. Ayrıca, yeni teknolojilerin pahalı olması sebebiyle de rekabet gücünü koruyabilmek ve artırabilmek için üretimin sürekli olması mecburiyeti vardır. İşte üretimin devamlılığı ya fazla mesai ile ya da esnek çalışma ile sağlanabilmektedir. Fazla mesai işgücü maliyetlerini artıracağı için işletmeler esnek çalışmayı tercih etmektedir (Loritz, 1993, s:11.)

Esneklik Çeşitleri

Esneklik konusunda araştırma yapan uzmanlar, esnekliği çeşitli kısımlara ayırmış ve sınıflandırmışlardır. Buna göre esneklik türlerini, sayısal esneklik (numerical flexibility), fonksiyonel esneklik (functional flexibility), çalışma süresi esnekliği (working time flexibility), ücret esnekliği (pay flexibility) ve uzaklaştırma stratejileri (distancing) olarak sıralamak mümkündür.

Esneklik türlerinin yaygın olarak uygulanma alanları ise yapılan işe, organizasyona ve sektörlere göre değişmektedir. Örneğin, imalat sanayinde fonksiyonel esneklik yaygın iken, hizmet sektöründe sayısal esnekliğin daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

1) Sayısal Esneklik (Numerical Flexibity)

Dış esneklik (ekternal flexibility) veya istihdam esnekliği (employment flexibility) de denilen bu tür esneklik, değişen ekonomik

ve teknolojik şartlara, piyasalardaki talep değişkenliğine ve yeni üretim tekniklerine göre işletmelerin kullanacakları işgücü miktarını ve niteliğini belirleyebilme serbestisini ifade eder (Yavuz, 1995, s:16.) Sayısal esneklik, işçi alma ve çıkarmada, kısıtlamaların az olması ve işletmelerin esnek davranabilme kabiliyetini göstermektedir.

Sayısal esneklik, çekirdek işgücü için uygulanabileceği gibi esas itibarıyla çevresel işgücü için kullanılmaktadır. Part-time çalışma, iş paylaşımı, geçici çalışma gibi atipik istihdam şekilleri, sayısal esnekliğin uygulanmasını kolaylaştırmakta ve artırmaktadır.

2) Fonksiyonel Esneklik (Functional Flexibility)

İç esneklik (internal flexibility) de denilen "fonksiyonel esneklik", işgörenlerin işletme içinde değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenebilmesi (Köstekli, 1999,s:146), bir başka ifade ile işletmede çalışanların değişen teknolojik şartlara, iş yüküne ve üretim metodlarına uyum sağlayabilme kaabiliyetidir (Yavuz, 1995 s:13.) Fonksiyonel esneklik işgücünün miktarı ile ilgili değil, onun vasıf ve yetenekleriyle ilgilidir.

Fonksiyonel esnekliğin yatay iş hareketliliği, gruplararası yatay esneklik, yatay grup bütünleşmesi, dikey grup bütünleşmesi, kalite kontrol, bütünleşmiş takım çalışması gibi alt türleri uygulamada görülmektedir..

3) Çalışma Süresi Esnekliği (Working time flexibility)

İşletmelerin rekabet gücünü korumak ve artırmak, çalışanlara ise zamanını dilediği gibi düzenleme imkanı tanımak amacıyla çalışma sürelerinin kayganlaştırılmasıdır (Yavuz, 1995, s:21.) Böylece, işyerine yeni işçi alınmaksızın iş süreleri daha verimli bir şekilde kullanılmakta, talep değişikliklerine ve konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlanabilmektedir. Esnek zamanlı çalışma, part-time çalışma, vardiyalı çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, çağrı üzerine çalışma gibi esnek çalışma şekilleri ile çalışma sürelerinde esneklik kolaylıkla sağlanabilmektedir.

Çalışma süresi esnekliğinden yalnızca çalışma sürelerinin azaltılması anlaşılmamalıdır. "Fazla çalışma" da ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan bir çalışma şekli olduğuna göre, bunda da az da olsa esneklik söz konusudur (Hueck, 1993, s:107.)

4) Ücret Esnekliği (Pay Flexibility)

Ücret esnekliği, "işletmelerin ücret yapısını ve seviyesini, değişen işgücü piyasası şartlarına göre ayarlayabilme serbestisi" olarak tanımlanmaktadır (Köstekli, s:147.) Ücret esnekliği ile fonksiyonel ve sayısal esnekliğin uygulanması desteklenmekte, liyakat, beceri ve verim üstünlüğü ödüllendirilmektedir. Ayrıca işgücü piyasasındaki nadir vasıflı işçilere özel ücret ödemeleri yapabilme ve onları kazanabilme imkanı sağlanabilmektedir.

Ücret esnekliği, işletme düzeyinde ve makro düzeyde olmak üzere iki değişik kategoride ele alınmaktadır. İşletme bazında ücret esnekliği; ücretlerin endüstrilere, mesleklere ve vasıflara göre esnek olmasını ve firmaların malî gücüne göre ayarlanmasını, makro düzeyde ise ücretlerin ekonomik şartlara ve konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlayabilmesi kastedilmektedir.

5) Uzaklaştırma Stratejileri (Distancing Strategies)

Uzaklaştırma stratejileri, esneklik türleri içinde oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Uzaklaştırma, işletmedeki bazı işlerin asıl işverence yapılmayıp, alt- işverenlik (taşeronluk) gibi başka kişi veya kurumlarca yapılmasıdır (Atkinson ve Meager, s:4.)

II. ÇALIŞMA HAYATINDA ESNEKLİK

Çalışma hayatında esneklik, değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bir görüşe göre, hızla globalleşen dünyada değişen ekonomik ve sosyal şartlara, hızla gelişen teknolojiye ve uluslararası rekabet şartlarına işletmelerin ayak uydurabilmeleri için, sosyal tarafların çalışma tür ve şartlarını istedikleri gibi belirleyebilme serbestisidir (TİSK, 1994, s:10.) İşveren kanadından gelen oldukça radikal bir görüşe göre ise, çalıştırmada esneklik, işe alma ve işten çıkarma şartlarında esnekliktir (Atasayar, 1993, s:316.) İşçilere göre esneklik, çalışma şart ve türünü kendi ihtiyacına göre belirleyebilme özgürlüğüdür. Hatta bazılarına göre esneklik işçinin iş güvencesini ortadan kaldıran tehlikeli bir uygulamadır. Başka bir görüşe göre de taraflara çalışma şartlarını değişik ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde düzenleme yetkisi veren bir sistem oluşturulmasıdır (Ekonomi, 1993, s:60.)

Görüş ve endişeler ne olursa olsun İş Hukukunda esneklik; bir yandan işletmelerin üretim kapasitesine, piyasa ve rekabet şartlarına uyumunu sağlamak, diğer yandan işçilerin sosyal ihtiyaçlarına daha fazla cevap vermek üzere katı hukukî kuralların yumuşatılarak, tarafları daha çok serbest bırakan bir çalışma

sisteminin benimsenmesini ifade etmektedir(Tuncay,1995,s:58.) Bununla beraber esneklik kavramı, içinde özgürlük, katı kuralları yumuşatma anlamı taşısa da, kuralsızlaştırma (deregulation) ya da İş Hukukunun yasal düzenlemelerden arındırılması demek değildir (Loritz,1993,s:11.) Çünkü kuralsızlaştırma, emredici kuralların ortadan kaldırılması, akit serbestisinin tam olarak kurulması anlamına gelir ki, esneklikte bu kadar serbesti söz konusu değildir. Esneklik genellikle emredici bir hukuk kuralına çok sayıda istisnalar getirilerek de sağlanabilir. Esneklikte, ekonomide uyum yeteneğinin artırılması için işçi işveren ilişkilerinin katı hukuk normlarının baskısından uzak olarak düzenlenmesi amacı vardır (Tuncay,1993 s:58.) Daha açık bir ifadeyle, İş Hukukunda esneklik, işçinin korunması ilkesini ortadan kaldıracak bir anlam taşımamalıdır. "Mümkün olduğu ölçüde işçinin korunması, gerekli olduğu ölçüde kurallardan uzaklaşma" esnekliğin en güzel ifade şeklidir.

a) Esnek Çalışmanın Fayda ve Sakıncaları

Esnek çalışmanın işgörenlerin çalışma hayatı ile ilgili bütün problemleri çözememesine rağmen, işin insanîleşmesinin sağlanması ve çalışma hayatının kalitesini artırıcı etkisi olduğu muhakkaktır. İşverenler açısından ise esnek çalışma, insanî kazançlardan çok ekonomik kazançlar sağlamakta, işletme verimliliğinin ve rekabet gününün artmasını mümkün kılmaktadır. Esnek çalışmanın işçi ve işverenler açısından başlıca faydaları olarak aşağıdakiler sıralanabilir (Yavuz,1999, 99-106.)

Çalışanlar Açısından Faydaları

1. Biyolojik zaman: Her insanın daha başarılı ve verimli olduğu zamanlar yani biyolojik zamanları farklı olup, psikolojik durumlarına ve ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Verimli olunan vakitler bireyden bireye değişebileceği gibi, aynı şahsın farklı zamanlarında bile aynı olmamaktadır. İşletmeler genelde çalışma saatlerini belirlerken çalışanların biyolojik zamanlarına göre değil, işletme için uygun olan zamanı dikkate alırlar. Esnek çalışmada ise kişilere çalışma saatlerini belirleme hakkı tanınmaktadır. Dolayısıyla çalışanlar kendilerine en uygun, en verimli zamanları belirleyerek çalışacak; bu, istekli çalışmayı ve sonuç olarak da verimi artıracaktır.

2. Zamana Hakim Olma-Bağımsız ve Serbest Zaman Kazanma: Esnek çalışma ile iş görenler, iş dışında kendileri için kullanabilecekleri serbest bir zaman kazanacak, iş ile birlikte özel hayatları daha da kolaylaşacaktır.

3. İşe Gidiş-Dönüş Zamanı: İşe gidiş-dönüşte yolda geçen sürenin artması iş görenlerde stresi, yorgunluğu artırmakta ve verimli kullanabilecekleri zamanı yollarda kaybetmelerine sebep olmaktadır. Oysa esnek çalışmada iş görenler, işe gidiş-dönüşlerini trafik sıkışıklığının olmadığı zamanlara göre planlayarak, problemlerini çözecektir. uzaklaşacaklardır.

Esnek çalışmanın işgörenlerin çalışma hayatı ile ilgili bütün problemleri çözememesine rağmen, işin insanîleşmesinin sağlanması ve çalışma hayatının kalitesini artırıcı etkisi olduğu muhakkaktır. İşverenler açısından ise esnek çalışma, insanî kazançlardan çok ekonomik kazançlar sağlamakta, işletme verimliliğinin ve rekabet gününün artmasını mümkün kılmaktadır. Esnek çalışmanın işçi ve işverenler açısından başlıca faydaları olarak aşağıdakiler sıralanabilir

4. İşçilerin Özel ve Aile Hayatı: Esnek çalışma ile ailedeki çalışan bireyler, birlikte olabilecekleri, ailelerine ayırabilecekleri zamanlarını ayarlama imkanına sahip olurlar. Bu da aile hayatının devamlılığı ve ihtiyaçları için çok önemli katkılar sağlayacaktır.

5. İşe Geç Gelme: Esnek çalışma ile iş görenin işe geldiği saat, işe başlama saati olduğundan, işe geç gelme söz konusu olmayacaktır. Böylece işe geç gelme korkusu ve telaşıyla işe başlayan işçinin, verimliliğinin azalması ya da cezalandırılması gibi olumsuzluklarla birlikte, iş yerinde işlerin aksaması da engellenmiş olacaktır.

6. Özel Vasıflı Uzman İşçiler ve Fazla Çalışma: Özel vasıflı uzman işçiler ve işveren vekillerinin çalışmaları normal mesai saatlerini çoğunlukla aşmakta, ancak fazla mesai ücreti alamamaktadırlar. Esnek çalışma, bu durumdaki iş görenlerin mesai sonrası çalışmalar için fazla çalışma ücreti alabilmelerine imk?n sağlamaktadır.

7. Sosyal Faaliyetler ve Özel İşler: Esnek çalışma ile iş görenler hafta içi, spor-sanat faaliyetlerine, kurslara, seminerlere, eğitim programlarına, özel işlerine vakit ayırarak, yapmak istedikleri faaliyetleri gerçekleştirmek imkanına sahiptirler.

8. İşin Tamamlanması: Mesai bittiğinde elindeki işi tamamlayamamış işgören, işi yarım bırakarak ertesi gün geldiğinde tamamlamaktadır. Oysa esnek çalışmada birey, konsantrasyonunu bozmadan işini tamamlama imkanına sahip olmakta, bu da verimliliği artırmaktadır.

İşverenler Açısından Faydaları

1. Biyolojik Zaman: Çalışma sürelerinin işçiler tarafından belirlenebilmesi, işçilerin daha dikkatli, huzurlu, dinç ve verimli bir şekilde çalışmaları sonucunu, bu da işletmede verim artışını sağlamaktadır.

2. Gecikme ve İşe Gelmeme: Gecikmeler ve işe gelmemeler, işletmelerde zaman ve enerji kaybına sebep olmakta, dolayısıyla, verimlilik azalmaktadır. Esnek çalışmada ise işçinin işyerine geldiği saat, işe başlama saati sayılacağından bu sorun ortadan kalkmaktadır. Böylece zaman ve enerji kaybı önlenmekte, verimlilik düşmemektedir.

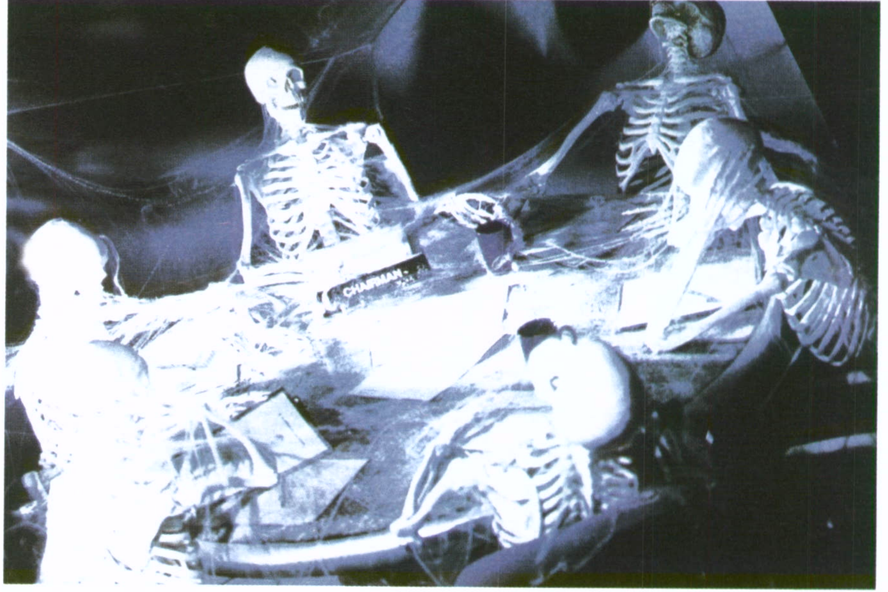
3. İşe Başlamadan Önceki ve Sonraki Konuşmaların Azalması: Esnek çalışmada işçiler değişik zamanlarda işletmeye geldiklerinden, mesai öncesi ve sonrası işçiler arasındaki sohbetler azalmakta ve zaman kaybı önlenmektedir.

4. Fazla Çalışmanın Azaltılması: Esnek çalışmayla, fazla mesai önemli ölçüde azalmakta ve işgücü maliyetleri düşmektedir.

5. Ekonomik Açıdan Üretim Araçlarının Tam Kapasiteyle Kullanılması ve Ana Maliyetlerin Azalması: Esnek çalışma ile işçiler farklı zamanlarda işe gelip işten ayrıldıklarından, işyerinde işçilerin bulundukları süreler daha uzun olmaktadır. Böylece işletmelerden faydalanma ve üretim araçlarının tam kapasiteyle kullanılması mümkün olmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da, sabit maliyetler azalmaktadır.

6. Teknik Zorunluluk Olarak Ara Verilmemesi: Esnek çalışma üretime ara vermeden faaliyete devam etmek imkanını sağlar. Bu, özellikle süt mamullerinin üretildiği ve demir-çelik işletmeleri gibi işletmelerde zorunluluk gereğidir. Çünkü üretimin kesintiye uğraması işveren ve işletmeye çok büyük zararlar verecektir.

7. İşçi Temininin Kolaylaşması ve İşgücü Devrinin Azalması: Esnek çalışma iş görenler için çok caziptir. Bu tip bir çalışma ile işten zevk almak mümkün olduğu gibi, özel hayat da zorlaşmamaktadır. Bu nedenle esnek çalışma yapan işletmeler işçiler için gözde işyerleridirler ve çalışma şartlarının uygunluğu açısından da işten ayrılmalar dolayısıyla işgücü devri azalmaktadırlar.

III.ESNEK (ALTERNATİF) ÇALIŞMA MODELLERİ

Alternatif çalışma programları hakkında yapılan kapsamlı araştırmalar, iş yaşamının ve bireysel yaşam kalitesinin artmasıyla iş ve aile sorumluluklarının dengelendiğini, bunun sonucunda işgücü devri ve devamsızlıklarda ciddi oranda düşüşler olduğunu göstermektedir (McCampbell, 1996, s:31.) Dolayısıyla bu programları uygulayan işletmeler, iş hayatının talepleri ile çalışanların ailelerine zaman ayırma ihtiyaçları, boş zaman ve eğitim talepleri arasındaki çatışmaları azaltarak, bu yönde çalışmaya istekli olan nitelikli işgücünü kendilerine çekebilmekte ve işletme verimliliklerini artırmaktadır.

Alternatif çalışma programlarının yaygınlaşmasının ve kabul görmesinin temelindeki çeşitli sosyal, demografik ve ekonomik faktörler genel olarak şunlardır (Hammer ve Barbera, 1997, s:29):

- Çalışanların yaşam kalitelerini yükseltmek amacıyla kendilerine ve ailelerine ayıracakları boş zamana verdikleri önemin artması sonucunda bu esnekliği sağlayan işlere yönelmeleri,
- Genel işgücü yapısında alternatif çalışma programlarında yer almaya istekli kadın, yaşlı ve genç çalışan oranın giderek artması,
- Günümüzde endüstrileşme eğilimlerinin, geleneksel olmayan çalışma modellerinin yaygın olarak kullanıldığı hizmet endüstrisine doğru kayması,
- İnsanların bir yandan çalışırken, diğer yandan mesleki ve genel eğitim ihtiyaçlarını giderme eğilimlerinin artması.

Esnek çalışma modellerini çalışma süreleri ve çalışma yerleri yönünden iki ana alt başlık altında incelemek mümkündür.

A)Çalışma Süreleri Yönünden Esnek Çalışma Modelleri

Teknolojik gelişmeler, uluslararası rekabet ve yaygın işsizlik, normal çalışma sürelerini ve biçimlerini yetersiz hale getirmiştir. Çalışma sürelerinde esneklik arayışının nedenlerini başlıca dört kategoride toplamak mümkündür. Bunlar;

- İşletmenin rekabet gücünü korumak ve artırmak,

- Teknolojik gelişmeler ve bunların endüstriye uygulanması,

- İşçiye, zamanını dilediği şekilde düzenleme imk?nı tanımak,

- İstihdamın teşvik edilmesi ve işsizliğin azaltılması (Tuncay,s:63.)

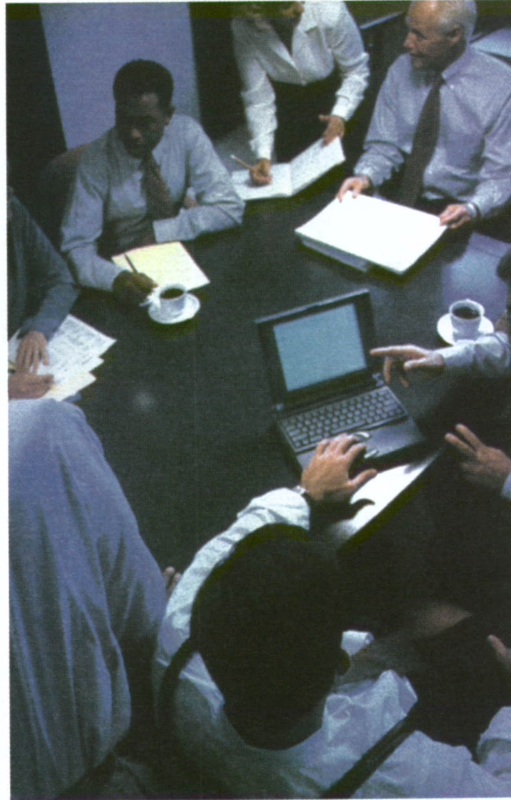
Çalışma sürelerinde esnekleşme oluşturan belli başlı modelleri kısmi ve esnek süreli çalışma adı altında iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

1) Kısmi Süreli Çalışma Modelleri (Part-time work): Kısmi süreli çalışma; haftalık, aylık, normal çalışma sürelerinin altında, eksik çalışılan süreleri sonraki hafta veya aylarda telafi etme zorunluluğu olmaksızın, çalışmayı kapsayan bir düzenlemedir (Acar, 1992, s:73.) Bu tanımın yanında ilgili kişi ve kuruluşlarca yapılan ve ülkeden ülkeye farklılık gösteren birçok tanımın yanı sıra, en yaygın ve en çok kabul gören tanım Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) tarafından yapılan tanımdır. İLO'nun kabul ettiği tanıma göre, "normal çalışma sürelerinden az, sürekli ve düzenli olan ve gönüllü olarak yapılan çalışmaya" kısmi süreli çalışma denmektedir (Yavuz,1995, s:38.)

Kısmi süreli çalışmalar, normal sürelerinin farklılığına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin; ülkemizde azamî çalışma süresi 45 saat olarak belirlenmiş, bu durumda işletmelerde bu sürenin altında bir çalışma süresi belirlenebileceği kabul edilmiştir. Şu halde, o işletmede uygulanan çalışma süresinin altındaki bir süre, kısmî çalışma süresi sayılacaktır.

Buraya kadar anlatılan kısmi süreli çalışmaya, klasik kısmi süreli çalışma denebilir. Kısmi süreli çalışmanın bazı özel uygulama türleri de vardır. Bu modellerden bazıları aşağıda tanımlanmıştır.

• İş Paylaşma (Job-Sharing): İş paylaşımı iki ya da daha fazla kişinin tam süreli (tam gün) bir işi paylaşmasına izin veren bir yöntemdir. Örneğin iki kişi haftada 40 saatlik bir işi, gün içinde biri sabah, diğeri öğleden sonra çalışmak suretiyle paylaşabilmektedir (Dessler, 1988, s:480.) Bu modelde işçiler iş görme borcunu aralarında paylaşmakta, böylece emeğinin tümünü, çalışma süreleri içinde işverene tahsis etmek imk?nı olmayan işgörenler de, çalışma hayatında kalabilmektedir (Arıcı, 1992,

s:75-76.) Bu yöntemde taraflar arasında iş ve çalışma süresi bölündüğü gibi, alınan ücret, ikramiyeler, emeklilik maaşı, izinler, sorumluluklar, sosyal yardımlar ve yan ödemeler de paylaşılmaktadır (Tuncay, s:35.) Ayrıca iş paylaşımında üstlenilen işin gruba dahil işçiler tarafından yerine getirilirken her bir işçinin ne kadar süre ile çalışacağını belirleme yetkisi gruba aittir. İşveren burada yönetim hakkından bir anlamda fedakarlık etmiş olmaktadır.

İş paylaşımının değişik türleri vardır. Çalışanlar birer gün olarak çalışabilecekleri gibi , her gün yarım gün de çalışabilir veya bir hafta biri, öteki hafta diğeri çalışabilir. Yaygın olarak 4 tip iş paylaşımından bahsedilmektedir. Bunlar; "bölünmüş gün" (split day), "bölünmüş hafta" (split week), "değişimli hafta" (alternate week) ve "sabit olmayan takvim" (no fixed schedule) olarak sıralanmaktadır (Yavuz,1995,s:501.)

• **Çağrı Üzerine Çalışma (On-call work):** Çağrı üzerine çalışma, önceden yapılan hizmet akdi gereğince, işçinin işveren tarafından çağrıldığında işyerine gelerek çalışmasıdır (Yavuz,1995 s:65.) Çağrı üzerine çalışma iki şekilde olmaktadır. Her iki şekilde de işçinin çalışması çağrı üzerine olmakta ve bu yetki işverene ait bulunmaktadır. Aralarındaki fark ise, çalışma süresinin belirlenmesi biçimi ile ilgilidir. Birinci şekilde, taraflar önceden, çalışılacak süreyi (haftalık, aylık veya yıllık) anlaşarak birlikte belirlemektedir. Yapılan sözleşmeyle işçi ne kadar süre çalışacağını bilmektedir. Tabii ki çalışmanın ne zaman yapılacağı belli değildir. İkinci şekilde ise, çalışılacak sürenin tespiti tek taraflı olarak işverene bağlıdır. İşveren, ne zaman çalışılacağına karar vereceği gibi ne kadar süre çalışılacağını da kendisi belirlemektedir. İşçinin çalışılan süreyi belirleme de ise bir işlevi olmamaktadır.

Bu sistem işyerinde iş kapasitesindeki değişikliğe uygun çalışma yapma, iş sürelerinde esneklik sağlama, bu yolla maliyeti düşürme imkanı sağladığından zamanı ve kapsamı önceden görülmeyen bu tür işlerde (Hastane, otel, lokanta, gazetecilik işletmelerinde ve bazı endüstri kolları) uygulanır (Tuncay,s:47.)

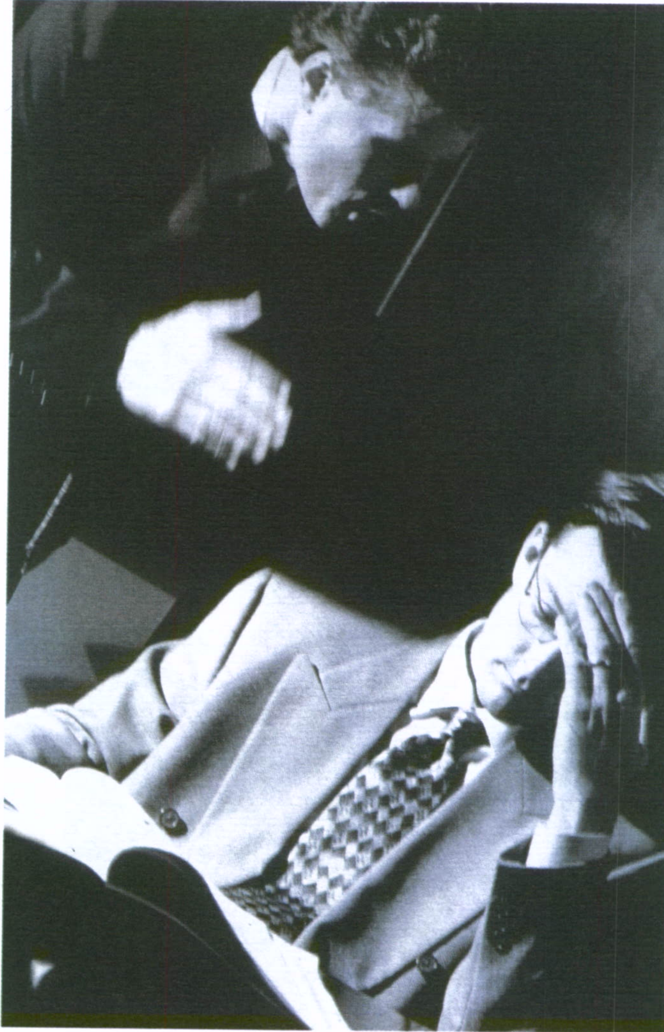
• **Ödünç İş İlişkisi:** Ödünç iş ilişkisi, kavram olarak, herhangi bir işvereninin, (kendisine hizmet akdi ile bağlı olan) işçinin iş gör-

me edimini belirli veya geçici bir süreyle diğer bir işvereninin emrine vermesini ihtiva eder (Centel, 1993, s:249.) Bu yöntemle işletmeler işgücü fazlasını işten çıkarmak için başkasına devredebilmekte, böylece yükünü hafifletmekte, kapasiteye göre çalışan işyerleri kalifiye elemanlarını her zaman muhafaza edebilmekte, ödünç alan işletmeler de geçici işgücü ihtiyaçlarını güven duydukları işletmelerden sağlayabilmektedir.

2) Esnek Süreli Çalışma

İş süresinin kısaltılması, yıllık ücretli izin süresinin artırılması ve erken emeklilik uygulamalarına gidilirken, işletmenin ve bütünüyle ekonominin verimlilik amacıyla uyuşan önlemlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu önlemlerden biri de esnek iş süreleridir (Ardut, 1992, s:143.) İşverenler yeni esnek iş düzenlemelerini kapsayan iş görene göre kendi çalışma zamanlarını seçme hakkı tanıyarak, daha fazla özgürlük tanıyan programları gittikçe daha fazla kabul etmektedirler. Bunlar, çalışanlara bireysel hayatlarını istedikleri şekilde düzenleyerek, boş zamanlarını ihtiyaçlarına göre ayarlama imkanı vermesi, dolayısıyla iş göreni zaman baskısından belli ölçüde kurtarması, aile yaşantısına daha uygun olması vb. sebeplerle iş görenler tarafından da benimsenmektedir (Özçelik,s:157.)

Esnek süreli çalışmalar öncelikle işgünü bazında ele alınmıştır. Esnek süreli çalışmada iş gören çalışma süresini bir plan dahilinde belirlemektedir. Burada günün ortalarında bir zaman dilimi, mesela saat 11.00 ile 14.00 arası, asıl zaman olarak tespit edilmekte, işin başlangıç ve bitiş saatlerini asıl zamanı kapsamına alacak şekilde iş gören kendisi ayarlamaktadır. Örneğin, iş gören 07.00 ile 15.00 arası veya 11.00 ile 19.00 arasında çalışmak yönünde tercih yapabilir. Görüldüğü üzere

burada iş günü temel olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Bunlardan biri temel (asıl) zaman periyodu, diğeri ise esnek zaman periyodudur.

Bu açıklamalar doğrultusunda, esnek süreli çalışma modellerini 4 alt başlıkta incelemek mümkündür.

• **Kayan İş Süresi:** İşçilerin günlük iş süresi aynı kalmak şartıyla, işe başlama ve paydos zamanını veya belirli bir zaman dilimi (hafta, ay) içinde ortalama günlük çalışma süresini aşmamak kaydıyla, günlük çalışma süresini kendilerinin belirleyebildiği bir çalışma modelidir (Acar, s:77.) Kayan iş süresinin, "basit" ve "nitelikli" kayan iş süresi olmak üzere iki modeli vardır.

• Basit kayan iş süresinde işçinin günlük iş süresi kesin olarak belirlenmiştir. İşletmenin çalışmaya açık bulundurduğu çalışma süresi içinde, işçi işe ne zaman başlayacağını ne zaman son vereceğini kendi tayin etmektedir.

• Nitelikli kayan iş süresinde" ise, işçi sadece işe başlama ve bitiş saatlerini değil, günlük çalışma süresini de kendisi belirleyebilme hakkına sahiptir. Günlük çekirdek süre burada da muhafaza edilmekle birlikte, gündüz çalışma fazlasını ve eksiğini belirli bir zaman dilimi içinde (hafta, ay) daha az ya da fazla çalışma suretiyle "denkleştirme" imknına sahiptir. Bu şekilde işçi çalışmadığı süreleri zaman içinde telafi ederken, fazla çalışma ücreti isteyememekte, fakat fazladan çalışılan süreleri de serbest zaman olarak kullanabilmektedir.

• **Vardiyalı çalışma (Shift work):** Sanayi toplumlarında genel olarak kişinin çalışma süresi günlük yaşantısının yaklaşık üçte birini oluşturmakta, günün geri kalan süresini ise kişi uyku, dinlenme ve çalışmanın dışındaki çeşitli faaliyetlere ayırmaktadır. Ancak günümüzde bazı işletmelerin faaliyetlerini gün boyu kesintisiz olarak ya da kişinin biyolojik sınırlarının ötesinde normalden daha

uzun süre ile devam ettirmesi gerekmektedir. Bu gibi durumlarda genelde işletmeler yirmi dört saatlik bir günü üçe bölerek vardiyalar halinde çalışmaktadırlar. Giderek gelişen sanayileşme sonucu, bu tür uygulamalar hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde yaygınlık kazanmakta, ekonomik, sosyal, psikolojik, fizyolojik ve yasal yönleri ile günümüzde karmaşık ve çok boyutlu bir konu görüntüsü vermektedir.

Esnek iş süreleri içinde en eski modeli oluşturan ve hemen her ülkede yaygın biçimde uygulanan "vardiyalı çalışma düzeni"; hizmet veya işin gereği 24 saat faaliyet göstermekte olan iş kolları ve işletmelerde uygulanan bir programdır. Taşımacılık, haberleşme, sağlık, güvenlik gibi hizmet işkolları ile petrol rafinerileri, demir çelik, cam, kimya gibi sanayi işletmeleri sürekli faaliyet göstermeleri gereken, bu yüzden de vardiyalı çalışma düzeni uygulayan kuruluşlardır.

Vardiyalı çalışma düzeninde bir işgününün bölümlerinin gündüz, akşam yada 1.,2.,3., vardiyalar olarak ifade edilmektedir. Vardiyaların başlangıç ve bitiş saatleri uygulamalarda çeşitli farklılıklar göstermesine karşılık, genel olarak aşağıda belirtilen şekilde vardiyaların düzenlenmesi en yaygın olanıdır:

Gündüz vardiyası (1.vardiya):
08.00-16.00 saatleri arası
Akşam vardiyası (2.vardiya)
16.00-24.00 arası
Gece Vardiyası (3.vardiya)
24.00-08.00 saatleri arasında yer alan süre (Uyargil, 1996, s:92.)

Vardiyalı Çalışma düzeninde bu üçlü ayırımın ötesinde asıl önemli olan, bu sürelerin nasıl bir düzen içinde işgörenler için programlandığıdır. Örneğin bu üç vardiya çoğunlukla rotasyon esasına göre (dönerek) çalışanlara uygulandığı gibi, bazen de sabit bir sistem içinde hep aynı kişilerin aynı vardiyalarda çalışmasını öngören programlar da mevcuttur. Rotasyon esasına uygun olarak yapılan düzenlemelerde işçilerin çalıştıkları vardiyalar, günlük, haftalık 15 günlük veya aylık olarak değişkenlik gösterir. Böylece herkese daha çok tercih edilen gündüz vardiyasında çalışma olanağı sağlanmış olur (Uyargil, 1996, s:92.)

Vardiyalı çalışma düzeninin özellikle işgörenlerin sağlığı, aile ilişkileri, sosyal yaşantısı ve iş güvenliği üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu belirtilmektedir. İşveren açısından vardiyalı çalışma, işletmenin sürekli çalışmasına, makine ve tesislerin durmamasına yol açmak gibi avantajları yanında, özellikle işgörenlerin nakli, vardiya değişimi, devamsızlık ve işe gelmeme, yorgunluk gibi sorunları da beraberinde getiren bir sistemdir (Acar, s:78.)

- **Telafi Edici Çalışma ve Dinlenme:** Telafi edici çalışma modelinde iki tatil günü arasında kalan işgününde ya da zorlayıcı bir nedenle üretimin durması sonucu, hatta işçinin işverenden izin alıp çalışmadığı günlerde kaybedilen çalışma sürelerinin belli bir zaman dilimi (hafta, ay) içinde çalışma yaparak, telafi edilmesi söz konusudur.

Esnek iş süreleri içinde en eski modeli oluşturan ve hemen her ülkede yaygın biçimde uygulanan "vardiyalı çalışma düzeni"; hizmet veya işin gereği 24 saat faaliyet göstermekte olan iş kolları ve işletmelerde uygulanan bir programdır.

Avrupa ve Amerika 'da ihtiyaç duyulan ve uygulanmaya çalışılan bir başka esneklik de "Telafi Edici Dinlenme"dir." Bu modelde işçiye fazla çalıştığı saatlerin ya da günlerin karşılığı (işçi razı olursa) serbest zaman olarak verilmek suretiyle telafi edilmekte fakat fazla çalışma ücreti ödenmemektedir.

• **Sıkıştırılmış İş Haftası:** Esnek ya da sıkıştırılmış (compressed) iş haftası adı verilen bu uygulamada, günlük çalışma saatleri artırılarak, haftalık çalışma günü sayısının azaltılması öngörülmektedir. Örneğin haftalık çalışma süresi 40 saat olarak kabul edildiğinde, haftanın 4 günü 10'ar saat ya da 3 günü 12' şer saat ve bir gün 4 saat çalışarak, haftalık çalışma süresi tamamlanabilmektedir. Burada haftalık çalışma süresinin azaltılması değil, belli günler içinde toplanması söz konusudur. Ayrıca bu uygulamada toplam aylık ya da 15 günlük çalışma süresinin de bir ayın veya 15 günün içinde belli günlerde toplanması da mümkündür (Arıcı, s:86.)

Çeşitli avantajlara sahip bulunan sıkıştırılmış iş haftası planının büyük ölçüde başarılı olduğu söylenmektedir. İşe başlama ve işin sona ermesi daha az olduğundan (3 veya 4 gün başlangıç ve bitiş var) üretkenlik artmaktadır. Çalışanların bu planın bir parçası olan, Cumartesileri veya akşamları çalışmaya daha fazla istekli oldukları belirtilmektedir. Amerikan Yöneticileri Birliğinin araştırmasına göre; araştırmaya dahil olan firmaların % 8'i planın işletme üzerinde olumlu etki yaptığını belirtmiştir. Bunlardan hemen hemen yarısı üretimin arttığını, diğerleri ise maliyetlerin düştüğünü ifade etmiştir. İşgörenlere daha fazla boş zaman bırakılması, tatil süresi uzun olduğu için devamsızlıkların azalması, ulaşımla ilgili kolaylıklar sağlanması da planın diğer yararları olarak belirtilebilir (Özçelik, s:104). Bu yararların yanında sıkıştırılmış iş haftası uygulaması, işgörenin aşırı çalışmasına sebebiyet vereceğinden, sağlığının bozulması, dikkatsizliğin artması, dolayısıyla çeşitli kaza ve hastalıklara maruz kalması sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle sıkıştırılmış iş haftası planı, işçi sağlığı ve güvenliği açısından çeşitli eleştirilere sebep olmaktadır.

B) Çalışma Yerleri Yönünden Esnek Çalışma Modelleri

Çalışma hayatında esneklik uygulamalarının bir bölümünü de esnek işyeri uygulamaları oluşturmaktadır. Bu uygulamalarda işin, işyeri dışında yapılması söz konusudur. İşyeri dışında çalışmanın "evde çalışma" ve "tele-çalışma" olmak üzere iki şeklinden söz edilebilir.

1) Evde Çalışma (Home-working): "Evde çalışma" ya da "eve iş verme" özellikle çalışma süresi esnekliği yanında mekan esnekliğini de kapsayan bir düzenlemedir. Özellikle çeşitli nedenlerle ev dışında çalışma fırsatı olmayan kişilere gelir sağlama imkanı verilmekte ve böylelikle bu kişiler işgücünün içine çekilebilmektedir (Özçelik, s:104.) Yani, bu modelin işgücü piyasasında daha çok kadın işgücünün katılımını gerçekleştiren yeni bir istihdam biçimi olduğu ifade edilmektedir (Centel, s:242.) Diğer yandan yapılan araştırmalar evde çalışmanın benzer şekilleri olduğunu göstermektedir. Bir işverene bağlı olarak esas çalışma yeri işyeri/ işletme olup, sık sık evine işinin bir parçasını götürüp ücret karşılığı veya ücret olmaksızın evde çalışma yapan işçiler olduğu gibi, serbest meslek sahibi olan ve kendi işini devamlı olarak eve götüren ve evde çalışan kişiler de mevcuttur. Bu tür gruplar ise "evde çalışanlar" değil, "eve iş götürenler" olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, s:58.)

Eve iş verme sistemi içinde çalışanlar, bir veya birkaç işverene bağlı olarak iş gördükleri gibi sadece dışarıdan gelecek sipariş üzerine de faaliyet gösterirler. Normal işçiden farklı olarak, bunlar için sadece işin özelliği, sabit bir işyeri mekanının kullanılmasını zorunlu kılmamasıdır. Nitekim, yapılan iş, mutlaka işverene ait işyerinde yerine getirilmeyi gerektirmediği için, işveren bu işin kendi işyeri yerine ilgiliye ait evde görülmesini tercih edebilmektedir. Evde çalışma kişisel bağımlılığı belli ölçüde katı olmaktan çıkarıp esnek duruma getirmesine karşın, ekonomik bağımlılığı ortadan kaldırmaz. Bu anlamda eve verilen işin görülmesi için gerekli olan malzemenin çoğunlukla işveren tarafından tahsis edildiği görülür (Centel,s:242-243.)

2) Uzaktan Çalışma (Tele-Çalışma): Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak giderek yaygınlaşan bir diğer esnek çalışma programı ise uzaktan çalışma (Telecommuting). Tele çalışma (Teleworking) veya sanal ofis (Virtual Office) olarak da adlandırılan bu çalışma şekli bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler neticesinde ortaya çıkmış ve hızla yaygınlaşmıştır. Uzaktan çalışma, çalışanların işyerlerindeki bilgisayar ağına ve veri tabanına, bir telefon hattıyla evlerinden veya bir başka yerden, kendi bilgisayar ve modemiyle bağlanarak çalışmaları şeklinde tanımlanabilir(Kaynak, 2000, s:79.) Bir başka ifade ile, çalışanın işyerine bağımlılığının ve işveren denetiminin minimum düzeyde olduğu bir çalışma şeklidir.

Yukarıda yapılan tanımlama çerçevesinde "tele çalışma"nın karakteristik özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

(a) İşin, işyeri dışında ayrı bir yerde görülmesi,

(b) Bu yer ile esas işyeri arasında elektronik iletişim araçları ile kurulmuş bir bağın mevcut olması,

(c) İşin programlanabilir bir araç vasıtasıyla ifade edilmesi (Özçelik,s:106.)

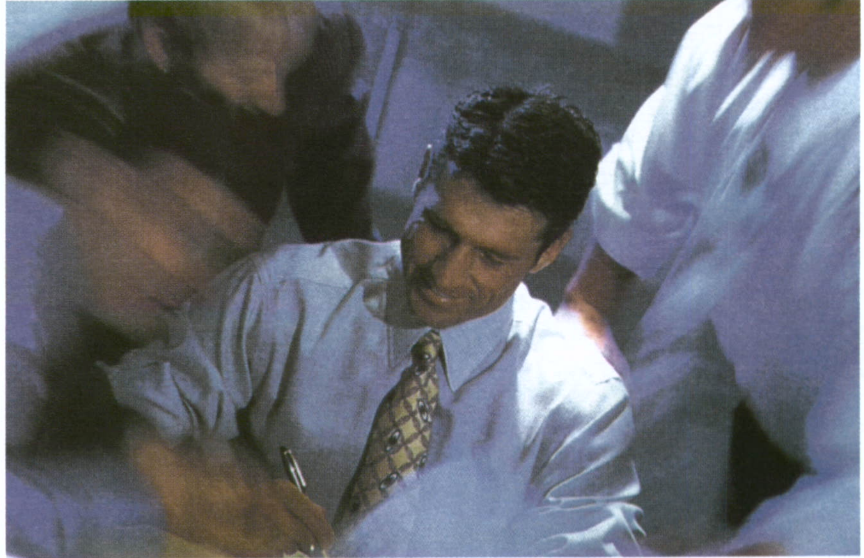
Uygulamada tele çalışmanın değişik şekillerine rastlanmaktadır. En yaygın olan beş ayrı şekli şunlardır (Yavuz,s:64):

• **Uydu çalışma merkezleri (Satellite Work Centres):** Uydu çalışma merkezleri, işletmenin merkezinden uzak fakat bilgisayar sistemiyle işletmeye bağlı bulunan çalışma yerleridir. Bu merkezler, çalışanların evleri değil, fakat evlerine yakın yerlerdir. Her türlü haberleşme ve bilgisayar cihazları ile donatılmıştır. Buralarda bir çok işçi çalışmakta ve çalışanların denetimini yapan bir idareci bulunmaktadır.

• **Komşu Çalışma Merkezleri (Neighbourhood work centres):** Komşu çalışma merkezleri, sadece bir işletmeye değil, birden çok işletmeye bağlı olan çalışma merkezleridir. Birden fazla işveren tarafından kullanılan bu merkezlerin donatılması ve finansmanı ortak olarak yapılmaktadır. Bu ofislerde, bu yerlere yakın oturan işletme personeli çalışmaktadır.

• **Elektronik ev çalışması (Electronic Homework):** Elektronik ev çalışması ise, tele çalışmanın en yaygın olan ve evde yapılan şeklidir. Bu çalışmada, bilgisayar donanımı evde bulunmakta, ev ile işletme merkezi arasında bağlantı kurulmakta ve kişiler kendi evlerinde çalışmaktadırlar.

• **Elektronik Hizmet Ofisleri (Electronic Services Offices):** Elektronik hizmet ofisleri, çalışanlar tarafından kurulan, donanımı ve finansmanı bu kişilerce karşılanan bağımsız hizmet bürolarıdır. Bu ofisler herhangi bir işletmeye ait değildir. Sadece işletmelere, özellikle küçük ve orta ölçekli olanlarına, bilgisayar ve veri işleme hizmeti sunmaktadır.

• **Esnek Çalışma Düzenlenmesi (Flexible Work Arrangaments):** Tele çalışmanın diğer bir şekli olan esnek çalışma düzenlemesi, gerek işyeri gerekse çalışma süresi bakımından en esnek çalışma biçimidir. Bu tür çalışma,

Üretim ve çalışma şeklini etkileyen bu teknolojik ve ekonomik değişiklikler, 1970'lere kadar geçerliliğini koruyan "Fordist üretim" yapısı yerine, "Esnek Üretim" şeklinin uygulamasını gerekli kılmış; küreselleşen dünyada, uluslararası rekabet, ekonomik büyüme, teknolojik gelişmeler ile konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlayabilmek için, işgücü piyasasındaki katılıkların azaltılması ve esnekliğin artırılması gerekli hale gelmiştir..

işletmeye, yapılan işe ve çalışanın durumuna göre değişmektedir.

Tele çalışmada çalışan kişinin zamanını serbestçe kullanabilmesi, işi yapacağı yeri serbestçe seçmesi, ev dışında ya da uzak yerlerde çalışma imkanı olmayan kişilere istihdam sağlanması gibi pek çok avantaj mevcuttur. Ancak bunun yanında kişinin çok çalışarak yıpranması, sürekli evde kaldığı için sosyal yaşantıya katılamaması, monotonluk, sendikalaşma imkanının olmaması, tele çalışmanın dezavantajları olarak sayılabilir. Çalışma sürelerinin kontrolünün güçlüğü de diğer bir dezavantaj olarak belirtilebilir (Arıcı, s:106.)

IV. Sonuç

1970' li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren çalışma hayatında yaşanan bir çok önemli değişiklik, çalışma şekli ile işçi-işveren ilişkilerini etkilemiştir. Endüstri ötesi toplumlarda, yaklaşık son 30 yıl içinde yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla, gerek sanayi sektöründe, gerekse hizmet sektöründe bilişim teknolojisinin kullanımı ve yaygınlaşması bu süreci hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra, globalleşme, uluslararası bütünleşmeler, dışa açılmalar, uluslararası rekabet ve ekonomik konjonktürel dalgalanmaların etkisi de artmaya başlamıştır. Üretim ve çalışma şeklini etkileyen bu teknolojik ve ekonomik değişiklikler, 1970'lere kadar geçerliliğini koruyan "Fordist üretim" yapısı yerine, "Esnek Üretim" şeklinin uygulamasını gerekli kılmış; küreselleşen dünyada, uluslararası rekabet, ekonomik büyüme, teknolo-

jik gelişmeler ile konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlayabilmek için, işgücü piyasasındaki katılıkların azaltılması ve esnekliğin artırılması gerekli hale gelmiştir..

Genel olarak esnek çalışma modelleri, çalışanların çalışma hayatıyla ilgili bütün problemlerini çözememekle beraber, bir yandan işin insanîleşmesini sağlayarak, çalışma hayatının kalitesini artırdığı, diğer yandan da, çalışanlara iş hayatını düzenleme konusunda yetki ve fırsat verildiğinden, onların özel hayatlarının daha kaliteli olmasını sağladığı da bir gerçektir.

Öte yandan, genellikle endüstri ilişkileri sisteminin iki önemli aktörü olan işçi ve işveren örgütleri arasında menfaat çatışması bulunduğu düşünülmesine rağmen, esneklik ve esnek çalışma konusunda ise menfaat çatışmasından çok, menfaat birliğinin olduğu görülmektedir. Çünkü, esnek çalışmanın gerek işçiler, gerekse işverenler için sakıncasından çok faydasının olduğu görülmektedir.

Esnek çalışmanın işçiler için faydaları, daha çok insanî olmasına rağmen, işverenler açısından olumlu yanlarının ise ekonomik olduğu görülmektedir. Esnek çalışma, iş gücü verimliliğini artırmakta, gecikmeler ve işe gelmemeleri en aza indirmekte, işe başlamadan önce ve sonra işçiler arasındaki konuşmaları ortadan kaldırmakta, fazla mesainin azalmasını temin etmekte, ekonomik açıdan üretim araçlarının tam kapasite ile kullanılmasını ve ana maliyetlerinin azalmasını sağlamakta, işçi teminini kolaylaştırmakta ve işgücü devrini azaltmaktadır. Kısaca, esnek çalışma, konjonktürel dalgalanmalara uyum sağlayarak işletmenin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmaktadır.

Son olarak, esnek çalışma ve esnek çalışma modellerinin AB ülkeleri ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki uygulamalarının yoğunluğu dikkate alındığında - bu alanda son yıllarda özellikle sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan ciddi çalışmalar olmasına rağmen - ülkemizde henüz yaygın olarak uygulanmadığını, gerekli hukukî düzenlemelerin mevcut olmadığını ve Batı dünyası ile paralel bir gelişmenin yaşanmadığını vurgulamak gerekir. Özellikle bu tür uygulamalar ekonomik kriz dönemlerinde işletme ve işgörenlere önemli açılımlar sağlamakta, hayatlarını kolaylaştırma ve yaşanan ekonomik krizin olumsuz etkilerini azaltarak, yaşayışlarını sürdürmede ciddi bir rahatlamayı beraberinde getirmektedir..

KAYNAKÇA

- **Acar, Ahmet Cevat;** Alternatif Çalışma Düzenleri, İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı:1-2, İstanbul, Nisan-Kasım 1992.
- **Arıcı, Kadir;** "Çalışma Sürelerinin Hukuki Gelişimi ve Yeterliliği Açısından 1475 Sayılı İş Kanununda Çalışma Süreleri", Kamu-İş, Ankara, 1992.
- **Ardut, Zeki;** "Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Değerlendirilmesi", Kamu-iş, 1992.
- **Atasayar, K.;** "Türk İşverenleri Açısından İş Hukukundaki Esneklik", Çalışma Hayatında Esneklik, Çeşme Altınyunus, 27/31 Ekim,1993.
- **Atkinson,J.; Meager, N.;** Changing Working Patterns, A Report Prepared by the Instute Of Manpower Studes, Manchester Business school, 1968.
- **Centel, Tankut;** "Türkiyede Yeni İstihdam Türleri ile İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi", Çalışma Yaşamında Esneklik Semineri, İzmir, 1993.
- **Cordova, E.;**"From Full-Time Wage Emplayment to Atypical Emplayment"; International Labour Review; Vol:125, No:6; 1986.
- **Dessler, G.;** Personnel Management, Fourth Edition, Prentice-Hall International Editions, New Jersey, 1988.
- **Eyrenci, Öner;** "Türk Çalışma Mevzuatında İşletmeleri Esnekliğe Kavuşturacak Ne Gibi Düzenlemeler Yapılabilir", (2000'li yıllarda Endüstri İlişkilerine Bakış Semineri), 2/7 Kasım 1993, MESS Yayın No:204, İst.,1994.
- **Ekonomi, Munir;** "Türk İş Hukukunda Esnekleşme Gereği", Çalışma Hayatında Esneklik Semineri, İzmir, 1993.
- **Hammer, Leslie, B.;** Karen M. Barbera; "Toward an Integration of Alternative Work", Human Resource Planning, Vol.20.2, 1997.
- **Hueck, G.;** "Almanya'da Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesine Yönelik Programlar"; Çalışma Hayatında Esneklik Semineri; İzmir 1993.
- **Kaynak, T;**Adal, Z. ve diğ., İnsan Kaynakları Yönetimi, İ.Ü. İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı No:7, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- **Köstekli, Ş.İ,** "Esneklik ve Sendikal Politikalar" (Kamuoyunda Esneklik, MESS Yayın No:311, Rota Yay. Yap. Tan. Tic. Ltd. Şti, Ağustos 1999).
- **Loritz, K.G;** "Alman İş Hukukunda Esnekleşmeye Yönelik Çabalar", Çalışma Hayatında Esneklik, Çeşme-Altınyunus, 27-31 Ekim 1993.
- **McCampbell, Atefeh Sadri;** "Benefits Achived Though Alternative Work Schedules" Human Resource Planning, Vol.19.3, 1996.
- **Mueller,W.S.;** Flexible Working and New Technology: Employment Relations, Blackwell, 1992.
- **Özçelik, Ayşe Oya;** "Esnek Çalışma", İ.Ü.İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı:1, Nisan 1995.
- **TİSK,** "Çalışma Hayatında Esneklik", http://www.tisk.org.tr/yayinlar.htm(17.07.2001)
- **Tuncay, A. Can;** "Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler: Esneklik", Antalya, 27/30 Nisan.1995.
- **Uyargil, Cavide;** "Vardiyalı Çalışma Düzeni ve Çalışanlar Üzerindeki Psiko - Sosyal Sonuçları, İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, c:15, sayı:2, Kasım 1996.
- **Yavuz, Arif;** "Esnek Çalışmanın Endüstri İlişkilerine Etkisi" (Kamuoyunda Esneklik, MESS Yayın No:311, Rota Yay. Yap. Tan. Tic. Ltd. Şti, Ağustos 1999).
- **Yavuz, Arif;** Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi, Filiz Kitabevi İstanbul,1995.
- **Zaim, Sabahattin;** Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.

Dr. AHMET HELVACI[1]

Bir Başka Açıdan Seçimler

Türk Siyasal Seçimlerinin Konum Analizi Merkezli İncelenmesi

Türkiye'nin çok partili siyasal sisteme geçtiği 1950 yılından beri ülkede yapılan tüm genel ve yerel seçim sonuçları, ülkenin seçimlerden önce içerisinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal koşulların ışığı altında yorumlanmış, partilerin kaybedip kazanmalarındaki ana nedenler, partilerin o dönemde almış yahut alamamış oldukları tavır, politika ve önlemlere ya da ortaya çıkan ulusal-uluslararası olaylara göre belirlenmiştir. Kısaca, yapılan, başarı ve başarısızlık ölçümü üzerine dayanan bir konjonktür analizidir.

Aslında Türkiye'deki konjonktür analizi Batıda yapılan siyaset sosyolojisi merkezli sosyo-ekonomik-politik konjonktür analizi biçimini esas olarak 1980'lerde, bilhassa da 1990'lı yıllarda almıştır. Ancak bu yöndeki gelişim de istenen biçimde gerçekleşmemiş, devletin ideolojik olarak tanımlanma ve paylaşım çabaları bu analiz biçiminin saptırılarak 'haklı çıkma yarışına' ve mevhum ve abartılı 'herkese ince mesaj verme' alaycılığına indirgenmesine yol açmıştır[2]. Bu çalışmada kullanılan analiz biçiminde, seçmenin siyasal davranışında temel etmenlerden birisi olduğuna inanılan, partilerin iktidara göre duruşlarının (iktidarda, ana muhalefette ve muhalefette olma durumları) ve seçimlerin yapılış mevsimlerinin (sonbahar-kış gibi) etkisi araştırılacak ve kısaca konum analizi adı verilen bu değerlendirme biçiminin konjonktür analizi ölçüsünde açıklayıcı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu analiz biçimine konum analizi adının verilmesinin nedeni, bu analiz biçiminde konjonktür unsurlarının yerine, siyasal partilerin iktidarda, muhalefette ve koalisyon konumunda bulunmalarının esas alınarak muhtemel seçmen tavırlarının ortaya konulmasıdır. Burada önemli olan, hem sistem özelinde, hem de siyasal partiler özelinde program, ideoloji ve başarı/başarısızlık unsurları değil, partilerin bir iktidar dönemi içerisinde ve özellikle de seçimler öncesinde kesbettikleri siyasal konumdur.

Sosyal bilimlerde hiçbir olay tek faktörlü olarak açıklanamaz. Her olayın her zaman ona etkide bulunan başka unsurları vardır. Ancak bu makalede kullanılan değerlendirme kriterinin, diğer kullanılagelen kriter olan sosyo-ekonomik-politik konjonktür analizi kadar açıklayıcı ve belirleyici olduğu düşünülmektedir. Böyle düşünülmesinin ana nedeni, seçmen tavırlarının, zannedilenin aksine, parti tercih imkanı ve politikalarının artmasına ve farklılaşmasına rağmen ciddi anlamda değişmediğidir. Açıklamalara geçmeden önce bu alanda yapılmış benzeri çalışmalara ilişkin bir literatür özeti verilecektir.

Literatür Araştırması

Dünyada temelde 1960'lardan sonra yaygın olarak yürütülen siyaset sosyolojisi merkezli çalışmalar çok çeşitli alanlarda ortaya çıkmıştır. Bilhassa günümüzde Medeniyetler Çatışması teziyle ünlenen Samuel P. Huntington'un iki eseri (Huntington 1969 ve 1976), bu alanda yazmış oldukları Sivil Kültür isimli köşetaşı esere sahip olan Almond ve Verba (Almond-Verba 1963) ve Ronald Inglehart (İnglehart 1977)'ın Sessiz Devrim'i değerlerle vatandaşların siyasal tavırları arasındaki ilişkileri inceleyen eserlerdir.

Türkiye'de ise bu konuda yazılmış eserler genelde siyasal katılma alanında yoğunlaşmıştır. Seçmenlerin genel olarak siyasal sistem karşısında, özel olarak da oy verme (seçim) konusunda davranışlarını etkileyen unsur ve faktörlerin açıklanması üzerine kurulmuştur. 1956 yılında basılan Nermin Abadan'a ait kamu oyu merkezli ***Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları*** isimli eserin (Abadan

1956) belirtilme gerekliliği yanında, bu alanda göze çarpan ilk kapsamlı çalışma Deniz Baykal'a (Baykal 1970) aittir. Diğer önemli çalışmalar ise Ersin Kalaycıoğlu (Kalaycıoğlu 1983) ve Ergun Özbudun'a (Özbudun 1975) aittir. Ayrıca TUSES ve TÜSİAD gibi kurumların yürüttüğü çalışmalar (kamu oyu yoklamaları, raporlar gibi) da genelde konjonktür analizi kapsamında yürütülen çalışmalardır.

Türk seçim kanunları anayasada belirtilen "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkeleri doğrultusunda hazırlanması gerekirken her zaman bu ilkelere dengeli olarak uyulmamıştır. Aslında bu çalışma, seçim sistemlerinin iktidarın şekillenmesindeki etkisini göstermeyi hedeflemez. Bundan dolayı da karşılaştırmayı yaparken meclisteki temsil oranını değil, partilere verilen oy oranlarını esas almıştır. Ancak Türkiye'deki seçim sistemlerine ilişkin güzel çalışmalar vardır. (Onlardan güncel olanlarından bazıları TÜSİAD 1996; TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi 1994, ve SİSAV ve TDV vakfı !986.)

Türkiye'de seçimlerin yorumlanması uzun zamandan beri yapılan bir eylemdir. Girişte de belirttiğimiz gibi bu alandaki çalışmalar, 1980'lerden sonra, sadece gazetelerde yapılan eylem türleri olmaktan çıkmış ve yoğun olarak akademik çabalarla da yürütülen bir eylem biçimi halini almıştır. Ancak temelde konjonktür analizi merkezli bu yorumlar, girişte de belirttiğimiz gibi, siyasal tercih ve yaklaşımların gölgelerini üzerlerinde taşımaya başlamıştır. Bu makalede esas alınan konum analizi niteliği gereği böyle bir noksanlıkla sakatlanamaz. Temel olarak, partilerin temsil ettiği ideolojik duruştan bağımsız olarak, iktidara göre kesbettikleri konumları ve seçimlerin yapılış tarihleri esas alınarak yapılan konum analizi, verileri yanlış okuma/değerlendirme riski dışında siyasi tercihlerden bağımsızdır. Aşağıda, bu analize esas alınan önermeler üç kalemde toplanmıştır. Ancak eğer bu alandaki çalışmalar daha derinlikli olarak yürütülürse başka karakteristikler saptamak da mümkün olabilir. Bu çalışmada, bu önermeler ayrı başlıklar altında değil tümü birden değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu yazıda genel değerlendirme içerisinde ilk iki önermeye nazaran daha az üzerinde durulmuş olan üçüncü önermenin etkisi yerel seçim sonuçlarının da katıldığı bir çalışmada daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Ancak burada dile getirilmesi gereken diğer bir unsur, askeri müdahalelerin seçmenlerin tavırlarında meydana getirdiği etkilerdir. Bu anlamıyla bu konuda çok şey yazılmış olmasına karşın (örneğin, Hale 1995; Özdemir 1995), bunların doğrudan oy vermedeki etkileri net bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu konu da üzerinde müstakil çalışma yapmayı gerektirecek kadar ilginç ve önemlidir.

Bu çalışmada bu unsurların geçerliliği gösterilirken sadece partilerin almış oldukları oy oranları kullanılacaktır. Türkiye'de sürekli değiştirilen seçim kanunları ve de seçim bölgelerine göre oluşan milletvekili seçilme yeter sayıları arasındaki farklılıklar partilerin çıkarmış oldukları milletvekili sayılarının esas alınmasını mantıklı kılmamaktadır.

Seçmen Tavırlarına Etkide Bulunan Konjonktür Dışı Unsurlar:

Bu unsurlar her seçim döneminde, -o dönemin de etkisi ile- ya tümden yahut da birkaçı birarada etkide bulunurlar. Bu unsurları temelde üç grup altında toplayabiliriz.

(1) İktidarda bulunan her parti oy kaybeder.

Bu unsurun ortaya çıkmasının nedeni her koşul altında iktidarın yıpranacağı gerçeğidir.

(2) Koalisyon durumunda iktidarın küçük ortağı daha fazla oy kaybeder.

Bu unsurun ana nedeni koalisyon durumlarında koalisyon ortaklarına oy veren seçmenlerin fikirlerinde de büyük bir benzeşmenin ve de kendilerini hükümetin tümü ile özdeşleştirmenin gerçekleşmesi[3] ve bu benzeşme ve özdeşleştirmeden büyük partinin daha karlı çıkmasıdır. İkinci nedeni ise iktidarın doğası gereği seçmenlerin büyük olana, etkin olana meyletmeleridir.

(3) Kış ve ilkbaharda yapılan seçimlerde iktidarın oy kaybı, sonbaharda yapılanlara göre daha fazladır.

Bu unsurun ortaya çıkmasının temel nedeni, kış ve ilkbaharda vatandaşların ceplerinin boş olmasıdır. Sonbaharda ise insanlar yeni hasattan çıkmış ve paralarının ya tümünü ya da ilk taksitlerini almışlar ve halkın önemli kısmı yeni tatilden çıktığından moralmen iyi durumdadır.

Bu çalışmada bu unsurların geçerliliği gösterilirken sadece partilerin almış oldukları oy oranları kullanılacaktır. Türkiye'de sürekli değiştirilen seçim kanunları ve de seçim bölgelerine göre oluşan milletvekili seçilme yeter sayıları arasındaki farklılıklar[4] partilerin çıkarmış oldukları milletvekili sayılarının esas alınmasını mantıklı kılmamaktadır. Ancak bu yazı okunurken akılda tutulması gereken diğer bir önemli husus, seçim sonuçlarının toto mantığıyla arttı-azaldı şeklinde okunmaktan daha çok bütün unsurların (hem bu yazıdaki hem de diğer sosyo-ekonomik-politik unsurların) bileşkesi gözönüne alınarak okunması gerektiğidir. **Kısaca söylenmek istenen, bu yazıda belirtilen unsurların sosyo-**

ekonomik-politik konjonktür unsurları ile birlikte değerlendirilmeleri gerektiğidir.

Diğer taraftan aşağıda önermeler sınanırken partilerin oy kayıplarının salt oranı değil, **kaybın oransal büyüklüğü** esas alınacaktır. Bunun nedeni, partilerin oy oranları arasında büyük fark bulunduğu durumlarda sadece salt kaybın esas alınmasının yanıltıcı olmasıdır. Örneğin bir seçimde %10'luk bir oy dilimine sahip olan bir partinin ikinci seçimde %5'lik bir oy kaybı, gerçekte %50'lik bir kayıp demektir. %30'dan %20'ye gerileyen bir partinin kaybı ise %10'luk bir gerilemeye rağmen, gerçekte kaybın oransal büyüklüğü esas alındığında %33'tür. Bu durumda örneğimizdeki birinci partinin kaybı oransal olarak daha büyük olacaktır.

Yine aşağıda önermeler sınanırken partilerin almış oldukları oy oranları, içerilme durumuna göre Devlet İstatistik Enstitüsünün yayınlamış olduğu, **İstatistiki Göstergeler 1923-1995,** (T.C. D.İ.E., Temmuz 1996, Ankara) ve **TRT Seçim 1999 Web Sayfası**'ndan (http://www.seçim99.gen.tr/) alınmıştır. Bazen aralarında varolan küsurat farkları gözardı edilmiştir. Son seçim sonuçları (18 Nisan 1999) için Resmi Gazete'ye (27 Nisan 1999 tarih ve 23678 mükerrer sayı) başvurulmuştur.

Tablo. 1: 14 Mayıs 1950 Genel Seçim Sonuçları

Demokrat Parti (DP)	%53,3
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	%39,9
Millet Partisi (MP)	%3,1

Tablo. 2: 2 Mayıs 1954 Genel Seçim Sonuçları

DP	%56,6
CHP	%34,8
CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi)	%4,8

Tablo. 3: 27 Ekim 1957 Genel Seçim Sonuçları

DP	CHP	CMP	HP (Hürriyet Partisi)
%47,3	%40,6	%7,0	%3,8

Tablo. 4: 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

CHP	AP (Adalet Partisi)	CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi)	YTP(Yeni Türkiye Partisi)
%36,7	%34,8	%14,0	%13,7

Önermelerin Sınanması: Türk siyasal sisteminde iktidarda bulunan partilerin oy kaybedeceği önermesinin tek istisnası 1954 seçimlerinde gerçekleşmiştir. 1950 seçimlerinde %53,3 oy oranına sahip olan Demokrat Parti (DP) 1954'deki seçimlerde bu oy oranını %3,3 oranında artırmış ve %56,6 oy oranına ulaşmıştır. Buna karşılık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %5,1'lik oy kaybıyla %39,9'dan % 34,8'e gerilemiştir (Bak Tablo.1 ve Tablo.2).

Ancak burada, tartışmalı 1946 seçimleri akabinde, gerçek anlamda ilk olan 1950 seçimlerinde seçmenlerden bazılarının gerçek tercihlerini gizleme yönündeki alışkanlıklarını/olası korkularını devam ettirdikleri ve bu nedenle Demokrat Partinin alması gereken oyu alamamış olabileceği ihtimali önemsenmelidir. Buna rağmen incelemeye değer olan bu seçimlerin 'istisna' kabul edilmesi bile kabul edilebilir bir durumdur.

Diğer seçimlere gelirsek:

Bu seçimlerde, yukarıdaki tablolardan açıkça görüldüğü gibi, DP %9,3'lük bir oy kaybına uğramış, CHP ise %5,8'lik bir oy artırımı gerçekleştirmiştir. Dikkat edilirse her iki partinin toplamından arta kalan fark her iki seçimde de yaklaşık aynıdır ve DP'den ayrılanlarca oluşturulan CMP'nin gerçekleştirdiği oy artırımı sadece %2,2'dir.

Doğrudan CHP tarafından değilse de CHP'ye sempatiyle bakan kadrolar tarafından gerçekleştirilen 1960 ihtilalinden sonra iki defa seçime dayanmayan Gürsel Hükümetleri kurulmuş (İlki 30 Mayıs 1960, diğeri 5 Ocak 1961) ve akabinde yapılan ilk genel seçimlerde (15 Ekim 1961) CHP birinci parti olurken DP'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi ise ikinci olarak çıkmıştır (Tablo.4).

Bu seçimlerin akabinde üç tane İnönü Hükümeti (20.11.61- 25.06.62 arası, 25.06.62 – 25.12.63 arası CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar koalisyonu, 25.12.63 – 20.02.65 CHP-Bağımsızlar koalisyonu) bir tane de seçim amaçlı Suat Hayri Ürgüplü hükümeti (20.02.65 – 27.10.65 arası AP-CKMP-MP-YTP koalisyonu) kurulmuştur. Benzeri unsurların geçerli olduğu, 1960 ihtilalinin karşısına ve koltuğuna aldığı partiler yaklaşımıyla da gösterilmesi mümkündür. Ancak bu makalede, o dönemin demokratik uygulamalar dönemi olmaması esası gözetilerek akabindeki siyasi seçimler üzerinde yorum yürütmekten kaçınılacaktır.

Bu dönem içerisinde yaklaşık 3.5 yıl iktidarda kalan CHP %6,1'lik bir gerilemeye maruz kalarak **(kaybın oransal büyüklüğü**

Tablo. 5: 10 Ekim 1965 Genel Seçim Sonuçları

AP	CHP	MP (Millet Par.)	CKMP	YTP	TİP (Türkiye İşçi Partisi)
%52,9	%28,7	%6,3	%2,2	%3,7	%3,0

Tablo. 6: 12 Ekim 1969 Genel Seçim Sonuçları

AP	CHP	MP	YTP	TİP	CGP	MHP	TBP
%46,5	%27,4	%3,2	%2,2	%2,7	%6,6	%3,0	%2,8

%21,7'dir) daha önceki seçimde önünde olduğu AP'nin oldukça gerisine düşmüştür. Bu arada son hükümet bir seçim hükümeti olduğu ve de Adalet Partisi hem DP'nin devamı olduğu konusundaki şüpheleri dağıtarak hem de yeni parti liderini seçerek seçimlere girdiği için ikinci unsurun yani koalisyon durumunda iktidarın küçük ortağı daha fazla oy kaybeder. gerçeğinin de etkisiyle CMKP ve YTP'nin kaybolan oylarını toplayarak ciddi bir oy artırımı gerçekleştirmiştir. Dikkat edilirse koalisyonun küçük ortaklarından CKMP'nin kaybının oransal büyüklüğü %84, YTP'nin kaybının oransal büyüklüğü ise %70,3'tür.

İlk uygulaması 1961-1965 döneminde gerçekleşen koalisyonlardan, Tablo 5'ten de açık bir şekilde görüldüğü gibi koalisyonun büyük ortağı yararlanmış ve küçük partilerde büyük bir oy kaybı gerçekleşmiştir.

Tablo. 7: 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları

CHP	AP	CGP	MHP	TBP	DP	MSP
%33,4	%29,8	%5,3	%3,4	%1,1	%11,9	%11,8

Bu seçimlerden sonra sadece bir tek hükümet, Süleyman Demirel Hükümeti kurulmuş ve bu da 27 10.65 ve 3.10. 1969 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır. Akabinde yapılan 12 Ekim 1969 genel seçim sonuçları şöyledir.

Bu dönemde kesintisiz dört yıl iktidarda kalan AP, bu donem içerisinde olumlu uygulamalara kaynaklık eden bir iktidarı (Cem 1979: 376) gerçekleştirmesine karşın 1969 seçimlerinden, birinci ama %6.4'lük bir oy kaybıyla çıkmıştır. CHP ise oylarının bir kısmını TİP ve TBP'ne (%2,8+%2,7=%5,5) kaptırmasına rağmen sadece %1.3'lük bir oy kaybına uğramıştır. %52,9'dan %46,5'e gerileyen

Tablo. 8: 5 Haziran 1977 Genel Seçim Sonuçları

CHP	AP	MSP	MHP	CGP	DP
%41,4	%36,9	%8,6	%6,4	%1,9	%1,9

AP'de kaybın oransal büyüklüğü %12 iken, %28,7'den %27,4'e gerileyen CHP'de kaybın oransal büyüklüğü %4,5'tur.

Bu seçimlerden 12 Mart 1971 muhtırasına kadarki dönemde Demirel hükümeti yine iktidarda kalmıştır. Muhtıranın arkasından Demirel hükümeti istifa etmiş ve 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar ikisi Nihat Erim (26.03.1971-22.05.1972), birisi Ferit Melen (22.05.1972-15.04.1973) ve diğer birisi de Naim Talu (15.04.1973-26.01.1974) başkanlığında olmak üzere 4 ayrı muhtıra hükümeti kurulmuştur.

Bu dönemde mecliste temsilcisi bulunan partilerden sadece AP hükümet etme şansına sahip olmuş ve bu dönemde kurulan yeni partilerin bilhassa DP ve MSP'nin kendisinden önemli ölçüde oy çalmasının da etkisi ile büyük bir oy kaybına uğrayarak %46,5'tan %29,8'e gerilemiştir. Kaybın oransal büyüklüğü % 35,9'dur. Bu arada bu dönemde doğrudan hükümet etmeyen CHP %27.4'ten, beş puanlık bir artış ile oy oranını %33.4'e yükseltmiştir.

14 Ekim 1973 seçimleri ile 5 Haziran 1977 seçimleri arasında üç hükümet kurulmuştur: Birincisi, 26.01.1974-17.11.1974 tarihleri arasında iktidarda bulunan Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonudur. İkincisi, yaklaşık dört buçuk ay süren (17.11.1974-31.03.1975) Sadi Irmak başkanlığındaki ara hükümettir. Üçüncüsü ise yaklaşık iki buçuk yıl süren (31.03.1975-21.06.1977), Demirel başkanlığındaki AP-MSP-CGP koalisyonudur.

Tablo.9: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri

Anavatan Partisi	Halkçı Parti	Milliyetçi Demokrasi Partisi
%45,1	%30,5	%23,3

Bu seçim sonuçlarından da açık bir şekilde görüldüğü gibi bu dönemde seçimlerden önce uzun bir süre iktidardan uzak olan CHP oylarını önemli ölçüde artırarak %33,4'ten %41,38'e çıkarmış ve Türkiye'de ilk defa solun oyları, hem de tek parti özelinde %40'ın üzerine çıkmıştır[5]. Bunda 1974 Kıbrıs müdahalesinin de olumlu etkisi vardır. Adalet Partisi ise bu dönemde uzun süre iktidarda kalmasının etkisi ile seçimlerden ikinci parti

Tablo.10: 25 Mart 1984 Yerel Seçim Sonuçları

Anap	Doğru Yol Partisi	HP	Refah Partisi	Sosyal Demokrasi Par.	MDP
%41,5-%43,2	%13,3-%11,8	%8.8-%7,8	%4,4-%3,7	%23,4- %24,8	%7,1-%5,4

olarak çıkmış ve hezimetten koalisyon durumunda iktidarın küçük ortağı daha fazla oy kaybeder unsurunun etkisi ile yani CGP ve MSP'den kayan oyları toplayarak kurtulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus AP oy artırırken, koalisyonun küçük ortaklarının oy kaybının oransal büyüklüğüdür.%11,8'den %8,5'e gerileyen MSP'nin oy kaybının oransal büyüklüğü % 28'dir. % 5,30'dan %1,9'a gerileyen CGP'nin oy kaybının oransal büyüklüğü ise %64,3'tür.

Tablo.11: 29 Kasım 1987 Genel Seçim Sonuçları

Anap	DYP	DSP	RP	SHP	MÇP
%36,3	%19,1	%8,5	%7,2	%24,8	%2,9

İlk uygulaması 1961-65 arası koalisyonlarda görülen koalisyon ortaklarının daha fazla oy kaybetmeleri durumu, 1977 seçimlerinde de ortaya çıkmış, AP-CGP-MSP koalisyonu sonucunda yapılan seçimlerde koalisyonun küçük ortakları önemli bir oy kaybına uğramışlardır (bak Tablo.8). Bundan istifade eden de Adalet Partisi olmuştur.

Tablo.12: 26 Mart 1989 Yerel Seçim Sonuçları

Anap	DYP	DSP	RP	SHP
%21,8-%23,7	%25,1-%23,5	%9,0-%8,4	%9,8-%8,8	%28,7-%32,8

Bu seçimlerden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen CHP bir ay süre ile iktidarda kalmış (21 Haziran-21 Temmuz 1977 arası) ancak meclisten güvenoyu alamayarak hükümeti Demirel başkanlığındaki AP-MSP-MHP koalisyonuna devretmiştir. Ancak bu hükümet sadece altı ay sürmüş (21 Temmuz 1977 - 5 Ocak 1978), akabinde AP'den ayrılan 11 milletvekilinin koşullu olarak CHP'ye katılmasıyla (bakanlık sayısı 34'e çıkarıldı. Özdemir 1995:384) iki yıllık CHP hükümeti dönemine geçilmiştir (5 Ocak 1978 - 12 Kasım 1979). Kasım 1979'da yapılan milletvekili ara seçimlerini, bu yazıda incelediğimiz birinci unsurun, iktidarda bulunan her partinin oy kaybedeceği unsurunun etkisi ile CHP kaybetmiş, AP 6 milletvekilliğin tümünü de kazanmıştır.[6] CHP'nin istifasının arkasından kurulan MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği Demirel hükümeti 12 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980 ihtilaline kadar hükümette kalmıştır.

Bilindiği gibi 12 Eylül ihtilali Atatürk'ün kurmuş olduğu CHP de dahil tüm partileri kapatmış ve Türkiye Cumhuriyetinin en uzun ara dönemine imzasını atmıştır. 20 Eylül 1980'den Turgut Özal başbakanlığındaki ilk seçim hükümetine kadar üç yılı aşkın bir süre Bülent Ulusu hükümeti iktidarda kalmıştır.

Bu seçimlerin en büyük özelliği, birinci çıkması istenen ve beklenen, 1980 ihtilalinin kurmaylarının desteklediği MDP'nin, seçimlerde solun temsilcisi olan HP'nin de gerisinde kalarak üçüncü parti olmasıdır. Sosyo-politik bir tahlil sonucu dile getirilebilecek olan 12 Eylül ihtilalinin isteklerinin eski etkileme gücüne sahip olmaması unsurunun yanında, bu kaybın arkasında, ihtilal ara döneminin çok uzun sürmesinin de önemli bir rolü vardır. Ayrıca ara dönemin başbakanı olan Bülent Ulusu'nun MDP'ye katılması da bu devamlılığı pekiştiren bir unsurdur. Askeri ihtilal, bir tür, iktidarda/devlet yönetiminde yıpranmış ve doğal olarak da destek kaybetmiştir.

Tablo.13: 20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları

Anap	DYP	DSP	RP[8]	SHP
%24	%27	%10,8	%16,9	%20,8

13 Aralık 1983'te kurulan Birinci Özal Hükümeti Mart-Nisan 1984'te yapılan ve bazı yasaklı eski siyasi partilerin devamı niteliğindeki yeni partilerin de katıldığı yerel seçimleri de çok az bir oy kaybıyla kazanmış (bak Tablo.10[7]) ve 21 Aralık 1987'e kadar iktidarda kalmıştır.

Tekrar genel seçimlere dönersek

Bu dört yıllık ilk iktidar döneminde Anavatan Partisi, hem çok önemli bir değişimi gerçekleştirmesine, hem de döneme farklılığı veren en önemli kararları almasına rağmen önemli miktarda oy kaybına uğrayarak, dokuz puanlık bir gerilemeyle %45.1'lik oy oranından %36.3'e düşmüştür. **Kaybın oransal büyüklüğü % 19,5'tur.** 21 Aralık 1987 yılında kurulan ikinci Özal hükümeti Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına çıktığı Kasım 1989'a kadar devam etmiş ve akabinde de Akbulut hükümeti kurulmuştur. Akbulut hükümeti 23 Haziran 1991'de sona ermiştir. Son olarak da 23 Haziran 1991 – 20 Kasım 1991 tarihleri arasında Mesut Yılmaz hükümeti kurulmuştur.

Tablo.14: 5 Aralık 1995 Genel Seçim Sonuçları

CHP	MHP	Anap	DYP	DSP	RP	HEP-Hadep
%10,7	%8,2	%19,6	%19,2	%14,6	%21,4	%4,2

Bu yerel seçimlerin ilkbaharda (kış sonu) yapılması ve de Anavatan Partisinin tek başına iktidarda olması nedenleriyle Anavatan Partisi önemli oranda oy kaybına uğramıştır. Bir önceki genel seçimlere göre kaybın oransal büyüklüğü il genel meclisi seçim sonuçlarına göre %40, belediye başkanlığı seçim so-

nuçlarına göre %34,7'dir. Ancak yaklaşık bir buçuk yıl sonra gerçekleşen genel seçimlerin (tablo 13) Ekim ayında yapılması nedeniyle, normalde iktidarda olan bir partinin oy kaybetmesi beklenirken bu gerçekleşmiyor ve hatta Anavatan Partisi ufak da olsa (hem il genel meclisi seçimlerine, hem de belediye başkanlığı seçimlerine göre) oyunu artırıyor.

Tablo.15: **18 Nisan 1999 Genel Seçim Sonuçları**[9]

CHP	MHP	Anap	DYP	DSP	FP	Hadep
%8,71	%17,98	%13,22	%12,01	%22,19	%15,41	%4,75

Bu seçimlerde **hala iktidar partisi olan** Anavatan Partisinin 1987 genel seçim sonuçlarına göre oy düşüşü çok hızlı bir biçimde devam etmiş (ancak bir önceki yerel seçim sonuçlarına göre etmemiştir) ve Anap %36,3'ten %24'e gerilemiştir. Anavatan Partisinin seçim kaybının oransal büyüklüğü %33,9'dur. Kayan oyların sağ oylar olması, SHP'nin (o zaman daha SHP) de istikrarlı bir şekilde DSP'ye oy kaptırması ve de Demirel'in DYP'nin başına geçmesi nedenleriyle DYP birinci parti olmuştur.

Bu seçimlerin akabinde bir Demirel (20 Kasım 1991 – 25 Haziran 1993 arasında DYP-SHP koalisyonu) ve Demirel'in cumhurbaşkanı olmasının ardından bir de Çiller hükümeti (25 Haziran 1993 – 20 Eylül 1995 DYP-CHP koalisyonu) kurulmuştur.

Bu seçimlerde, seçim öncesi dönemde uzun süre iktidarda kalan DYP önemli miktarda oy kaybederek %27'den %19,2'ye gerilemiştir. Partinin **kaybının oransal büyüklüğü %27,4'tür.** Buna karşın koalisyonun küçük ortağı CHP (SHP)'nin oy kaybı daha fazla olmuştur. CHP'deki kaybın oransal büyüklüğü ise %48,5'tir. Daha önceki dönemde ana muhalefet partisi olan Anap %24'ten %19,6'ya gerilemiş (kaybın oransal büyüklüğü % 18,3) ancak o seçimlerde önemli artış gerçekleştiren Refah Partisinin arkasından ana muhalefet partisi olma özelliğini sürdürmüştür. Ayrıca DYP ve CHP ile kıyaslandığında oy kaybı daha düşüktür.

1995 seçimlerinde de koalisyonun küçük ortağı CHP çok büyük oranda oy kaybına uğramış ve sol'un oyları tarihinde ilk defa %30 sınırının altına düşerek %25,3'te kalmıştır (Tablo.14).

Bu seçimlerin akabinde Türkiye'de çok önemli gelişmeler meydana gelmiştir. En önemlisi Türkiye'de "post-modern darbe" olarak adlandırılan ve 28 Şubat 1997'de toplanan MGK'da hükümete verilen on küsur maddelik önlemler listesinin arkasından o tarihle adlandırılan bir özel sürece, 28 Şubat sürecine girmiştir. Eylül 1995 genel seçimlerinden sonra -güvenoyu alamayan Çiller azınlık hükümetini sayılmazsa (6-16 Ekim 1995)- Türkiye'de beş ayrı hükümet kurulmuştur. Birincisi yaklaşık iki ay süren Çiller başkanlığındaki DYP-CHP koalisyonudur (31 Ekim 1995 – 25 Aralık 1995). İkincisi 7 Mart ve 6 Haziran 1996 tarihleri arasında iktidarda kalan Yılmaz başkanlığındaki Anap-DYP koalisyonudur. Üçüncü olarak bu dönemin ve ondan sonra gelişen olayların ana nedeni olan/gösterilen Erbakan başkanlığındaki Refah-Yol hükümeti (28 Haziran 1996 – 18 Haziran 1997)'dir. Sonra bu dönemin en uzun hükümeti olan (30 Haziran 1997 – 25 Kasım 1998) Yılmaz başkanlığındaki dışarıdan CHP destekli Anap-DSP-DTP koalisyonudur. 25 kasım 1998'de kabul edilen gensoru önergesinin arkasından denenen Yalım Erez'in başkanlığındaki bir hükümet formülü tutmayınca Anap-DYP-CHP dışardan destekli DSP azınlık hükümeti kurulmuştur. Ecevit Bakanlar Kurulu listesini 11 Ocak 1999'da Cumhurbaşkanına sunmuş ve Türkiye onun başbakanlığındaki dışardan destekli hükümetle 18 Nisan 1999 seçimlerine girmiştir.

Bu dönem içerisinde uzun süre hükümette kalan (farklı) koalisyonların büyük ortakları Anap ve Refah Partisi önemli oranda oy düşüşüne maruz kalmışlardır. Refah Partisi için durum biraz daha farklıdır. Bu dönemdeki sosyal ve bilhassa da siyasal olayların sorumlusu olarak görülen Refah Partisi muhalefet sürecinde de iktidarda yaşanabilecek yıpranma sürecini yaşamıştır. Refah'ın ayrılmak zorunda kalması ile muhalefet konumundan (fiilen) birinci parti konumuna yükselen Anavatan Partisi önemli oranda oy yitirmiştir. Koalisyonun birinci ortaklarının daha karlı çıkması ilkesini fiilen zor duruma sokan durum ise, Anap'ın DSP'yi (diğer partilerle birlikte) dışarıdan desteklediği dönemin son hükümet uygulamasıdır. DSP'nin bu denli oy artışında, konjonktür gereği unsurların yanında, diğer partilerin dışardan destekleyerek onu tek başına hükümete getirmelerinin çok büyük bir rolü vardır. Ayrıca CHP'den düzenli olarak kayan oylar, 'iktidar beklentisi' unsuruyla daha az tereddütsüz DSP'ye akmıştır.[10]

Nitekim 22 Nisan 1999 tarihli Milliyet gazetesindeki Tamer Altunay'ın haberi de bu hususu desteklemektedir. Seçim öncesinde anket sonuçlarını yayınlamak yasak olduğu için sonradan verilen haberde Altunay, Konda Araştırma Şirketi'nin Yönetim Kurulu Başkanı Tarhan Erdem'in, Konda için A&G Araştırma Şirketi'ne yaptırdığı seçim öncesi son yedi ayı içeren kamuoyu yoklamalarında, Türkiye'yi şaşırtan seçim sonuçlarının **son dört aydaki** siyasi gelişmelerin etkisiyle biçimlendiğini saptadığını belirtmiştir. Nedenleri Tarhan Erdem'e izafeten konjonktür unsurları sıralanarak yapılan açıklamada, "18 Nisan seçimlerine gelişte en önemli virajın, son dört ayda, yani seçim kampanyalarının başladığı **Ocak** ayında dönüldü"ğü[11] belirtilmektedir. Bilindiği gibi Ocak ayı da Ecevit'in başbakanlığını yaptığı hükümetin kurulduğu aydır.

DYP'nin oy kaybında onun hem Refah-Yol hükümetinde hem de Ana-Yol hükümetinde

ikinci ortak olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca 28 Şubat sürecinin muhalefette bulunduğu sırada dahi yıpranmaya tabi tuttuğu diğer parti DYP'dir. Koalisyonun küçük ortaklarının oy kaybetmesi, sonuçlar iyi incelendiğinde, aslında (fiilen) çok koalisyonlu bir dönemin arkasından yapılan 1999 seçimlerinde de görülebilir. Şu söylenebilir ki, 18 Nisan 1999 seçimlerinde de küçük ortaklar büyük oy kaybına uğramıştır.

Bu açıklamalardan sonra MHP'nin neden bu kadar yüksek oy aldığını anlamak zor değildir. Bu dönemde gerçekleşen dışardan destekleme sürecinde yer almayan MHP kaybolan sağ oyların aktığı adres olmuştur. Aslında seçimler öncesinde MHP'nin bu denli artış gerçekleştireceğini görememenin diğer bir nedeni Türk politikacı, yetkili ve uzmanlarında Türk seçimlerini bu perspektiften okuma alışkanlığının olmamasıdır.

Bundan Sonra Ne Olacak?

Burada dile getirilen öngörüler siyasal iktidarın ekonomik ve diğer politikalarda başarılı yahut başarısız olmasıyla ilintili değildir, bu yazıda dile getirilen öncüller bağlamında, onların siyasal iktidarı oluşturan partiler olmaları hasebiyle yapılan öngörülerdir.

Koalisyonu oluşturan üç partinin, DSP (%22,19), MHP (%17,98) ve Anap'ın (%13,22) 18 Nisan 1999 seçimlerinde almış oldukları oy oranlarının toplamı %53,39 etmektedir. **Türkiye'de bu koalisyon devam ederek seçimlere gidildiğinde, bu üç partinin alacakları oy oranı toplamının, daha önceki toplam olan %53,39'ün altına düşeceği düşünülmektedir.**

Koalisyonun büyük ortağı olan DSP'nın oyunu koruması, seçimin yapılış tarihiyle beraber, ortaya çıkabilecek ulusal yahut uluslararası önemli konjonktür unsuruna bağlıdır. Koalisyonun küçük ortaklarının böyle bir şansı yok gibi görünmektedir. Normal koşullar altında her üç partinin de oy kaybedeceği beklenmektedir. Ancak bu olası düşüşte koalisyonun küçük ortakları olmalarından dolayı, MHP ve Anap'ın kaybının oransal büyüklükleri muhtemelen DSP'den daha fazla olacaktır.

KAYNAKÇA

Almond, G. A. & Verba, S. (1963) The Civic Culture, Princeton University Press, Princeton.

Abadan, Nermin (1956) Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Baykal, Deniz (1970) Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Cem, İsmail (1979) Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınları, İstanbul.

Hale, William (1995) Turkish Politics and Military, Routledge, London & New York.

Huntington, Samuel P. (1969) Political Order in Changing Societies, Yale University Press, New Haven & London.

Huntington, Samuel P. Nelson, Joan M. (1976) No Easy Choice: Political Participation In Developing Countries, Harward University Press, Cambridge.

Inglehart, Ronald (1977) The Silent Revolution, Princeton University Press, princeton.

Kalaycıoğlu, Ersin (1983) Karşılaştırmalı siyasal katılma, İ.Ü. SBF Yayınları, İstanbul.

Özbudun, Ergun (1975) Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.

Özdemir, Hikmet (1995a) Rejim ve Asker, İz Yayıncılık, İstanbul.

Tekeli, Şirin (1983) Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi, Cilt 7, İletişim, İstanbul.

Bilgi (1994) TBMM enformasyon Merkezi Dergisi, Sayı 8 Aralık, Ankara.

TÜSİAD (1996) Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem, İstanbul.

SİSAV ve TDV (1996) Türkiye'de Seçim Sistemi ve Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Mayıs, İstanbul.

DİPNOTLAR

1 Siyaset Bilimi Doktoru

2 Bu durumla maalesef ki bazen akademik dergilerde de karşılaşılmakta, 18 Nisan 1999 seçimleri gibi sonucu önceden öngörülemeyen seçimler bile kolaylıkla istenen biçimde yorumlanmaktadır. Bazı durumlarda yazarı tanıyor iseniz, yazının içeriğine bakmadan ne yazdığını tahmin etmeniz mümkün olabilmektedir.

3 Nitekim bu durum TÜSES'in yapmış olduğu kamuoyu yoklamasında da saptanmıştır. Liberal ve muhafazakar bir parti olarak doğup ünlenmesine rağmen Anap'ın seçmenleri 28 Şubat 1997 sürecinde partilerinin aldığı tavır doğrultusunda daha otoriteryen ve sekuler yanıtlar vermiştir. Tersine DYP seçmeni de daha muhafazakar ve liberal bir söyleme kaymıştır. Bakınız: Erder, Necat (1999) Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni, TÜSES

4 18 Nisan 1999 seçimlerinde bir Bayburt'lu seçmenin dört İstanbul'lu seçmene karşılık geldiği belirtilmiştir.

5 Şirin Tekeli bu oy artışının diğer bir nedeninin CHP seçmenlerinin bu seçimlerde sonuçları değiştirebilecekleri konusunda pozitif bir kanıya sahip olması olduğunu söyler ve bu kapsamda CHP'nin oy artırdığı Batı Anadolu illerinde oy verme oranının da arttığını örnek olarak gösterir (Tekeli 1983: 1810).

6 Ayrıca bu sonuçta seçim yapılan yerlerin klasik sağ tabanın ağırlıklı olduğu iller olduğu da gözönüne alınmalıdır.

7 Tablo 10 ve Tablo 12'de verilen yerel seçim sonuçlarındaki birinci oran il genel meclisi seçim oranlarını, ikinciler ise belediye başkanlığı seçim oranlarını gösterir.

8 Refah Partisi bu seçimlere Milliyetçi Hareket Partisi ve diğer bazı küçük partilerle birlikte katılmıştır.

9 Resmi Gazete, 27 Nisan 1999, Sayı 23678 Mükerrer sayı.

10 Örneğin 18 Nisan 1999 yerel seçimlerinde hem İl Genel Meclısları seçimlerinde (%11.08) hem de Belediye Başkanlığı seçimlerinde (%13.81) CHP %10 barajını aşmıştır (Resmi Gazete, 26 Mayıs 1999, sayı 23706) .

11 Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1999.

OLCAY YAZICI

Bölüşmenin Erdemi

**Sevgi, bölüşünce çoğalır; dünya nimetleri de öyle...
O halde hasis ve aç gözlü olmanın manâsı, hele hele erdemi hiç yok.**

Bir nimeti, bir imkânı hemcinsleriyle paylaşmak, insanı yücelten/yükselten bir durumdur. Bu gönüllü ve fedakâr katılım duygusu, insanın statü olarak diğer canlılardan farklılığını, zaman içerisinde çiy yanlarını eğitip törpüleyerek, gelişmişliğini gösterir.

Bir kişi, grup veya toplum, "Yok arkadaş, ben (haklı-haksız) elimde bulundurduğum yeryüzü kaynaklarını bölüşmem ve benden başkasına hayat hakkı tanımam!" demesi, insanlığın yükselmek ve yücelmek için yüzyıllarda kat ettiği ya da etmesi gerektiği yolu, bir anda sıfıra indirgemesi demektir. Ki bu aynı zamanda, kendini ve var edilmiş olanın tasarruf keyfiyetini, eşyanın (bütün maddî varlıkların)nihai hükmünü bilmemek ya da bilip de, umursamamak anlamına gelir.

Her şeyin bir "sınanış" vasıtası/vesilesi olduğunun şuurundaki insan kitlesi, çeşitli hile ve entrikaları kullanarak, bütün zihnî enerji ve kurnazlığını diğer kitlenin hayat kaynaklarını kurutmak için sarf etmez.

Yunanlı yazar Kazancakis'in "Kayalı Bahçe" romanında iki kahraman arasında şu diyalog geçer:

"-Kavgadan vazgeçiyorum!

-Niçin vazgeçiyorsun?

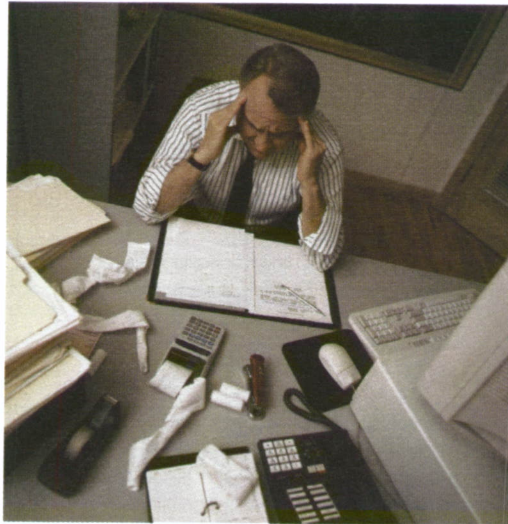
-Sonunu bildiğim için!

-Neyin sonunu bildiğin için?

-Eşyanın sonunu bildiğim için!..."

'Eşyanın sonunu bilen insan', dünyevî olanın hırsına/hastalığına kapılmaz. Hırsın, servetin ve sahip olmanın zirvesine de ulaşsak, sonunda bir insanın kalbî muhabbetine muhtacız. Hiç kimse, 'bencillikle kuşatılmış muhteşem şatosunda' mutlak manâda mutlu ve huzurlu olamaz. Eğer olabiliyorsa, bu bir 'kişilik ve duyarlık kaybının' belirtisidir.

Şu kesin olarak bilinmeli ki, bir 'mal/servet/nimet' eğer hayırlı yolda harcanırsa ebediyen harcayanın olur; sadece nefsin hazzı ve egonun tatmini için kullanıldığında ise yitip geder. Geriye, hesabının azabı kalır.

Gerçek anlamda 'sahip olmak' vermekle, paylaşmakla mümkündür. Çünkü, inancımıza göre "Veren el, alan elden üstündür."

TERAZİDEN HAK GEÇİRMEMEK

Fikrî derinliğini, Batı dünyasının da kabul ettiği, Lübnanlı şair ve düşünür Halil Cibran, "Ermiş" (The Prophet) isimli eserinde 'Alım-Satım' üzerine şunları söyletir El Mustafa'ya: "Yeryüzü sizlere meyvelerini vermektedir. Eğer avuçlarınızı nasıl doldurabileceğinizi bilirseniz, elinize geçecek olanla yetinebilirsiniz. Yeryüzünün sizlere sunduğu armağanlar, karşılıklı olarak el değiştirmenizledir ki, hem bolluk ve berekete erişir hem de kendinizi tatmin etmiş olursunuz. Ama eğer bu el değiştirmeler sevgiye ve ondan gelen adalete dayanmıyorsa, kiminiz açlığa, kiminiz de aç gözlülüğe sürüklenir...

Ey denizin, toprakların ve bağların zahmetini çeken sizler, pazarlarda dokumacılara, çömlekçilere ve baharatçılara rastladığınızda...Yeryüzünün yönetici ruhunu aranıza çağırın ve ondan, değerler terazisinin kefelerinde hak geçirilmemesini sağlamasını isteyin...Elleri bereketini yitirmiş olanların, işlerinize karışmasına izin vermeyin; çünkü onlar sizlerin emeğine karşılık bol laflar satmakta olanlardır..."

İşte bölüşmenin ve insana yakışan "gönül birliğinin" erdemi burada.

Halil Cibran'ın final cümlesi, âdeta bütün insanlarca ve bütün ülkelerce şiar edinilmesi gereken bir ölçünün ifadesidir:

"Yeryüzünün hâkim ruhu, en küçüğünüzün bile ihtiyacı giderilmedikçe, rüzgârlara yaslanıp hoşnutluk içinde uyuyamaz!"

Aç kurtlar gibi yeryüzü nimetlerine saldıran, çakırkeyif hazlar içinde yüzerek, çevresinde yükselen yoksulluk ve sefalet çığlıklarına ilgi-

siz kalan, 'merhameti yüreğinden kaldırılmış' zavallı yaratık; nasıl bir ateşle kuşatılmış olduğunu biliyor ve idrak ediyor musun?

Ey, varlık düzenini sömürü üzerine kuran, mağrur ve murakabesiz imha uygarlığı, 'değerler terazisinin kefelerinden hak geçirmemek' ne demektir bilir misin?

Ey, 'dünya devleti' olma kuruntusuna kapılmış, zulüm imparatorluğunun çağdaş Firavun'u, 'yeryüzündeki en küçük (en güçsüz, en masum) bir insanın bile ihtiyacının karşılanmaması halinde, benlik şatosunda hoşnutluk içerisinde uyuyamamak' nasıl bir kaygının ifadesidir, anlıyor musun?

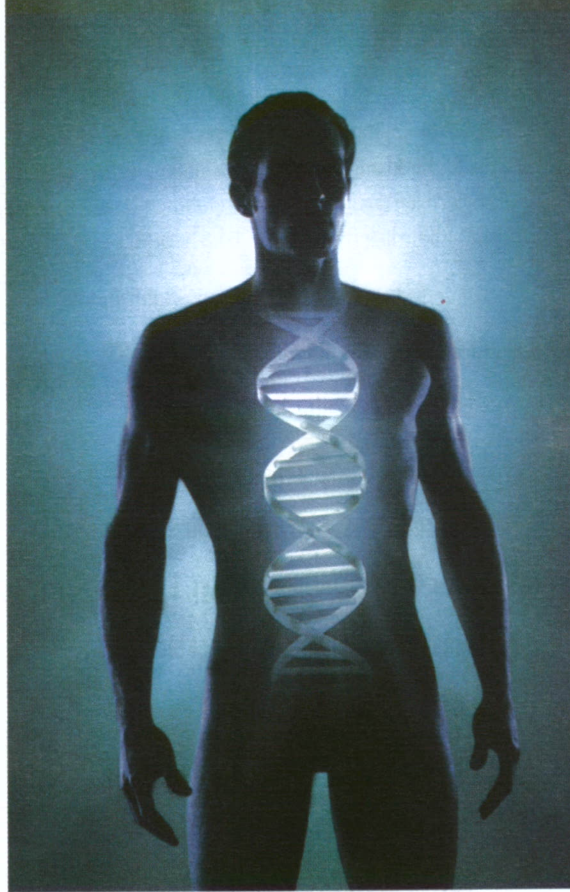
Bölüşmek ve ölçülü tasarrufta bulunmak insan olmanın, ihtişam içinde, hırs ve aç gözlülük duygusuna kapılmak ise 'ateşle hükümlenmenin' belirtisidir. Teoloji bilgini ve Alman mistisizminin önemli ismi olan filozof Meister Eckhart, "sahip olmak" fikrini Matta-İncili'ndeki "Ne mutlu ruhta fakir olanlara, çünkü göklerin saltanatı onların olacaktır!" deyişi ışığında yorumlar. Eckhart'ın karşı çıkışı, aç gözlü ve acımasız/insan unsurunu devre dışı bırakan "isteğin ihtirasa dönüşmesi" hâlidir. Bütün bir Batıyı ve tabii ki, Eckhart'ı da etkileyen Buddha'ya göre ise "Hırs, ihtiras ve bencillik kökenli bir 'sahip olmak' isteği, sevincin değil, aksine acıların kaynağıdır."

Şüphesiz, bölüşmek en kutsî ifadesini Sevgili Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'in(s.a.v.) sözlerinde bulur: "Veren el alan elden üstündür ve komşusu aç iken tok yatan bizden değildir!"

RUHUN YÜCELİŞİ

Ünlü Alman düşünürü Erich Fromm da, "Sahip Olmak ya da Olmak"(Haben Oder Sein) isimli başeserinde, kişinin "sahip olmak" ilkel güdüsünden sıyrılıp, "olmak" (ruh yüceliği) keyfiyetine ulaşması yolunda, 'vermenin, paylaşmanın ve fedakârlığın' önem ve erdemine dikkat çeker.

Batılı sanayi toplumlarının açmazları ile manevî hastalıklarını ustaca teşhis eden Fromm,

bölüşmenin erdemi bahsinde şu tespiti yapar:

"Sahip olma eğilimindeki bir insan, mutluluğu başkalarına üstün olmakta, gücünün bilincine varmakta ve son aşamada fethetme, soyma/sömürme ve öldürme yeteneklerinde bulmaktadır. 'Olmak' ilkesinde ise mutluluk sevgide, paylaşmada ve vermededir."

David Rockefeller ise, parayı kazanmaktan ziyade, onu doğru yere verebilmenin önemini vurgular:

"Para kazanmak kolaydır. Herkes bir yoldan para kazanabilir. Ama verebilmek, doğru yerlere verebilmek çok daha güçtür."

Andre Gide, "Pastoral Senfoni" adlı eserinde bir rahibin, kör bir kızla arasında oluşan aşkı mistik boyutu ile irdelerken, yer yer İncil'den alıntılar yapar. Bunlardan biri şöyle: "Eğer kardeşin bir nimet için üzülmüşse(ona ulaşamamış, onun mahrumiyetinin acısını yaşamışsa), sen aşk ve muhabbet hissiyle yürümüyorsun!" (yani bölüşmenin, paylaşmanın erdemli hâli üzere değilsin. Yanlıştasın. Hata ve hatta günah işliyorsun!.)

"Küçük Güzeldir"in yazarı E.F. Schumacher, 'aç gözlü ekonomizmin' insanî özü nasıl ezip yok ettiğini eleştirel bir üslupla anlatır ve şöyle der:

"Aç gözlülük günahı bizi makinelerin gücüne teslim etmiştir. Aç gözlülük, kıskançlığın da yardımıyla çağdaş insanın efendisi olmasaydı, giderek daha yüksek 'yaşama düzeylerine' eriştikçe ekonomizm çılgınlığı zamanla geçerdi. Oysa ekonomik çıkarlarını en acımasızca sürdürenler, en varlıklı toplumlar olmaktadır."

Burada da karşımıza çıkan temel mesele, insana' meta-madde' (madde ötesi) bakışın gerekliliği, yanı sınırlı ölçüdeki 'yeryüzü kaynaklarını insanlar arasında âdil bir terazi ile bölüşmenin erdemidir'. Çünkü, Schumacher'e göre, sonsuzluğa ancak manevî alanda ulaşılabilir, maddî alanda değil. Aç gözlü ve hasis bir toplumun, dünya kuşatmasından çıkış yolunun ise 'insanlığın geleneksel bilgeliğinde' olduğunu söyler yazar. Bu da şüphesiz, 'ölçülü tüketim ve âdil paylaşma şuuru' demektir.

Değerli eğitimci, sosyolog ve fikir adamı Seyit Ahmet Arvasî, "Para ve servet, Allah yolunda harcanırsa güzeldir!" derdi.

"Gayesi, nefsin tatmini olan insanı mutlu etmek mümkün değil. O istedikçe ister, istedikçe ister ve istemek onun için bir kapris haline gelir. Çünkü, insana "İki vadi dolusu

altın verseniz, yine de yetinmez ve üçüncüsünü ister!"

Tasavvuf ehli ve büyük velî Cüneydî Bağdadî bütün bir Şark'ın 'maddeye bakışını" yansıtır bir belagatla, "Dünya malı, üzeri yaldızlanmış bir pisliktir!" der. İşte, sadece nefsin ve egonun tatmini için-şükrü eda edilmeden- harcandığında 'üzeri yaldızlı bir pislik' olan madde, ancak 'infak etmekle', muhtaçlara vermekle, bölüşmekle temizlenir ve sahibine erdem kazandırır.

İnsan 'son hükmü' asla göz ardı etmemeli. Çünkü, Bağdadî hazretlerine göre, "Son, başlangıçtır!" Sorguya çekilmenin başlangıcı.

Merhum gazeteci-yazar Bekir Berk, hasta döşeğinde bir mülâkata ölüm ve hayatın son demleri hakkında her insanın ibret alacağı bir cevap vermişti:

"Yeni bir hayatın eşiğindeyim. Önümde kabrimi görüyorum. Kibrin, gururun, şanın, şöhretin, makam ve servetin insanlar için hiçbir değerinin olmadığını her hücremde hissediyorum. Sadece ve sadece 'Allah rızası doğrultusunda' sabrediyor ve mezar taşıma bakıyorum!"

DÜNYEVİ OLANA YENİLMEMEK

İşte eşyanın ve insanın sonu. Dünyevî olana yenilmeden, dünyalık tedarik etmek ve şeytanî düşlerden uzak durmak gerekiyor. Maddenin yaldızlı tuzağına ve uçurumuna düşmemek, hücresinde mahpus kalmamak gerekir. Çünkü İranlı şair Firdevsî'nin deyişiyle,"Uzun süren bir ömür, azgın fiillerin bile boynunu büker!" Bu şuurla olsa gerektir, "Bütün düşlerimden umudu kestim" der İkbal.

Ve sözlerin sözü, uyarıların uyarısı, Allah kelâmı âyet: "Ey kullarım! Bedenleriniz zayıf, yol uzak, yük ağır, sırat incedir! Geminizi yenileyin. Azığınızı bol alın. Yükünüzü azaltın!"

Buradaki 'yükünüzü azaltın' ihtarında, 'günahtan arınışa' olduğu kadar, 'kul hakkına' ve 'servet arınışına' de işaret olmalı.

Zuhruf suresi 32. âyette de, "insanoğlunun biriktirdiklerinden daha hayırlı olana" dikkat çekilir:

"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?Dünya hayatında onların maişetlerini

(geçimliklerini) kendi aralarında biz taksim ettik. Kimini kimine derece derece üstün kıldık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin, böylece kaynaşsınlar. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."

Alemlerin Rabbi, "Nahnü kasemnâ" yani "Biz taksim ettik!" diyor. Ya siz ey insanlar? Siz hırs, tamah ve hasislik içerisinde boğuşarak, taksim edilmiş olandan, ihtiyaç sahibinin payını "taksim etmemekte" despotça/pintice direnecek misiniz?Ne acı, ne trajik ve ne "erdemsiz bir direnmedir" bu, bir bilseniz!

Ahmet er-Rufâî'nin sözleri bir ibret levhası gibi nakşolur insan hafızasına: "Annesinden yeni doğan yavrunun haline bakmaz mısın ki, avuçlarını sımsıkı yumar. Sanki, 'Tuttum dünyayı. Elimden kaçmasını istemiyorum' demektedir. Bir ömür bitip ölünce de, avuçlarını açar. Bu sefer de sanki, Heyhat! İşte görün, elimde-avucumda bir şey kalmadı. Her şeyimi dünyada bırakıp gidiyorum!' demektedir."

Akıl ve hikmet sahibi insan, dünyevî saltanat ve gizli Firavunluk tuzağına düşmez. Ünlü romancı Proust, "Guermantes Tarafı" romanında, insanın unutuluşu üzerine çarpıcı tespitler yapar: "Ölülerin ömrü çok kısadır, ne yazık! Yavaş yavaş yok olurlar tabutlarında, kalplerimizde ise hızla!"

Bu 'hızlı yok oluşun' önüne ancak, sağ iken'kalıcı olanın endişesini taşımak ve erdemli olmanın vecibelerini yerine getirmekle' geçilebilir.

Hasanı Basrî hazretleri de, dikkat çeker hayat ırmağının hızlı akışına: "Her güneş batışında bir parçan eksilir!"der.

Pîr-i Sânî Eşrefoğlu Rûmî ise yaşama düsturunun en ince ölçüsünü belirler: "Dünya seni terk etmeden, sen dünyayı terk et!" Dünyayı terk etme ve hatta 'terki terk etmek' makamındaki insanın, mala, servete ve makama bir ahtapot gibi dört elle sarılması kadar saçma ve trajik bir eylem var mıdır yeryüzünde?

İbrahim Fahreddin Cerrahî de, İmam Gazâlî'nin,"suçların en büyüğü, dünyayı sevmek suçudur!" ifadesini destekler bir zaviyeden yaklaşır yeryüzü nimetlerinin erdemine:

"Derviş kazan, ye, yedir/Bir gönül ele getir/Bin Kâbe'den yeğrektir/Bir gönül imâreti!" Cerrahî, daha sonra da şu tespiti yapar:

"Dünya, arabanın ön tekerleği, sen ise arka tekerleğisin. Ne kadar kovalarsan yetişemezsin. Dön geri! O zaman o seni kovalamaya başlar."

Ahmet er-Rufâî'nin sözleri bir ibret levhası gibi nakşolur insan hafızasına: "Annesinden yeni doğan yavrunun haline bakmaz mısın ki, avuçlarını sımsıkı yumar. Sanki, 'Tuttum dünyayı. Elimden kaçmasını istemiyorum' demektedir. Bir ömür bitip ölünce de, avuçlarını açar. Bu sefer de sanki, Heyhat! İşte görün, elimde-avucumda bir şey kalmadı. Her şeyimi dünyada bırakıp gidiyorum!' demektedir."

Tartışmalı Rubailerin âsi ama aynı zamanda mistik şairi Ömer Hayyam da, "dünyevî olanın zincirinden sökülmeye/kopmaya" çağırır aldanıştaki insanı:

"Niceleri geldi/Neler istediler/Sonunda dünyayı bırakıp gittiler/Sen hiç ölmeyecek gibi-

sin, değil mi?/O gidenler de, senin gibi idiler!"

Nefsin azgın arzularını, sadece "ölümün korkusu" dizginleyebilir. Bu yüzden, vahiy merkezli tasavvufî disiplinin aşkın öğretisi,"ölmeden önce, ölmek" keyfiyeti/mertebesi ile özetlenmiştir.

Ashab-ı Kiramdan Rebi bin Haysem, evinin altına kazdırdığı mezarda her gün iki saat yatar ve kendini 'ölüm testinden" geçirir, nefsini 'terbiye' edermiş.

Bilindiği üzere, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî hazretleri de, âlemlere rahmet olarak gönderilen ve yaratıcının 'habibim'(sevgili) dediği Hazret-i Muhammed(s.a.v.)'in vefat yaşı olan 63 yaşına geldiğinde, 'ben, O yüce Peygamberden daha fazla nasıl yaşarım' endişesiyle, ömrünün kalan kısmını yer altında açtığı mezarda geçirmiştir.

Sonsuz kurtuluş ve esenlik yurdu için, mâsivâyı terk etmek. Terk etmenin bir adım ötesi ise "terki de terk etmek!" Yani terk ettiklerinin sevdasını/kalpte gizlenen özlemini de silmek.

Bu "makamlara" ancak yeryüzü makamlarına itibar etmemek, İbrahim Ethem hazretleri gibi 'saltanata' karşılık, Allah rızasını' yani ebedî saadeti seçmekle ulaşılabilir. Bu kurtuluş şehrinin/medine-i fazıla'nın ışıklı caddesi, 'kerem ve ihsan sahibi olan' ilk kaynağın beyan ettiği sırat-ı müstakîmdir.

SÜREKLİ İHTİYAÇ ÜRETMEK

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin, ruhu duru bir su gibi arındıran şu sözleri de, insanı dünya ve tabii ki eşya ötesine çağırır:

"Dünya ile olan gönül zarardadır. Ukbâ ile olan gönül erir. Mevlâ ile olan gönül temiz ve ne güzeldir. Gâfilin kalbi dünyaya bağlıdır. Zâhidin kalbi ukbâya bağlıdır. Ârifin kalbi Mevlâ'ya bağlıdır. Gönül, çok şefkatli bir arkadaştır. Kalbin Hakk ile olsun ve kalıbın halk ile kalsın."

İmam Şafi Hazretlerinin, 'kalbine ilahî bir pencere açılmasını isteyen kimseye' tavsiye ettiği dört önemli unsurdan biri 'az yemek' ve 'bilgileriyle yalnız dünyalık arzu eden ilim sahiplerine buğzetmek'tir.

Batı düşüncesinin temelini,"İnsan insanın kurdudur" görüşü (homo homini lupus" oluştururken, bizde "insanın hayırlısı, insana faydalı olandır" ölçüsü hâkimdir. Bu iki fikrin/iki nizamın arasındaki farkı kaybeder de, milletçe kurt tezine yönelirsek; kendi kıymet dairemizin/medeniyet eksenimizin dışına çıkmış, kimlik ve erdem kaybına uğramış oluruz.

Şu kesin ki, dünya, giderek sahip oldukları şeyler arttıkça, aç gözlülüğü daha da artan garip yaratıkların yaşadığı bir yeryüzü cehennemi haline geliyor. Öyle bir merhamet ve fazilet kaybı ki bu, Batılı cins kafaları bile isyan ettirecek derecede sapkın ve aykırı bir yöneliş.

Rene Guenon, bu aç gözlü sapkınlığın batılı boyutunu şöyle dile getirir:

"Modern uygarlığın bütün çabası, gittikçe daha çok daha çok ihtiyaçlar üretmektir. Bu uygarlık, her zaman doyurabileceğinden çok daha fazla ihtiyaçlar üretecektir. Çünkü bu iş bir kere başladı mı, artık önünü almak pek kolay değildir. Maddenin kaba gücünü yularından çözenler, artık söz geçiremedikleri bu gücün ayakları altında ezilip gideceklerdir. Çünkü bu güçler zincirlerinden bir kez boşandılar mı, artık durdurulamazlar!"

Yine Batılı bir kafa, Mark Twain, dünyevî hayat tarzının ana referansı olan 'Amerikan siyasî âkidesini' şu çarpıcı diyalogla aktarır:

"-İnsan hayatının amacı nedir? Zengin olmak. Nasıl?/-Eğer becerebilirsek şerefsizce, mecbur olursak namuslu yoldan./-Tek ve gerçek tanrı kimdir?: Altın. Dolar ve hisse senedi. Baba-oğul ve ruhları!"

Tek mabudu madde, tek 'kutsalı para' olan Batılı zihniyetle paralelleşip benzeşmek, bizim için önlenemez bir felâket sürecinin/trajik sonun başlangıcı demektir. Tez elden, 'hesaba çekilmeden kendimizi hesaba çekmeli' ve daha fazla vakit kaybetmeden, mücerret kıymetlerimize yani şahsiyetimize ve haysiyetimize dönmeliyiz.

Prof. Tahsin Banguoğlu merhumun dediği gibi "Bu bir geri dönüş değil. Hayır, geriye değil, kendi medeniyetimize döneceğiz. Kendimizi bulacağız, kendimiz olacağız." Evet, gelip dayandığımız çizgi: olmak ya da yok olmak çizgisidir.

Çağdaş globalleşme mitosu, enformasyon-emperyalizmin yeni keşif kolu, yeni sömürü taktiğinden başka bir şey değildir. Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre'nin veciz ifadesiyle, unutulmamalı ki, küreselleşme, aslında'köle-selleşme' demektir. Egemen bir devletin, kendi çıkarlarını, sanki bütün dünyanın çıkarlarıymış gibi gösterme oyununa gelmemeliyiz.

Rahmetli Seyid Ahmet Arvasî, bu çağdaş insanın bunalımını/iflah olmaz buhranını çok derin ve felsefî bir söyleyişle,"eşyanın ehramı altında ezilen insan!"diye tanımlıyordu.

Öz bir deyişle, yeryüzü sefaletine kör/sağır kalarak, süreceğiniz zevk ü sefa günleriyle, çocuklarınıza bırakacağınız mal varlığı azabınız; ihtiyaç sahipleri arasında bölüştüğünüz servet ise selâmetiniz olabilir.

Bir 'oyun ve eğlence yeri' olan dünya hayatı tez biticidir. Yunus'un diliyle: "Şol yel esip, geçmiş gibi!"

Düşünmek gerekir: Çağlar boyunca efsaneleşen büyük, şaşaalı saltanatların ihtişamı nerede şimdi?

Görklü Yunus Emre'miz, "Sevelim, sevilelim. Dünya kimseye kalmaz!" demiş. Hermann Hesse de,"Sevgi, zorbalıktan güçlüdür!" der.

"İnsanın hayırlısı, insana faydalı olandır" ölçüsünü şiar edinerek; ötekisinin ıstırabı ile acı duymak ve bu acıyı dindirmek için elinden geleni yapmak. Güzel ahlâk, güzel bakış ve aşkın bir duyarlıkla âşka yönelmek. İşte bütün mesele bu.

İnsanoğlu, "hiç ölmeyecekmiş gibi" servetini saklasa, kilit üstüne kilit, düğüm üstüne düğüm vursa da, yine de mukadder sondan kaçamaz. Çünkü, Cibran'ın deyişiyle,"Sonsuzluk, âşk dışında hiçbir şeyi saklamaz!"

Nefsin azgın arzuları, sonunda felaketi olur insanın. Bu yüzden Ali Fuat Başgil, "Dizginlenmeyen emeller, istekler ve arzular, azgın bir at gibi sahibini çiğner!" diye uyarır fânilik yolcularını.

Bölüşmenin, erdemliliği yanında, toplumda sosyal bir güven ve barış ortamı teşkil etme yönü de vardır. Füssilet sûresinin 34. âyeti buna işaret eder:

"İyilikle kötülük denk değildir. Sen kötülüğü en güzel olanla gider. Bir de bakmışsın ki, seninle arasında düşmanlık olan kişi, sanki sıcacık bir dost oluvermiş."

***

Rudyard Kipling'in, kişiye 'adam olma' yolundaki önerilerinden biri şöyledir: "Herkesle birlikte olur da, erdemli kalabilirsen ya da krallarla dolaştığın bir durumda, gururlanıp benliğini ve dostlarını unutmazsan...o zaman 'adam' olduğunu düşünebilirsin!"

Adaleti ile meşhur devlet adamı Nuşirevan'ın da, en önemli öğütlerinden biri,"Mâl ve cânını fedâ-i dîn eyle!" şeklindedir.

İşte vermenin, vazgeçmenin, terk etmenin ve arınarak yeğnilmenin, 'çoğalmanın', gönenmenin formülü bu düsturun içinde.

Batıyı da büyüleyen, Şark'ın mistik ve sihirli çocuğu Sir Rabındranath Tagore'un şu etkili sözlerinde de seziliyor bölüşmenin, "yoksulu gözetmenin", düşkünlere yoldaş olmanın üstün fazileti:

"Yüreğim yolunu bulamıyor Senin, yalnızlara yoldaşlık ediyorsun, orada hep yoksullar, düşkünler, yitikler var."

Bir depremzedenin, o küçük kıyamet sonrasında söylediği, "yıllardır biriktirip yığdıklarımız, üzerimize yığıldı!" sözünden ibret almalı ve servetin arınıp temizlenmesi içen, vermenin, bölüşmenin gerekliliği asla göz ardı edilmemeli.

Câmi'üs Sağir'de yer alan iki hadiste şöyle buyurulmaktadır:

"Dünya malını ehline terk ediniz. Zira ondan kifayet fevkinde (ihtiyacından fazla) alan kimse, şuursuzca kendini helâk etmiş olur!/İnsanlara tevazu gösteriniz ve fakirlerle oturup kalkınız. Zira Allah katında mükerrem olduğunuz gibi, kibirden de kurtulursunuz."

Bilindiği gibi, Hazret-i Ömer, hasır üzerine uzanıp yattığını gördüğü Peygamber Efendimize, 'daha yumuşak bir yatakta yatmayı' teklif ettiği zaman, mümin için düstur olacak şu cevapla karşılaşmıştır:

"Dünya ile benim alâkam şu kadardır: Ben bu dünyada bir yaz günü yola çıkıp da, bir ağaç gölgesinde bir müddet istirahat edip, sonra çekip giden bir yolcu gibiyim!"

Bütün insanlığa müjdeci, kurtarıcı olarak gönderilen ve 'Kâinatın Efendisi" olan Sevgili Peygamberimiz, 'bu den'i (alçak) dünyaya' böyle bakıyor. Bizler için de muteber ölçü bu olmalı değil mi?

Büyük güne, büyük buluşmaya her ân hazırlıklı olmalı insan.

"O gün ki, ne mal fayda verir, ne de oğullar...Meğer ki, Allah'a tamamen salim ve temiz bir kalp ile gelmiş olsunlar!" (Şuarâ Sûresi 88-89)

"İstemekten kurtulmamı, istiyorum!" diyen büyük veli Bâyezid-i Bistâmî hazretlerinin tavrı, 'hırsların karanlık çağına' ışık tutmalı ve 'bölüşmenin erdemi' kesinlikle unutulmamalı.

Son söz niyetine şunu belirtelim ki, ötekileri düşünmeden hasisçe mal ve servet biriktirmek, kişiye kin ve düşman; diğerkam bir hüsnü niyetle nimetleri paylaşmak, Allah yolunda infak etmek ise dost ve erdem kazandırır.

Unutulmamalı ki, hakkımızdaki son hükmü, yapacağımız tercih belirleyecek.

e-iş'in Neresindeyiz?

ERDAL KILIÇ

E-ticaret, e-iş, e-tanıtım, e-devlet.... Gün geçtikçe daha sık duymaya başladığımız, hayatımızın yeni gerçekliği. Hayatımızın bir diğer gerçekliği ise, bu tür kavramlara olan yabancılığımız. Bir taraftan, global teknoloji merkezleri eli ile standartları çizilen ve gündemimize sokulan internet gerçeklik, diğer yandan nasıl bir dalga ile karşılaştığımızın tam anlamıyla farkında olmadan "uzay alfa üstündeki" gelişmeleri izleyen bizler.Bu yazı, internet aracılığı ile ortaya çıkan yeni iş süreçlerinin tanımı, Dünya ve Türkiye'deki etkileri ve özellikle de bizim açımızdan ifade etmesi gereken önemi ele almaktadır.

Yazının başlığında belirttiğimiz e-iş kavramı, e-ticareti de kapsayacak şekilde ele alınmış olup; "bir kuruluşun faaliyetlerini yürütmek için gereken işlemlerin özel ve genel (internet) bilgisayar ağları üzerinden yapılması olarak" tanımlanmaktadır.

e-ticaret nedir?

OECD tarafından 1997 yılında yapılmış ve genel kabul görmüş tanımına göre; e-ticaret, aşağıdaki işlevleri yerine getirme sürecidir:

Ticaret öncesi firmaların elektronik ortamda bilgilenmesi ve araştırma yürütmesi, firmaların elektronik ortamda buluşması, ödeme sürecinin yerine getirilmesi, taahhüdün yerine getirilmesi, mal veya hizmetin müşteriye teslimi, satış sonrası bakım, destek vb. hizmetlerin temin edilmesi.

Gelişen bu yeni olgu çerçevesinde "mal veya hizmetin satın alınması ve satılması" olarak tanımlanan "ticaret" faaliyeti, firma-müşteri-tedarikçi ilişkisinde yepyeni bir kavramın doğmasına sebep olmuştur: e-iş.

e-iş'te taraflar

e-iş'te taraflar dört ayrı başlıkta incelenmektedir;

Firma-Firma B2B olarak da anılan işletmeler arası iş ilişkilerinin; firmaların elektronik ortamda tedarikçiye sipariş vermesi, faturalarını temin etmesi ve bedellerini ödemesi şeklinde tanımlanmaktadır. 1999 yılı verilerine göre; Firma-Firma kategorisindeki ticari işlemler, e-iş cirosunun %90'nını oluşturmaktadır.

Firma-Firma (B2B) uygulaması 3 yönde gelişmektedir:

1.internet ve diğer ağların kullanımı

2.Firmanın iç işleyişi için iç ağın kullanımı (intranet)

3.İşletme ağının diğer işletmelere (bayi, partner...) açan dış ağın kullanımı (extranet)

ABD'de 1999 yılında firmalar arası e-iş'in %23'ü, iş yapma tarzlarını değiştiren KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ülkemizde otomotiv,elektronik/beyaz eşya, bilgi teknolojileri, vb. sektörlerde; Ana sanayi-Yan sanayi ve Ana firma-Bayi/Servis ağı arasındaki ticari işlemlerde, Firma-Firma e-iş uygulamalarının hızla arttığı görülmektedir.

Gartner Group tarafından yapılan bir araştırma çerçevesinde, dünyada 1999 yılında 145 Milyar $ olan Firma-Firma e-iş işlem hacminin, 2004 yılında 7 Trilyon $ rakamını aşacağı tahmin edilmektedir.

Firma-Müşteri

B2C olarak ta anılan sanal mağaza uygulamaları ile internet'te firmalar elektronik ortamda; bilgisayardan otomobile, kitaptan pizzaya birçok ürünün doğrudan tüketiciye satışını yapmaya başlamıştır.

Elektronik bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, seyahat, turizm hizmetleri, mali hizmetler ve ürün satışı B2C uygulamaların en yaygın kullanımıdır.

Gartner Group tarafından 1999 yılında 25 Milyar $ olan Firma-Müşteri e-iş işlem hacminin, 2004 yılında 1 Trilyon $ rakamını aşması öngörülmektedir. **B2C E-İŞ kategorisindeki İnternet üzerinden gerçekleştirilen satışların büyük çoğunluğu;** kitap, bilgisayar / donanım / yazılım, CD/DVD/kaset ve giyim eşyası oluşturmaktadır.

Müşteri-satıcı firma güvenliği SSL ile; Satıcı-banka arasındaki iletişimin güvenliği

ise SET protokolü ile gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde, internet'te doğrudan müşteriye satışını yapan sanal mağaza sayısı 250'yi aşmıştır.

Firma-Kamu

Firmalar ile kamu kuruluşları arasındaki ticari işlemleri kapsayan bu bölümde kamu ihale, vergi ve gümrük işlemlerinin İnternet ortamında firmaların hizmetine sunulmaktadır.

Singapur; bütün ticari ve resmi işlemlerinin (ithalat, ihracat, nakliye, sigorta, banka, vergi..) otomasyonu için 20 den fazla kamu kuruluşun iştiraki ile 1989 yılında Singapur Network Sistemini kurdu. 2-3 günde biten işlemler 15-20 dakikada biter oldu. Bu yüzden Singapur limanı dünyanın en hızlı limanı olma özelliğini taşıyor.

Birey-Kamu

Henüz yaygın örnekleri olmayan bu kategoride ehliyet, pasaport başvuruları, sosyal güvenlik primleri ile vergi ödemeleri, vb. uygulamalar ile elektronik devlete geçişin sağlanması planlanmaktadır. İngiltere hükümeti, 2005 yılında kamu hizmetlerinin tamamen elektronik ortamda yapılabileceğini ve elektronik devlete geçişin tamamlanacağını duyurmuştur.

e-iş'in etkileri

İnternet'in sunduğu yenilikler çerçevesinde, e-iş etkilerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

e-iş'in iş hayatına etkileri

- Pazarlama, satış ve promosyon
- Büyük firmalar ile eşit şartlarda rekabet etme imkanı,
- Pazarlama ve satış stratejilerinde köklü değişim
- Taşeronluk ve tedarikçilik gibi aracı hizmetlerin yok oluşu,
- Etkin pazarlama ile eşit şartlarda yeni pazarlara ulaşım,
- Sanal ortamda yapılan alışveriş ile, hangi müşterinin hangi malı satın aldığı hatta ziyaret ettiğinin bilgisi bir veri tabanı oluşturulmasına imkan sağlamaktadır.
- Firma tedarik/zincir yönetiminde düzenli bir planlama ile maliyetler düşürülmekte,
- Ticari işlemler,
- Reklam, nakliye, ürün tasarımı ve üretim maliyetlerinde azalma,
- e-sipariş ve e-ödeme kolaylığı,
- Teslimat ve lojistik,
- Servis ve bakım,
- Pazar verileri ile muhasebe entegrasyonu,
- AR-GE
- Ortak ürün geliştirme ve çalışma,
- Pazar raporları ve stratejik planlama konularında ilerleme,
- Hizmet,
- Kamu ve özel hizmetleri kullanma,
- Kamu ile ilgili işlemler : vergi,gümrük, vb.
- Anlaşmazlıkların çözümü.
- e-iş; sosyal hayata "şeffaflık" ve "açıklık" katmakta,

e-iş'in ekonomik ve sosyal hayata etkisi

- İşletmeler arası rekabeti arttırmakta,
- İşletmelerde genel maliyetleri düşürmekte,
- Tüketici açısından ürün seçme ve kıyaslama kolaylığı;
- Aracılar ortadan kaybolmakta;
- Yeni internet aracılık hizmetleri oluşmakta,
- 7 gün 24 saat (7x24) çalışma prensibi ile sürekli ticaret ve alışveriş imkanı sunmakta,
- Ucuz PC'ler, kablo TV, telefon hatları, vb. altyapı gelişmeleri ile KOBİ'lerin doğrudan evdeki tüketiciye satış yapması ve pazarını genişletmesi tahmin edilmekte,
- İşletmeler, etkileşimli olarak ses, görüntü unsurlarını da kullanarak hazırlayacakları sanal mağazalarda müşteri ile karşılıklı etkileşim içerisinde satışlarını yapabilmektedir.
- İşletmelerin nereye, ne kadar, hangi tarihte ürün veya hizmet sağlamaları gerektiğinin kararı ve bunun yönetiminin elektronik ortamda alıcı ve satıcılar arasında etkileşimin sağlanması bir avantaj oluşturmaktadır.

İşletmelerin nereye, ne kadar, hangi tarihte ürün veya hizmet sağlamaları gerektiğinin kararı ve bunun yönetiminin elektronik ortamda alıcı ve satıcılar arasında etkileşimin sağlanması bir avantaj oluşturmaktadır.

e-iş'in yönetime etkisi

- Haberleşme kolaylığı.
- Esnek Çalışma İmkanı. Yerden bağımsız olarak bilgiye erişim imkanı bulunmaktadır.
- Hız. İşadamları, güncel bilgilere gece veya gündüz istedikleri zaman ulaşabilmektedir.

• Bilgi paylaşımı. Haber grupları,konuşma odaları, vb. araçlar ile değişik coğrafi yerlerdeki çalışanlarını bir araya getirerek çalışma grupları oluşturabilmekte.

e-iş'in reklamcılığa etkisi

• 50 Milyon Kullanıcıya ...Radyo 38 yılda ulaştı.Televizyon 13 yılda ulaştı.İnternet 4.5 yılda ulaştı.

e-iş'in tüketiciye ve alışverişe etkisi

• **Hesaplı:** Sanal iş dünyasındaki mağaza kirası, personel ve genel gider kalemleri ihmal edilecek düzeydedir. Bu ekonomik yapı hem mağaza sahibi açısından caziptir hem de ürün fiyatlarına yansıması sebebiyle müşteriler açısından da tercih edilecektir.

Müşteri açısından, istenilen bütün mağazaların, bütün ürünlerini, sınırsız esneklik, rahatlık ve ucuzlukta inceleyebilir ve satın alabilir.

• **Kolay ve Rahat:** Sanal alışveriş için ile evden çıkmaya gerek yok. Trafik ve park sorunu da yaşanmıyor. İnanılmaz çeşitlilikteki ürün ve hizmetleri günün herhangi bir saatinde satın alınabiliyor.

• **Hızlı:** Altyapısı düzgün çalışan bir sanal mağazadan alış veriş yapılıp ürün seçildikten sonra yalnızca beklemek yeterlidir.

• **Güvenli:** Gerekli önlemler alındığında, sanal dünyada kredi kartı kullanmanın riski herhangi bir dükkanda kullanmaktan daha azdır.

• **Küresel:** Müşteriler, sanal dünyada alışveriş yaparken mağazanın coğrafi konumu ile ilgilenmezler. İhtiyaç duyulan ürün seçildiğinde, teslimat koşulları ve süresi de hemen belirtilmektedir. Ürün, başka bir kıtadan dahi gelmiş olsa müşteri bunu bilmeyecektir.

DÜNYA'DA İNTERNET KULLANIM RAKAMLARI

Yukarıda bahsi geçen internet devriminin dünya neresinde? Bizler neresindeyiz? Bunu ölçmek için önemli göstergelerden bir tanesi internet kullanan kişi sayısıdır. Son iki yıl içinde yayınlanan bir çok anketin incelenmesinden Kasım 2000 tarihi itibariyle dünya çapında 407.1 milyon kişinin internet ağına bağlı olduğunu tahmin ediliyor (Nua Internet Surveys).

İnternet'e Bağlanan İnsan Sayısı

Dünya Toplamı	407.10 milyon
Afrika	3.11 milyon
Asya/Pasifik	104.88 milyon
Avrupa	113.14 milyon
Orta Doğu	2.40 milyon
Kanada ve A.B.D.	167.12 milyon
Latin Amerika	16.45 milyon

"Organization for Economic Cooperation ve Development" verilerine göre elektronik ticaret gelirleri 1997 yılındaki 26 milyar dolar olmuştur (Overby,2000,27). Forrester Research, B2B olarak adlandırılan kuruluşlar arasındaki elektronik ticaret hacminin 2003 yılında 1.3 trilyon dolar olarak tahmin etmektedir (Cherian,1999,5).

internet üzerinden elektronik işin çarpıcı bir örneği; McDonalds'ın dünya çapında 27,000 adet restoranı bulunmaktadır, Dell.com Internet sitesinin günlük satışı tüm bu restoranların toplamından daha fazladır (Morris,2000,2).

Dünya çapında elektronik işletme konusunda araştırmalar yapan Economic Intelligence Unit'in ebusinessforum.com internet sitesi, elektronik iş durumu bakımından dünyayı üçe ayırmıştır.

70 değişik göstergenin takip edildiği incelemede, göz önüne alınan faktörler; ekonominin gücü, politik istikrar, mevzuat ortamı, vergi politikaları ve ticaret ve yatırıma açıklıktır.

En üst 15 sırada 13 Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri bulunur.

Sıralamanın sonunda Afrika, Ortadoğu ve Asya ülkeleri yer almaktadır.

Reformcu Doğu Avrupa ve Latin Amerika ül-

Değişimin boyutları	Frekans	%
- Faks ve telefon gibi önemli bir iletişim alternatifi olacak	129	21,9
- Önemli bir pazarlama ve satış aracı olacak	218	36,9
- Firmaların çalışma ve organizasyon yapılarını temelinden değiştiren önemli bir faktör olacak	243	41,2
Toplam	590	100,0

keleri ortaya toplanmışlardır. Türkiye ikinci gurubun sonlarında 39. sırada yer almaktadır (www.ebusinessforum.com).

TÜRKİYE DE E-İŞ

Türkiye'nin internet devriminin neresinde olduğunu ifade edecek ayrıntılı araştırma verilerine sahip değiliz. Ancak gerek yapılan projeler gerekse de çeşitli anket çalışmaları neticesinde genel bir bilgiye sahip olabiliriz. ODTU DNS merkezinde kayıtlı bulunan 663 alan adı yetkilisi ile yapılan anket sonucuna göre elde edilen çeşitli veriler var.

"Sizce önümüzdeki 3 yıl içerisinde internet faaliyet gösterdiğiniz sektörü ne ölçüde etkileyecek?"

Sektörler bazında incelendiğinde imalat sektörünün %40,0'ı, ticaret sektörünün %56,3'ü hizmet sektörünün ise %64,3'ü tüm işlemlerin %21 ve üstünün Internet üzerinden gerçekleşeceğini öngörmüşlerdir.

Kuruluşlar çalışan personel sayısı bazında incelendiğinde ise bu rakamın;

- küçük kuruluşlarda %46,4,
- orta büyüklükteki kuruluşlarda %43,7
- büyük kuruluşlarda %59,5 olduğu görülmektedir.

Kuruluşlarımız büyük bir bölümünün Internet ortamının tanıtım ve iletişim , önemli bir bölümünün ise esas ticari ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak iş uygulamalarına entegrasyon konularında hedefleri varken büyük bir kısmı sadece tanıtım bölümünü gerçekleştirmekle yetinmişlerdir. Diğer taraftan kuruluşlarımızın %55,1'i tüm işlemlerin %21 ve üstü gibi önemli bir oranının 3 yıl içerisinde Internet üzerinden gerçekleşeceğini öngörmektedirler.

TÜRKİYE'DE E-İŞ İN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Türkiye'nin yeni iş sürecinin neresinde bulunduğunu, avantaj ve dezavantajlarını sıralamadan önce; Dünya'nın en büyük IT firmalarının yöneticilerinin Türkiye ile ilgili izlenimlerine bakmak gerekir. İnternet devriminin mimarlarının Türkiye'ye olan yakın ilgisini Türkiye açısından bir şans ve gelişme potansiyeli olarak değerlendirmek gerekiyor.

BILL GATES: Microsoft- Başkan Türkiye, "özellikle ve ısrarla" üzerinde durulması gereken bir pazar. Önemli coğrafi avantajı var. İnsanları yeniliğe açık. Bunun için üs olarak seçtik.

Sadece Türkiye'de değil, gelişmekte olan tüm ülkelerde ekonominin yeni yüzünü roketleyecek sermaye eksikliği var. Vergi, teşvik gibi yöntemlerle bir şekilde sermayeye ulaşmalısınız.

Verimli olmadan, müşteri odaklı çalışmadan, marka imajı yaratmadan, 1 milyar dolarlık teknoloji yatırımı dahi yapsanız istediğinize ulaşamazsınız.

Teknolojiyi efektif kullanmak için, rutin işi ona yükleyip, daha önemli sorunları düşünmek için zaman yaratmalısınız. Biz bunun için Microsoft'ta yazılı form sayısını sadece 60'a indirdik. Bürokrasiyi sıfırladık. Siz de bunları yapmak zorundasınız.

Dünya büyük bir dijital değişim yaşıyor. Bu sürecin sonunda çok önemli değişiklikler ortaya çıkacağını düşünüyorum. Öncelikle iş yapma şekilleri değişecek. "Aracılık" işi yapanlar ortadan kalkacaklar. Sadece artı değer yaratmayı başarabilenler ayakta kalacak. Her şirket için en önemli artı değer müşteri hizmetleri olacak. Şirketlerin başarıları, müşterilerine ne kadar "dokunabildikleriyle" ölçülecek.

CARLY FIORINA: Hewlett Packard- Başkanı Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin önündeki en büyük fırsat internet devrimi. Gelişmiş ülkelerle aranızdaki farkı kapatabilmenin tek yolu bu. İnternet'i iyi kullanamazsanız geri kalırsınız.

Tüm şirketleriniz yüzde 100 internet teknolojisiyle çalışmak zorunda.

Eskiden Türkiye ucuz işgücü olduğu için tercih ediliyordu. Ama artık şartlar değişti. Bun-

dan sonra ya düşük maliyetle çalışan ve güçlü lokal şirketler yaratmalı ya da dışarıdan sermaye bulmalısınız.

Türkiye bir yandan yabancı üreticiyi cezbetmeye çalışırken diğer yandan kendi şirketlerinin maliyetlerini düşürmek zorunda. Kısacası biraz cambazlığa ihtiyacınız var.

JERRY YANG: yahoo.com-Başkan Erken adım atmalısınız. İnternet birkaç yıl içinde yeni bir kavram olmaktan çıkacak. Artık internette balayı bitti.

Bilişim sektörünün ABD dışındaki büyümesi, ABD'de 6 yıldır süren büyüme hızının çok üzerinde olacak. Çünkü sizler bizim hatalarımızı yapmayacaksınız.

SONUCA DOĞRU

Gerek ODTU alan adı sahibi firma yöneticileri ile yapılan anket sonucu, gerekse de yukarıda bahsi geçen ve Türkiye'yi, dışarıdan yapılan analizler ile inceleyen değerlendirmeler ışığında belirli sonuçlara ulaşmaya çalışalım.

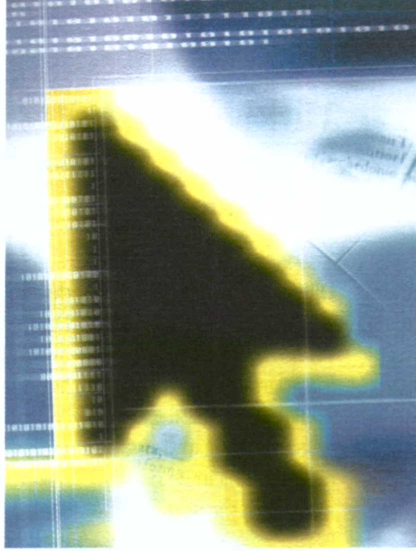
Türk yöneticiler, yeni ekonominin dinamiklerinden haberdar olmalarına rağmen, mevcut düzeni bozma korkusu sebebi ile yeteri kadar hızlı hareket etmemekteler.

Türk firma sahipleri, yapılan internet yatırımının kısa zaman içerisinde amorti etmesini bekledikleri için yatırım konusunda müteredditler.

Elektronik ticaret stratejilerini uygulamanın önündeki en önemli engeller; iş için yeterli beceri ve bilgi sahibi olmamak (%42), üst yönetimin yeterli zaman ayırmaması (%33) elektronik ticaretin sunduğu olanak ve tehlikelerin anlaşılmaması (%28) gibi insan kaynaklı olanlar olduğu tespit edilmiştir.(Houser,2000,10)

Türkiye'nin e-iş dijital devrim yolundaki avantajları:

- Önemli coğrafi avantaj.

- Yeniliğe açık insanlar.
- Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin önündeki en büyük fırsat internet devrimi.
- Türkiye'deki internet pazar büyümesi, ABD deki hatalardan ders alınması durumunda çok hızlı olacak.
- Türkiye'nin e-iş dijital devrim yolundaki eksiklikleri:
- Sermaye sorunu.
- Yetersiz devlet destekleri.
- Verimlik gözetilmiyor ve rutin işlerde insan gücü kullanılıyor.
- Türkiye için ucuz işgücü bir rekabet avantajı olmaktan çıkmıştır.
- Türkiye yabancı üreticiyi cezbedecek adımları atmıyor.

SONUÇ YA DA NEREDEN BAŞLAMALIYIZ?

Türkiye ve Dünyadaki internet teknolojilerini yakından takip eden ve birçoğumuzun bildiği www.ekocerceve.com "iş adamı portalı" ve www.ekocarsi.com sanal mağaza yazılımlarını geliştiren Ramsnet A.Ş yöneticisi olarak Türk internet kullanıcılarına ve özellikle de kurumsal şirket yöneticilerine önemli hatırlatmalarda bulunmak istiyorum.

Türk işadamları, yaptıkları iş ne olursa olsun, internet teknolojilerini ne ölçüde kullandıklarını ve iş sürecinde ne oranda kullandıklarının muhasebesini yapmalılar. Bunu yaparken bilmeliler ki; erken adım atmazlar ise; sadece internet kullanmaktan geri kalmış olmayacaklar, aynı zamanda iş fırsatlarını ve belki de işlerini kaybedecekler.

İnternet kullanmanın web sayfalar arasında gezinmek olmadığını, chat yapmak hiç olmadığını bilmeliler.

Her bir işadamı şu soruları kendisine hiç vakit kaybetmeden sormalı ve gereklerini yapmak için derhal harekete geçmelidir?

- *İnternet erişimim var mı?*
- *E-postam var mı?*
- *Web sayfam var mı?*

İşim ile ilgili verileri internette (web, e-mail grupları, news grupları...) alabiliyor muyum?

Bir kartvizitten öteye gitmeyen statik web sayfamı, interaktif bir şekle dönüştürdüm mü?

Ürünlerimi ve müşterilerimi internette buluşturabiliyor muyum?

İnternetin doğal bir kazancı olan müşteri eğilimlerini kolaylıkla ölçme imkanından hareketle pazarlama stratejilerini geliştirmek ve müşteri memnuniyeti ilkesini sağlamak için internet üzerinde çalışan e-crm, e-erp uygulamalarından faydalanıyor muyum?

İnternet üzerinden alışveriş yaptım mı?
İnternet üzerinden ürün sattım mı?

Ürün, stok, muhasebe, nakliye, servis, bakım, arıza, bayi ilişkileri, tedarikçi ilişkileri yönetimini internet üzerinden koordine etmeyi hiç düşündüm mü?

Yayın Dünyasından

İMF politikalarının dünya ve Türkiye'ye etkileri

IMF Kıskacında Türkiye / 1946-1980, Yoksulluğun Küreselleşmesi
IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü, Asya Krizi ve IMF

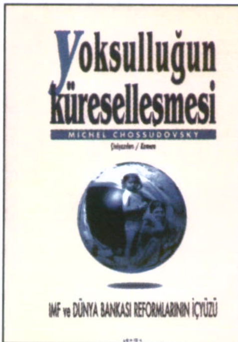
IMF Kıskacında Türkiye / 1946-1980
Yalçın Doğan
TEKİN YAYINEVİ

IMF Kıskacında Türkiye, 1946'dan 1980 yılına dek Türkiye'nin Batı ile olan ekonomik ilişkilerine geniş bir bakış açısı getirirken, aynı zamanda IMF ilişkilerini irdeleyen ilk kitaptır.

Maliye Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın resmi belgelerine dayanılarak hazırlanan bu kitapta, bugüne dek perde arkasında kalmış önemli olayların tümü gün ışığına çıkarılmaktadır. Salt devletin belgeleriyle yetinilmemiş; yine bugüne dek yayınlanmamış özel kesimin kimi toplantıları, bunlara ilişkin tutanaklar, özel kesimin sadece kendi içinde değil, IMF ile yaptığı toplantı tutanakları da yine bu kitapta sergilenmiştir.

Aradan beş yıl geçtikten sonra "IMF kıskacında Türkiye" yeniden aranır oldu. O zaman ne oldu da, beş yıllık bir aradan sonra kitap ikinci baskıya geçti?.. Sanırım, toplum yavaş yavaş 12 Eylül Şoku'nu atlatmaya başladı. Varolan kavramlar, kurumlar yeniden kendilerini bulmaya çalışıyor. Kendini bulma da önce tarihe dönmekle eş anlamlı hale geliyor. 12 Eylül üzerinde düşünürken, 24 Ocak Kararları üzerinde düşünmek istiyor. 24 Ocak Kararları'nı irdelerken bu kez biraz daha geriye gitmek zorunlu hale geliyor. O zaman da Türkiye ile IMF arasında 35 yıllık ilişkilerin öyküsü tazelenmek isteği ile karşı karşıya kalıyor.

Yayın Yılı: 1987; 207 sayfa; 3.Hamur; 13,5x19,5 cm; Karton Kapak; Dili:Türkçe

Yoksulluğun Küreselleşmesi
IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü
(The Globalisation of Poverty)
Michel Chossudovsky
Çiviyazıları /Kamera Dizisi

Dillerden düşmeyen "ekonomik kriz"in içyüzü... Hayatımıza kasteden "reform"ların arka planı... İnsanları savaşlara, felaketlere,acılara boğan olaylara bilinçli bir biçimde bakmamızı sağlayacak bir rehber...

Chossudovsky'i dünya çapında bir düşünür haline getiren bu eser, herkesin az ya da çok farkında olduğu "kriz"i, karmaşık ekonomik çözümlemeleri bir yana bırakarak yalın bir dille gözler önüne seriyor. Dünyanın pek çok ülkesinden ayrıntılı örneklerle emperyalizmi yargılıyor. Bosna savaşında arka planda gizlenen gerçek neydi? Ruanda'da Hutularla Tutsiler birbirlerini kırarken yaşananlar, yalnızca bir insanlık trajedisi miydi? Rusya'da, Vietnam'da, Peru'da neler oldu? Somali'ye BM müdahalesi gerçekten de bir barış girişimi miydi.

Chossudovsky, tereddütsüz biçimde suçluyu teşhir ediyor. Askeri darbeler, doğanın tahribi, sosyal ayrımcılık, etnik çatışmalar, kadın ve çocukların ezilmesi, yaşadığımız felaketin şimdilik açığa çıkan sonuçları... Sırada her defasında büyüyen yenileri var. Ama engellenemez de değiller, yeter ki çözüm bilinsin... Yoksulluğun Küreselleşmesi, Emperyalizme karşı bir mücadele çağrısıdır.

"Michel Chssudovsky'in değerli çalışması; Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'da uluslararası finans kurumları tarafından yürütülen "ekonomik reformlar" ve korkunç etkileri gibi çağımızın en önemli sorunlarından bazılarına işaret etmektedir . Başta Anglo-amerikan topluluklar olmak üzere zengin sanayi ülkeleri de bu programların çeşitli versiyonlarına tabi tutulmaktadırlar.

Yayın Yılı: 1999; 320 sayfa; 3.Hamur; 13,5x19,5 cm; Karton Kapak; Dili:Türkçe; Çeviri: Neşenur Domaniç

YIRTICI KÜRESELLEŞME
Richard Falk
Küre Yayınları

Bugünkü şekliyle Küreselleşme, toplumların bünyesinde ve toplumlar arası ilişkilerde insanî boyutu zedeleyen bir ideolojinin tahakkümü altındadır. Bu "Yırtıcı Küreselleşme" tabiî çevreyi korumaya yeterince özen gösteremyerek gelecek nesilleri tehlikeye atmakta ve ekonomik ve sosyal haklar dahil olmak üzere insan haklarını gezegendeki her insana ulaştırmak için gerekli vizyonu ortaya koyamamaktadır.

Bu kitabın ana ilgi alanı, küresel sermayenin gücü ile hükümran devlet seviyesinde işleyen hükümetler arasındaki etkileşimlerdir. SSCB'nin çöküşü ve Çin'in Başarısı, tarihin bu aşamasında hükümran devletlerin sınırları ardına saklanmanın mümkün olmadığını açıkça göstermektedir.

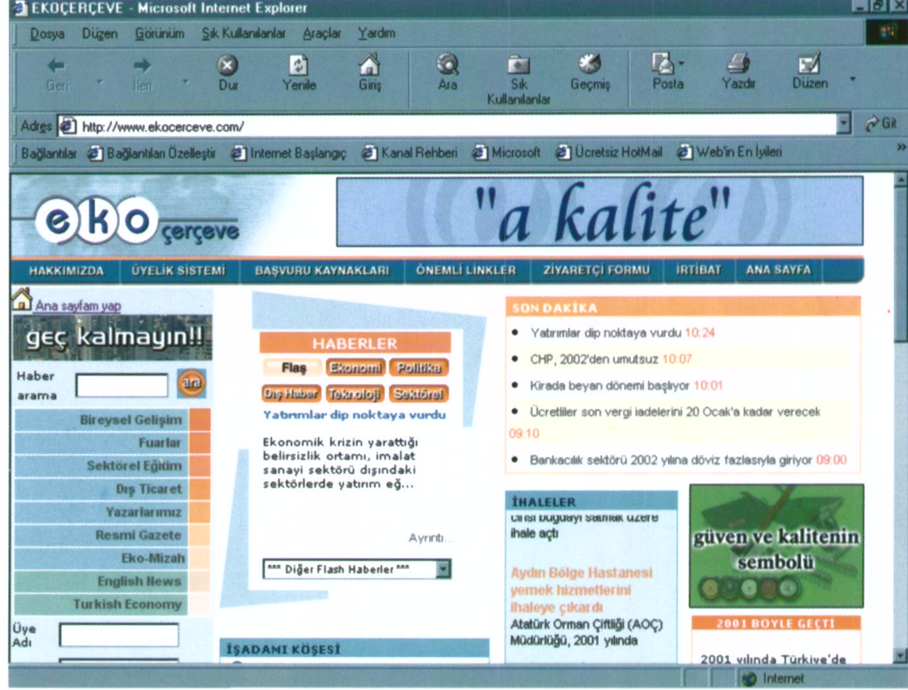
Fakat öte yandan,dünya ekonomisine katılım gerekliliği yırtıcı küreselleşmeyi doğuran yeni Liberalizmin gaddarlıklarına razı olmayı da gerektirmez.Kitabımızın ana tezi, aslında insanî bir küreselleşmenin mümkün olabileceği ve bunun için de öncelikle küreselleşmenin, ekonomiyle olduğu kadar kültür, siyaset ve ahlâkla da ilişkili olarak kavranması gerektiğidir.

Türkiye bu tarihî kavşak noktasında büyük bir baskı altında olduğu için, ekonomik reform ihtiyacını, sosyal adaleti sağlama, fakirliğin üstesinden gelme ve aşırı eşitsizliklere yol açarak toplumu kutuplaştırmaktan kaçınma çabası ile birleştirmeyi becererek başarı ile bir çözüm geliştirme fırsatına sahiptir.

Çeviren:Ali Çaksu; Yayın Yılı: 2001; 245 sayfa; 3.Hamur; 14x23 cm; Karton Kapak; ISBN: 9756614021; Dili:Türkçe

eko çerçeve

dünyaya açılan pencereniz

ekocerceve.com, Türk işadamlarının, yurt içi ve yurt dışında yeni açılımlar geliştirebilmeleri ve yeni iş imkanlarına ulaşabilmeleri amacıyla, forum, danışmanlık ve e-ticaret hizmetleri veren bir elektronik buluşma noktasıdır.

ekocerceve.com, bir işadamının ihtiyaç duyacağı her türlü enformasyonu sağlayan; haber (ekonomi, politika, teknoloji) iş bilgisi (işbirliği geliştirecek firma veritabanı, posta listesi) danışmanlık (insan kaynakları, mali müşavirlik köşesi, hukuk köşesi, ekonomi köşesi, ilanlar, anketler, özel dosyalar) ve ticaret (ürün tanıtma, satış) isteklerini karşılayan bir elektronik iş geliştirme ortamıdır.

Sizleri de iş dünyasının seçkin firmaları ve profesyoneller tarafından ziyaret edilen bu ekonomi ve politika portalının bir parçası olmaya davet ediyoruz. Ekonomi ve politika dünyasının kalbi olan ekocerceve.com adresinde artık siz de yerinizi alabilirsiniz. *ekocerceve.com/firmaadınızla* sizler için hazırlanacak olan sayfada firma logonuz şirket tanıtımınız,telefon numaranız ve adresinizle şirket tanıtımızı etkinleştirebilirsiniz.Bu sayede 1 adet e-mail sahibi olarak haberleşmelerinizi ve dosya transferlerinizi hiçbir maliyete katlanmadan yapabileceksiniz. Bütün bunların yanı sıra 5000 adet arama motoruna kaydınız yapılarak Internete bağlanan herkesin firmanızın sitesine ulaşması sağlanacak. Bu sayede yurt içi ve yurt dışından daha fazla tüketici ve firmaya ulaşma fırsatı yakalamış olacaksınız.

Ramsnet sizleri bu fırsatlar dünyasına katılmaya çağırıyor!

Alemdağ Cad. Coşkun İş Merkezi No: 81 Kat: 4 81240 Çamlıca/İstanbul Tel: (0216) 461 78 68 Fax: (0216) 461 78 69 www.ekocerceve.com

Ramsnet